

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 1, 2017

Київ • 2017

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 1, 2017
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідectво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 1 від 31.01.2017 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу МОН України від 11 липня 2016 року № 820 (Додаток 12).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – кандидат юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Биргеу М.М.** – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова); **Бобрик В.І.** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Гаруст Ю.В.** – доктор юридичних наук, доцент; **Діхтієвський П.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Іншин М.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Карел Марек** – доктор права, кандидат юридичних наук, професор (Чеська Республіка); **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України; **Лошицький М.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Овчарук С.С.** – доктор юридичних наук, доцент; **Прилипко С.М.** – доктор юридичних наук, професор, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України; **Світличний О.П.** – доктор юридичних наук, професор.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 1. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2017. – 276 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12. 66.03

ГАЛУНЬКО В.В.

КРИТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті виявлено, що в умовах сьогодення соціальні держави переживають системну економічну і соціальну кризу, яка пов'язана не з прорахунками державного управління політичних сил, які знаходяться при владі. Доведено, що концептуально соціальна держава є такою, яка не здатна конкурувати з державами з ліберальною ринковою економікою. Висловлена гіпотеза, що соціальна держава в довгостроковій перспективі є такою, що не спроможна забезпечити права громадян та успішно функціонувати.

Ключові слова: глобалізація, криза, ліберальна ринкова економіка, неспроможність, пенсія, соціальна держава.

В статті виявлено, що в сьогоднішніх умовах соціальні держави переживають системний економічний і соціальний кризис, який пов'язаний не з просчетами державного управління політичних сил, що знаходяться у владі. Доказано, що концептуально соціальне державство не спроможне конкурувати з державами з ліберальною ринковою економікою. Висловлена гіпотеза, що соціальне державство в довгостроковій перспективі є такою, що не спроможна забезпечити права громадян та успішно функціонувати.

Ключевые слова: глобализация, кризис, либеральная рыночная экономика, несостоятельность, пенсия, социальное государство.

The article revealed that under the present social system states experiencing economic and social crisis. It has been proven that not related to governance failures the political forces in power. Conceptually, the welfare state is such that cannot compete with countries with liberal market economy. The hypothesis put forward that the welfare state in the long run this is not capable secured the rights of citizens and operate successfully.

Key words: globalization, crisis, liberal market economy, insolvency, pension, welfare state.

Вступ. На початку XXI століття Європейська спільнота переживає кризу, яку можна охарактеризувати як крах ілюзій щодо соціальної держави. Залишилися в історії держави так званого реального соціалізму, побудовані на плановій економіці (Радянський Союз, соціалістичні держави Центрально-Східної Європи), Соціалістична Федеративна Республіка Югославія. Із тієї комуністичної епохи продовжує існувати тільки ізгой сьогоденішнього світу КНДР, що є останнім осередком, ні чим не обмеженої тиранії, в якій про права людини взагалі не приходиться говорити [1]. До цього переліку, на наш погляд, тільки формально відноситься Китай, який бурхливо розвивається на засадах «соціалістичної ринкової економіки» [2].

Держави Європи з класичною ліберальною демократією в другій половині XX століття почали втілювати соціальні гасла шляхом перерозподілу національного багатства, спочатку від багатих до бідних, а пізніше – від працюючих до непрацюючих. При цьому різниця в доходах працюючих і непрацюючих стала мінімальною. Усе це не стимулює громадян (підданих) країн-учасниць ЄС до суспільно корисної праці.

© ГАЛУНЬКО В.В. – доктор юридичних наук, професор, академік (АН ВО України), директор (Науково-дослідний інститут публічного права)

В умовах глобалізації і СОТ у конкурентній боротьбі перемагають ті країни, які можуть запропонувати світовій спільноті більш якісні і дешеві товари (інтелектуальний капітал, технології та послуги). А ті з них, які більше споживають, ніж виробляють, приречені в довгостроковій перспективі до втрати спочатку фінансової, а потім і політичної незалежності. Такі держави поступово перетворюються із суб'єктів в об'єкти міжнародного права.

Країни, які мають кращий платіжний баланс, здійснюють фінансову експансію в країни, які сповідують засади соціальної держави, в яких громадяни вже не хочуть працювати. Держави-донори поступово ставлять держави з негативним платіжним балансом в залежність від себе, диктуючи вигідні для себе і своїх громадян умови.

В умовах сьогодення країни-учасниці ЄС, які сповідують засади соціальної держави, мають технологічну перевагу перед країнами з ринковою економікою, що бурхливо розвиваються без значного соціального навантаження на бюджет. Однак цей розрив швидко скорочується.

Іншими словами, в умовах глобалізації і СОТ у довгостроковій перспективі краще будуть жити громадяни тих країн, які не розраховують на допомогу держави і наполегливо працюють на себе, сплачуючи невеликі податки державі – громадяни несоціальних держав із ринковою економікою.

До проблеми державного соціального устрою звертали свою увагу практично всі великі мислителі минулого і сучасності, а також вітчизняні і зарубіжні теоретики права: Аристотель, Ф. Гайек, Ф. Гегель, Г. Гроцій, В. Копейчиков, О. Петришин, К. Маркс, О. Мурашин, Платон, Ж. Руссо, Д. Сяопін, М. Цицерон та ін. Проте безпосередньо проблемою критики соціальної держави в умовах сьогодення вони не займалися.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії держави і права, теорії політології і практики державотворення розкрити негативні чинники функціонування соціальних держав в умовах глобалізації і СОТ.

Результати дослідження. Класична ліберальна демократія веде свій початок від форм правління, що виникли наприкінці XVIII–XIX столітті під прямим і різнобічним впливом філософів Дж. Локка, Ш. Мон-теск'є, Ж.-Ж. Руссо. Характерними рисами класичної ліберальної демократії є базування на ідеї «загального добра для всіх», що створюється на основі загальної волі, відокремлення індивіда від суспільства та держави, розмежування двох автономних сфер – держави і громадянського суспільства, конституційне й інституційне обмеження сфери дії і повноваження держави, захист автономії та права меншості стосовно більшості, проголошення політичної рівності всіх громадян, наділення особистості фундаментальними, невід'ємними правами та затвердження її як головного елементу політичної системи, принцип народного суверенітету, парламентаризм, перевага представницьких форм політичного впливу, поділ влад, створення стримувань і противаг як умови ефективного контролю громадян над державою, запобігання зловживань владою [3].

Ліберальну демократичну державу не треба ототожнювати із соціальною державою. Перша – це майже завжди добре. Єдиний випадок, коли така держава має поступитися, – це умови надзвичайного стану чи війни. У свою чергу, соціальна держава може бути і ліберальною, і демократичною. Однак у силу своєї лівої спрямованості, на наш погляд, правова демократична держава з ринковою економікою вступає в протиріччя із соціальною державою.

Поняття соціалізм і його різновиди в трактуванні виникають усередині XIX століття. Однак лаконічне трактування «соціальна держава» було сформоване лише в 1929 р. німецьким державознавцем Х. Хеллером. Така держава визначає головною своєю функцією соціальну, тобто бере на себе турботу про добробут громадян, особливо тих, хто має потребу в соціальному захисті, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини. Соціальна держава не лише розробляє програми допомоги матеріально незабезпеченим громадянам, але і бере на себе відповідальність за підтримку стабільного економічного становища громадян, збереження в суспільстві соціального миру [4].

В одних конституціях країн-учасниць ЄС категорія соціальної держави напряму прописана (ФРН, Іспанія, Франція), в інших розглядається через інші дотичні категорії, наприклад принцип соціальної справедливості в конституції Польщі, в третіх – опосередковано.

За ідеальної конструкцією соціальна держава – це держава, що ґрунтується на розвиненому громадянському суспільстві, має збалансовану економіку і ефективну правову систему та здатна, відповідно до принципу соціальної справедливості, забезпечити громадянам гідний рівень життя, гарантувати соціальну стабільність, соціальну безпеку і соціальну допомогу, громадянський мир і злагоду. При цьому теоретики держави уточнюють, що соціальною може бути

тільки багата і раціональна (розумова) держава стратегічного розрахунку [4]. Іншими словами, соціальна держава і заможні громадяни є невід'ємними складовими частинами так званої соціальної держави. Держава, в якій живуть бідні люди, ніколи не може бути соціальною.

Не дивлячись на різне соціальне оформлення, сутність соціальної держави в країнах учасницях ЄС є схожою.

По-перше, така держава ґрунтується на розвиненому громадянському суспільстві, ефективній правовій системі. Не виникає сумніву, що за цим критерієм країни-учасниці ЄС досягли значних успіхів. Майже всі вони відповідають цим критеріям.

По-друге, вона мала б мати збалансовану економічну основу, створити розвинене соціально орієнтоване ринкове господарство. Проте в цій сфері об'єднана економіка ЄС не витримує конкуренції з несоціальними державами. Зараз ЄС переживає складний період затяжної рецесії. Згідно з прогнозами темпи зростання економіки в країнах ЄС залишаються низькими, а в умовах старіння населення і слабкою інвестиційної активності вони будуть все більше залежати від зростання продуктивності. У першій половині 2016 р. зростання в країнах ЄС становило 1,9%, що на 2,1% менше, ніж у другій половині 2015 р.; очікується, що економічне зростання в країнах ЄС знизиться до 1,4% в 2017 р. [5]. При цьому ріст ВВП Китаю, основного конкурента ЄС, у 2016 році становив 6,7% [6].

Іншими словами, економіка ЄС більш ніж в три рази відстає в динаміці розвитку від Китаю. За останні 10 р. (з 2005 по 2015) ЄС мав від'ємний баланс із Китаєм, який склав більше ніж 1,5 трильйонів євро, що складає суму боргу більше ніж 3 тис. євро на кожного громадянина країн-учасниць ЄС (503,5 мільйонів). І хоча ця сума ще не є критичною, борг країн-учасниць ЄС перед Китаєм постійно зростає. Так продовжуватися довгий час не може.

По-третє, одним із чинником соціальної держави є «цивілізоване соціальне законодавство, що відповідає принципу соціальної справедливості», яке гарантує поєднання державної турботи про соціальну захищеність основних прав громадян відповідно до закону і соціальної активності самих громадян у сферах, ключових для їхнього особистого життя, яке поділяється на: 1) гарантії соціальної безпеки громадян, котрі самостійно (завдяки своїй активності) забезпечують необхідний/достатній рівень матеріального добробуту для себе і членів своєї сім'ї; 2) соціальну допомогу громадянам, які неспроможні нести відповідальність за свій добробут, тобто соціально вразливим верствам населення – літнім людям, непрацездатним, хворим, безробітним із незалежних від них причин; малолітнім дітям, котрі не мають батьків та ін.

Не заперечуючи такий підхід, хотілося би відзначити, що в умовах сьогодення соціальне спрямування законодавства призводить до негативних наслідків. Розглянемо це на прикладі Іспанії. Мінімальна зарплата складає 757 €, мінімальна пенсія – 636 €, а допомога по безробіттю може різнитися від 497 до 1397 € [7; 8]. Іншими словами, непрацюючі мають можливість отримувати дохід більший, ніж працюючі. Це приводить до того, що значна частина підданих короля Іспанії намагаються і часто отримують у законний спосіб соціальну допомогу і не працюють. Що є неприпустимим.

По-четверте, соціальна держава мала б проводити політику, спрямовану на зміцнення соціальної стабільності і злагоди в суспільстві, зведення до мінімуму надмірного майнового розшарування населення, формування «середнього класу» шляхом розумного оподаткування доходів [4].

Проте в умовах сьогодення великі соціальні зобов'язання держави приводять до того, що такі держави не те що не хочуть встановити низькі податки для малого і середнього бізнесу, а вони не можуть це зробити. Соціальна держава має утримувати велику кількість непрацюючих. А високі податки в умовах глобалізації і СОТ приводять до того, що вітчизняний малий і середній бізнес стає неконкурентним з аналогічним зарубіжними державами, які не переобтяжені соціальними зобов'язаннями.

По-п'яте, соціальна держава всією своєю сутністю знищує традиційну систему утримання непрацездатних, катастрофічно погіршує демографічну ситуацію.

Вже не перший рік ЄС стикається з безпрецедентними демографічними змінами (старіння населення, низький рівень народжуваності, зміна структури сім'ї та міграції). Вони намагаються їх вирішити в наступний спосіб: підтримуючи демографічне оновлення шляхом поліпшення умов для сімейного життя, підвищення зайнятості, підвищення продуктивності й економічної ефективності за рахунок інвестицій в освіту і наукові дослідження, прийому та інтеграції мігрантів в Європу, забезпечення стійкості державних фінансів, щоб гарантувати адекватні пенсії, охорону здоров'я і довгостроковий догляд [9].

Проте, на наш погляд, ці заходи є такими, що приречені на невдачу до тих пір, поки Брюссель і уряди країн-членів ЄС не відкажуться від популізму і не почнуть поступово повертати традиційну систему забезпечення непрацездатних за рахунок сім'ї, а не державних гарантій. Треба поступово відмовлятися від постулатів соціальної держави, коли вона зобов'язана утримувати всіх непрацездатних.

Традиційна система утримання непрацездатних є природною і досконалою. Завдяки їй людство перемогло в міжвидовій боротьбі і майже 200 тис. років успішно розвивалося. Основне правило природного утримання непрацездатних: працездатні члени родини зобов'язані утримувати непрацездатних, зокрема батьки – малолітніх дітей, а дорослі діти – літніх батьків. Наслідки повернення до такого стану речей будуть дуже благодатними: чим більше має людини дітей, тим більше забезпечена його старість. Це не виключає добровільних страхових пенсій та державних пенсій невеликої групи осіб (до 1%), які присвятили своє життя і потратили кращі роки не сім'ї (дітям), а державі. Тільки останні мають права отримувати державну пенсію. До речі, такий му-дрий стан речей збережений у Китаї.

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість сформулювати висновки щодо проблеми соціальної держави:

- 1) соціальна функція, як основний напрям діяльності держави, себе вичерпала, зловживання нею носить деструктивний, шкідливий для громадян характер;
- 2) соціальні держави не витримують конкуренції з іншими державами з ліберальною ринковою економікою;
- 3) вони не в змозі забезпечити сприятливі умови для бізнесу;
- 4) соціальні держави не мотивують своїх громадян до суспільно корисної праці;
- 5) наслідком їх діяльності є старіння населення, демографічна криза, оскільки громадянам матеріально не вигідно мати дітей;
- 6) соціальна держава в довгостроковій перспективі незворотно приводить країну до економічно-суспільної кризи.

Отже, в умовах сьогодення проходить економічний крах соціальних держав, і чим раніше розвинута демократична держава з ринковою економікою від такого стану відмовиться, тим скоріше буде подолано в ній системну соціально-економічну кризу.

При цьому треба врахувати наступне. По-перше, ми не пропонуємо порушувати принципи гуманізму по відношенню до нужденних. Він має замінити соціальні виплати багатьом гуманною підтримкою невеликої кількості людей, які не мають підтримки від сім'ї. По-друге, правові аспекти відходу від соціальності має здійснюватися із суворим дотриманням принципу «Закон зворотної дії не має». Це означає, що відміна обов'язкової страхової чи державної пенсії має стосуватися тільки тих осіб, які ступлять у трудові відносини з державною після прийняття відповідних змін і доповнень до законодавства. Іншими словами, на молодь. А щодо всіх інших осіб має зберігатися право на отримання пенсії й інші соціальні виплати в порядку і розмірі, передбаченому законодавством на момент вступу їх у правові страхові відносини із загально-обов'язковим публічним страховим фондом чи державою. До речі, в такий же спосіб має збільшуватися і пенсійний вік. Іншими словами, за популізм попередніх правителів прийдеться ще, як мінімум, половину століття розраховуватися їм дітям і внукам. Проте інший шлях не може бути визначний правовим.

Список використаних джерел:

1. ООН пригрозила владі КНР судом за порушення прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : region.unn.
2. Конституція Китаю 1982 р. із змінами 1988, 1993, 1999, 2004 рр. Законодавство Китаю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : chinalawinfo.ru.
3. Хлибова Л. Історичні форми демократії. Збірник наукових праць з гуманітарних дисциплін «Славута» / Л. Хлибова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slavutajournal.com.ua/archiv-nomeriv/slavuta-vipusk-4-5-2011/istorichni-formi-demokrati%D1%97/>.
4. Соціальна держава. Теорія держави і права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1802081443079/pravo/sotsialna_derzhava.
5. Экономика Европейского Союза: рост, работа и интеграция. МБПП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/region/eca/publication/eurer>.
6. Record EU deficit in trade in goods with China of €180 billion in 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7553974/6-12072016-BP-EN.pdf/67bbb626-d55f-4032-8c24-48e4c9f78c3a>.

7. Las pensiones suben el 0,25% en 2017 ¿Cómo quedan las más altas y más bajas? UEL : http://economia.elpais.com/economia/2016/12/30/actualidad/1483100547_830872.html.

8. Prestación por Desempleo. 2017. URL : http://www.citapreviainem.es/prestacion-por-desempleo/#Cuanto_se_cobra_con_la_prestacion_contributiva.

9. Demographic analysis. Europa. 2016. URL : <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=502>УДК.

10. Титаренко Л. Становлення, розвиток та перспективи соціально орієнтованої держави в Україні. DRIDU. 2009 / Л. Титаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Titarenko.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Titarenko.pdf).

УДК 340.12 (045)

ПОЛОНКА І.А.

КОМПЛЕКСНИЙ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНО ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу розуміння класифікаційних та сутнісних особливостей ознак об'єктивно протиправного діяння. Наведено авторські ознаки об'єктивно протиправного діяння, а саме: протиправність, суспільна шкідливість (небезпечність), невинуватість, суб'єктність та застосування заходів захисту. Вказано на перспективи подальшого дослідження.

Ключові слова: об'єктивно протиправне діяння, протиправність, суспільна шкідливість, невинуватість, заходи захисту.

Статья посвящена теоретико-правовому анализу понимания классификационных и существенных особенностей признаков объективно противоправного деяния. Приведены авторские признаки объективно противоправного деяния, а именно: противоправность, общественная вредность (опасность), невинность, субъектность и применение мер защиты. Указано на перспективы дальнейшего исследования.

Ключевые слова: объективно противоправное деяние, противоправность, общественная вредность, невинность, меры защиты.

The article is devoted to theoretical and legal analysis of understanding of classification and the essential features of attributes of an objectively wrongful act. The author's attributes of objectively wrongful act, namely, illegality, social harm (danger), innocence, subjectivity and the use of protective measures, are given. The perspectives of further researching are underlined.

Key words: objectively wrongful act, wrongfulness, social harm, innocence, protective measures.

Вступ. Сучасна юридична наука і практика повинні базуватись на єдиній логіко-мовній основі, яка визначає загальноправові поняття. Із дидактичного боку можливість чіткого розмежування правових понять і категорій характеризують юриста як грамотного та професійного спеціаліста. Труднощі в розмежуванні існують у визначеннях схожих правових явищ, які мають відмінний сутнісний і змістовий обсяг і, відповідно, різне юридичне значення. Безумовно, до таких правових понять слід віднести об'єктивно протиправне діяння.

На сьогодні варто констатувати, що об'єктивно протиправне діяння належить до кола правових інтересів наукової спільноти досить побічно. Здається парадоксальним той факт, що ця

© ПОЛОНКА І.А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін (ПВНЗ «Буковинський університет»)

категорія жодного законодавчого визначення не має, навіть серед учених-правників не простежується загальна позиція щодо її місця у системі неправомірних діянь.

Тому логічною є гіпотеза про те, що для правильного та однакового використання у теорії права необхідно розглянути основні ознаки об'єктивно-протиправного діяння, які й допоможуть виявити його відмінність від інших форм вираження неправомірної поведінки і вкажуть на його самостійність серед інших неправомірних діянь.

Стан дослідження. Серед наявних розробок у галузі об'єктивно протиправного діяння, а саме вивчення питання його ознак, необхідно відзначити роботи С.С. Алексєєва, І.В. Гловюк, О.Ф. Скакун, О.В. Козаченка, В.М. Кудрявцева, А.М. Шульги, А.С. Шабурова та ін.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-методологічний аналіз основних ознак об'єктивно протиправного діяння.

Результати дослідження. У реальному житті прояви об'єктивно протиправного діяння досить різноманітні і часто не вкладаються у штучно створені спрощені схеми. Неоднозначність думок про його сутність пояснюються багатоаспектністю цього явища, недостатньою вивченістю. Це, у свою чергу, викликано природними причинами: автори аналізують цю категорію на різному рівні абстракції, у різному взаємозв'язку з іншими явищами правової дійсності.

Сутність об'єктивно-протиправного діяння може бути розкрита тільки шляхом виокремлення його характерних ознак. Розглянемо їх.

Протиправність є формальною ознакою будь-якої неправомірної поведінки, зокрема й об'єктивно протиправного діяння, і виражається у поведінці, яка порушує, хоча і невинно, норми об'єктивного права, а, відповідно, і суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси. Ця ознака дозволяє віднести об'єктивно протиправне діяння до неправомірної поведінки, тому що, як зазначає А.С. Алексєєв, протиправність є юридичним виявленням суспільно шкідливого вчинку [1, с. 216].

Хоча протиправність має загальний характер, що виражає будь-який вид неправомірних діянь, однак, якщо розглядати ознаку протиправності на рівні конкретних форм вираження неправомірної поведінки, то відмінності неминучі: у кожному виді діянь ця ознака повинна проявлятися своєрідно й індивідуально, характеристики двох і більше елементів одного об'єкта не можуть бути ідентичними.

Специфічність форм вираження неправомірної поведінки з позицій їх протиправності укладена у правових нормах, що регулюють належну поведінку. Одні норми, закріплюючи належний порядок поведінки суб'єктів, наказують належне виконання ними своїх юридичних обов'язків; інші, визначаючи моделі асоціальної шкідливої поведінки, забороняють їх під страхом застосування покарання.

У будь-якому разі невиконання вимог правових норм характеризує діяння як протиправне, проте деколи протиправність пов'язана з невиконанням юридичних обов'язків, а іноді – із вчиненням заборон і караного діяння. Відповідно, неоднакові за структурою і змістом правові норми у разі їх порушення чи недотримання опосередковують появу різних модифікацій ознаки протиправності. Таким чином, розуміння ознаки протиправного діяння зумовлено місцем цього діяння у системі неправомірної поведінки.

Для характеристики загального поняття неправомірної поведінки протиправність визначається як порушення діючих правових норм; для характеристики об'єктивно протиправного діяння – як невиконання юридичних обов'язків; для характеристики, наприклад, правопорушень – як вчинення забороненого і караного діяння.

Це різні аспекти в розумінні протиправності, існування яких зумовлено різною значущістю юридичних обов'язків для суспільства і держави, опосередкованою характером шкідливих наслідків, які настають у разі їх невиконання.

Існує думка, відповідно до якої протиправність має об'єктивно-суб'єктивний характер [2, с. 190]. Об'єктивна в тому сенсі, що означає порушення норм об'єктивного права, а суб'єктивна – оскільки застосовується лише до свідомих вольових учинків людини.

З цієї позиції існують лише об'єктивно-суб'єктивні протиправні діяння, але не об'єктивно протиправні. У такому разі, якщо протиправність завжди винна, то, отже, відсутність вини свідчить про відсутність протиправності. Зокрема, таку позицію підтримує В.Н. Кудрявцев, вказуючи, що протиправність – це наукова абстракція, узагальнення істотних ознак усіх протиправних діянь [2, с. 201]. Такими загальними ознаками будь-якого протиправного діяння є факт недотримання вимог правової норми і, отже, факт порушення відповідних правових відносин. Однак самі умови порушення різні залежно від галузей права. До них, зокрема, належать і вимоги наявності вини. Оскільки у галузі цивільного права вина не є необхідною умовою відповідальності, то для

цивільного права протиправною поведінкою може бути визнане і невинне заподіяння шкоди. Однак поширювати це положення на інші галузі права немає ніяких підстав. Поняття «об'єктивної» протиправності невинної поведінки людини з позиції кримінального права не має ніякого практичного сенсу, оскільки відповідно до діючих законів воно не може спричинити кримінальної відповідальності, а, отже, позбавлене кримінально-правового значення.

Таке твердження видається спірним, оскільки не слід ототожнювати вину і протиправність, оскільки діяння зовні можуть об'єктивно порушувати норми права, тобто бути протиправними, хоча вина особи відсутня. Думається, що наведена вище позиція є наслідком змішування понять правопорушення, протиправності і відповідальності. Автори виходять із того положення, що всяке протиправне діяння повинно тягнути за собою юридичної відповідальності. Але відомо, що не всяке правопорушення тягне відповідальність, оскільки законодавець сам закріплює можливість звільнення особи від відповідальності, незважаючи на вчинення нею правопорушення. У тому ж Кримінальному кодексі України передбачена можливість застосування примусових заходів медичного і виховного характеру до неповнолітніх і неосудних, хоча їхні діяння злочинами не визнаються, не є можливим, як правило, говорити про наявність у їхній поведінці вини. Крім того, діяння не перестає бути протиправним і суспільно шкідливим тільки тому, що відсутня ознака винності. Так само заподіюється шкода суспільним відносинам, так само порушується норма права. Видається більш правильним говорити, що дії, які невинно порушують чуже суб'єктивне право, є протиправними, тоді ознака, що розглядається, досить чітко виражає правову природу об'єктивно протиправного діяння.

Основна матеріальна ознака об'єктивно протиправного діяння – це суспільна шкідливість (небезпечність), яка характеризує сутність будь-якого неправомірного діяння, у результаті вчинення якого заподіюється матеріальна чи моральна шкода громадянам, організаціям і державі загалом, крім цього, вони зазіхають на відносини, які є об'єктом охорони в різних галузях права.

Залежно від галузевої належності можна говорити і про суспільну небезпечність, і про суспільну шкідливість об'єктивно протиправного діяння.

Суспільна шкідливість (небезпечність) як соціальна властивість об'єктивно протиправного діяння полягає саме в тому, що ці діяння порушують розпорядження норм права, які визначають справедливий устрій суспільного життя і найбільш прийнятні варіанти поведінки. Справді, особа, порушуючи норму права, можливо, не віддає або не може віддавати собі звіт у своїх неправомірних діяннях, або не може вести себе інакше в ситуації, що склалася. Проте це не означає, що така поведінка не порушує інтереси інших осіб або держави загалом.

Суспільна шкідливість (небезпечність) – це об'єктивна категорія, і настання шкоди, тобто несприятливих наслідків для конкретних осіб, суспільства або держави, не залежить від бажання або небажання особи заподіяти таку шкоду. Тому пов'язувати шкоду з суб'єктивними моментами видається неправильним, як і шукати об'єктивно-суб'єктивний характер протиправності.

Підкреслимо, що наслідки вчинення об'єктивно протиправного діяння дезорганізують суспільні відносини і водночас (хоча і не завжди) тягнуть знищення будь-якого блага, цінності, суб'єктивного права, обмеження користування ним, утиску свободи поведінки інших суб'єктів у супереч закону. Відповідно, варто говорити, що суспільна шкідливість (небезпечність) – це невід'ємна сутнісна властивість об'єктивно протиправного діяння.

Іншою специфічною властивістю об'єктивно протиправного діяння, що дозволяє відмежовувати його від інших форм вираження неправомірної поведінки, є невинність. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати суспільної шкідливості свого діяння, не передбачала можливості настання суспільно шкідливих наслідків і не повинна була, не могла їх передбачити, то її діяння слід кваліфікувати як невинні.

Неусвідомлення характеру своєї поведінки і непередбачення наслідків своєчасного діяння можуть бути зумовлені причинами об'єктивного характеру. Наприклад, події розвиваються так, що суб'єкт об'єктивно не може передбачити всієї сукупності зв'язків і відносин у ситуації, учасником якої він є. Ця ознака є домінуючою над іншими, тому що саме вона вирізняє індивідуальність об'єктивно протиправного діяння і його самостійність з-поміж інших неправомірних діянь.

У загальній теорії права існує позиція, згідно з якою невинність особи під час об'єктивно протиправного діяння може характеризуватись індивідуальними особливостями суб'єкта, його нездатністю усвідомлювати, передбачати і правильно оцінювати розвиток навіть найпростішої ситуації [3, с. 45].

Звідси випливає інша особливість об'єктивно протиправного діяння – його суб'єктність. Крім традиційних суб'єктів неправомірної поведінки, можуть бути несамовиті, недієздатні особи, а також особи, які не досягли на момент вчинення діяння віку, передбаченого законом.

У науці неосудність трактується як психічний стан особи, що полягає у нездатності віддавати собі звіт у своїх діях, бездіяльності (усвідомлювати фактичний характер і суспільну шкідливість діяння) або керувати ними в момент їх вчинення внаслідок стану психіки або недоумства, результатом якого є звільнення від юридичної відповідальності і покарання з можливістю застосування за рішенням суду примусових заходів медичного характеру.

Правильною видається позиція І.В. Гловюк, згідно з якою правосуддям слід вважати і розгляд та вирішення справ про об'єктивно протиправні діяння, тобто про діяння, які вчинені неосудними особами та особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності [4, с. 140].

Наступною властивістю об'єктивно протиправного діяння є застосування заходів захисту. Однак з приводу доцільності цієї ознаки існує велика кількість дискусій. Розглянемо цю проблему.

Як відомо, в загальнометодологічній науці немає нічого складнішого, ніж обґрунтування конструкцій, визнаних винятком з основного правила, загальноприйнятої схеми. Одним із таких явищ правової дійсності є феномен об'єктивно (невинної) юридичної відповідальності, на базі вивчення якої і виникає відповідна концепція, яка визнається сьогодні однією із найбільш дискусійних у теорії юридичної відповідальності.

Необхідно відзначити, що об'єктивно протиправне діяння порушує передбачені правом заборони, чим заподіює шкоду іншим особам, суспільним відносинам, сформованим і охоронюваним у суспільстві та державі. Внаслідок цього об'єктивно протиправне діяння є юридичним фактом, що спричиняє виникнення, зміну або припинення правовідносин, тим самим породжує відповідні правові наслідки. Таким чином, під час здійснення об'єктивно протиправного діяння у необхідних випадках у рамках охоронних правовідносин можливе застосування різних заходів правового примусу.

Аналізуючи різні думки з приводу змісту заходів правового примусу, визначимо основні його види: заходи відповідальності і захисту. Водночас відсутність законодавчої диференціації, неможливість виокремлення єдиного погляду науковців щодо означеного питання призводять до ототожнення заходів захисту і юридичної відповідальності, що негативно впливає на реалізацію заходів правового примусу в теорії права. Розглянемо такий стан речей докладніше.

Як зазначалося вище, у юридичній літературі досить давно обговорюється питання, чи може вчинення об'єктивно протиправного діяння спричинити застосування заходів юридичної відповідальності. Якщо можливість застосування заходів захисту під час здійснення об'єктивно протиправних діянь загалом визнається, то щодо застосування заходів юридичної відповідальності єдиної думки не існує. Значною мірою це пов'язано з тим, що деякі норми цивільного права встановлюють міру державного впливу за випадкове або «безвинне» заподіяння шкоди.

У цьому контексті варто навести думку В.В. Сельської, яка розрізняє субсидіарну відповідальність і трактує її як відповідальність «без вини». Таким чином, підставою субсидіарної відповідальності є не правопорушення, а об'єктивно протиправне діяння, оскільки відповідальність настає для суб'єкта, який не безпосередньо вчинив соціально шкідливе діяння, але на якого з огляду на різні причини покладений обов'язок нести за нього відповідальність [5, с. 121].

Вважаємо, що тут має місце неточна термінологія деяких нормативних актів, у яких підвищені юридичні обов'язки іменуються відповідальністю. У цивільному законодавстві, незважаючи на назву, йдеться не про юридичну відповідальність як таку, а саме про обов'язок особи, яка невинно порушила право, відшкодувати потерпілому заподіяну шкоду.

Об'єктивно протиправне діяння може спричинити застосування різних заходів захисту. О.В. Козаченко вказує, що кримінально-правовий захід є системою прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та ін.), правомірну поведінку, які застосовуються на підставі закону [6, с. 242].

На нашу думку, під заходами захисту слід розуміти юридичні засоби охоронного характеру, спрямовані на захист і поновлення порушених прав особи, які застосовуються незалежно від вини порушника. Підставою заходів правового захисту є дії, які об'єктивно протиправні і завдали шкоди, але при цьому не є винними.

Основне, що відрізняє їх від заходів юридичної відповідальності, це мета. Заходи захисту переслідують насамперед відновлювальну мету і здійснюються в інтересах особи, права якої порушено (приміром, скасування незаконного акту).

Крім цього, чітким і вагомим критерієм розмежування означених заходів примусу є підстава їх застосування. Для притягнення винної особи до юридичної відповідальності необхідна

наявність у її діянні ознак повного складу правопорушення, а для заходів захисту досить факту вчинення неправомірної дії чи бездіяльності.

Підтримуючи вказану позицію, зазначимо, що об'єктивно протиправне діяння не повинно бути підставою для притягнення особи до юридичної відповідальності навіть у виняткових випадках. Юридична відповідальність повинна наступати тільки за вчинення особою правопорушення, що має усі властиві для цього виду неправомірної поведінки ознаки, зокрема вину, тобто повинен бути присутнім повний склад правопорушення.

Правильною видається і думка І.В. Глов'юк, яка зазначає, що під час вчинення об'єктивно протиправних діянь узагалі не можна говорити про наявність кримінальної відповідальності, тому тут слід застосовувати термінологічну конструкцію «заходи кримінально-правового впливу», оскільки вони включають як заходи кримінальної відповідальності, так і примусові заходи медичного та виховного характеру [4, с. 142].

Висновки. Згідно з проведенням комплексним аналізом об'єктивно неправомірне діяння характеризується такими ознаками: протиправність, суспільна шкідливість (небезпечність), невинуватість, суб'єктність (крім традиційних суб'єктів неправомірної поведінки, можуть бути несамовиті, недієздатні особи, а також особи, які не досягли на момент вчинення діяння віку, передбаченого законом) та застосування заходів захисту (примусові заходи виховного і медичного характеру, превентивні (профілактичні), реституційно-компенсаційні, у передбачених законом випадках – обов'язок відшкодувати шкоду потерпілому).

Якщо конкретизувати майбутні напрями перспективних досліджень, то їх можна зобразити таким чином. По-перше, більш докладного вивчення потребують причини й обставини виникнення об'єктивно протиправного діяння. По-друге, загальнотеоретичний аналіз слід застосувати до його видів, які мають власну компонентно-структурну організацію і можуть бути класифіковані на відповідні підвиди з подальшим аналізом. По-третє, у механізмі правового регулювання необхідно «розширити предметне поле» до меж аналізу ефективності правового впливу на певний варіант неправомірної поведінки. По-четверте, опрацювати правотворчий механізм моделювання актів об'єктивно протиправної поведінки з метою «юридичної адаптації» сучасного законодавства до реалій фактичної поведінки людей.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1. – 396 с. ; 1982. – Т. 2. – 362 с.
2. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 288 с.
3. Правонарушения и юридическая ответственность : [учеб. пособ.] / В.В. Игнатенко, С.Н. Кожевников, И.А. Минникес, Р.К. Русинов и др. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1989. – 72 с.
4. Глов'юк І.В. Концептуальні питання тлумачення поняття «правосуддя у кримінальних справах» / І.В. Глов'юк // Актуальні проблеми держави та права. – 2009. – Вип. 50. – С. 136–142.
5. Сельська В.В. Підстави та умови субсидіарної юридичної відповідальності / В.В. Сельська // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (20 трав. 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2016. – С. 120–122.
6. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культурно-антропологічний вимір : [монографія] / О.В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2011. – 504 с.
7. Проблеми правової відповідальності : [монографія] / Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, Л.М. Баранова та ін. ; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. – Х. : Право, 2014. – 348 с.
8. Чугуніков І.І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.І. Чугуніков. – Одеса, 2001. – 19 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

ГЛПН Є.О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті, з метою з'ясування стану нормативно-правових засад впровадження інноваційних технологій управління в діяльність органів місцевого самоврядування, розглянуто якість законодавчого врегулювання даного питання. Доведено, що хоча й в чинному законодавстві закладені необхідні організаційно-правові підвалини впровадження інноваційних технологій в управлінську діяльність органів місцевого самоврядування, втім повноцінної юридичної бази для якісної та ефективного реалізації даного процесу в нашій державі поки що не сформовано, що, зрозуміло, не сприяє розвитку означеного управлінського механізму.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, інноваційна діяльність, публічне управління, нормативно-правовий акт.*

В статье, с целью выяснения состояния нормативно-правовых основ внедрения инновационных технологий управления в деятельность органов местного самоуправления, рассмотрено качество законодательного урегулирования данного вопроса. Доказано, что хотя и в действующем законодательстве заложены необходимые организационно-правовые основы внедрения инновационных технологий в управленческую деятельность органов местного самоуправления, впрочем полноценной юридической базы для качественной и эффективной реализации данного процесса в нашем государстве пока не сформировано, что, разумеется, не способствует развитию указанного управленческого механизма.

Ключевые слова: *местное самоуправление, инновационная деятельность, публичное управление, нормативно-правовой акт.*

The article, in order to clarify the status of regulatory and legal framework of innovation technologies management in the local government, examined the quality of legal regulation of this issue. Proved that although in the current legislation laid the necessary institutional and legal foundation for the introduction of innovative technologies in the management activities of local governments, however full legal framework for efficient and effective implementation of this process in our country has not yet formed, which, of course, does not promote development appointed management mechanism.

Key words: *local government, innovation, public administration, legal act.*

Вступ. Нинішній етап розвитку українських держави і суспільства пов'язаний із проведенням цілого ряду важливих реформ, деякі з них тривають вже друге десятиріччя. Зокрема, йдеться про адміністративну реформу, що була започаткована ще в 1998 році. Так, в Указі Президента України від 22.07.1998 № 810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» зазначається, що важливим чинником виходу з трансформаційної кризи українського суспільства є створення сучасної, ефективної системи державного управління. Нова система державного управління в Україні має бути створена шляхом проведення адміністративної реформи. Існуюча в Україні система державного управління залишається в цілому неефективною, вона еkleктично поєднує як інститути, що дісталися в спадок від радянської доби, так і нові інститути, що сформувалися в період незалежності України. Ця система є внутрішньо супе-

речливою, незавершеною, громіздкою і відірваною від людей, внаслідок чого існуюче державне управління стало гальмом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ. Тому зміст адміністративної реформи полягає, з одного боку, в комплексній перебудові існуючої в Україні системи державного управління всіма сферами суспільного життя. З іншого, – в розбудові деяких інститутів державного управління, яких Україна ще не створила як суверенна держава [1]. У зв'язку із цим в якості мети адміністративної реформи було проголошено поетапне створення такої системи державного управління, що забезпечить становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, дозволить їй стати впливовим чинником у світі та Європі. Її метою є також формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народові, національним інтересам. Ця система державного управління буде підконтрольною народові, прозорою, побудованою на наукових принципах і ефективною. Витрати на утримання управлінського персоналу будуть адекватними фінансово-економічному стану держави [1].

На сьогодні зроблено цілу низку важливих кроків у напрямку вдосконалення механізму державного управління, втім величезна кількість важливих питань на цьому шляху все ще не набули повноцінного конструктивного вирішення. Зокрема, це стосується поліпшення управлінської діяльності органів місцевого самоврядування. На проблемах функціонування останніх та напрямках усунення цих проблем було акцентовано увагу ще у 1998 році у вищезгаданій Концепції адміністративної реформи. Так, у даному правовому документі зазначається, що для досягнення мети адміністративної реформи в ході її проведення, окрім іншого, мають бути розв'язані такі завдання: формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління; формування сучасної системи місцевого самоврядування; запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг; організація на нових засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування [1]. Втім, незважаючи на проголошені цілі та завдання, а також окреслені напрямки і заходи щодо вдосконалення місцевого самоврядування, реальні кроки щодо їх практичної реалізації влада почала здійснювати тільки в останні декілька років. Для того, щоб владні заходи в означеній сфері були більш якісними, ефективними та результативними, вони мають спиратися на відповідне теоретичне підґрунтя, що зумовлює необхідність подальшого наукового вивчення проблематики організації та функціонування органів місцевого самоврядування в Україні. При цьому, враховуючи пануючі у високорозвинутому західному світі, повноправним членом якого прагне стати наша держава, процеси і тенденції, особлива увага має бути приділена дослідженню та запровадженню в управлінську діяльність органів місцевого самоврядування інноваційних технологій.

Стан дослідження. Мусимо відзначити, що проблематика впровадження інновацій у сфері публічного управління не є новою, її у своїх дослідженнях вже вивчали: В.І. Плохало, К.К. Кулі, Н.В. Сапа, М.О. Баймуратов, Я.В. Журавель, О.В. Батанов, В.Р. Барський, В.Б. Євдокимов, Т.В. Захарова та ін. Тим не менш, ряд аспектів означеної проблематики все ще не набули належного теоретичного обґрунтування, зокрема більш детального та глибокого аналізу потребує питання нормативно-правової бази реалізації інноваційних технологій управління у сфері місцевого самоврядування.

Постановка завдання. Метою статті є: розглянути стан нормативно-правових засад впровадження інноваційних технологій управління в діяльність органів місцевого самоврядування.

Результати дослідження. Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Тобто місцеве самоврядування – це один з організаційно-правових механізмів здійснення публічного управління на локальному (регіональному рівні). Для того, щоб даний механізм у своєму функціонуванні був ефективним та дієвим, відповідав нагальним умовам і обставинам суспільного розвитку, він повинен постійно вдосконалюватися. У свою чергу, процес оновлення та поліпшення управління (підвищення показників його ста-

більності, ефективності, дієвості), адаптації і пристосування механізму даного управління до об'єктивно існуючих суспільних потреб і запитів зумовлює необхідність впровадження в його функціонування інноваційних технологій. Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери; інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [2]. Згідно зі статтею 3 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII інноваційною діяльністю є сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» із метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності [3]. Також варто відмітити статтю 325 Господарського кодексу України, в якій закріплено, що інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій із метою виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя [4].

З викладеного видно, що наведені визначення інноваційної діяльності відносяться до сфери комерційної діяльності, що ускладнює використання поняття «інноваційна» діяльність у галузі публічного управління, зокрема того, що здійснюється органами місцевого самоврядування. Однак про можливість та необхідність здійснення такої діяльності в зазначеній галузі, як прямо, так і опосередковано, свідчить зміст ряду нормативно-правових актів. Так, у законі «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР закріплено, що органи місцевого самоврядування здійснюють такі повноваження: 1) підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання рад звітів про хід і результати виконання цих програм; 2) забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; 3) забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління соціально-економічним і культурним розвитком відповідної території, а також визначення потреби в місцевих будівельних матеріалах, паливі; 4) розгляд проектів планів підприємств і організацій, які належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, внесення до них зауважень і пропозицій, здійснення контролю за їх виконанням; 5) попередній розгляд планів використання природних ресурсів місцевого значення на відповідній території, пропозицій щодо розміщення, спеціалізації та розвитку підприємств і організацій незалежно від форм власності, внесення в разі потреби до відповідних органів виконавчої влади пропозицій із цих питань; 6) подання до районних, обласних рад необхідних показників та внесення пропозицій до програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно районів і областей, а також до планів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, з питань, пов'язаних із соціально-економічним та культурним розвитком території, задоволенням потреб населення; 7) залучення на договірних засадах підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності до участі в комплексному соціально-економічному розвитку сіл, селищ, міст, координація цієї роботи на відповідній території; та ін. І хоча законом «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] прямих вказівок на інноваційні технології управління в діяльності органів місцевого самоврядування і не передбачено, очевидним, на нашу думку, є той факт, що на сучасному етапі суспільного розвитку без їх впровадження місцеві органи влади не здатні надати належне організаційно-управлінське забезпечення, необхідне для подальшого повноцінного соціально-економічного та культурного розвитку суспільного життя.

Правове поле впровадження і розвитку інноваційних технологій управління у сфері діяльності органів місцевого самоврядування формує і вищезгадана Концепція адміністративної реформи, в якій зазначається, що дана реформа передбачає: розвиток ініціативи та самодіяльності населення, створення органів самоорганізації населення як за територіальною, так і за функціональною ознакою, встановлення їх організаційних зв'язків з органами і посадовими особами місцевого самоврядування; впровадження на основі статутів територіальних громад нових форм участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування, які б стимулювали розвиток місцевої

демократії; практичне впровадження механізмів дійового контролю територіальної громади за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення; апробація та запровадження в міській агломерації таких організаційних моделей управління, які б передбачали добровільне формування спільних органів управління та їх взаємозв'язки з органами місцевого самоврядування територіальних громад, що входять до агломерації на договірних умовах [1].

Також не можна не відзначити Концепцію розвитку електронного урядування в Україні, затверджену Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 № 2250-р. Так, у даному правовому документі проголошено, що на сьогодні одним із пріоритетів України є розвиток інформаційного суспільства, яке можна визначити як орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на формування інноваційної моделі розвитку високотехнологічне суспільство, в якому кожен громадянин має можливість створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися та обмінюватися ними, щоб дати змогу кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал для забезпечення особистого і суспільного розвитку та підвищення якості життя [6]. Метою даної Концепції є визначення засад та створення умов для досягнення європейських стандартів якості послуг, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Впровадження електронного урядування передбачає створення якісно нових форм організації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх взаємодію з громадянами та суб'єктами господарювання шляхом надання доступу до державних інформаційних ресурсів, можливості отримувати електронні адміністративні послуги, звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням Інтернету [6]. Досягнення проголошеної мети передбачає виконання таких завдань: забезпечення захисту прав громадян на доступ до державної інформації; залучення громадян до участі в управлінні державними справами; вдосконалення технології державного управління; підвищення якості управлінських рішень; подолання «інформаційної нерівності», зокрема шляхом створення спеціальних центрів (пунктів) надання інформаційних послуг; центрів обслуговування населення (кол-центрів), веб-порталів надання послуг; організація надання послуг громадянам і суб'єктам господарювання в електронному вигляді з використанням Інтернету та інших засобів, насамперед за принципом «єдиного вікна»; надання громадянам можливості навчатися протягом усього життя; деперсоніфікація надання адміністративних послуг із метою зниження рівня корупції в державних органах; організація інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування на базі електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису; забезпечення передачі і довгострокового зберігання електронних документів у державних архівах, музеях, бібліотеках, підтримки їх в актуалізованому стані та надання доступу до них [6].

Важливим кроком на шляху розвитку інноваційної діяльності в Україні, зокрема її впровадження на рівні публічного управління, стало створення Державного агентства з питань електронного урядування України, яке, відповідно до Положення про нього, є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує державну політику у сферах інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства [7].

Окрім вище згаданих нормативно-правових актів, юридичну основу провадження інноваційних технологій управління в діяльність органів місцевого самоврядування складають також: Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 № 2850-IV, Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 № 333-р, «Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації», «Деякі питання реформування державного управління України» від 24.06.2016 № 474-р та ряд інших нормативно-правових документів законодавчого і підзаконного характеру.

Висновки. Вивчення діючого українського законодавства свідчить про те, що сьогодні хоча й закладені необхідні організаційно-правові підвалини впровадження інноваційних технологій в управлінську діяльність органів місцевого самоврядування, втім повноцінної юридичної бази для якісної та ефективної реалізації даного процесу в нашій державі поки що не сформовано, що, зрозуміло, не сприяє розвитку означеного управлінського механізму. Окремо слід наголосити на тому, що діючі нині нормативно-правові акти, констатуючи гостру необхідність під-

вищення рівня якості, ефективності та результативності управлінських послуг, у тому числі тих, що надаються органами місцевого самоврядування, при цьому прямо не зобов'язують суб'єктів публічного управління, що надають такі послуги, активно впроваджувати у свою діяльність інноваційні технології як необхідну умову її вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22.07.1998 № 810 /98 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/810/98>.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 36, ст. 266.
3. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 47, ст. 646.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144.
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст. 170
6. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 13.12.2010 № 2250-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80>.
7. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України» від 1 жовтня 2014 р. № 492 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkni.gov.ua/polojennya>.

УДК 342.34

КУФТИРЄВ П.В.

**ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА: ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ
У СУЧАСНИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПТАХ**

У статті відображено основні концептуальні підходи до визначення електронної демократії, проаналізовано найпоширеніші сучасні концепції електронної демократії, надано сутнісну юридичну характеристику та розкрито правову природу електронної демократії як форми політико-правового режиму.

Ключові слова: демократія, електронна демократія, інформаційне суспільство, постіндустріальне суспільство, політико-правовий режим держави.

В статье отражены основные концептуальные подходы к определению электронной демократии, проанализированы наиболее распространенные современные концепции электронной демократии, предоставлено сущностную юридическую характеристику и раскрыто правовую природу электронной демократии как формы политико-правового режима.

Ключевые слова: демократия, электронная демократия, информационное общество, постиндустриальное общество, политико-правовой режим государства.

There are reflected the main conceptual approaches to the definition of e-democracy, analyzed the most common modern concepts of electronic democracy, given the essential legal characteristics and disclosed the legal nature of e-democracy as a form of political and legal regime.

Key words: democracy, e-democracy, information society, post-industrial society, politico-legal regime of the state.

© КУФТИРЄВ П.В. – кандидат юридичних наук, докторант (Інститут законодавства Верховної Ради України)

Вступ. Актуальність дослідження електронної демократії в Україні є очевидною і безсумнівною, адже XXI сторіччя разом із здобутками науково-технічного прогресу у галузі інформаційно-комунікативних технологій призвело і до появи нових бачень політико-правового розвитку, передусім це стосується електронної демократії як інноваційного погляду на класичні і традиційні інститути демократії. Водночас побудова нових електронних сервісів у публічній сфері комунікації громадянина і держави значною мірою залежить від того, як розуміти саме поняття «електронна демократія» (е-демократія).

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу поняття електронної демократії у сучасних політико-правових концептах.

Результати дослідження. За даними Британської енциклопедії («Британіки») у статті Ендрю Чедвіка, присвяченій визначенню е-демократії [1], цей термін імовірно походить від назви відомого у США незалежного інтернет-форуму «Міннесота Е-Демократія» (Minnesota E-Democracy), який було засновано у 1994 році, що згодом фундатори перетворили у сайт E-Democracy.org, котрий існує і досі та позиціонує себе як піонерський проект у сфері е-демократії. Хоча такі дані, на наш погляд, є доволі умовними і точного авторства цієї дефініції не встановлено, правоволодільця чи легітимовано визнаного автора допоки не виявлено, що дає підстави вважати цей термін «народним».

«Британіка» запозичує для визначення поняття відповідну статтю Ендрю Чедвіка з «Енциклопедії урядування» (*Encyclopedia of Governance, 2007*) [2] і визначає таким чином: *е-демократія – це використання інформаційних та комунікаційних технологій зміцнення демократії, що у деяких випадках здатна замінити представницьку демократію.*

Автор, професор політичних наук Університету Лондона, як бачимо, використав праксеологічний (діяльнісний підхід): е-демократія – це використання (тобто певна дія суб'єкта); при цьому досить радикально окреслив її роль як інструментарію, здатного замінити представницьку демократію. Цей підхід є досить поширеним у роботах, присвячених е-демократії, і сутність його зводиться до того, що е-демократія утворює собою нову якісну сутність демократії, що трансформує представницькі інститути шляхом використання технологій (переважно ІКТ).

Із цих же позицій пояснює зміст е-демократії і один із найвідоміших світових фахівців з е-демократії, який вважається одним із піонерів цього напрямку, Стівен Кліфт. На його думку, е-демократія означає використання інформаційних і комунікаційних технологій і стратегій демократичними діячами (урядами, обраними посадовцями, медіа, політичними організаціями, громадянами/виборцями) всередині політичних і управлінських процесів місцевих спільнот, націй та на міжнародному рівні [3, с. 318].

Аналогічно визначає е-демократію відомий російський дослідник В. Дрожжинов, який вважає, що під е-демократією варто розуміти застосування ІКТ в інтересах удосконалення та укріплення демократичних інститутів у сучасному суспільстві, підвищення участі громадян у політичному процесі [4, с. 34].

Існує підхід, який намагається виокремити вузьке і широке розуміння е-демократії. У вузькому розумінні е-демократію розглядають як використання електронної підтримки для забезпечення відповідних конституційних прав, що вимагають тих чи інших формальних рішень; у широкому – врахування думки і залучення громадян і організацій у політичні відносини і процеси [5, с. 111]. У цьому варіанті застосований уже вищезазначений традиційний для політології підхід розуміння е-демократії як того чи іншого виду діяльності.

Праксеологічний підхід у герменевтиці е-демократії не позбавлений сенсу, оскільки з погляду сутнісного сприйняття цієї категорії одразу окреслює рамки її змісту і визначає її роль у суспільних відносинах. Але з юридичного погляду навряд чи задовольнить будь-якого правознавця, оскільки не дозволить унормувати визначення е-демократії як конституційно-правового явища, як відповідного державно-політичного режиму, розбалансовує загальною юридичний контекст правосприйняття і, як наслідок, не дозволить законотворцю виробити юридичні критерії е-демократії з метою подальшого врегулювання таких правовідносин, спрямовуючи їх на юридичну охорону та захист прав і свобод людини. А тому законотворчі інституції держави змушені будуть шукати інші правові критерії для визначення е-демократії як нормативної категорії.

З інших позицій дається погляд на е-демократію у досить відомому колективному міжуніверситетському дослідженні 2003 року «Оцінка використання нових технологій з метою сприяння демократії у Європі. Е-демократизація парламентів та партій у Європі» (А. Трехсель, Р. Кіс, Ф. Мендес, Ф. Шміттер та інші): е-демократія складається з усіх електронних засобів комунікацій, що дозволяють/уможливлюють для громадян застосування зусиль для тримання керівників/

політиків відповідальними за свої дії у сфері публічного життя. Залежно від аспектів демократії, що просуваються, е-демократія може використовувати різні технології для: 1) підвищення транспарентності політичного процесу; 2) посилення прямого залучення і участі громадян; 3) удосконалення якості формування думок шляхом відкриття нового простору для інформації й обговорення [6]. На думку цього колективу авторів, техніками е-демократії є е-доступ, е-консультації, е-петиції, е-голосування, е-форуми. Отже, таке технологізоване визначення ставить знак рівності між е-демократією і сукупністю ІКТ, що, на нашу думку, не зовсім правильно, адже відбувається підміна понять між результатом і засобом його досягнення. Засоби комунікації – це способи забезпечення демократії, але не самоціль демократичного режиму. Важко вести мову про побудову е-демократії загалом у недемократичній країні.

Найпоширеніша мережева енциклопедія Інтернету Вікіпедія станом на березень 2016 року в англійській версії використовує визначення е-демократії, що надане колективом авторів-дослідників (Хусейном Джафаркарімі, Алексом Сім, Робабом Саадатдуст, Джи Мей Хі), щоправда, представниками технічних наук, з їхньої колективної статті «Вплив ІКТ на посилення ролі громадян у прийнятті владних рішень» [7]. На думку цих авторів, е-демократія – це явище ХХІ сторіччя, що охоплює інформаційні та комунікаційні технології просування демократії, тобто форма правління, за якої усі дорослі громадяни набувають рівних прав пропонувати, розробляти та створювати законодавство [8]. При цьому автори зазначеної статті у своїх розмірковуваннях посилаються на доробки Ендрю Чедвіка.

Незважаючи на певну суперечливість, перебільшену технологізованість та правову неточність такого підходу, цінність його, на нашу думку, полягає у тому, що воно називає е-демократію явищем правового порядку, хоча і зводить його тільки до законотворчої ініціативи прямої демократії. Утім, автори, як ми припускаємо, і не ставили перед собою мети надавати правове визначення, але зрештою це одне з небагатьох визначень, що актуалізує правовий погляд на електронну демократію та юридизує це поняття, хоча і не зовсім точно з позиції розмежування форми правління і форми політичного режиму.

Водночас україномовний (як і російськомовний) варіант Вікіпедії надає дещо інше бачення поняття е-демократії, визначає останню як форму демократії, що характеризується використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як основного засобу для колективних розумових (краудсорсинг) і адміністративних процесів (інформування, прийняття спільних рішень – електронне голосування, контролювання виконання рішень та ін.) на всіх рівнях – від місцевого самоврядування до міжнародної співпраці [9].

Знову ж таки, як бачимо, е-демократію намагаються визначити як форму демократії і зазначають про це як про усталену категорію, вводячи в експертно-науковий лексикон нову форму демократії.

Інший енциклопедичний популярний електронний ресурс Рунета «Мегаенциклопедія Кирила і Мефодія – Мегабук» більш поліваріантно підходить до визначення поняття е-демократії, пропонуючи декілька версій трактування: 1) форма суспільно політичної активності громадян із застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (наприклад, мережі Інтернет) для досягнення максимальної продуктивності під час взаємодії громадян з іншими громадянами, органами державної і муніципальної влади, громадськими та комерційними організаціями, а також інструменти такої взаємодії; 2) демократична політична система, за якої інформаційно-комунікаційні технології використовуються для реалізації найважливіших складових демократичного процесу: «розповсюдження інформації, комунікації, об'єднання інтересів громадян та прийняття рішень (шляхом узгодження і голосування)» [10]. Таким чином, автори цього підходу застосували праксеологічне бачення, тобто розуміння е-демократії через форму активності громадян; водночас визначили її як політичну систему, тобто у цьому баченні наблизились до тієї значної групи експертів, що ідентифікують її як нову форму демократії.

При цьому всі зазначені електронні ресурси як синонім е-демократії використовують поняття цифрової демократії (або кальку з англійської мови – «діджитальна»), відео-демократії, інтернет-демократії, інформаційної демократії, віртуальної демократії, мережевої демократії, вікі-демократії, аватарної демократії, крауд-демократії, кібердемократії, соціокібернетичної демократії, он-лайн демократії тощо. Існує підхід у тлумаченні е-демократії як «хмарної демократії» [11].

Підхід до е-демократії як до політичної системи ймовірно Енциклопедією Кирила і Мефодія був запозичений із праць відомого і досить цитованого петербурзького політолога, одного з перших дослідників електронної демократії на пострадянському просторі М. Вершиніна, який і запропонував такий підхід (*е-демократія = політична система*), приєднуючись до тієї плат-

форми, що створюється нова якість і форма демократії («інформаційна теорія демократії»): «традиційні уявлення про демократію не можуть бути екстрапольовані на суспільства, які трансформуються у горнилі глобалізації, дигіталізації та постіндустріалізма. Суспільно-політичній думці слід шукати нові рішення. Демократія потребує модернізації на основі більш еластичних форм ідентифікації громадян і більш широкій системі громадянської солідарності» [12; 13]. Цей автор також запропонував бачення е-демократії як нової комп'ютерно-опосередкованої форми політичної комунікації і вважає, що у теорії демократії відбулися зсуви під впливом мережі Інтернет [14, с. 153]. Підхід М. Вершиніна є домінуючим для наукової політології пострадянських країн. Проте слід звернути особливу увагу на ту обставину, що поняття «політична система», до якого звернувся М. Вершинін, є американським політико-правовим аналогом європейського наукового поняття *політичний (державно-політичний) режим*, на чому ми зупинимось нижче.

Через ключове поняття «форма політичної комунікації» е-демократію визначає і М. Грачев, який вважає, що остання є заснованим на застосуванні мережевих комп'ютерних технологій механізмом політичної комунікації, що сприяє реалізації принципів народовладдя і дозволяє привести політичний устрій у відповідність до реальних потреб інформаційного суспільства, що встановлюється [15, с. 21]. Тут, як ми бачимо, автор пропонує опосередкувати цю категорію через поняття «механізм».

В. Трофімов вважає, що е-демократія – це вираз у мережі Інтернет волевиявлення з приводу ініціації проекту нормативного рішення або збору голосів у підтримку прийняття певного правового акту чи голосів протесту проти будь-яких правотворчих ініціатив, а також прийнятих юридичних рішень. Одразу слід зазначити, що автор надав таке визначення е-демократії з певною часткою умовності [16, с. 54]. Проте, на наш погляд, тут ідеться не про е-демократію як форму загального поняття демократії, а радше про форми самої е-демократії. Нам важко погодитись із думкою автора стосовно того, що недостатній ефект від правотворчої ініціативи у безпосередній площині правового життя може бути частково компенсований активністю громадян у віртуальному просторі за допомогою форм так званої електронної демократії. Щоправда, ця думка автором була висловлена як гіпотеза. Нам видається, що електронна демократія не є компенсацією нестачі будь-якої із форм демократії, а є самостійною гібридною формою демократії, яка зародилася саме у тих країнах, де важко говорити про нестачу демократії чи низьку політичну активність громадян. Водночас нам видається правильною думка В. Трофімова стосовно того, що електронна демократія сприяє формуванню актуального права – права, що відповідає повсякденним потребам людей, такого, що виражає їхні необхідні запити та юридично значущі соціальні інтереси.

Вдалим саме з юридичного погляду, на нашу думку, є визначення «мережевої демократії», надане С. Васильєвою, яка свою думку сформулювала таким чином: «мережева демократія означає здійснення громадянами влади та їхня участь в управлінні справами держави за допомогою електронних мереж загального користування. У цьому її головна відмінність від інших типів демократії» [17]. Таким чином, автор спрямовує своє визначення е-демократії (мережевої демократії) до формули «реалізації права», оскільки здійснення права – це процес реалізації правових можливостей, які надаються законом (чи договором) носію суб'єктивного права (правоволодільцю, суб'єкту). Підхід, на наш погляд, є досить слухним і юридично зваженим, оскільки дозволяє корелювати е-демократію у правовідносинах, чітко ідентифікуючи її місце серед правових явищ. Проте, ми вважаємо, що він розкриває лише одну із граней е-демократії – тільки як суб'єктивне право.

Досить технологізоване визначення е-демократії пропонують надати Енді Брек та Філ Нобл, які зводять її до «використання Інтернету урядом, політичними партіями і правозахисними групами для постачання інформації, комунікацій, надання послуг чи підтримки участі для розвитку більш міцних дебатів серед громадян» [18]. Як бачимо, ці західні експерти не надто переймаються чистотою поняття та його змістом, хоча сама робота «Е-демократія навколо світу», де міститься це визначення, є досить цікавою і новаторською.

Існує підхід до визначення е-демократії як форми тільки прямої демократії, що характеризується використанням ІКТ як основного засобу для колективних розумових та адміністративних процесів (інформування, прийняття спільних рішень, електронне голосування, контролювання виконання рішень тощо) на всіх рівнях – від місцевого самоврядування до міжнародної співпраці [19]. Як бачимо, цей підхід уже є не настільки радикальним, щоб оголошувати нову форму демократії, і спонукає дослідників до пошуку витоків і особливостей е-демократії у прямій демократії як одній із форм демократії, виду державно-політичного режиму.

Водночас існують діаметрально протилежні підходи, які визначають е-демократію способом удосконалення тільки представницької демократії. Так, Енн Макінтош (*Ann Macintosh*) вва-

жає, що е-демократія – це використання ІКТ для підтримки демократичних процесів прийняття політичних рішень, більш широкого залучення (*participation*) у ці процеси громадян та укріплення репрезентативної демократії [20]. Ця професор, як бачимо, розуміє розвиток е-демократії у рамках традиційної і домінуючої форми представницької демократії, але при цьому спирається на концепцію електронної участі (*E-Participation*), на якій ми зупинимось нижче.

Через функціональність визначає електронну демократію Н. Обривкова, ідентифікуючи її як відкритість влади суспільству, що зумовлює оптимізацію державного управління шляхом активного залучення до неї пересічних громадян [21, с. 4]. Дослідниця детермінує пряму демократію е-урядом, оскільки робить посилення на оптимізацію державного управління. Слідуючи цій логіці, е-демократія забезпечується поліпшенням е-уряду, що, на нашу думку, є дисонансом між цими двома поняттями. Хоча позитивним є посилення на необхідність залучення громадян, що правильно зауважено автором цього визначення. Транспарентність (прозорість, гласність, відкритість) у діях владних інституцій є однією із найважливіших ознак демократії, але не єдиною. Тому зводити е-демократію виключно до відкритості, на наш погляд, дещо обмежено.

Досить популярною і відомою на пострадянському просторі є робота Ф. Крашеніннікова та Л. Волкова «Хмарна демократія» (*«Облачная демократия»*), яка розповсюджується завдяки вільному електронному доступу в Інтернеті. Автори розвивають своє бачення розвитку демократії у контексті паралельному, але досить близькому до е-демократії. Сутність концепції хмарної демократії загалом подібна до так званих хмарних сервісів в Інтернеті [22]. Цей підхід ще відомий під назвами «плинуча демократія» (*liquid democracy*) або «демократія делегування» (*delegative democracy*). Останню концепцію активно розробляв Брайан Форд [23], зміст її полягає у тому, що громадянин завдяки технологіям може делегувати свій голос експертам у певних сферах, які викликають у нього довіру, або навіть поділити свій голос поміж декількома делегатами, а частину залишити собі. Хмарної демократії, на думку зазначених авторів, можливо досягнути лише завдяки електронним технологіям.

Власне бачення е-демократії Ф. Крашенінніков і Л. Волков висловили у своїй роботі *«Пересічна електронна демократія»*, де визначили останню як можливість будь-якого громадянина незалежно від його місцезнаходження брати участь у політичному процесі, у розробці та прийнятті управлінських рішень, що є одним із головних досягнень сучасності у сфері політичного управління. На їхню думку, саме е-демократія окреслює горизонти подальшого розширення прямої демократії у суспільстві [24]. З юридичної позиції такий підхід надає погляд на е-демократію як на суб'єктивне право – «можливість громадянина ... брати участь». Якщо виходити з класичного юридичного підходу до поняття демократії як виду політичного режиму, то таке визначення поряд з усіма його позитивними ознаками позбавляє демократію рис об'єктивної категорії, зводячи його лише до характеристики суб'єктивної правомочності громадянина. У цьому сенсі тоді немає можливості вести мову про е-демократію як форму демократії, а тільки як про суб'єктивне право, хоча позиція авторів стосовно співвідношення е-демократії і прямої демократії заслуговує на увагу. Автори слушно вважають, що ефективно функціонуюча система демократії, яка залучає у себе сотні, тисячі чи мільйони людей, здатна досить швидко підкреслити і зробити неминучим остаточне банкрутство традиційних, застарілих методів прийняття політично значущих рішень [11].

Висновки. Таким чином, Ф. Крашенінніков і Л. Волков досить помірковано підходять до вельми поширеної позиції про те, що е-демократія є новою формою демократії, про що, як ми вже зазначали вище, досить рішуче заявляє ціла низка авторів. Позиція цієї групи доволі розрізнених і не пов'язаних між собою експертів полягає у тому, що ІКТ дозволяють утворити нову форму демократії, яка не була раніше відома політ-правовим учням, історії політології, соціології, теорії права, історії конституціоналізму; е-демократія, на їхню думку, володіє досить специфічними рисами, що дозволяють її відмежовувати від відомих форм демократії. Отже, концептуальне бачення поняття електронної демократії може бути закладене у підґрунтя правового регулювання і вироблення основних підходів щодо запровадження дієвих механізмів реалізації конституційних прав громадян за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.britannica.com/topic/e-democracy>.
2. Encyclopedia of Governance. SAGE Publications. – London, 2006–2007. – 1232 p.
3. Clift S. E-democracy, E-governance & public network / S. von Clift // Open Source Jahrbuch 2004. – Berlin : Lehmanns Media, 2004. – P. 317–331.

4. Дрожжинов В.И. Электронное правительство / В.И. Дрожжинов // Совершенствование государственного управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт / под ред. В.И. Дрожжинова. – М., 2002. – С. 11–88.
5. Гольчев А.А. Электронная демократия как фактор повышения политического участия граждан современной России : дис. ... канд. полит. наук / А.А. Гольчев. – М., 2006. – 238 с.
6. Evaluation of the Use of New Technologies in Order to Facilitate Democracy in Europe. E-democratizing the Parliaments and Parties of Europe. – Geneva – Florence, 2003. – P. 10. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www2.media.uoa.gr/people/tsaliki/wp-content/uploads/2010/07/Report_eDemocracy_in_Europe_2004.pdf.
7. International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering Website: www.ijetae.com [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ijetae.com/files/Volume4Issue1/IJETAE_0114_109.pdf.
8. Wikipedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy>.
9. Wikipedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy>.
10. Вікіпедія [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://uk.wikipedia.org/wiki/Електронна_демократія.
11. Мегаэнциклопедия Кирилла и Мефодия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://megabook.ru/article/Электронная_демократия.
12. Волков Л. Облачная демократия / Л. Волков, Ф. Крашенинников. – Екатеринбург, 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cdem.ru/>.
13. Вершинин М.С. Электронная демократия: российские перспективы / М.С. Вершинин // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : труды V Всерос. объедин. конфер. – СПб., 2001.
14. Вершинин М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе / М.С. Вершинин. – СПб : Изд-во Михайлова, 2001.
15. Вершинин М.С. Электронная демократия как компьютеро-опосредованная форма политической коммуникации / М.С. Вершинин // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах : матер. междунар. науч.-практ. конфер. Ч. 1. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2002. – С. 153–155.
16. Грачев М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития : [монография] / М.Н. Грачев. – М. : Прометей, 2004. – 328 с.
17. Трофимов В.В. Формы электронной демократии и процесс формирования права в современной России. Гл. 34 в кн.: Государство. Конституция. Родина: к поискам национальной идеи и новой доктрины государства / В.В. Трофимов. – М. : Проспект, 2015. – 317 с.
18. Васильева С.В. Типология демократии: к вопросу о реальном наполнении системы осуществления гражданами власти и их участия в управлении делами государства / С.В. Васильева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.hse.ru/data/2010/03/29/.../Васильева%20РПА%20сокр.doc.
19. Andy Brack, Phil Noble. E-Democracy around the World: A Survey for the Bertelsmann Foundation. – 2001. – P. 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://web.umoncton.ca/umcm-sitesgr/cybergouvernement/Noble.pdf>.
20. Macintosh A. “Characterizing E-Participation in Policy-Making”, In the Proceedings of the Thirty-Seventh Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS-37). – Big Island, Hawaii, 2004.
21. Обрывкова Н.О. Электронная демократия в современном постиндустриальном обществе : автореф. дис. ... канд. полит. наук / Н.О. Обрывкова. – СПб, 2006. – 21 с.
22. Великанов К. О демократии обыкновенной, прямой и электронной / К. Великанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/oz/2013/6/24v.html>.
23. Ford B. Delegative Democracy / Bryan Ford [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.brynosaurus.com/deleg/deleg.pdf>.
24. Волков Л. Посредственная электронная демократия / Л. Волков, Ф. Крашенинников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vedomosti.ru/opinion/news/1501361/posredstvennaya_demokratiya.

УДК 342.553(477):342.591

ЛЕНГЕР Я.І.

**ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ
У МУНІЦИПАЛЬНОМУ ПРАВІ**

Статтю присвячено з'ясуванню питання основних закономірностей розв'язання правових колізій у муніципальному праві. Встановлено, що останні нерозривно пов'язані з причинами та умовами виникнення правових колізій у муніципальному праві. Констатовано, що в разі належного вивчення і створення законодавцем ефективної галузевої системи з їх розв'язання можливе попередження і цілковите вирішення суперечностей у цій сфері правовідносин.

Ключові слова: *правова колізія, нормативно-правовий акт, муніципальне право, попередження колізії, розв'язання правової колізії.*

Статья посвящена выяснению вопроса основных закономерностей решения правовых коллизий в муниципальном праве. Установлено, что последние неразрывно связаны с причинами и условиями возникновения правовых коллизий в муниципальном праве. Констатировано, что при надлежащем изучении и создании законодателем эффективной отраслевой системы с их решения возможно предупреждение и полное разрешение противоречий в данной сфере правоотношений.

Ключевые слова: *правовая коллизия, нормативно-правовой акт, муниципальное право, предупреждение коллизии, решение правовой коллизии.*

The article is devoted to clarifying question the basic laws of resolving conflicts of law in municipal law. It was established that the latter is inextricably linked with the causes and conditions of conflicts of law in municipal law. Stated that with proper study and create effective legislator branch system of their solutions may prevent complete and resolving conflicts in this area relationships.

Key words: *legal conflict, legal act, municipal law, prevent conflict, resolve legal conflicts.*

Вступ. Процес децентралізації влади в Україні успішно стартував, проте повноцінне завершення реформи потребує усунення наявних прогалин, неточностей і суперечностей у Конституції України. Визначення територіальної основи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, подальше розмежування повноважень є недосконалим, оскільки немає необхідних правових норм для утворення чіткої ієрархічної системи адміністративно-територіального устрою. У результаті держава не має змоги створити систему місцевого самоврядування на всій території країни з чітко визначеними і матеріально забезпеченими повноваженнями.

Колізії у правовій системі сучасної держави закономірні і неминучі з огляду не тільки на природу нормативно-правового регулювання, а й природу самої людини, оскільки джерела юридичних колізій слід шукати не лише у правовій сфері. У пошуках причин їхнього виникнення та існування необхідно розкривати більш широку низку суспільних відносин (економічних, політичних, духовних, соціально-моральних тощо), оскільки законодавство за своєю природою є «регулятором соціальних відносин з усіма властивими їм протиріччями» [3, с. 17].

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення основних закономірностей вирішення, розв'язання та попередження правових колізій у муніципальному праві, взаємозв'язок останніх із закономірностями їх виникнення.

Результати дослідження. З аналізу чинного законодавства та нормативно-правових актів, що приймаються у сфері діяльності органів місцевого самоврядування для вирішення питань міс-

© ЛЕНГЕР Я.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

цевого значення, виявлені основні закономірності появи правових колізій у муніципальному праві. Серед таких найперше варто відзначити відсутність юридично закріплених у нормативно-правових актах стратегії і прогнозу соціально-економічного розвитку муніципальних утворень (сіл, селищ, міст тощо). Недостатнє врахування специфіки сільських поселень під час прийняття законів (це проявляється у невідповідності розподілу доходів бюджетів функціям, покладеним на органи місцевого самоврядування) і недостатня розробленість механізму взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування призводять до виникнення правових колізій. Крім того, виникнення тих чи інших правових суперечностей залежить від кваліфікації правозастосовного органу на рівні певної адміністративно-територіальної одиниці.

З'ясувавши закономірності виникнення правових колізій у муніципальному праві, варто зосередити увагу на тому процесі, що потребує підвищеного інтересу, оскільки стосується порядку попередження, усунення і ліквідації таких. Під вирішенням правових колізій розуміється процес, спрямований на вибір однієї з колізійних норм права.

Відповідно до загальнотеоретичних положень розрізняються два основних способи вирішення правових колізій [2, с. 98]. Ними є, по-перше, усунення правових колізій, котре здійснюється самим правотворчим органом (тим, що прийняв відповідну норму або акт [4, с. 16]; по-друге, подолання правових колізій, що відбувається правозастосовним органом [4, с. 18].

Усунення правових колізій є процесом щодо ліквідації колізійної норми з системи права шляхом прийняття нового акту, скасування старого, внесення змін чи уточнень до чинних актів, систематизації законодавства тощо [2, с. 87].

В юридичній літературі дискусійним є питання про суб'єктів розв'язання правових колізій. Відповідно до двох загальноприйнятих тенденцій такими повинні бути правотворчі і правозастосовні органи. Водночас одні правознавці, розмірковуючи з позиції нормативізму, роблять висновок про те, що усунення колізій виходить за рамки застосування права і вирішується тільки законодавцем під час правотворчого процесу, тобто належить до сфери законотворчої діяльності [1, с. 16]. Інші, дотримуючись соціологічного підходу до права, вважають, що суддя, реалізуючи функцію судового контролю за законністю нормативних актів, займається усуненням колізій, тобто володіє субсидіарними правотворчими повноваженнями [1, с. 15].

На наш погляд, найбільш доцільним способом усунення, вирішення протиріч для муніципального права є той, що здійснюється за допомогою правотворчої діяльності (прийняття нового акту, скасування старого, внесення змін або уточнень до чинних актів), систематизації законодавства, зокрема, галузевої кодифікації і прийняття законів за тематичними блоками, оскільки судові органи здійснюють подолання правової колізії під час розгляду конкретної судової суперечки.

Розв'язання, усунення правових колізій виражається у тому, що відповідний орган вибирає норму, що підлягає застосуванню у конкретному випадку серед правових приписів. Результатом цього є застосування правозастосовним органом колізійних норм або правових положень.

Необхідність у розв'язанні та вирішенні правових колізій виникає тоді, коли виявляється, що фактичні обставини регулюються кількома правовими нормами. У такій ситуації відповідний орган змушений вибрати одну з двох або більше колізійних норм.

Подолання правових колізій у муніципальному праві правомірно визначити як нетипову ситуацію у правозастосуванні. Цей спосіб вирішення правових колізій є обов'язком відповідного органу. Він має бути ефективним під час вирішення правової колізії, оскільки порівняно з правотворцем правозастосовний орган під час виявлення протиріч реагує на них практично негайно.

Подолання правових колізій полягає у застосуванні колізійних правил, тобто правил вирішення темпоральних, просторових колізій. Може здатися, що такий спосіб вирішення, розв'язання, подолання протиріч застосовується тільки до ієрархічних колізій (а муніципально-правові колізії такими не є).

У більшості випадків правова колізія у муніципальному праві не пов'язана з суперечливістю однієї з норм Конституції, нормам міжнародного права або принципам права (в тих ситуаціях, коли, наприклад, досить застосування колізійних правил і не потрібно перевірки відповідності Конституції) [2, с. 102]. Проте при цьому не можна взагалі виключати ситуацію, коли жодна з правових норм (правил) не може бути застосована. Йдеться про випадки, коли нормативно-правові акти прийняті, мають однаковий спеціальний характер і належать до однієї галузі.

Річ у тому, що вибір однієї з колізійних рівнозначних норм права повинен визначитися не тільки формальним застосуванням відповідного правила, а й результатом її аналізу з позиції відповідності чи невідповідності Конституції і законам України, принципам права, особливо в тих випадках, коли спостерігається збіг колізійних норм, їх конкурування. Це означає, що жодна правова ситуація

не може бути дозволена, жодна галузева норма не може бути застосована без перевірки їх на предмет конституційності. Вибір між колізійними нормами слід проводити з урахуванням норм конституційного права і правових позицій Конституційного Суду. Інакше кажучи, вибір однієї з колізійних норм повинен визначитися результатами її аналізу і з позиції конституційного права, і з позиції галузі права.

Таким чином, конституційні норми відіграють роль «арбітра» під час розв'язання правових колізій у муніципальному праві. Оцінка конституційності галузевої норми здійснюється поетапно. Найперше варто встановити ознаки неконституційності галузевого правового припису, далі – належність конституційних приписів.

Особливо пильну увагу варто приділяти оцінці правових колізій з позиції відповідності конституційним нормам під час їх галузевого розташування. Часто недотримання законодавцем предмета галузі шляхом створення комплексних законів фактично має на меті перегляд або коригування не тільки певних галузевих норм, а й навіть норм Конституції.

Співвіднесення змісту норми і правових положень, що мають найбільшу юридичну силу, відрізняється особливою складністю, оскільки вимагає не буквальної відповідності нормативних актів різного рівня, а виявлення їх невідповідності самому змісту і духу права.

Законодавець може взяти на себе функцію подолання правових колізій шляхом закріплення у нормативно-правовому акті стосовно конкретної колізії правила її вирішення, тобто порядку застосування норм права в разі їх суперечності.

Наявність або відсутність правових колізій встановлюється способами, характерними для вирішення інших видів колізій, зокрема шляхом тлумачення правових норм. Під час встановлення колізій, по-перше, необхідно визначити конкретну неузгодженість двох або більше рівнозначних норм права в регулюванні одних і тих самих суспільних відносин, по-друге, виявити факт відповідності або невідповідності колізійних норм основним принципам права (програмним цілям, завданням, сутності закону), Конституції тощо.

При цьому варто мати на увазі, що суперечності можуть існувати і тоді, коли вони виникають із змісту, закладеного не законодавцем, а правозастосовним органом.

Специфіка вирішення, розв'язання правових колізій полягає у тому, що жоден з актів одного рівня, що містять колізійні норми, не можна оскаржити на предмет невідповідності іншому рівнозначному акту.

Законодавством допускається лише оскарження нормативних положень на предмет їх невідповідності іншим нормативним положенням, що мають більшу юридичну силу.

Так, за чинним законодавством навіть правові колізії кодифікованих і не кодифікованих актів можуть долатися під час вирішення конкретних справ, хоча, як ми зазначали вище, в деяких кодексах закріплюється їх пріоритет над іншими законами.

З цього можна зробити висновок, що правові колізії у муніципальному праві можуть вирішуватися правозастосовним органом тільки під час вирішення конкретних справ.

При цьому загальними закономірностями розв'язання правових колізій у муніципальному праві можна назвати такі. По-перше, правила галузевого пріоритету, «наступний закон скасовує дію попереднього», «спеціальний закон скасовує дію загального» повною мірою застосовні. По-друге, жоден з актів одного рівня, що містять колізійні норми, не можна оскаржити на предмет невідповідності іншому рівнозначному акту. У цьому конкретному випадку відповідний орган повинен самостійно вирішувати, які норми підлягають застосуванню у справі, що розглядається. По-третє, законодавець може закріпити загальні правила розв'язання правових колізій у тій чи іншій галузі. По-четверте, у разі відсутності правила, що дозволяє розв'язати правову колізію і така є рівнозначною з іншою нормою, здійснюється оцінка конституційності обох та обирається спосіб її розв'язання.

Висновки. З одного боку, визнається, що без наявності та запуску механізму розв'язання, усунення, вирішення правових колізій у конкретній галузевій належності не здійснюється повною мірою, а з іншого – закріплення звичайного загального, універсального правила розв'язання правових колізій вважається законодавцем цілком достатнім. Різний підхід нормотворця до розгляду однієї проблеми змушує бути менш категоричним у подібних висновках.

Такі способи вирішення правових колізій утворюють певну систему взаємопов'язаних заходів, побудовану за принципом володіння законодавцем і судом широкими повноваженнями щодо швидкого й ефективного вирішення різних правових колізій. Колізія, не помічена законодавцем, повинна бути подолана судом.

Різноманітність способів і повноважень вирішення та розв'язання правових колізій спрямовано на створення належних умов для правомірного здійснення правосуддя і захисту суб'єктивних прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Бошно С.В. Развитие признаков нормативного правового акта в современной правотворческой практике / С.В. Бошно // Журнал российского права. – 2004. – № 2. – С. 15–29.
2. Карташов В.Г. Правовой механизм разрешения коллизий в сфере местного самоуправления : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / В.Г. Карташов ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2008. – 241 с.
3. Котелевская И.В. Закон и ведомственный акт / И.В. Котелевская // Журнал российского права. – 2000. – № 10. – С. 12–31.
4. Тихомиров Ю.А. Закон о нормативных правовых актах – актуальная повестка дня / Ю.А. Тихомиров, Т.Н. Рахманина, Л.Г. Хабибуллин // Журнал российского права. – 2006. – № 5. – С. 15–26.

УДК 342.7

ПЕТРИШИН О.О.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: АСПЕКТ ПРАВ ЛЮДИНИ

У роботі досліджено сучасний стан прав людини в Україні в контексті європейської інтеграції. Розглянуто деякі історичні аспекти, що впливали на формування загальної системи прав людини і громадянина в нашій державі. Проаналізовано практику рішень Європейського суду з прав людини щодо України. На основі статистики зроблено висновки й обґрунтовано наявність значної кількості заяв проти України, а також низький рівень виплат відповідно до рішень ЄСПЛ. Виокремлено низку питань, які необхідно буде врегулювати у процесі прогнозованого вступу до Європейського Союзу.

Ключові слова: права та свободи людини і громадянина, євроінтеграція, Європейський Союз, Україна.

В работе исследовано современное состояние прав человека в Украине в контексте европейской интеграции. Рассмотрены некоторые исторические аспекты, которые влияли на формирование общей системы прав человека и гражданина в нашей стране. Проанализирована практика решений Европейского суда по правам человека относительно Украины. На основе статистики сделаны выводы и дано обоснование наличию значительного количества заявлений против Украины, а также низкий уровень выплат в соответствии с решениями ЕСПЧ. Выделен ряд вопросов, которые необходимо будет урегулировать в процессе прогнозируемого вступления в Европейский Союз.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, евроинтеграция, Европейский Союз, Украина.

In the paper, we study the current state of human rights in Ukraine in the context of European integration. Some historical aspects that influenced the formation of a common system of human and citizen rights in our country are considered. The practice of the European Court of Human Rights concerning Ukraine has been analyzed. Based on these stats, conclusions were drawn and the justification for the existence of a significant number of applications against Ukraine and the low level of payments in accordance with the decisions of the ECHR were given. A number of issues have been identified in need to be resolved in the process of future accession to the European Union.

Key words: human and civil rights and freedoms, European integration, European Union, Ukraine.

© ПЕТРИШИН О.О. – кандидат юридичних наук, завідувач сектору порівняльного правознавства (НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України), асистент кафедри міжнародного права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Вступ. Історія європейської інтеграції незалежної України налічує уже понад 20 років. Незважаючи на те, що на різних етапах розвитку нашої держави цей процес характеризувався різною динамікою, безпосередній вектор розвитку країни завжди залишався незмінним: розбудова незалежної державності, міжнародна та європейська інтеграція, побудова ринкової економіки і стабільного та спроможного громадянського суспільства. Революція гідності раз і назавжди ліквідувала всі можливі сумніви щодо належності України до європейської цивілізації та забезпечила належний поштовх для прискорення вищевказаних процесів. Права людини як явище є невіддільними від держави та супроводжують і відображають усі процеси, що в ній відбуваються.

Результати дослідження. Однією з найбільш критичних проблем у вітчизняній сфері прав людини на момент розпаду Радянського Союзу була необхідність відмови від старої системи, в якій загальнодержавний підхід у регулюванні прав людини зводився до сприйняття прав як інструмента, що надається окремим групам громадян для забезпечення підтримання державного порядку та виконання курсу держави. Наприклад, у ст. 1 Конституції УРСР 1978 р. зазначено, що «Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістична загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей» [8]. Ігнорування визнання людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю чітко ілюструє недосконалість і хибність обраного підходу до закріплення прав. Незважаючи на те, що глави 5 і 6 Конституції УРСР встановлювали певний перелік прав радянського громадянина, а ст. 55 закріплювала формальну повагу органів державної влади до таких прав і можливість судового захисту, цей перелік був виключний, незначний за обсягом та фактично дублював відповідні положення Конституції СРСР.

Ключовим кроком, поряд із закріпленням у Конституції України 1996 р. відповідних положень, стала ратифікація нашою державою 17.07.1997 р. Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (надалі – Конвенція) [7]. Визнаючи для себе обов'язковість положень Конвенції, Україна прийняла для себе юрисдикцію Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) та інших органів, що певним чином стосується європейського механізму захисту прав людини – ПАРЄ, Комітету міністрів і Комісара з прав людини Ради Європи.

Закріплення на міжнародному рівні переліку прав та участь у роботі механізму з їх забезпечення, без сумніву, позитивно позначилося на розвитку вітчизняної системи прав людини. Значна кількість положень (засобів загального характеру) [11], що закріплювались у рішеннях ЄСПЛ, були в певному обсязі імплементовані в законодавство України для запобігання у подальшому виникнення ситуацій, що зумовлюють необхідність звернення до цього органу. Крім того, сам факт наявності подібного органу «четвертої інстанції», що базує свою роботу на принципах субсидіарності і розсуду держави [5], вже позитивно впливає на ситуацію довкола прав людини у будь-якій державі.

Однак офіційна статистика ЄСПЛ чітко відображає негативні тенденції останніх років щодо нашої держави, незважаючи на те, що загальна статистика суду щодо винесених рішень за весь період існування механізму (1959–2016 рр.) [6] дає змогу оцінити становище України як негативне, але не критичне. Остання інформація щодо кількості нерозглянутих заяв насправді є шокуючою – більш ніж 18 тисяч нерозглянутих заяв проти України станом на 31 грудня 2016 р., що становить 22,8% від усіх нерозглянутих заяв ЄСПЛ.

Подібна динаміка пояснюється таким колом факторів:

1) анексія території Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, і, як наслідок, неспроможність нашої держави забезпечити права людини та громадянина на втрачених територіях. Ця ситуація безпосередньо стосується і Російської Федерації як держави, що здійснює наразі свій суверенітет на вказаній території. Цей фактор включає не тільки справу України проти Росії та висновок ЄСПЛ щодо утримання РФ від будь-яких військових дій щодо громадян України на її території [4], а й низку справ щодо порушення прав людини проти Росії та/або України;

2) наявність довготривалого воєнного конфлікту на території Донецької і Луганської областей, його дестабілізаційний вплив на нашу державу. Відштовхуючись від особливостей територіальної юрисдикції ЄСПЛ та беручи до уваги кваліфікацію Україною цього конфлікту, легко пояснити досить значну кількість заяв проти нашої держави щодо цього конфлікту. Слід також брати до уваги всі порушення прав людини, що виникають навколо цієї ситуації, а також ті, що безпосередньо пов'язані з правами внутрішньо переміщених осіб. Окрім цього, незважаючи на потуги не брати участі у політичних дискурсах, ЄСПЛ усе ж узав участь у вирішенні справи «Савченко проти Російської Федерації» (50171/14) [2]. Ситуацію ускладнює також значна кількість військовополонених, адже права військовослужбовців гарантуються не лише Конституцією України, а й низкою міжнародно-правових договорів;

3) соціальні, політичні та економічні труднощі щодо проведення останніх реформ і безпосередньо пов'язані з цим масові порушення прав та свобод, закріплених Конвенцією. Цей фактор є не менш значущим за своїм обсягом. До нього можна віднести, зокрема, порушення, пов'язані з так званою «люстрацією». Наприкінці 2016 р. ЄСПЛ прийняв до розгляду заяву І. Проценка [9] проти України щодо неправомірності звільнення його з посади відповідно до Закону України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. [12]. Сам факт прийняття заяви дає змогу стверджувати, що положення вказаного Закону можуть не повною мірою відповідати переліку прав, що встановлені Конвенцією. Не важко спрогнозувати ріст кількості подібних заяв у майбутньому та можливі негативні наслідки для України.

Так, незалежний експерт при Українській Гельсінській спілці С. Куліцька вказує, що «істотно нівелюється дія одного з основоположних критеріїв успіху будь-якої реформи – її ціннісна основа та межі проведення, що, у свою чергу, впливає на рівень її ефективності». Окрім цього, експерт підбиває підсумок, що, незважаючи на певний прогрес, комплексна судова, антикорупційна та реформи органів правопорядку в нашій державі наразі не реалізовані належним чином. Такий висновок можна підтвердити статистикою ЄСПЛ за 2016 рік: так, із 73 рішень ЄСПЛ щодо України було виявлено 83 випадки порушення статей 3, 6 і 13 Конвенції (заборона катувань, право на справедливий суд, право на ефективний засіб правового захисту). Можна підтримати тезу експерта про те, що будь-які реформи в державі необхідно здійснювати відповідно до положень Національної стратегії у сфері прав людини [10].

Слід також окремо звернути увагу на проблему виплати компенсацій Україною за рішеннями Європейського суду з прав людини. Згідно зі звітом ЄСПЛ у 2016 році нашою державою було вчасно здійснено виплати у 20 випадках, ще у 16 випадках виплати були здійснені після закінчення відведеного терміну. Станом на кінець 2016 року не було здійснено виплати у 213 справах, ще у 166 випадках затримка виплат перевищила півроку. Однак Україна все ж демонструє розуміння необхідності забезпечення проведення виплат, про що свідчить хоча б справа Агрокомплекс проти України (заява № 23465/03) [13]. На цьому прикладі можна побачити, що виплата компенсацій Україною часто розуміється як фактична фінансова відповідальність українського народу за недосконалість, корупцію та адміністративну залежність національних судів, яка, беручи до уваги суми компенсацій, є недопустимою для сучасної незалежної демократичної держави.

Розглядаючи цю інформацію у контексті прагнення України до вступу до Європейського Союзу, можна окреслити коло проблем.

По-перше, наявна в державі ситуація довкола прав людини вже заважає нашій державі відповідати політичній частині так званих «копенгагенських критеріїв» (критеріїв вступу до ЄС) [3], оскільки порушуються принципи демократичності (неможливість брати участь у політичних процесах для ВПО), принципи верховенства права (проблеми з «люстрацією») та безпосередньо права людини, гарантовані Конституцією, законами України і ратифікованими міжнародними договорами. Як уже зазначалось, права людини тісно вплетені в усі елементи систем демократичної держави. Всі негаразди та проблеми, що виникають у державі, певним чином позначаються на населенні, що проживає на її території.

По-друге, існує низка «латентних» критеріїв щодо вступу до ЄС, більшість із яких у значних обсягах пов'язана з забезпеченням принципу поваги до прав людини. Серед них відсутність територіальних спорів та внутрішніх конфліктів на території держави-кандидата і необхідність прийняття статуту Міжнародного кримінального суду, що стане можливим у 2019 році в результаті вступу в силу змін до Конституції України. Отже, необхідно в найкоротші строки знайти способи ефективного та мирного вирішення територіальних спорів і погасити конфлікт на Донбасі, адже ці фактори будуть наряду унеможливорювати подальший рух нашої держави до інтеграції у ЄС. Це, у свою чергу, дає Російській Федерації певні важелі впливу, яких треба позбутись.

По-третє, у процесі адаптації та гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС (та імплементації *acquis communautaire*) можуть виникати певні застереження щодо впливу такої адаптації на деякі права людини і громадянина. Очевидно, що законодавство ЄС спрямоване на покращення рівня життя своїх громадян. Однак, незважаючи на це, необхідно розуміти, що Україна економічно, соціально та політично може бути не спроможна до забезпечення деяких положень, тому варто приділити особливу увагу дотриманню прав людини під час впровадження норм права ЄС. Такі комплексні і кардинальні реформи в будь-якій державі завжди призводять до порушення прав окремих груп населення певним чином. Отже, держава повинна взяти на себе додаткові обов'язки щодо контролю та забезпечення прав цих груп.

Варто додати, що перспектива вступу до Європейського Союзу також включає необхідність обов'язкового приєднання до Хартії основних прав Європейського Союзу (надалі – Хартія), що з моменту вступу в дію Лісабонського договору здобула силу, рівнозначну установчим договорам ЄС. Згідно зі статтею 51, пунктом 1 Хартії «положення Хартії адресуються інститутам та органам Європейського Союзу під час дотримання принципу субсидіарності, а також до країн-членів виключно у випадках застосування ними права Європейського Союзу» [1]. Отже, незважаючи на досить вузьку сферу застосування цього акта, слід зауважити, що в ньому закріплено набагато більш сучасний і широкий перелік прав, які захищаються. Зрозуміло, що більшість таких прав будуть виникати виключно під час реалізації державою норм права ЄС, і, беручи до уваги невизначеність питання щодо інтеграції України до ЄС, не є першочерговими. Незважаючи на це, не слід відкладати розгляд цього питання, оскільки система джерел права ЄС є цілісною, тому роль цього документа в ній є такою, яку не можна ігнорувати.

Висновки. Підсумовуючи, слід адресувати дещо загальне питання щодо громадянського суспільства в Україні та його зв'язку з розумінням прав людини різними поколіннями українців. На нашу думку, нині в нашій державі існує досить значний розрив у розумінні прав людини між поколіннями. Позиції багатьох українців, що сформувалися під впливом ідеології Радянського Союзу, були вдало охарактеризовані А. Колодієм як «слов'янський стоїцизм». Превалювання ідеології «людина для держави» над ідеологією «державою для людини» здійснило значний вплив на сучасну ситуацію навколо прав людини в незалежній Україні, а отже, така ідеологія має бути негайно відкинута.

Значний обсяг прав, що в більшості демократичних країн світу розуміються як очевидні, досі залишаються недоступними для України. Так, необхідно поступово, комплексно та помірковано проводити процес європейської інтеграції нашої держави в контексті прав людини на всіх рівнях та із залученням усіх бажаючих. Прагнення до покращення ситуації має бути обоюдопільним – іти як від держави до людини, так і від людини до держави (за допомогою розроблених громадянським суспільством інструментів). Окрім цього, держава має зберігати певний контроль за застосуванням і реалізацією прав людини, адже навіть Конвенція закріплює певні норми і застереження щодо запобігання зловживань такими правами. Лише за цих умов доступний вихід із кризового стану щодо прав людини та може бути забезпечена можливість впровадження процесів подальшої інтеграції України у світове та європейське суспільство в усіх його сферах.

Список використаних джерел:

1. Charter of fundamental rights of the European Union [Електронний ресурс]: – Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
2. ECHR calls on captured Ukrainian pilot to end her hunger strike [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://europeancourt.ru/uploads/ECHR-calls-on-captured-Ukrainian-pilot-to-end-hunger-strike-RUS.pdf>.
3. European Commission – Enlargement – Accession criteria [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/dm6Gk1>.
4. European Court of Human Rights extends time allowed for Russia's observations on admissibility of cases concerning Crimea and Eastern Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://t.co/tTFwQPk6af>.
5. Fenwick H. Civil Liberties and Human Rights / Helen Fenwick. – London : Cavendish Publishing Limited, 2005. – P. 34–37.
6. Violation by Article and by States (1959–2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/o4zAkV>.
7. Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ukr.pdf.
8. Конституція УРСР 1978 р. [Електронний ресурс]: – Режим доступу <https://goo.gl/3H4pmZ>
9. Люстрацію скасують через ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/126253-lyustraciyu_skasuyut_cherez_espl.html.
10. Права людини в Україні. Перше півріччя 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/files/docs/1441698504.pdf>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку) : проект закону України № 3665 від 28.01.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34272.
12. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
13. Справа «Агрокомплекс проти України» (Заява № 23465/03) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_973.

КОМПЕНСАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ЗАВДАННЯ ШКОДИ ДІЛОВІЙ РЕПУТАЦІЇ ПРАЦІВНИКА

У статті досліджуються питання про честь, гідність та ділову репутацію, які є об'єктами правового захисту, наслідки порушення конституційного права. Досліджується питання стосовно того, що Конституцією кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію. Досліджено практичні і теоретичні питання, пов'язані з особливостями порушення конституційного права. Здійснено аналіз чинного законодавства, що регулює це питання. Зроблено висновки та внесено конкретні пропозиції.

Ключові слова: *честь, гідність, ділова репутація, моральна шкода, компенсація.*

В статье исследуются вопросы о чести, достоинстве и деловой репутации, которые являются объектами правовой защиты, последствия нарушения конституционного права. Исследуется вопрос относительно того, что Конституцией каждому гарантируется право на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений. Каждый обязан неуклонно соблюдать Конституцию и законы Украины, не посягать на права и свободы, честь и достоинство других людей. Праву на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений соответствует обязанность не распространять о лице недостоверную информацию и такую, которая порочит его достоинство, честь или деловую репутацию. Исследованы практические и теоретические вопросы, связанные с особенностями нарушения конституционного права. Осуществлен анализ действующего законодательства, которое регулирует данный вопрос. Сделаны выводы и внесены конкретные предложения.

Ключевые слова: *честь, достоинство, деловая репутация, моральный вред, компенсация.*

The article examines the question of honor, dignity and business reputation which are the objects of legal protection, the consequences of violating constitutional rights. Examines the question as to what the Constitution everyone is guaranteed the right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs. Everyone is obliged to observe strictly the Constitution and laws of Ukraine, not to encroach on rights and freedoms, honor and dignity of other people. The right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs goes the responsibility not to spread on the face and false information that defamed its dignity, honor or business reputation. No one may be subjected to interference in his personal and family life, except in cases envisaged by the Constitution. Not allowed collection, storage, use and dissemination of confidential information about a person without his consent, except in cases determined by law and only in interests of national security, economic welfare and human rights. Should ensure a balance between the constitutional right to freedom of thought and expression, the right to free expression of views and beliefs, on the one hand, and the right to respect for human dignity, constitutional guarantees of non-interference in private and family life, judicial protection of the right to refute unreliable information about the person on the other side. It is explored practical and theoretical issues associated with the impacts due to the violation of constitutional rights. Current legislation regulating this issue is analyzed. The conclusions and specific suggestions are made.

Key words: *honor, dignity, business reputation, moral damage, compensation.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема прав і свобод людини є однією з найактуальніших. У цьому напрямі прийнято низку міжнародних документів, які визначають людину найвищою цінністю суспільства, а належне забезпечення її прав і свобод – головним обов'язком демократичної держави. Преамбула до Загальної Декларації прав людини закріплює положення про те, що визнання гідності, властивої усім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних їхніх прав є основою свободи, справедливості та загального миру [1]. Преамбула до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права проголошує, що всі права людини «випливають із властивої людській особі гідності» [2]. Ці ідеї відображені й у Конституції України.

Встановлене Конституцією та законами України право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод громадян [3]. Основним Законом кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Водночас відповідно до ст. 68 Конституції кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію. Ніхто не може зазнавати втручання у його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Повинен забезпечуватися баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу, з іншого боку.

Найважливішим напрямом у сфері захисту прав людини є захист прав працівників у системі трудового права, забезпечення захисту їхніх особистих немайнових прав у період трудової діяльності, зокрема на компенсацію моральної шкоди. Нині одним із загальноновизнаних механізмів захисту прав працівників є відшкодування моральної шкоди, заподіяної неправомірними діями роботодавця. Невідчужувані права і свободи людини, інші нематеріальні блага (наприклад, право на позитивну ділову репутацію і добре ім'я працівника, які можуть бути порушені у процесі праці) захищаються законодавством, якщо інше не передбачено суттю цих нематеріальних благ.

Кожний має рівні можливості для реалізації своїх трудових прав, ніхто не може бути обмежений у трудових правах і свободах або одержувати будь-які переваги, якщо вони не пов'язані з діловими якостями працівника. Іншими словами, законодавець веде мову про основну складову ділової репутації працівника – професійно важливі й особистісні властивості. На жаль, норми трудового законодавства фактично не містять трактування, що можна або потрібно розуміти під «діловими якостями» працівника. Більш того, незважаючи на значну кількість цих норм, законодавець жодного разу не згадує терміна «ділова репутація», хоча очевидно, що остання як правовий, економічний і соціальний феномен так чи інакше присутня на всіх стадіях функціонування трудових відносин.

В умовах ринку питання забезпечення належного захисту ділової репутації громадян набувають особливої актуальності, оскільки від громадської думки залежить не тільки емоційний стан, а й реальне економічне благополуччя. Нині все частіше у спеціальній літературі, а також у популярних виданнях можна побачити публікації, присвячені судовим справам про компенсацію моральної шкоди у зв'язку із шкодою діловій репутації працівників і роботодавців.

Моральна шкода передбачає не тільки моральні та фізичні страждання громадянина у випадках посягання на його життя і здоров'я, а й також випадки зниження його ділової репутації. Існують різні наукові підходи до оцінки моральної шкоди за втрату життя і здоров'я людини. Однак стосовно ділової репутації переважно висвітлені лише правові аспекти її захисту (зокрема, у Цивільному кодексі України), тоді як механізми та інструменти для її оцінки не запропоновані. В національному законодавстві, як зазначалося вище, не визначений порядок оцінки розміру компенсації моральної шкоди, зокрема у випадках нанесення шкоди діловій репутації особи. Цей факт породжує суб'єктивізм в оцінці розмірів компенсації моральної шкоди: часто за аналогічних обставин виплачуються суми компенсацій, що відрізняються на кілька порядків, або не сплачуються взагалі. Це зумовлено тим, що, з одного боку, потерпілі завищують грошову суму компенсації, з іншого – суди позбавлені можливості орієнтуватися на нормативно встановлені методики оцінки фізичних і моральних страждань людини у грошовому вираженні.

Оцінка моральної шкоди в разі втрати ділової репутації на сьогодні залишається складною і маловивченою проблемою. У зв'язку з цим актуальними стають аналіз і систематизація усіх наявних розробок у сфері захисту ділової репутації та виявлення факторів, що впливають на неї, для того, щоб в подальшому спробувати розробити оціночний правовий інструментарій.

Результати дослідження. Поняття «честь», «гідність» і «ділова репутація» є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту.

Під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної психо-соціальної цінності. Водночас із честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей під час виконання нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків.

Під репутацією розуміється громадська думка про кого- або що-небудь [4, с. 117]. У сучасній науковій літературі існує декілька підходів до визначення поняття «ділова репутація». Розглянемо лише частину з них, на наш погляд, найбільш значущих.

Так, А.М. Ерделевський займає таку позицію: «честь – супроводжується позитивною оцінкою суспільства відображення якостей особи в суспільній свідомості; гідність – супроводжується позитивною оцінкою особи відображення її якостей у власній свідомості; ділова репутація – супроводжується оцінкою суспільства відображення ділових якостей особи в суспільній свідомості». Автор також висвітлює питання про розмежування «ділових» і «неділових» якостей громадянина. Ділові якості громадянина – це якості, що забезпечують здійснення ним діяльності, спрямованої на задоволення суспільних потреб, або його ефективну участь у такій діяльності. Ця діяльність викликає певну оцінку в суспільній думці, тобто у громадянина складається ділова репутація. Стосовно юридичної особи – всі її якості є діловими, оскільки вона створюється з визначеною метою – участь саме в ділових відносинах [5, с. 116].

М.М. Малєїна визначає ділову репутацію як «набір якостей і оцінок, з якими громадянин асоціюється у головах своїх клієнтів, споживачів, контрагентів, колег по роботі та персоналізує себе серед інших професіоналів у цій галузі діяльності». Вона вважає, що честь – це поняття родове, а ділова репутація – поняття видове [6, с. 153]. На думку А.Л. Анісімова, під діловою репутацією слід розуміти порівняльну оцінку соціальної значущості індивіда, його становища у суспільстві, закріплену в громадській думці. Підставою, за якою індивід наділяється діловою репутацією (престижем), є спосіб життєдіяльності, поведінки, споживання благ, виконання зобов'язань, взаємини з іншими суб'єктами суспільних відносин та ін. Тобто репутація людини у відомому сенсі залежить від неї самої. Іншими словами, про ділову репутацію людини говорять за її вчинками. Часто престиж отожднюють з авторитетом. Однак поняття «престиж» не має того «владного» забарвлення, яке характеризує поняття «авторитет». Авторитет поряд із престижем є характеристикою становища, статусу особи, відповідає йому, але не замінює [7, с. 48].

Таким чином, різні наукові джерела загалом погоджуються із тим, що під честю можна розуміти громадську оцінку людини, під гідністю – її особисту самооцінку, а під діловою репутацією – громадську оцінку ділових якостей особи, її професійних переваг і недоліків. Як уже зазначалось, у законодавстві не міститься визначення ділової репутації працівника. Це є, на наш погляд, наслідком того, що в науковій доктрині ділова репутація працівника не є об'єктом самостійного дослідження, а розглядається лише в сукупності з такими нематеріальними благами, як честь і гідність. При цьому, як правило, ділова репутація характеризується як благо, що не має грошової оцінки. Але ділова репутація працівника має самостійне значення і не збігається з поняттям «ділова репутація фізичної особи». Слід зазначити, що, оскільки ділова репутація фізичної особи формується у певній сфері, пов'язаній із професійною діяльністю, логічно стверджувати, що вона може мати місце у трудових відносинах, де носієм цієї властивості є працівник.

Честь і гідність громадянина, ділова репутація фізичних та юридичних осіб нерозривно пов'язані як із правом, так і з економікою, бо їх обмеження або втрата тягнуть за собою втрату нормальних суспільних зв'язків, певного статусу у взаємовідносинах з іншими суб'єктами і, як наслідок, втрату особою економічної стабільності та впевненості в завтрашньому дні [8, с. 127].

Ділова репутація є важливим елементом трудових відносин, оскільки характеризує відображення ділових якостей особи в суспільній свідомості. У процесі трудової діяльності працівник прагне задовольнити не лише свої матеріальні, а й особисті потреби – трудовий престиж, професійний авторитет, честь і гідність, визнання і належна оцінка його праці та ділової репу-

тації керівниками і колективом. Визнання трудових успіхів працівника, підвищення думки про його професійні й особисті здібності, зміцнення довіри до нього з боку роботодавця, членів трудового колективу як до особи, ділова репутація якої високо цінується у колективі, є потужним імпульсом трудової активності, що за своєю значимістю не поступається інтересу матеріальному. Ділова репутація як надбання працівника передбачає наявність у нього можливості формувати, володіти, використовувати, розпоряджатись і захищати свою ділову репутацію на свій розсуд і у своїх інтересах або за угодою (обумовленою у трудовому або колективному договорі) шляхом виконання трудових функцій, а також вимагати від роботодавця, інших працівників та інших осіб утримуватись від зазіхань на його ділову репутацію, а в разі вчинення таких посягань – вимагати компенсації моральної шкоди від втрати ділової репутації. Захист ділової репутації працівника означає його дії, спрямовані на припинення зазіхань із боку роботодавця або інших осіб, а також механізм компенсації моральної шкоди від втрати ділової репутації.

Ділова репутація працівника є комплексним явищем, що включає:

- ділову репутацію як матеріальне благо;
- ділову репутацію як немайнове благо;
- ділову репутацію як майнову оцінку здібностей та досвіду працівника;
- ділову репутацію як суспільну думку;
- ділову репутацію як набір професійно важливих і особистісних якостей (позитивних чи негативних);
- ділову репутацію як надбання працівника;
- ділову репутацію як елемент трудових відносин;
- ділову репутацію як елемент ринку праці [9, с. 36].

Таким чином, ділова репутація є невід'ємним правом працівника, його благом, яке повинно бути закріплено як державою (через визнання його в нормах права), так і роботодавцями та професійними об'єднаннями. Під діловою репутацією працівника слід розуміти уяву роботодавця, працівника, інших пов'язаних із ними осіб про професійно важливі та особисті якості працівника, що з'явилась та(або) сформувалась на попередньому місці роботи або навчання у результаті оцінки цих якостей, заснованій на нормативно закріплених і науково обґрунтованих методиках.

Виходячи з цього, втрата ділової репутації працівником у трудових відносинах є формуванням негативної думки роботодавця, трудового колективу або самого працівника про його професійно важливі й особисті якості, їх негативна оцінка і, як наслідок, зниження попиту на послуги цього працівника на ринку праці. Посягання на ділову репутацію з боку роботодавця може завдати працівнику як психічні, моральні страждання, переживання, так і майнові збитки у вигляді упущеної вигоди та додаткових витрат. У зв'язку із цим приниження ділової репутації працівника з боку роботодавця або з боку трудового колективу, громадських організацій може потягнути компенсацію.

Що стосується протиправних дій роботодавця, які можуть спричинити безумовне зниження ділової репутації працівника, то такими, на наш погляд, слід визнати такі:

1) необґрунтоване застосування дисциплінарних стягнень. Як показує практика, деякі роботодавці не дотримуються встановлених вимог стосовно накладення дисциплінарних стягнень і тим самим паплюжать ділову репутацію працівника. Заходи дисциплінарного стягнення іноді застосовуються за проступки, не пов'язані з трудовою діяльністю працівника (наприклад, за аморальну поведінку). Дисциплінарне стягнення підлягає скасуванню, якщо роботодавець не надав доказів, які свідчать не тільки про те, що працівник учинив дисциплінарний проступок, а й про те, що під час накладення стягнення враховувалися тяжкість скоєного проступку, обставини, за яких він учинений, попередня поведінка працівника, його ставлення до праці [10, с. 362]. Необґрунтоване застосування дисциплінарного стягнення має призвести не тільки до його зняття, а й принесення вибачень працівнику способом, що має визначатися залежно від широти розповсюдження відомостей, що ганьблять або принижують його особистість [11, с. 49];

2) необ'єктивні публічні виступи, зокрема на зборах трудового колективу, друк у газеті підприємства, в засобах масової інформації відомостей, що ганьблять трудову честь і ділову репутацію працівника. Юридичним складом правопорушення, наявність якого у цьому разі може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б однієї особи у будь-який спосіб; б) поширення інформації стосується певної фізичної особи; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто

або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право. Під поширенням інформації слід розуміти таке: опублікування її у пресі, передавання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення у мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення у характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення у публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі. Поширенням інформації також є вивішування (демонстрація) у громадських місцях плакатів, гасел, інших витворів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою паплюжать гідність, честь фізичної особи або її ділову репутацію;

3) незаконні звільнення з підстав, що паплюжать ділову репутацію працівника. Справді, незаконне звільнення здатне завдати значної шкоди репутації працівника. Наприклад, із підстав, передбачених ст. 41 КЗпП України. У разі розірвання трудового договору за цією статтею, очевидно, що працівник із таким формулюванням причини звільнення навряд чи зможе влаштуватися на іншу роботу за фахом. Навряд чи знайдуться охочі взяти на роботу людину, звільнену, приміром, за втрату довіри. У судовій практиці є безліч прикладів розгляду позовів про зміну формулювання причини звільнення. Працівник у таких випадках вимагає відновлення своєї репутації шляхом пред'явлення позову про зміну формулювання звільнення, не бажаючи свого поновлення на роботі. У разі, якщо відомості не відповідають дійсності і звільнення працівника відбулося без законних підстав, на роботодавця може бути покладений обов'язок компенсації моральної шкоди;

4) втрата працівником здоров'я у випадках виробничої аварії. Втрата ділової репутації відбувається у разі, якщо працівника, який отримав травму внаслідок аварії на виробництві, керівництво підприємства незаконно звинувачує у порушенні вимог норм охорони праці і на цій підставі намагається звільнити або застосувати до нього інші заходи впливу. У цій ситуації моральні та фізичні страждання працівника здатні призвести до найтяжчих наслідків: стану стійкого стресу, нервового зриву, душевних розладів, інших захворювань і навіть до самогубства.

Таким чином, можна сказати, що компенсація моральної шкоди працівнику є самостійною формою відповідальності роботодавця, що виражається у загладженні ним шкоди у вигляді завданих працівникові психічних і фізичних страждань, що були результатом неправомірних дій роботодавця. У цьому сенсі сучасне трудове право охороняє не тільки майнові, а й особисті немайнові права й інтереси працівника, зокрема право на ділову репутацію.

Цілком обгрунтовано у разі незаконного звільнення працівника буде компенсація йому моральної шкоди від втрати ділової репутації поряд із компенсацією моральної шкоди, заподіяної порушенням трудових прав, передбачених законодавством. Аналіз судової практики показує, що в більшості справ працівники в обгрунтування своїх вимог про компенсацію моральної шкоди посилаються на порушення роботодавцями їхнього права на працю (у зв'язку з незаконним звільненням та ін.), залишаючи поза увагою своє порушене право на позитивну ділову репутацію.

На думку А.М. Ерделевського, істотне значення для визначення розміру компенсації моральної шкоди у разі зниження честі та гідності особи мають такі показники: характер і широта розповсюдження відомостей, що ганьблять працівника; наслідки, що настали для потерпілого у зв'язку з розповсюдженням цих відомостей. До останніх можуть належати звільнення з роботи, необрання на виборну посаду, розпад сім'ї та ін. [12, с. 116]. Аналогічний підхід запропонований і Д.І. Гуциним, який розрізняє три приватних критерії визначення розмірів компенсації моральних і фізичних страждань у разі зниження ділової репутації: 1) характер поширених відомостей, що дозволяє встановити, якою мірою такі відомості заплямували добре ім'я; 2) сфера розповсюдження відомостей (під час приватної розмови або в засобах масової інформації); 3) склад осіб, які ознайомилися з інформацією, що ганьбить громадянина [13, с. 116, 117].

Незаконне звільнення працівника неминуче тягне за собою втрату ним ділових зв'язків, а в разі розповсюдження відомостей, що ганьблять його, – порушує можливість розвивати кар'єру. Також у разі тривалого вимушеного прогулу внаслідок неможливості поновитися на колишній роботі (чи знайти інше місце роботи) можливі втрати працівником професійних навичок і кваліфікації. Безумовно, такі наслідки посилюють моральні переживання працівника, тому їх урахування також необхідне під час визначення розміру компенсації моральної шкоди.

Значущим чинником, що впливає на міру моральних і фізичних страждань, може бути врахування трудових заслуг працівника, його професіоналізму, займаної посади і кар'єрних перспектив на момент розповсюдження про нього шкідливих відомостей. М.Й. Бару підкреслює, що професійний рівень працівника можна враховувати за допомогою думки трудового колективу,

вираженої у суді, наприклад, представником профспілкової організації [14, с. 27]. Важливими для оцінки моральної шкоди тут можуть бути і факти відсутності у минулому дисциплінарних стягнень, наявності у працівника державних нагород та різного роду заохочень.

Слід зазначити, що втрата ділової репутації працівника може відбуватись як із вини самого працівника, так і з вини інших учасників трудового процесу (роботодавця, колег та ін.) Однак право на захист ділової репутації, зокрема шляхом компенсації моральної шкоди від її втрати, може виникнути у працівника тільки в тому випадку, якщо втрата ділової репутації сталася з вини інших учасників трудового процесу. Захист ділової репутації працівника може передбачати його дії, спрямовані на припинення зазіхань із боку роботодавця або інших осіб, а також механізм компенсації моральної шкоди від втрати ділової репутації. На жаль, більшість працівників, роботодавців і судових органів не підозрюють, що ділова репутація працівників може бути захищена трудовим законодавством так само, як і матеріальні інтереси. Професійна характеристика працівника, що не відповідає дійсності, незалежно від того, в якій формі вона мала місце і ким виражена, якщо вона підриває авторитет, престиж, ділову репутацію працівника, заподіює йому моральну шкоду, може бути предметом судового оскарження з боку працівника.

Для ілюстрації цього моменту наведемо такий приклад. Інженер Б. була звільнена з роботи. Вважаючи звільнення незаконним, образливим, таким, що принижує її гідність, вона звернулася до суду з позовом про поновлення на роботі, виплату заробітної плати за час вимушеного прогулу, а також компенсацію моральної шкоди за тими мотивами, що вона багато років пропрацювала у відповідача, була нагороджена медаллю за сумлінну працю, а тепер її ділова репутація підірвана, їй заподіяли моральні страждання, в подальшому їй важко буде знайти іншу роботу. Суд повністю задовольнив позов [15, с. 21].

Проведений нами аналіз судової практики у справах про відшкодування моральної шкоди від втрати ділової репутації показує, що під час визначення розміру компенсації моральної шкоди суди враховують такі обставини:

- індивідуальні особливості потерпілих, а саме особистість позивача, його суспільне становище, посаду;
- особистість відповідача та його матеріальне становище;
- фактичні обставини справи, зокрема конкретні негативні наслідки, що настали для позивача (наприклад, погіршення стану здоров'я);
- труднощі під час подальшого працевлаштування;
- вимоги розумності та справедливості.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного аналізу практики і юридичних механізмів компенсації моральної шкоди від втрати ділової репутації працівників можна зробити висновок, що в Україні склалася практика компенсації моральної шкоди від втрати ділової репутації працівників через суд. При цьому частка таких справ у загальному обсязі позовів про захист трудових прав працівників є досить незначною. Це зумовлено недосконалістю чинного трудового законодавства, невідповідністю судових органів до розгляду цієї категорії справ, відсутністю прийнятної для судових органів методики визначення розміру компенсації моральної шкоди від втрати ділової репутації, а також правовою неграмотністю та неінформованістю учасників трудових відносин. Назріла необхідність визнання ділової репутації у легальному порядку об'єктом правового захисту працівника. Вивчення наукових досліджень із питань захисту ділової репутації працівників показало відсутність єдиних підходів до оцінки моральної шкоди від її втрати. Для вирішення цієї проблеми необхідна систематизація факторів, що безпосередньо впливають на втрату ділової репутації працівника, і, поряд із подальшим удосконаленням законодавчої бази, розробка інструментарію для її оцінки.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини : декларація ООН від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : пакт ООН від 16.12.1966 р. // Вісник КС України. – 2006. – № 4. – 9 лист.
3. Відшкодування моральної шкоди : методичні рекомендації Міністерства юстиції України №35-13/797 від 13.05.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
4. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко : у 3-х т. Т. 3. – К. : Аконт, 2001. – 926 с.
5. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики / А.М. Эрделевский. – М. : БЕК, 2000. – 384 с.

6. Малеина М.Н. Правовое регулирование отношений между гражданами и лечебными учреждениями (гражданско-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / М.Н. Малеина ; ВЮЗИ. – М., 1985. – 189 с.
7. Анисимов А.Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации : [учеб. пособ.] / А.Л. Анисимов. – М. : ВЛАДОС ПРЕСС, 2001. – 224 с.
8. Пельцман Л.А. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу / Л.А. Пельцман // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 1. – С. 126–130.
9. Власов А.А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03, 12.00.09 / А.А. Власов ; Москов. юрид. акад. – М., 2000. – 384 с.
10. Трудовое право России : [учеб.] / под ред. С.П. Маврина, Е.Б. Хохлова. – М. : Юристъ, 2002. – 560 с.
11. Шафикова Г.Х. Компенсация морального вреда, причиненного работнику : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Г.Х. Шафикова ; Уральская гос. юрид. акад. – Екатеринбург, 2000. – 189 с.
12. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом / А.М. Эрделевский. – М. : Издат. группа ФОРУМ – ИНФРА-М, 1997. – 240 с.
13. Гушин Д.И. Юридическая ответственность за моральный вред (теоретико-правовой анализ) / Д.И. Гушин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 166 с.
14. Бару М.И. Охрана трудовой чести / М.И. Бару // Советское государство и право. – 1979. – № 9. – С. 24–29.
15. Барабаш А. О некоторых свойствах трудового правоотношения / А. Барабаш // Государство и право. – 2003. – № 12. – С. 21–27.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.2/3

ГУЙВАН П.Д.

ДАВНІСНЕ ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ЯК ПРАВОВА ПІДСТАВА НАБУТТЯ ВЛАСНОСТІ

У даній роботі здійснено дослідження змісту суб'єктивного матеріального права, яке належить володільцеві майна упродовж набувальної давності. Проаналізований взаємозв'язок між початком перебігів набувальної та позовної давностей для окремих способів набуття майна – добросовісного заволодіння та отримання чужої речі за цивільним договором. Зроблено сутнісний аналіз кваліфікуючих чинників, які визначають характер володіння як давнісний. Внесені пропозиції щодо наукової кваліфікації порядку належного здійснення вказаних повноважень.

Ключові слова: *набувальна давність, добросовісність заволодіння майном, позовна давність.*

В данной работе проведено исследование содержания субъективного материального права, принадлежащего владельцу имущества в течение приобретательной давности. Проанализирована взаимосвязь между началом течения приобретательной и исковой давностей для отдельных способов получения имущества – добросовестного завладения и получения чужой вещи по гражданским договорам. Сделан существенный анализ квалифицирующих факторов, которые определяют характер владения как давностного. Внесены предложения по научной квалификации порядка надлежащего осуществления указанных полномочий.

Ключевые слова: *приобретательная давность, добросовестность завладения имуществом, исковая давность.*

In this paper, a study of the subjective content of the substantive law, belonging to the owner of the property for acquisitive prescription. It analyzes the relationship between the beginning of the flow and limitation of actions for specific ways to obtain property – fair appropriation of someone else and getting things on civil contracts. It made the essential analysis of aggravating factors that determine the nature of ownership as the acquisitive prescription. Proposals for Research qualifications about the proper exercise of such authority.

Key words: *acquisitive prescription, good faith to seize the property, statute of limitations.*

Вступ. Відновлення механізму застосування набувальної давності у вітчизняному законодавстві було викликано потребами вдосконалення правового регулювання реально існуючих матеріальних взаємодій у майновому обороті, відтак воно позитивно оцінюється більшістю дослідників [1, с. 58; 2, с. 152, 159–170]. У нині діючій редакції українського цивільного права цей інститут дещо відрізняється за змістом від юридичних конструкцій, що забезпечували досягнення такого ж результату в минулих кодифікаціях. Неважко помітити, що правова структура коментованого правового механізму досить специфічна, особа може отримати право власності на чужу річ лише за наявності всіх чинників, що входять до його складу та мають юридичне значення. Як указано в статті 344 ЦКУ, право власності набуває особа, що заволоділа майном у порядку, встановленому цією нормою, і продовжує надалі відкрито та безперервно володіти ним протягом визначених строків.

У доктрині питання щодо набуття права власності за давністю володіння чужим майном детально вивчалися науковцями як під час існування відповідного нормативного інституту, так

і тоді, коли соціалістична держава його тимчасово забороняла. Даній проблематиці присвятили свої праці Г.Ф. Шершеневич, Д.І. Мейер, А.К. Бутовський, П.В. Попович, К.І. Скловський, Г.А. Гаджиев, О.М. Латиев, В.І. Цікало, В.П. Маковій та інші дослідники. Між тим питання залишається вельми актуальним, позаяк чинне законодавство часто не дає чіткої відповіді на запити реальної практики. Скажімо, спірним є питання про зміст суб'єктивного права давнісного володільця впродовж набувального строку, зокрема щодо його захисту в разі відібрання в нього речі, та й наявність самого такого права на захист виглядає проблематичною. Також зовсім нез'ясованим є питання стосовно наявності в окупанта права володіти чужим майном до початку перебігу давнісного набувального строку – в разі, якщо річ отримана за договором.

Постановка завдання. Мета – дослідження змісту суб'єктивного матеріального права, яке належить володільцеві майна упродовж набувальної давності.

Результати дослідження. У цивілістичній літературі набувальна давність переважно оцінюється тільки як певний строк, вплив якого має правове значення [3, с. 289–290]. З такою тезою категорично не можна погодитися. Закінчення цього строку, безумовно, є визначальним для набуття права власності, і в цьому полягає цивільно-правова результативність його впливу. Проте початок та сам перебіг набувальної давності теж має неабияке значення для визначення обсягу матеріальних цивільних прав та обов'язків, правового положення їхніх носіїв [4, с. 93]. Як уже вказувалося, український закон, хоча поки що невпевнено, але цілеспрямовано запроваджує механізм реалізації права володіння чужою річчю і права на захист від порушення такого володіння, в тому числі і від власника. Саме в розумінні проміжку часу, що визначає тривалість відповідних суб'єктивних прав такого володільця як складової частини змісту певного повноваження, і проявляється друга властивість набувальної давності. Цьому питанню і буде значною мірою присвячене дослідження, проведене в даній статті.

Інститут набувальної давності не є новим, він був відомим здавна. Історично він характеризувався самостійним і незалежним володінням «як на праві повної власності», що виключає не лише можливість винагороди «документальному» власнику, а й право останнього на відібрання майна після спливу позовної давності [5, с. 2]. Вираз «у вигляді власності» в науці розуміється як необхідність юридичного володіння, а не тільки тримання або залежного володіння, щоб ним виражалась воля особи – розпоряджатись річчю як своєю [6, с. 226]. Адже за будь-яких обставин у разі початку набувального строку давнісний володільць не просто фізично утримує річ. Оскільки цивільно-правовий строк є невід'ємною складовою частиною змісту суб'єктивного права, особа протягом набувальної давності реалізує своє право на безтитульне давнісне володіння. Такий процес не можна вважати фактичним станом, це суб'єктивне матеріальне право, яке має конкретний обсяг, обмежене строком і здатне до захисту [7, с. 274]. Зокрема, законодавець встановив можливість для судового захисту добросовісного набувача у випадку, коли він протягом набувального строку втратить річ не зі своєї волі.

За українським цивільним законодавством набути право власності за давністю володіння можуть, у першу чергу, особи, котрі заволоділи чужим майном добросовісно (зміст добросовісності окупації – bona fides буде детальніше розкрито далі у цій праці). З урахуванням цього сфера застосування набувальної давності для добросовісних набувачів насправді значно звужується: за чинним українським законодавством такі суб'єкти стануть власниками утримуваного майна тільки за наявності складного фактичного складу: 1) річ отримана безоплатно, або вона свого часу вибула від власника з дефектом волі останнього; 2) власник протягом позовної давності не витребував річ із добросовісного незаконного володіння. Відтак саме звуженим застосуванням давнісного набувального інституту до добросовісних набувачів певною мірою пояснюється розширення кола осіб, що можуть отримати власність за давністю володіння, за рахунок суб'єктів, які не повернули майно після закінчення строку договору. Правовий режим набуття власності останніми та добросовісними особами не є тотожним. Різниця не тільки в тривалості належного давнісного володіння нерухомим майном (для добросовісних набувачів цей період становить 10 років, тоді як для володільців, що продовжують утримувати чуже майно після спливу договору, – 15 років). Істотно відрізняється і порядок обчислення набувальної давності. У першому випадку вона починається від терміну заволодіння, а у другому – після закінчення позовної давності.

Власне, не можна погодитися з вказаною в літературі тезою про одночасний початок перебігів позовної і набувальної давностей [9, с. 48]. Як вказано в ч. 1 с. 261 ЦКУ, перебіг позовної давності не завжди починається від часу правопорушення, тобто в даному разі від моменту вибуття речі від її власника. Право на позов у останнього може виникнути від часу отримання відомостей про даний факт або про особу порушника. Коли йдеться про набувальну давність для набувача май-

на за договором, і нетитульний володілець, і власник усвідомлюють факт порушення. Крім того, останній знає порушника. Тож цілком логічно, що перебіг давнісного позовного строку почнеться від дати виконання зобов'язання. Для посесорних вимог, зокрема віндикаційних, наведене правило про початок позовної давності проявляється в тому, що право на позов у віндикатора з'явиться лише після того, як буде встановлена особа, що наразі незаконно володіє майном. Це досить справедливий законодавчий підхід, адже було б зовсім нелогічно встановлювати початок дії охоронного права (а іноді навіть закінчення його дії) до того, як виникне сама можливість його реалізації. З тим, що об'єктом дії цивільно-правового строку є певне право чи обов'язок, що мають реалізуватися протягом його перебігу, погоджуються і більшість дослідників питання [10, с. 47]. Як правило, в такому випадку початок перебігу може суттєво відстрочитися, що зовсім не перешкоджає перебігові набувальної давності від моменту добросовісного заволодіння річчю.

Це іноді може створювати певні проблеми, коли набувальна давність вже закінчилася, а порушник речового права ще не виявлений. Які будуть наслідки віндикаційного позову, пред'явленого в межах позовної давності, але після закінчення набувальної? Цілком очевидно, що в позові буде відмовлено, оскільки позивачеві вже не належить те речове право, за захистом якого він звернувся до суду. Якщо ж позов виник незадовго до закінчення у відповідача набувального строку, він має бути пред'явлений саме до спливу останнього. Інакше позивач втратить те право, яке він збирається захистити в судовому порядку. Коли ж віндикатор не отримав матеріального права на позов до спливу набувального строку, можливість виникнення такого охоронного домагання взагалі втрачається. Як бачимо, очікувані наслідки отримуються без додаткового нормативного навантаження. Зрозуміло, що вказана законодавча конструкція не є бездоганною, однак мусимо враховувати, що вона спрямована на досягнення стабільності та визначеності відносин у матеріальному обороті.

Втім, існує й інший принцип конструювання подібних взаємин. Він, наприклад, застосовується в російському цивільному праві: позовна давність завжди пов'язується лише з моментом усвідомлення особою факту правопорушення (п. 4 ст. 234 ЦК РФ). З урахуванням цього в законодавстві Росії *usucapio* (давнісне володіння) завжди починається після спливу позовного строку. Тож у разі порушення абсолютного права, коли порушник невідомий, давнісний строк, що почався від часу порушення, на момент отримання відомостей про останнього може і закінчитися. У цій ситуації пропонується застосовувати правовий механізм «відновлення» позовної давності. Даний підхід нами вже оцінювався критично [11, с. 164–165; 12, с. 535–537]. Отже, існують різні підходи щодо нормативного визначення початку перебігу позовної давності, зокрема за віндикаційним домаганням, котрі спричиняють неоднакові правові механізми обчислення давності набувальної. Кожен із них має як свої переваги, так і недоліки.

У цивілістиці свого часу велася жвава дискусія з приводу того, який характер – первинний чи похідний – має набуття власності за давністю володіння чужим майном. Наприклад, Д.І. Мейєр обстоював тезу про похідну природу цього способу: оскільки протягом усього давнісного володіння річ належить власникові, то після закінчення строку право власності переходить до набувача точно так же, як і на підставі якоїсь угоди [13, с. 388–389]. Серед сучасних дослідників подібної концепції притримується О.В. Ушаков [14, с. 9]. У подальшому були напрацьовані юридичні критерії для підстав набуття права власності, в основу яких було покладено суб'єктивний фактор – волевиявлення попереднього власника. Отже, за сучасного підходу прийнято вважати набувальну давність первинним способом набуття власності [15, с. 324].

Під час детального дослідження сутності коментованого правового інструментарію неважко помітити, що юридична конструкція інституту набувальної давності не є такою простою, як видається на перший погляд. Задля отримання права власності незаконним утримувачем речі недостатньо простого закінчення певного строку, сам процес давнісного володіння мусить також відповідати визначеним у законі вимогам. Такі вимоги щодо характеру володіння здавна були присутні в різних кодифікаціях. При цьому, попри збереження певних усталених традицій, їхній зміст міг дещо відрізнятись. Так, ще в римському приватному праві загальне положення щодо справедливої підстави давнісного володіння (*justa causa possessionis*) охоплювало як добросовісність, так і правомірність початку володіння. Останнє вважалося таким, що має законні підстави, якщо в якості доказу наводився певний правочин, за яким починалося володіння, і котрий не робив набувача власником лише тому, що відчувував не мав такого права [16, с. 78]. Крім того, було необхідно, щоб річ мала здатність до придбання за давністю (*res habilis*).

Упродовж тривалого періоду доктрина та законодавство напрацьовали низку чинників, котрі мають юридичне значення для перетворення повноваження на давнісне володіння в право

власності. Строк володіння чужою річчю отримує статус набувального лише за умови дотримання сукупності певних чинників: протягом встановленого законом періоду має відбуватися відкрите та безперервне володіння майном. Розглянемо детальніше кожну з означених підстав для отримання власності за набувальною давністю. Спочатку перейдемо до аналізу доброї совісті набувача, яка значною мірою визначає продуктивність набувального власницького інституту. У ч. 1 статті 344 ЦКУ йдеться про добросовісне володіння: таке володіння є обов'язковою передумовою виникнення права власності за давністю за відсутності між власником та окупантом договірних взаємин. Даний варіант найбільш узгоджується з класичним розумінням набувального давнісного механізму. Позаяк набуття права власності на чуже майно за набувальною давністю є одним із способів захисту нетитульного володіння, таким чином захищається і незаконне володіння для давності у випадку його виникнення на підставі договору. Але за наявності речово-правових відносин набуття права власності за давністю володіння може відбутися тільки за умов добросовісного заволодіння.

У літературі прийнято вважати, що володіння є добросовісним, коли особа не знає і не може знати про наявність в іншої особи прав на дане майно [17, с. 5]. Існують й інші визначення, наприклад: володілець є добросовісним, якщо, виходячи із ситуації, в якій відбувалося заволодіння майном, він не міг передбачити, що в нього не виникає право власності [18, с. 53–54]. Усі наведені визначення, попри певну відмінність у термінології, по-перше, акцентують увагу на суб'єктивному його характері, виходячи зі сприйняття ситуації саме набувачем. Відтак не можна погодитися з твердженнями, що об'єктивний факт незаконності заволодіння майном під час передачі від неповноважного відчужувача має обов'язково усвідомлюватися окупантом, що усуває добру совість останнього [19, с. 115]. По-друге, наголошується на відмінності добросовісності для давності від характеристик цього явища в інших правовідносинах (зокрема, вказаних у ч. 6 ст. 3 ЦКУ так званих об'єктивних добрих звичаях [20, с. 11–15]).

Втім, такий володілець, навіть попри його добросовісність, не в змозі протиставити її ввіндованій вимогам. Добросовісність є підставою для заперечень носія права лише у випадках, встановлених законом. Тож стосовно особи, яка добросовісно отримала майно, що вибуло з володіння власника проти чи поза його волею, не застосовуються положення про обмеження ввіндованій. Належно та своєчасно пред'явлений власником позов про витребування речі від добросовісного володілця підлягає задоволенню. Оскільки дане майно може бути ввіндоване, набувач не отримує права власності на нього в момент передачі і в силу припису ст. 330 ЦКУ. Яке ж тоді значення має добросовісність в такій ситуації? Очевидно, що добра совість на момент окупації речі є кваліфікуючою однакою давнісного володілця, котра відповідно до вимог того ж закону дозволяє отримати право власності на чуже майно.

Дослідимо дане питання більш прискіпливо. Оскільки добросовісний володілець не знає про права іншої особи на дане майно, він вважає себе власником і реалізує всі повноваження, що належать власнику. Проте в доктрині популярною є думка, що добросовісний володілець чужої речі повинен перебувати в даному статусі протягом усього перебігу давності, інакше набуття власності просто не відбудеться. Отже, коли добросовісний володілець якось дізнається про незаконність свого володіння, він стає недобросовісним [21, с. 485] і, за даною логікою, із цього моменту припиняється перебіг набувальної давності. Утім, ситуація, коли володілець протягом всього набувального строку не знав про існування власника майна, є маловірогідною і нежиттєздатною. Адже особа, що добросовісно володіє чужим майном, не може не дізнатися про права на нього іншого суб'єкта, якщо останній пред'явив ввіндованій позов. Неможливо також уявити собі ситуацію, коли володілець, що не знає про існування власника (і, таким чином, вважає себе власником речі) згідно з вимогами ч. 4 ст. 344 ЦКУ звертається до суду із заявою про визнання за ним права власності на нерухоме майно за давністю володіння. Відтак, якщо застосовувати подібний юридичний підхід, мусимо неодмінно прийти до висновку, що особа, котра добросовісно (за наведеним визначенням) володіє чужим майном, після отримання інформації про його власника трансформується із добросовісного в недобросовісного володілця, що усуває можливість набуття майна у власність за давністю. Але то не так. Аналіз реального положення добросовісної особи протягом давнісного володіння дозволяє дійти висновку про безумовну юридичну значимість існування bona fides саме на час набуття речі. А та обставина, що набувач дізнався про відсутність повноважень у відчужувача після отримання майна, не впливає на його права стосовно речі [22, с. 119].

Ще одним суттєвим чинником, який визначає результат набувального власницького механізму, є **відкритість** володіння. Він означає, що особа, яка утримує річ, не повинна приховувати її від оточуючих. При цьому користування має здійснюватися від власного імені, оскільки здійс-

нення таких дій від імені власника буде свідчити про інші відносини, наприклад про дії в чужому інтересі [19, с. 116]. Дана ознака речового права тісно пов'язана з принципом захисту видимості права. Така видимість має бути спрямована саме на її сприйняття третіми особами. Останні, бачачи, що річ перебуває у володінні, мають зробити висновок, що вона є об'єктом права власності утримувача [23, с. 185]. Звісно, насправді, існує юридична відмінність між власністю та її зовнішнім суспільним проявом – володінням, та для цілей стабілізації обороту вона не має принципового значення, бо така умова санкціонована нормативно [24, с. 42]. Зрештою, інститут набувальної давності і покликаний усунути подібні розбіжності після спливу встановленого строку.

Як ми вже казали, українське законодавство не вимагає обов'язковості внутрішньої взаємодії володільця з об'єктом володіння як із власним та добросовісності суб'єкта протягом усього часу володіння. Можемо припустити, що від якогось моменту володільць буде цілком усвідомлювати дефект неправомірного утримання речі. Але й надалі у відкритості володіння буде проявлятися об'єктивна очевидність для третіх осіб законності права, за яку вони приймають зовнішню видимість права власності.

Важливою характеристикою належного давнісного володіння закон визнає також необхідну **тривалість** такого утримання. З урахуванням цього фактору можемо чітко сказати, що нетитульний володільць стає власником утримуваного ним майна лише після закінчення набувального строку. До того ж часу право власності на майно продовжує належати іншій особі попри те, що вона не вправі реально здійснювати його та отримати судовий захист.

Певні проблеми на практиці під час обчислення набувальної давності можуть виникати в процесі визначення початкового терміну її перебігу. Якщо для добросовісного набувача закон чітко встановлює початковий момент давнісного строку від часу заволодіння річчю (ч. 1 ст. 344 ЦКУ), то початок перебігу даного періоду для набувачів, що заволоділи чужим майном на підставі договору, встановити іноді не так просто. Для того, щоб розпочалося давнісне утримання майна, має закінчитися не тільки строк дії відповідного договору, а й позовна давність за вимогами власника про витребування речі. Оскільки тривалість подібного домагання становить три роки, то, здавалося б, до моменту закінчення дії угоди слід просто додати цей строк і таким чином встановити початковий термін давнісного перебігу. Зазвичай так він і обраховується. Разом із тим даний підхід не завжди є бездоганим. Бо з урахуванням можливого зупинення чи переривання позовної давності (ст. 263, 264 ЦКУ) кінцевий момент її перебігу може істотно відрізнятись від встановленого у загальному правилі. А це, свою чергу, призведе до відстрочення дати трансформації давнісного володіння в право власності.

Відповідно до п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦКУ стаття 344 отримала зворотну силу на три роки. Це означає, що набувальна давність для отримання права власності має обчислюватися в порядку, встановленому даною нормою, від моменту фактичного заволодіння майном (ч. 1 статті) чи спливу позовної давності (ч. 3 статті), але не раніше 1 січня 2001 року. Відтак отримання власності в Україні за набувальною давністю на нерухому річ для добросовісних окупантів стало можливим тільки з 2011 року, а для тих, хто утримує її після закінчення договору, така можливість з'явилася, починаючи із січня 2016 року. На жаль, дане правило не отримало належного втілення в правозастосовну практику, українські суди виносили рішення про визнання права власності за набувальною давністю ще у 2009–2010 роках [26].

Черговою нормативно встановленою підставою для набуття права власності в результаті давнісного утримання чужої речі є **безперервність** такого володіння. Даний чинник теж покликаний забезпечити соціальну видимість права власності, але в площині його постійної тривалості. Утім, слід відмітити, що в доктрині та законодавстві відсутні критерії безперервного володіння [27, с. 189–1909; 28, с. 204], що сприяє значному суб'єктивізму під час їхнього визначення в правозастосовній практиці. Одні дослідники наполягають на тому, що володіння протягом давнісного перебігу не повинне припинятися ні на мить, ба навіть дії, які можуть свідчити про ухилення від володіння означають припинення давності [29, с. 28]. Інші вказують на продовженні давнісного володіння протягом перебування речі в інших осіб [13, с. 397].

Ми вважаємо обидва підходи досить спрощеними, оцінка необхідності здійснення коригування порядку обчислення перебігу набувальної давності має даватися з урахуванням сутності взаємин, що в кожній ситуації відбуваються. При цьому з огляду на лаконічність законодавства в коментованій царині відповідні відносини потрібно регулювати за аналогією з тими, що відбуваються за участі власника. Так, продаж, дарування, знищення речі означає свідоме припинення права давнісного володіння його попереднім носієм. Якщо річ була загублена, набувальна давність припиняється через шість місяців від дня втрати. У наведених ситуаціях відбувається новий

перебіг давнісного набувального строку для нових окупантів (крім особи що знайшла річ), а в разі подальшого повернення речі попередньому володільцеві для нього настає новий повторний перебіг із самого початку. Коли ж майно вибуло від давнісного утримувача поза його волею (украдене, відібране силоміць тощо), в тому числі й власником, перебіг набувального строку продовжується, якщо річ було повернута або було пред'явлено судову вимогу такого змісту протягом одного року від дня її вилучення.

Висновки. З урахуванням викладеного можемо дійти висновків. Сплив тривалості набувальної давності разом із наявністю протягом її перебігу інших встановлених нормативно обов'язкових чинників призводить до погашення давнісного володіння (воно вичерпало свій зміст) та отримання іншого суб'єктивного права – власності. Виняток зроблено лише для нерухомого майна, яке набувається у власність давнісного володільця після державної реєстрації, котра слідує за впливом давності та відповідним судовим рішенням. Отже, давнісне володіння має всі ознаки суб'єктивного права, а закінчення його призводить до виникнення власності – нового права. Із цієї точки зору слід погодитися з дослідниками, котрі стверджують про відмінність понять «давність» та «строк» [30, с. 12]. Давнісне володіння включає в себе сукупність складових частин свого змісту, в тому числі і строк.

Список використаних джерел:

1. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав. [Текст] / В.В. Луць // Конспекти лекцій зі спецкурсу. – Львів : ЛДУ. 1993. – 60 с.
2. Черепакін Б.Б. Приобретение права собственности по давности владения [Текст] / Б.Б. Черепакін // Труды по гражданскому праву. – М. : Статут. 2001. – С. 151–170.
3. Цікало В.І. Поняття набувної давності [Текст] / В.І. Цікало // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 13. – К. : Інститут держави і права НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 288–290.
4. Латыев А.Н. Правовое положение лица, владеющего имуществом в течение срока приобретательной давности [Текст] / А.Н. Латыев // Российский юридический журнал. – 2001. – № 4. – С. 93–101.
5. Бутовский А.Н. Давность и юридические лица [Текст] / А.Н. Бутовский // Вестник права и нотариата. – 1909. – № 2. – С. 1.
6. Маковій В.П. Ретроспективний аспект формування набувальної давності [Текст] / В.П. Маковій // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка : наук.-теорет. журн. / В.П. Маковій. – 2010. – Вип. 1. – С. 225–233.
7. Гаджиев Г.А. О субъективном имущественном праве добросовестного владельца. [Текст] / Г.А. Гаджиев // Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права. Сборник научных статей. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – Вып. 5. – С. 269–278.
8. Носов В.А. Механизм защиты права в обязательственных правоотношениях [Текст] / В.А. Носов // Механизм защиты субъективных гражданских прав. Сборник научных трудов. Под ред. В.В.Бутнева. – Ярославль : ЯрГУ, 1990. – С. 47–52.
9. Толстой Ю.К. Соотношение исковой и приобретательной давности [Текст] / Ю.К. Толстой // Правоведение. – 1993. – № 6. – С. 45–49.
10. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков. [Текст] : дисс. канд. юрид. наук. / К.Ю. Лебедева. – Томск, 2003. – 243 с.
11. Гуйван П.Д. Позовна давність / П.Д. Гуйван – Харків : Право, 2012. – 448 с.
12. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві / П.Д. Гуйван – Харків : Право, 2014. – 632 с.
13. Мейер Д.И. Русское гражданское право [Текст] (в 2 ч.). по исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. / Д.И. Мейер. – М. : «Статут», 2000. – 831 с.
14. Ушаков О.В. Добросовестное правоприменение от неуправомоченного лица : автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. / О.В. Ушаков ; Ижевск, 2002. – 32 с.
15. Цивільне право України / За ред. І.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Т.1 – К. : ЮрінкомІнтер, 2004. – 480 с.
16. Новицкий И.Б. Римское право [Текст] – Издание 6-е, стереотипное / И.Б. Новицкий. – М. : 1997. – 245 с.
17. Маковій В.П. Набувальна давність у цивільному праві : автореф. дис...канд. юрид. наук / В.П. Маковій. – Харків, 2007. – 19 с.
18. Карлова Н.В. Приобретательская давность и правила ее применения / Н.В.Карлова, Л.Ю.Михеева – М. : Палеотип, 2002. – 96 с.

19. Северова Є.С. Набувальна давність у цивільному праві України: питання застосування за матеріалами судової практики] / Є.С. Северова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 17. – Ужгород, 2011. – С. 114–118.
20. Бекназар-Юзбашев Г.Т. Злоупотребление правом и принцип доброй совести в гражданском праве России и Германии : дисс. .... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г.Т. Бекназар-Юзбашев. – М., 2010. – 211 с.
21. Цивільне право України / О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін. ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Книга I – 720 с.
22. Скловский К.И. Отношения собственника с незаконным владельцем и приобретательная давность / К.И. Скловский // Хозяйство и право. – 2001. – № 5. – С. 116–119.
23. Скловский К.И. Применение гражданского законодательства о собственности и владении. Практические вопросы / К.И. Скловский – М. : Статут, 2004. – 234 с.
24. Амфитеатров Г.Н. Вопросы виндикации в советском праве / Г.Н. Амфитеатров // Советское государство и право. – 1941. – № 2. – С. 38-47.
25. Сліпченко С.О. Дія норм цивільного законодавства про набувальну давність у часі / С.О.Сльпченко, В.А. Кройтор // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 7. – С. 34–39.
26. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 1 липня 2009 року у справі № 2-1786-1/09. Архів святошинського районного суду м. Києва за 2009 рік.
27. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права [Текст] / Г.Ф. Шершеневич. – По изданию 1907 г. – М.: Спарк, 1995. – 556 с.
28. Анненков К.Н. Система русского гражданского права. Права вещные / К.Н. Анненков. – СПб-6 : Тип. М.М. Стасюлевича., 1900. – 703 с.
29. Карлова Н.В. Приобретательная давность и правила ее применения / Н.В. Карлова, Л.Ю. Михеева. – М. : Палестип, 2002. – 96 с.
30. Зеленская Л.А. Институт приобретательной давности в гражданском праве : исс. .... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л.А. Зеленская – Краснодар, 2002. – 185 с.

УДК 347.1

ЖУРБА М.А.

ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Охарактеризовано основні нормативно-правові акти, що визначають цивільну відповідальність у галузі спорту. Визначено основні напрями реалізації законодавства щодо цивільної відповідальності. Наголошено на необхідності дослідження цього виду відповідальності.

Ключові слова: *правове регулювання, фізична культура і спорт, цивільна відповідальність, відшкодування, причинний зв'язок.*

Охарактеризованы основные нормативно-правовые акты, определяющие гражданскую ответственность в области спорта. Определены основные направления реализации законодательства о гражданской ответственности. Отмечена необходимость исследования данного вида ответственности.

Ключевые слова: *правовое регулирование, физическая культура и спорт, гражданская ответственность, возмещение, причинная связь.*

The main normative legal acts, that define civil responsibility in the branch of sport has been characterized. The main directions of implementation of the legislation on civil responsibility are determined.

Key words: *legal regulation, physical culture and sport, civil responsibility, indemnification, causation.*

© ЖУРБА М.А. – аспірант кафедри адміністративного та фінансового права (Національний університет «Одеська юридична академія»)

Спорт – це багатогранне соціальне явище, яке має безліч позитивних аспектів для тих, хто в даній сфері є професіоналом, любителем чи просто робить легкі фізичні вправи щодня. Спорт допомагає не лише тримати себе в нормальній фізичній формі, а й зберігати ясність розуму, долати спокусу чогось забороненого чи аморального. Тому, цілком очевидно, що заняття спортом як масове соціальне явище культивується всіма державами. Відносини в галузі спорту, як і будь-які інші суспільні відносини, потребують правового забезпечення, а їх масовість, присутність у житті окремої людини, нації, всього народу спричиняють необхідність всебічного підходу до формування нормативної бази, що, власне, пояснює комплексність галузі права, яка б стала регулятором даних відносин.

Проте поряд із позитивними аспектами в розвитку спорту існує й низка негативних чинників, які також потребують правового регулювання. Якщо, наприклад, окремо розглянути професійний спорт, а саме комерційний аспект цього виду спортивної діяльності, то відразу вбачаються такі проблеми, як: вживання допінгу, договірні матчі, спекуляції з квитками, махінації на тоталізаторах, порушення громадського порядку глядачами спортивних заходів, нанесення шкоди тощо. За кожне з цих правопорушень особа, винна у його вчиненні, обов'язково має нести юридичну відповідальність. При цьому виникає запитання: яку саме? Слід зазначити, що питання специфіки юридичної відповідальності у сфері спорту в своїх роботах та наукових доповідях торкалися такі науковці, як С.В. Алексеев, С.Н. Братановський, М.А. Прокопєць, О.А. Шевченко, І.М. Аміров.

У юридичній літературі під юридичною відповідальністю розуміється застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми. Стаття 54 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» визначає відповідальність, яка настає за порушення законодавства у сфері фізичної культури і спорту: «особи, винні у порушенні законодавства у сфері фізичної культури і спорту, несуть цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до закону» [1].

Питання про адміністративну та кримінальну відповідальність у сфері спорту досить широко розроблені як у законодавстві, так і у наукових працях, проте думки щодо цивільно-правової відповідальності учасників спортивних змагань практично не розроблені в українській науковій літературі і фактично не відображено у нормативних правових актах. Відомості про непритягнення до цивільно-правової відповідальності учасників спортивних змагань знаходять відображення в основному в корпоративних нормативних актах спортивних організацій. Так, правила ФІФА свідчать, що «суддя не може притягуватися до цивільної відповідальності за будь-яку травму, отриману гравцем, офіційною особою або глядачем, будь-які збитки, завдані майну будь-якого роду, будь-який інший збиток, нанесений будь-якій особі, клубу, компанії, асоціації чи іншій організації, який виник або можуть виникнути внаслідок будь-якого рішення, прийнятого ним відповідно до вимог правил гри або щодо звичайних процедур, необхідних для організації матчу, проведення та управління ним» [7].

Разом з тим є поодинокі іноземні приклади настання цивільно-правової відповідальності в спорті. Так, наприклад, суд м. Тройндхейм (Норвегія) присудив грошову суму як компенсацію за шкоду гравцеві в футболі, який отримав травму при ударі йому в голілку. Суд обґрунтував це рішення тим, що «між ударом в голілку і травмою є прямий причинний зв'язок. Ця травма і збиток, заподіяний гравцеві, не можуть бути виправдані специфікою гри». Таким чином, у деяких випадках можливим є покладання цивільно-правової відповідальності на порушника за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю спортсменів, згідно із загальними положеннями Цивільного кодексу.

Спортивна діяльність як така, а тим більше діяльність із підготовки та проведення спортивних шоу, має підвищений ступінь суспільної небезпечності. Зокрема, шкода може бути спричинена спортсменові, що бере участь у відповідному спортивному заході, глядачам, що відвідують цей захід, спортивним клубам, а також іншим фізичним та юридичним особам, що мають стосунок до спортивного заходу. З огляду на зазначене, особливої уваги потребує належне правове регулювання деликтних відносин у сфері спорту, що мають своїм змістом відповідальність особи за завдану шкоду.

Слід зазначити, що дослідженням різноманітних аспектів спортивних відносин, у тому числі, й деликтних, займається достатньо велика кількість дослідників, зокрема, С.В. Брянкін, Ю.Н. Вавілов, В.В. Галкін, С.І. Гуськов, В.І. Жолдак, А.В. Котов, А.П. Лаптев, М.М. Линець, С.Г. Лисенчук, Л.П. Матвєєв, Ю.П. Мічуда, Р.А. Пілон, В.Н. Платонов, О.В. Почінкін, С.Г. Сейранов, В.І. Столяров, Ю.А. Фомін, Б.Н. Юшко та ін.

Відповідно до ч. 1 ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала [2]. Очевидно, що у процесі здійснення спортивної діяльності існує великий ризик завдання майнової шкоди іншій особі. Якщо спортсмени вимагали б відшкодування завданої шкоди кожного разу після бою, спарингу або спортивної гри, таких видів спорту, як бокс, кікбоксинг, боротьба, карате та навіть футбол, вже взагалі не існувало.

У разі завдання шкоди одним спортсменом іншому під час тренувань або під час проведення змагань обов'язок відшкодування шкоди необхідно поставити у пряму залежність від форми вини. Так, якщо шкода заподіяна навмисно, то й відшкодування шкоди має здійснюватися на загальних підставах. Якщо ж шкода завдана з необережності, спортсмен та його клуб мають бути звільнені від обов'язку відшкодувати шкоду з урахуванням підвищеного ступеня небезпеки спортивної діяльності як такої.

Міжнародний досвід відшкодування шкоди, заподіяної одним спортсменом іншому, підтверджує викладену вище позицію. Так, гравець у пелоту (баскська лапта) у процесі гри поранив в око свого партнера по команді м'ячем, відбитим після другого відскоку від землі, тобто порушив правила гри, які передбачають можливість удару по м'ячу з лету або після першого відскоку. Поранений спортсмен звернувся з клопотанням про відшкодування шкоди відповідно до Цивільного кодексу Франції. Суд м. По встановив, що завдання шкоди не було навмисним, оскільки гравець, прийнявши м'яч після другого відскоку, проявив неухильність або зробив удар рефлекторно, що не свідчить про явне перевищення норм поведінки, яка можуть очікуватися від гравців у пелоту. На думку суду, порушення правил гри як причина травми стають вищою тільки в тому разі, коли вони є результатом навмисної або нечесної поведінки, грубості, що суперечить духу спорту, або очевидної безтактності.

Постраждалий спортсмен не погодився з рішенням суду першої інстанції та подав на нього апеляційну скаргу. Апеляційний суд підтвердив рішення суду першої інстанції та навів наступні доводи:

– заняття спортом припускають для кожного гравця ризик, на який він добровільно погоджується;

– порушення одного правила гри з боку спортсмена, що спричинило шкоду іншому гравцю, покладає злочинну відповідальність на його автора тільки в тому разі, якщо це порушення навмисне та серйозне або якщо порушене правило обґрунтоване службою громадської безпеки;

– у зазначеному випадку Б. порушив не правило безпеки, а припис, що стосується обмеження умов гри, він реагував встановленим чином у пориві гри, підсумок якої не був визначений, а показання свідків, забезпечені слідством та сторонами, не констатують у жодному разі нечесних намірів або грубості, що суперечать духу спорту;

– має місце просте порушення правил гри в такому виді спорту, де дії є швидкими, а небезпека очевидна через швидкість польоту м'яча, і тому воно не доводить наявності винної дії, що покладає відповідальність на Б [6].

Слід зазначити, що поведінка особи, яка завдала шкоду, може охоплювати не тільки її активні дії, але й бездіяльність. Бездіяльність визнається протиправною, якщо особа була зобов'язана вчинити певну дію, проте не вчинила її. Наприклад, перед спортивними змаганнями не було перевірено стан спортивної інфраструктури, внаслідок виходу з ладу якої може бути завдано шкоди, або спортивного обладнання, яке вийшло з ладу під час змагань та спричинило шкоду здоров'ю спортсмена. Так, 29 травня 1985 р. у Брюсселі на стадіоні «Ейзель» відбувався фінал Ліги чемпіонів між італійським «Ювентусом» та англійським «Ліверпулем». Унаслідок бійки декількох тисяч англійських та італійських футбольних фанатів загороджувальна сітка не витримала та рухнула. Декілька перших рядів людей впали на поле. Унаслідок цієї трагедії загинуло 39 осіб, десятки було травмовано. Однією із причин трагедії був неналежний стан стадіону, який було побудовано ще 1930 р.

Необхідною умовою застосування відповідальності є також наявність причинно-наслідкового зв'язку. Так, ч. 1 ст. 1166 ЦК України передбачає, що завдана шкода відшкодовується особою, яка її завдала. Таким чином, «особа визнається відповідальною за шкоду, якщо встановлено, що без її винного діяння шкода не була б заподіяна».

У науці цивільного права співіснують безліч теорій причинного зв'язку. Наприклад, на думку С.О. Суханова, «при рассмотрении конкретных дел о возмещении вреда, когда решение вопроса о юридически значимой причинной связи вызывает затруднения, необходимо исходить

из того, что данный результат (повреждение или уничтожение имущества, причинение увечья человеку и т. п.) почти всегда является следствием ряда неравноценных по своему значению обстоятельств – условий. Задача заключается в том, чтобы выделить среди них главное, решающее, основное обстоятельство, которое и должно быть признано причиной» [4].

Умова причинного зв'язку часто має значення для притягнення юридичних осіб до цивільної відповідальності. Адже інколи причиною завдання шкоди фізичній особі – спортсмену або вболівальнику є дії саме цих осіб, а не протиправна поведінка представників спортивного клубу. Так, у попередньому прикладі власник стадіону – спортивний клуб «Ейзель» – виплатив компенсації постраждалим внаслідок обвалу огорожувальної сітки особам, проте видається, що протиправні дії вболівальників самі частково стали причиною трагедії. Хоча головною причиною завдання шкоди життю та здоров'ю вболівальників все-таки стала неналежна підготовка стадіону до матчу.

Ще однією умовою деліктної відповідальності є вина. Протягом тривалого часу у науці цивільного права панувало уявлення про вину, як психічне ставлення особи до своєї поведінки у вигляді умислу або необережності. Елементами вини визнавалися прямий та непрямий умисел, груба та проста необережність. Зазначена концепція була запозичена з кримінального права.

Є.О. Суханов вважає, що «согласно новейшим научным взглядам трактовка вины как «психического отношения» нарушителя к своему поведению и его результату практически бесполезна. Решать вопрос о вине и невиновности необходимо путем анализа отношения лица к своим делам и обязанностям. Если оно проявляет необходимую заботливость и осмотрительность, которую можно требовать от него с учетом характера обстановки, в которой оно находится и действует, то такого субъекта следует признать невиновным в причинении вреда» [4].

Видається, що невиконання особою обов'язку проявляти необхідну міру турботливості та обачливості під час здійснення нею певної діяльності цілком вкладається в поняття необережності. Вважаємо, що концепція вини, яка передбачає грубу та просту необережність, прямий та непрямий умисел, цілком прийнятна і сьогодні. Щодо поняття вини юридичної особи, то воно довгий час було предметом наукових спорів. Наприклад, була поширена точка зору, відповідно до якої вина юридичної особи виражається в неухважному виборі працівника. Насправді ж вина працівника юридичної особи і є виною самої юридичної особи.

У вітчизняному спорті також часто виникають конфліктні ситуації, пов'язані з необхідністю відшкодування шкоди, проте чинне законодавство не містить інших норм, окрім загальної норми ст. 1166 ЦК України, які б передбачали механізм відшкодування шкоди у сфері спорту з урахуванням відповідної специфіки.

Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди регламентуються положеннями Цивільного кодексу України. Згідно з кодексом шкода, яка заподіяна особі або майну громадянина, а також шкода, завдана майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від відшкодування шкоди, якщо доведе, що шкода заподіяна не з її вини. У відшкодуванні шкоди може бути відмовлено, якщо шкода заподіяна на прохання або за згодою потерпілого, а дії заподіювача шкоди не порушують моральні принципи суспільства.

Відповідальність може покладатися не тільки на заподіювача шкоди, а й на його роботодавців. Так, згідно з вимогами ЦК України юридична особа або громадянин відшкодовує шкоду, заподіяну його працівником при виконанні своїх трудових (службових, посадових) обов'язків. При цьому працівниками визнаються громадяни, які виконують роботу на підставі трудового договору (контракту), а також громадяни, які виконують роботу за цивільно-правовим договором, якщо при цьому вони діяли або повинні були діяти за завданням відповідної юридичної особи або громадянина і під його контролем за безпечним веденням робіт.

Відповідно, при заподіянні спортсмену каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я відшкодуванню підлягають: втрачений потерпілим заробіток (дохід), який він мав або точно міг мати, а також додатково понесені витрати, викликані ушкодженням здоров'я, в тому числі витрати на лікування, додаткове харчування, придбання лікарських засобів, протезування, сторонній догляд, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних транспортних засобів, підготовку до іншої професії, якщо встановлено, що потерпілий потребує цих видів допомоги та догляду і не має прав на їх безкоштовне отримання [5].

Обсяг і розмір відшкодування шкоди, що належить потерпілому, можуть бути збільшені на підставі законодавства або договору. До втраченого заробітку (доходу) потерпілого включаються всі види оплати його праці за трудовими і цивільно-правовими договорами як за місцем

основної роботи, так і за сумісництвом, що обкладаються прибутковим податком. Не враховуються виплати одноразового характеру. Усі види заробітку (доходу) враховуються в сумах, нарахованих до утримання податків.

Згідно із ЦК України потерпілий, який частково втратив працездатність, вправі у будь-який час вимагати від особи, на яку покладено обов'язок відшкодування шкоди, відповідного збільшення розміру його відшкодування, якщо працездатність потерпілого надалі зменшилася в зв'язку із заподіяною шкодою здоров'я порівняно з тією, яка була у нього до моменту присудження йому відшкодування шкоди. Особа, на яку покладено обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілого, має право вимагати відповідного зменшення розміру відшкодування, якщо працездатність потерпілого зросла порівняно з тією, яка була у нього на момент присудження йому відшкодування шкоди.

При наявності поважних причин суд з урахуванням можливостей заподіювача шкоди може на вимогу громадянина, який має право на відшкодування шкоди, присудити йому належні платежі одноразово, але не більш ніж за три роки. У разі реорганізації юридичної особи, визначеного в установленому порядку відповідальним за шкоду, заподіяну життям чи здоров'ям, обов'язок із виплати відповідних платежів несе його правонаступник. До нього ж пред'являються вимоги про відшкодування шкоди.

Постраждалий унаслідок спортивної травми спортсмен може претендувати і на відшкодування моральної шкоди. Згідно із ЦК суд може покласти на порушника обов'язок грошової компенсації зазначеної шкоди, якщо громадянину завдано моральної шкоди (фізичні або моральні страждання) діями, що порушують його особисті немайнові права або посягають на належні громадянину інші нематеріальні блага, а також в інших випадках, передбачених законодавством. Характер фізичних і моральних страждань оцінюється судом з урахуванням фактичних обставин, при яких була заподіяна моральна шкода, та індивідуальних особливостей потерпілого.

Таким чином, досліджено лише деякі аспекти відносин щодо відповідальності у сфері спорту, проте цього достатньо для того, щоб пересвідчитися, що вони мають свою специфіку у порівнянні з іншими видами відповідальності, а відтак, – потребують особливих підходів щодо їх наукового осмислення та правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Кузин В.В. Спортивный арбитраж / [В.В. Кузин, М.Е. Кутепов, Д.Г. Холодняк] – М. : ФОН, 1996. – 165 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.sportedu.ru>.
4. Суханов Е.А. Виды гражданских правоотношений / Е.А. Суханов // Гражданское право : в 2-х томах / [И.А. Зенин, С.М. Корнеев, А.Е. Шерстобитов и др.] ; отв. ред. Е.А. Суханов. – М. : БЕК, 1998 – . – Т. 1. – 2008. – 816 с.
5. Иоффе О.С. Избранные труды : в 4 т. / О.С. Иоффе. – СПб. : Юрид.центр Пресс, 2003– . – Т. 1. – 2003. – 572 с.
6. McArdle D. Are you experienced? «Playing cultures», sporting rules and personal injury litigation after Caldwell v Maguire / D. McArdle, M.D. James // Tort Law Review. – 2005. – № 13(3). – P. 193–211.
7. Травматизм в спорте, причины и следствия, профилактика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uaarr.org/articles/travmatizm_v_sportepinchinyi_i_sledstviya_profilaktika.

ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ПІДСУДНОСТІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

У статті порушується питання дотримання правил підсудності цивільних справ в контексті чинної процедури звернення до суду, яка встановлена в Цивільному процесуальному кодексі України.

Ключові слова: підсудність, «суд, встановлений законом», право на позов, позивач, відповідач.

В статье поднимается вопрос соблюдения правил подсудности гражданских дел в контексте существующей процедуры обращения в суд, установленной в Гражданском процессуальном кодексе Украины.

Ключевые слова: подсудность, «суд, установленный законом», право на иск, истец, ответчик.

The article raises the question of observance of rules of jurisdiction in civil cases in the context of existing procedures for appeal to the court, which is set in the Civil Procedure Code of Ukraine.

Key words: jurisdiction, “the court established by law”, right to sue, plaintiff, defendant.

Актуальність теми. Кожна особа має право на розгляд і вирішення її цивільної справи тим судом, до повноважень якого вона належить. Дане право в особі є, незалежно від того, на боці якої сторони вона бере участь: позивача чи відповідача. На практиці доволі часто позивач звертається до не підсудного за його вимогою суду. Дотримання встановлених правил підсудності цивільних справ пов’язується з дотриманням права на розгляд справи «судом, встановленим законом», яке закріплене багатьма міжнародними конвенціями.

Дотримання правил підсудності буде показувати не наявність в особі права на судовий захист (наявність цього права підтверджує наявність в особі суб’єктивного матеріального права, свободи чи інтересу, який вона хоче захистити в судовому порядку), а належну реалізацію права на судовий захист. Право на судовий захист в рамках цивільного судочинства пов’язують із правом на позов або правом на іншу вимогу до суду. Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів». Отже, звернення до суду можливо тільки з дотриманням чинного порядку,

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 118 ЦПК України позов пред’являється шляхом подання позовної заяви до суду. Право на позов поділяють на два види: право на позов у матеріально-правовому значенні та право на позов у процесуальному значенні, де перше відображає вимогу позивача до відповідача та характеризує матеріально-правову сторону позову, а друге вимогу відповідача до суду та характеризує процесуально-правову сторону позову [1, с. 12, 15].

Як тільки особа захоче реалізувати право на позов у процесуальному значенні, то в такому разі їй необхідно буде дотриматися ряду умов реалізації права на пред’явлення позову, одною із яких є підсудність справи суду [2, с. 64]. Звідси можна зробити важливий висновок щодо природи дотримання правил підсудності цивільних справ: воно є цивільним процесуальним юридичним фактом, з наявністю якого пов’язують успішну реалізацію права на звернення до суду за захистом свого порушеного права, свобод чи інтересу. Даний факт поряд з іншими цивільними процесуальними фактами, що є умовами реалізації права на пред’явлення позову (наявність дієздатності в особі, що звертається із позовом до суду, наявність належно оформлених повноважень

у представника, якщо він звертається до суду, написання позовної заяви відповідно до вимог, що до неї ставить законодавство, сплата суми судового збору тощо), буде свідчити про дотримання чинної процедури звернення до суду в сфері цивільної юрисдикції.

Проте не слід забувати, що власне дотримання правил підсудності буде виступати юридичним фактом, а не сама підсудність є юридичним фактом, як інколи про це помилково пишуть деякі науковці [3, с. 331]. Подібні погляди вводять в оману з приводу природи такого правового явища як підсудність у цивільному процесі. Також важко погодитися з науковцями, що дотримання правил підсудності буде виступати правовою гарантією принципу законності в цивільному судочинстві [4, с. 54]. Безумовно, дотримання правил підсудності цивільних справ пов'язано із принципом законності в цивільному процесі. Справа в тому, що правила підсудності цивільних справ сформульовані виключно в нормах цивільного процесуального закону. Дотримання цих правил особами, які звертаються до суду перевіряється останнім на етапі відкриття провадження у справі. Якщо дані норми порушені не були, можна говорити про не порушення принципу законності в цивільному процесі, оскільки та нормативна модель поведінки, що була прописана в законі була реалізована в конкретній процесуальній поведінці особи, яка звертається до суду. Правовою гарантією принципу законності в цивільному процесі у цій ситуації виступають цивільні процесуальні норми, які закріплюють ті чи інші правила підсудності певної категорії цивільної справи.

Отже, дотримання правил підсудності цивільних справ буде виступати цивільним процесуальним юридичним фактом, з наявністю якого пов'язують успішну реалізацію права на звернення до суду в цивільному процесі.

Дотримання правил підсудності адресно звернено до тієї особи, яка бажає винести юридичний спір чи інше правове питання на офіційний розгляд перед судом зі сфери цивільної юрисдикції. Як правило мова йде за особу, яка порушує діяльність суду по розгляду і вирішенні цивільної справи. Найбільш поширеною особою в цьому разі буде позивач, якщо мова йде за справи позовного провадження. Ним може бути стягувач, якщо мова йде за справи наказного провадження або заявник, якщо треба порушити розгляд справи окремого провадження. Назви вказаних суб'єктів залежать від того, про яку категорію цивільної справи ведеться мова. Якщо вказані суб'єкти не володіють цивільною процесуальною дієздатністю, дотримання правил підсудності адресується їхнім представникам: законним або договірним. Загалом сказане можна поширити на всіх суб'єктів, якщо вони звертаються за захистом чужих прав, свобод чи інтересів.

Хоча порушення розгляду цивільної справи пов'язують із процесуальною діяльністю позивача (заявника), але інколи дотримання правил підсудності цивільної справи може адресуватися відповідачу. Зокрема, якщо відповідач має самостійні вимоги до позивача, які він оформляє у вигляді зустрічного позову, звертання з відповідною позовною заявою повинно йти до суду, який розглядає первісний позов (ч. 2 ст. 113 ЦПК України).

Дотримання правил підсудності виражається у конкретній процесуальній поведінці особи, яка звертається до суду: вона повинна вказати суд, якому підсудна цивільна справа у тексті позовної заяви чи іншої заяви, з якою вона звертається до суду та повинна направити вказаний процесуальний документ за адресою того суду, якому підсудна цивільна справа. Можна також вказаний процесуальний документ особисто принести в суд. Вчинення таких процесуальних дій підтверджується нормативно. Так, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 119 ЦПК України позовна заява повинна містити найменування суду, до якого подається заява. Аналогічне можна сказати щодо заяви про видачу судового наказу (п. 1 ч. 2 ст. 98 ЦПК України). Стосовно направлення процесуальних документів суду, який має повноваження їх розглядати і вирішувати, дана процесуальна дія впливає із системного змісту ч. 1 ст. 118 ЦПК України, де вказується, що має місце «подання позовної заяви до суду першої інстанції» та тієї статті ЦПК України, яка визначає підсудність певної категорії цивільної справи (ст. 107-114 для справ позовного провадження, ст. 97 для справ наказного провадження тощо).

Таким чином, дотримання правил підсудності цивільних справ складається із послідовних процесуальних дій, які вчиняє особа, що звертається до суду: спочатку вона вказує найменування суду в процесуальному документі (позовній заяві, заяві), а потім вона за адресою знаходження суду подає цей процесуальний документ. Але це не єдині процесуальні дії, які вчиняє особа, націлені на дотримання правил підсудності. Наприклад, вона повинна оплатити суму судового збору на реквізити того суду, до якого вона звертається. Проте ця процесуальна дія є не обов'язковою, а факультативною, оскільки в Законі України «Про судовий збір» виписані коло суб'єктів або категорії цивільних справ, по яким заявники звільняються від сплати судового збору (ст. 5)

[5]. Більше того, якщо вимога особи може бути заявлена за альтернативною підсудністю, то вона повинна утриматися від звернення до іншого суду (інших судів), після того як був зроблений вибір нею одного із судів. Тому тут можемо говорити не тільки про активну, але й про пасивну поведінку, пов'язану з дотриманням правил підсудності.

Якщо дотримання правил підсудності складається з двох або більше процесуальних дій, які повинні вчинити особа, яка звертається до суду, можна сказати, що дотримання даних правил є «юридичним складом», а не юридичним фактом. Як правильно свого часу вказували, особливість юридичних фактів як передумови цивільних процесуальних відносин полягає в тому, що для виникнення відносин одного факту недостатньо, а потрібна група фактів, так званий юридичний склад [6, с. 53]. Природа дотримання правил підсудності при цьому не міняється, а тільки уточнюється вказівкою на певну кількість юридичних фактів, з якими пов'язується дотримання даних правил.

Порушення цивільної справи як стадія цивільного процесу складається з двох взаємопов'язаних між собою етапів: звернення з позовною заявою (заявою) до суду та її прийняття судом. Реалізація підсудності в цивільному процесі пов'язана з обома вищевказаними етапами. Вище ми з'ясували, що умовами права на пред'явлення позову (заяви) є дотримання правил підсудності. Але перевіркою їх дотримання займаються на другому етапі стадії порушення цивільної справи. Вказаною перевіркою займається суд, роль якого при вирішенні даного питання надзвичайно велика.

На стадії порушення цивільної справи виникають цивільні процесуальні правовідносини між особою, яка звертається до суду та судом. Інших учасників цивільного процесу об'єктивно ще не має, а тому при вирішенні питання були дотримані правила підсудності цивільної справи чи ні, вони жодним чином не зможуть захистити свої права на розгляд справи судом, встановленим законом на цьому етапі. Ось чому суд, повинен втручатися у вирішення багатьох процесуальних питань на стадії порушення цивільної справи самостійно, у тому числі й питань, які стосуються підсудності. Задачею суду в такому разі є нагляд за дотриманням рівних правил та однакового рівня захисту прав як позивача, так і відповідача. В змагальному процесі суд не повинен віддавати жодній зі сторін переваги [3, с. 334]. Інститут підсудності своєю метою повинен створити у сторін та інших учасників процесу впевненість у тому, що справу розглядав і вирішував належний суд [4, с. 55]. Тому, якщо буде виявлено, що подано позовну заяву чи іншу заяву з порушенням правил підсудності, суд повинен належним чином відреагувати на це.

Питання про дотримання правил підсудності цивільної справи перевіряється судом без проведення судового засідання. Вирішується питання підсудності чи не підсудності цивільної справи певному суду одноособово суддею, якому в порядку автоматизованого розподілу було направлено на розгляд позовну заяву чи інший процесуальний документ, яким порушується провадження у цивільній справі (ч. 2-3 ст. 11¹ ЦПК України). Якщо окремі категорії цивільних справ у суді першої інстанції повинні розглядатися в складі судової колегії (наприклад, для деяких справ окремого провадження передбачена судова колегія у складі одного судді і двох присяжних), питання підсудності справи даному суду вирішується все одно одноособово суддею.

Суддя, якому в порядку розподілу дали на розгляд позовну заяву чи інший процесуальний документ, яким порушується провадження у справі, повинен, використовуючи власні професійні знання, вирішити, відбулося порушення у справі чи ні. Відповідь на це питання пов'язане з належним знанням суддею правил родової та територіальної підсудності, а також винятків із них. Цікаво те, що вирішуючи питання підсудності цивільної справи певному суду, суддя повинен обов'язково пам'ятати всі винятки із загального правила територіальної підсудності, щоби переконатися, що надіслана йому позовна заява (заява) не попадає під цей виняток. На практиці інколи зустрічаються ухвали, коли суддя йде методом виключення [7].

Суддя повинен вміти співставляти конкретний випадок звернення до суду із тими нормами, які його регламентують, тобто правильно здійснити процес правозастосування норм цивільного процесуального права. Інколи для перевірки дотримання правил підсудності потрібно здійснити дослідження та оцінку судових доказів. Зокрема, якщо подається позов про розірвання шлюбу за зареєстрованим місцем проживання (перебування) позивача у зв'язку із наявністю у нього захворювання чи іншої поважної причини, яка не дає йому можливість виїхати до суду за місцем зареєстрованого проживання (перебування) відповідача (ч. 2 ст. 110 ЦПК України), суд відкріє провадження у цивільній справі, якщо позивач за допомогою доказів доведе наявність вказаних умов для розгляду справи за місцем свого проживання (перебування). Вказані докази суд повинен належним чином оцінити та на їх підставі винести зважене рішення щодо дотри-

мання правил підсудності чи ні. Ось чому успішна перевірка питання дотримання цих правил вимагає наявності не тільки професійних знань, але й професійного досвіду особи. Тому воно вирішується виключно суддею. Тим більше що вирішення цього питання має поточний характер і не пов'язане з остаточним вирішенням справи.

Якщо цивільна справа підсудна суду, якому була адресована позовна заява (заява), за наявності всіх інших передумов та умов, суддя виносить ухвалу про відкриття провадження у цивільній справі (ч. 5 ст. 122 ЦПК України).

Встановлення дотримання особою правил підсудності цивільної справи певному суду взято в часові рамки з метою незатягування вирішення цивільної справи. Тривалість цього строку різна та залежить від того, який статус має відповідач: є він суб'єктом підприємницької діяльності чи ні. Так, якщо позов подається до юридичної особи чи фізичної особи – підприємця, суддя повинен всі питання, пов'язані з порушенням провадження у справі (у тому числі й підсудності справи суду) вирішити протягом трьох днів (ч. 4 ст. 122 ЦПК України). Тут береться до уваги час, який потрібно судді для отримання інформації з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, на підставі якої він перевіряє дотримання правил територіальної підсудності. На практиці бувають випадки, коли заявники за якихось причин не отримують з такого Реєстру інформацію та звертаються до неналежного суду [8].

Якщо позов подається до фізичної особи, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності, суддя повинен спочатку переконатися в тому, чи позивач не зловживав правом на звернення до суду та вказав правильну адресу місця проживання (перебування) фізичної особи. З цією метою суддя не пізніше двох днів з дня надходження позовної заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи. Вказана інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи має бути надана протягом трьох днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду (ч. 3 ст. 122 ЦПК України). При надходженні такої інформації суддя повинен в межах одного дня вирішити питання про підсудність цивільної справи суду, до якого звернулися чи ні (ч. 4 ст. 122 ЦПК України). Ось саме тут і проявляється роль суду в якості арбітра сторін, що не повинен давати жодній із них перевагу та створювати однакові умови для їх змагання в цивільному процесі. Нерідко на практиці за результатами перевірки місця проживання (перебування) фізичної особи суддя не порушує розгляду цивільної справи, оскільки відповідача вдалося ідентифікувати за іншою зареєстрованою адресою [9].

У справах непозовного провадження також можуть міститися спеціальні строки перевірки суддею дотримання правил підсудності: для справ наказного провадження такий строк визначений терміном в один день (ч. 7 ст. 100 ЦПК України). Для справ окремого провадження строк перевірки дотримання правил підсудності визначається, виходячи із загальних строків, встановлених для справ позовного провадження (ч. 3 ст. 235 ЦПК України). Проте в деяких випадках такі строки для справ окремого провадження можуть визначатися не днями, а годинами. Так, заява про госпіталізацію особи до психіатричного закладу розглядається судом (у тому числі й питання підсудності такої заяви) з дня її надходження до суду протягом 24 годин (ч. 1 ст. 281 ЦПК України).

Отже, в цивільному процесі України, існують різноманітні строки перевірки суддею дотримання позивачем (заявником) правил підсудності цивільних справ, які залежать не тільки від виду цивільного процесу, але і від категорії цивільної справи у межах певного виду цивільного судочинства. Вказані строки встановлюються, виходячи із того, щоб суддя міг зробити перевірочні дії, пов'язані з дотриманням правил територіальної підсудності, оскільки саме вирішення цього питання найбільше на практиці забирає багато часу в судді, який перевіряє дотримання особою передумов та умов звернення до суду.

Висновки. Право на судовий захист в сфері цивільного судочинства загалом пов'язують із правом на звернення до суду, яке обумовлено рядом юридичних фактів та реалізується за визначеною процедурою. Умовою реалізації цього права є дотримання правил цивільного судочинства, яке виражається у необхідності заявника вчинити ряд процесуальних дій або утриматися від їх вчинення. Тому, за своєю юридичною природою дотримання правил підсудності є юридичним складом, що показує успішну реалізацію права на звернення до судового органу. Перевіркою наявності або відсутності юридичних фактів такого складу займається суддя, який повинен враховувати інтереси обох сторін справи (де вони є).

Список використаних джерел:

1. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права (основные вопросы учения об иске) / А.А. Добровольский. – М. : Моск. гос. ун-т, 1965. – 189 с.
2. Луспенник Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д.Д. Луспенник. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 480 с.
3. Ярков В.В. Юридические факты в цивилистическом процессе / В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 608 с.
4. Кузнецова Е.В. Институт подсудности в гражданском процессуальном праве Российской Федерации : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.15 / Е.В. Кузнецова. – М., 2004. – 190 с.
5. Про судовий збір : Закон України №3674-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.
6. Гражданский процесс : [учебник] / [А.П. Вершинин, Л.А. Кривоносова, Е.Ю. Новиков, В.И. Полудняков и др.] ; под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – [Издание третье, переработанное и дополненное]. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2000. – 544 с.
7. Ухвала Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 11 січня 2016 року в цивільній справі № 537/4838/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54861241>.
8. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 7 грудня 2012 року в цивільній справі № 2610/28800/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27898099>.
9. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 28 січня 2014 року в цивільній справі № 727/599/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39568116>.

УДК 247.44

СЕМИПОЛЕЦЬ В.В.

ПІДСТАВИ ТА НАСЛІДКИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

У цій науковій статті розглядається актуальне питання, яке полягає у підставах та наслідках позбавлення батьківських прав. Зроблено ґрунтовні й актуальні висновки щодо досліджуваної тематики.

Ключові слова: права дитини, батьківські права, позбавлення батьківських прав, сімейне право.

В данной научной статье рассматривается актуальный вопрос, который заключается в основаниях и последствиях лишения родительских прав. Сделаны основательные и актуальные выводы по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: права ребенка, родительские права, лишение родительских прав, семейное право.

In this scientific article, an urgent issue is considered that is the grounds and consequences of depriving parental rights. Made thorough and relevant conclusions on the subject matter.

Key words: child's rights, parental rights, deprivation of parental rights, family law.

Вступ. Відповідно до ст. 20 Конвенції ООН про права дитини 1989 р. дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, або яка в її інтересах не може залишатись у такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою [5]. Найкращою мірою захисту дитини в таких обставинах є притягнення до відповідальності її батьків, які винні у порушенні її прав. Найбільш суворою сімейно-правовою санкцією є позбавлення батьківських прав, застосовувати котру можна лише після ґрунтовного, об'єктивного, всебічного з'ясування усіх обставин справи.

Стан наукового дослідження. Незважаючи на важливість цієї теми, їй не приділено достатньої уваги, внаслідок чого досить часто норми права містять прогалини і неправильно застосовуються судами. Проте питання застосування до батьків такої санкції усе ж висвітлювалось у працях таких вчених, як З.В. Ромовська, В.С. Гопанчук, В.П. Мироненко, М.В. Антокольська та ін. Позбавлення батьківських прав як сімейно-правова санкція застосовується лише за наявності винної протиправної поведінки батьків чи одного з них, яка полягає у невиконанні або неналежному виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання та утримання дитини.

Перелік підстав позбавлення батьківських прав чітко визначений законом і є вичерпним. Відповідно до ст. 164 СК України мати, батько щодо всіх своїх дітей або когось із них можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без важкої причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування. Дитина може бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення (ч. 3 ст. 143 СК України). У таких випадках працівниками медичного закладу спільно із службою у справах дітей та поліцією складається Акт про покинуту (залишену) дитину, який має затверджену форму. Дитині надається правовий статус дитини, позбавленої батьківського піклування, а батьків притягують до відповідальності, позбавляючи їх батьківських прав;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини. Ухилення може виражатись в ухиленні від утримання дитини, відсутності турботи про дитину тощо;

3) жорстоко поведуться з дитиною. На сьогодні законодавство передбачає чотири види можливого насильства над дитиною: економічне, сексуальне, фізичне та психологічне. Таке жорстоке поводження з дитиною може, зокрема, полягати в навмисному нанесенні батьками дитині побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести до її смерті, порушення здоров'я, діях сексуального характеру щодо неї, навмисному позбавленні дитини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які дитина має право (ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» № 2789-III від 15.11.2001 р.);

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами. Ця обставина застосовується в Україні досить часто, проте в її застосуванні практикою встановлено низку проблемних питань, зокрема таким питанням є те, що органи опіки під час судового розгляду не можуть надати відповідних доказів, адже хронічний алкоголізм чи наркоманія мають бути відповідно відображені фахівцями медичних установ. У такому разі законодавцю було б простіше замінити вказану норму на таку, що дозволяла б доказувати в судовому засіданні систематичність зловживання спиртними напоями чи наркотичними речовинами, що значно збільшило б можливості доказування для органів опіки та піклування;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування і бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини [2].

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків простежується тоді, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти [6].

Проте ухилення батьків від виконання обов'язку щодо утримання дитини не передбачене ст. 164 СК України як підстава для позбавлення батьківських прав, хоча виконання цього обов'язку батьками є важливою умовою забезпечення належних умов для повноцінного всебічного роз-

виту дитини. Окрім того, вказана санкція стимулювала б батьків, котрі ухиляються від сплати аліментів, до виконання їхнього обов'язку.

Окрему увагу потрібно звернути на те, що таке ухилення від виконання обов'язків батьками є підставою для притягнення до відповідальності лише за умови їхньої винної поведінки, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Особа не вважається такою, що ухиляється від виконання сімейного обов'язку, якщо вона не може його виконувати внаслідок психічного розладу, тяжкої хвороби або іншої поважної причини (ч. 3 ст. 15 СК України).

Неповнолітні мати, батько не можуть бути позбавлені батьківських прав на підставах, встановлених п.п. 2, 4 і 5 [2]. До них може застосовуватися ця санкція, якщо вони не забрали дитину з пологового будинку чи з іншого закладу охорони здоров'я без поважних причин і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування, або якщо вони жорстоко поводяться з дитиною. Очевидно, що це положення слід застосовувати і до малолітніх батьків.

До суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають право звернутися один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, у якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років [2]. Перераховані особи незалежно від того, чи пов'язані вони з дитиною кровною спорідненістю, чи є з нею членами однієї сім'ї, у разі наявності, на їхню думку, підстав для застосування до батьків дитини такої сімейно-правової санкції, як позбавлення батьківських прав, мали б звертатись до органу опіки та піклування, а ті, у свою чергу, після проведення відповідної перевірки і з'ясування фактичних обставин справи – до суду з позовом про позбавлення батьківських прав. Водночас цілком логічним є доповнення переліку цих осіб такими законними представниками, як прийомні батьки та батьки-вихователі.

Також виникає питання щодо доцільності виокремлення серед них поряд з опікунами та піклувальниками закладів охорони здоров'я, навчальних та інших дитячих закладів, у яких перебувають діти, оскільки відповідно до ст. 245 СК України на адміністрацію цих закладів щодо неї покладаються функції опікуна та піклувальника. Під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав обов'язковою є участь органів опіки та піклування. Орган опіки та піклування за місцем проживання дитини подає суду письмовий висновок щодо вирішення спору [2].

Під час вирішення спору про позбавлення батьківських прав дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана в суді. Одним із порушень, що трапляються в судовій практиці щодо цієї категорії справ, є те, що суд приймає до уваги і не перевіряє думку дитини, висловлену, наприклад, у письмовій формі у присутності лише одного з батьків або родича, або опікуна чи піклувальника. Суд має право не взяти до уваги думку дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Статтею 166 СК України визначені правові наслідки позбавлення батьківських прав, які полягають у тому, що особа, позбавлена батьківських прав: 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання. Однак батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків [4]; 2) перестає бути законним представником дитини; 3) втрачає права на пільги і державну допомогу, що надаються сім'ям із дітьми; 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником. Зазначені положення потрібно доповнити, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 256-2 та ч. 3 ст. 256-6 СК України такі особи не можуть бути також прийомними батьками і батьками-вихователями; 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на аліменти від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування); 6) втрачає інші права, що ґрунтуються на спорідненості з дитиною.

Дитина за бажанням другого з батьків може бути передана йому. Якщо цього не відбувається, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчим. Передання дитини на виховання окремим категоріям таких осіб може стати передумовою виникнення подальших ускладнень щодо представництва інтересів дитини. Зокрема, правовий зв'язок дитини з мачухою, вітчимом зумовлений перебуванням у шлюбі такої особи з батьком чи матір'ю дитини. А в разі позбавлення прав рідного батька, матері подальше спільне проживання усіх членів такої сім'ї є неможливим, а у разі розірвання шлюбу правовий зв'язок мачухи, вітчима з дітьми припиниться взагалі. Відповідно, така передача дитини колишній мачусі, вітчиму є можливою лише

за умови окремого проживання з рідним батьком, матір'ю дитини і призначення такої мачухи чи вітчима опікуном або піклувальником дитини. Також, зважаючи на зазначені вище зауваження щодо недоцільності наділення статусом процесуального представника дитини діда, баби, повнолітніх братів, сестер, інших фактичних вихователів, які не мають бути її законними представниками з огляду на пряму вказівку закону, доцільним є визначення для таких осіб, які виявили бажання прийняти на виховання таку дитину, батьки якої позбавляються батьківських прав, умови про подання одночасно заяви з проханням призначити їх опікунами чи піклувальниками. Відповідно, ч. 4 ст. 167 СК України запропоновано викласти в такій редакції: «Якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передавання їй дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчима за умови призначення їх опікуном чи піклувальником цієї дитини». Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові, повнолітнім братам та сестрам, іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органу опіки та піклування. Дитина, яка була передана родичам, мачусі, вітчиму, органі опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього. Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи (ст. 168 СК України) [7]. Таке право ці особи можуть мати і в разі влаштування дитини в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, в сім'ю патронатного вихователя, встановлення опіки чи піклування.

Крім біологічних батьків, така санкція відповідно до ст. 242 СК України може бути застосована до усиновлювачів, яких записали матір'ю та (або) батьком дитини. Насамперед потрібно звернути увагу на те, що іноді фактичні обставини справи можуть бути такими, що свідчитимуть про можливість застосування як позбавлення батьківських прав, так і скасування усиновлення. Дискусійним є питання щодо того, хто саме має вирішувати питання про обрання санкції, оскільки скасування усиновлення як такого, що суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання, фактично охоплює і підстави позбавлення батьківських прав. За правовими наслідками позбавлення батьківських прав усиновлювачів вигідно відрізняється від скасування усиновлення, зокрема у разі смерті усиновлювача дитина має право на спадкування і за заповітом, і за законом, такі відносини можуть бути поновлені.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, відповідно до ст. 169 СК України мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Поновлення батьківських прав неможливе, якщо дитина була усиновлена й усиновлення не скасоване або не визнане недійсним судом. Воно неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

Однак ч. 3 ст. 169 СК України доцільно доповнити і викласти у такій редакції: «Поновлення батьківських прав неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття, зареєструвала шлюб або їй надано повної цивільної дієздатності на підставах, встановлених статтею 35 ЦК України». Такі зміни зумовлені тим, що неповнолітня дитина, яка набула повної цивільної та цивільної процесуальної дієздатності, вже не має потреби у захисті її інтересів батьками, отриманні згоди на вчинення правочинів, допомоги щодо вирішення питань її подальшого життя тощо [9].

Відповідно до ч. 4 ст. 169 СК України суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини. Враховуючи положення щодо визначення місця проживання дитини, визначених ст. 160 СК України та ст. 29 ЦК України, ч. 4 ст. 169 СК України логічно доповнити положенням такого змісту: «Поновлення батьківських прав щодо дитини, яка досягла десяти років, без її згоди, з'ясованої безпосередньо судом, неможливе». У вирішенні справи про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з батьків, інших осіб, із ким проживає дитина. Під час розгляду таких категорій справ обов'язковою є участь органу опіки та піклування. Рішення суду про поновлення батьківських прав після набуття ним законної сили суд надсилає державному органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. В актовому записі про народження робиться відповідна відмітка. Відповідно до ч. 7 ст. 169 СК України у разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення із позовом про поновлення батьківських прав можливе лише після спливу одного року з часу набуття чинності рішенням суду про таку відмову. Однак видається доцільним встановлення такого ж строку і як передумови виникнення права на пер-

винне звернення з таким позовом, оскільки підставами для застосування такої сімейно-правової санкції є досить складні життєві обставини, вагомі порушення прав дитини, а тому для їх зміни, усвідомлення та виправлення порушниками своєї поведінки їм часто потрібен тривалий час.

Висновки. Отже, питання застосування такої сімейно-правової санкції, як позбавлення батьківських прав, і надалі залишаються актуальними, а на формулювання нових підходів щодо їхнього вирішення впливають найрізноманітніші чинники.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 142.
2. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 8.
3. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України № 2789-III від 15.11.2001 р.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – С. 40–44.
5. Конвенція про права дитини : документи ООН, схвалено на 44-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, резолюція 44/25 від 20.11.1989 р. ; ратифіковано Постановою ВРУ № 789-XII від 27.02.1991 р.
6. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : постанова Пленуму Верховного суду України № 3 від 30.03.2007 р.
7. Нечаєва А.М. Сімейне право : [курс лекцій] / А.М. Нечаєва. – М. : Юрист, 1998. – 336 с.
8. Індиченко С.П. Сімейне право України / С.П. Індиченко, В.С. Гопанчук. – К. : Вентурі, 1997. – С. 271.
9. Сімейне право України / за ред. Ю.С. Червоного. – К. : Істина, 2004. – 400 с.
10. Тарусина Н.Н. Сімейне право : [навч. посіб.] / Н.Н. Тарусина. – М. : Проспект, 2001.

УДК 347.6

ЩУКІНА К.С.

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ОBOB'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ У СПАДЩИНІ В ДЕРЖАВАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ (РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ) СИСТЕМИ ПРАВА

Статтю присвячено особливостям регулювання права на обов'язкову частку у спадщині в державах континентальної (романо-германської) системи права. Проведено порівняльний аналіз норм спадкового права України та держав континентальної (романо-германської) системи права. Розкрито національні особливості регулювання права на обов'язкову частку у спадщині в європейських державах, які належать до континентальної (романо-германської) системи права.

Ключові слова: *обов'язкова частка у спадщині, норми спадкового права, спадкування за законом, черги спадкоємців, спадкування за заповітом, спадкове майно, прийняття спадщини.*

Статья посвящена особенностям регулирования права на обязательную долю в наследстве в государствах континентальной (романо-германской) системы права. Проведен сравнительный анализ норм наследственного права Украины и стран континентальной (романо-германской) системы права. Раскрыты национальные особенности регулирования права на обязательную долю в европейских государствах, принадлежащих к континентальной (романо-германской) системе права.

Ключевые слова: *обязательная доля в наследстве, нормы наследственного права, наследование по закону, очереди наследников, наследование по завещанию, наследственное имущество, принятие наследства.*

The article is devoted to the peculiarities of the legal regulation of the right to an compulsory portion in the inheritance in the states of the continental (Romano-Germanic) system of law. A comparative analysis of the norms of the hereditary law of Ukraine and the countries of the continental (Romano-Germanic) legal system was carried out. Also carried out the national peculiarities of the regulation of the compulsory portion of inheritance in European countries that belong to the continental (Romano-Germanic) legal system.

Key words: *compulsory portion in the inheritance, norms of inheritance law, inheritance by law, succession of heirs, inheritance by will, hereditary property, acceptance of inheritance.*

Вступ. Сьогодні Україна розвивається як правова соціальна держава, що передбачає реформування та вдосконалення вітчизняного законодавства, приведення внутрішнього законодавства у відповідність із міжнародно-правовими нормами щодо забезпечення прав і основоположних свобод людини як найвищої соціальної цінності (ст. 3 Конституції України) та суб'єкта приватно-правових відносин [1]. Крім того, знання особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку у спадщині в державах континентальної системи права цілком і повністю зумовлюється практичними потребами. Майже щороку Міністерство закордонних справ України розшукує за спадковими справами родичів померлих за кордоном спадкодавців, які мешкали у Фінляндії, Сполучених Штатах Америки, Німеччині, Франції та інших країнах. Право на обов'язкову частку у спадщині закріплене майже у всіх країнах континентальної системи права.

Таким чином, вивчення особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку спадщини у країнах континентальної системи права має важливе як теоретичне, так і практичне значення: перше полягає у вдосконаленні відповідних теоретичних положень, друге – у запози-

ченні більш досконалих норм в українське законодавство. Означена проблема є доволі актуальною, оскільки законодавство країн континентальної системи права закріплює не однакове коло осіб, які визнаються законними спадкоємцями і з-поміж котрих визначаються спадкоємці, що мають право на обов'язкову частку спадщини.

Постановка завдання. Сьогодні особливості правового регулювання права на обов'язкову частку у спадщині не є належним чином дослідженими, дослідники досі не дійшли одностайної думки щодо місця обов'язкової частки у спадщині. Основою для дослідження особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку у спадщині в державах континентальної системи права стали праці таких учених: М.С. Абраменкова, О.В. Гарагонича, Л.О. Головка, О.В. Гренкової, Ю.О. Заїки, С.Ю. Пятина, С.Я. Фурси, Г.С. Фединяка, Г.Ф. Шершеневича та ін.

Метою написання статті є дослідження й аналіз особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку спадщини у державах континентальної системи права.

Результати досліджень. З юридичного погляду в рамках континентальної системи права вирізняють дві системи спадкового права: романську і германську. Романська система спадкового права бере свій початок від класичного римського права і базується на кількості народжень, що відділяють спадкодавця та спадкоємця. Така послідовність мір споріднення утворює лінію. Лінії можуть бути прямими, що об'єднують осіб, котрі походять один від одного (низхідними – від спадкодавця до його нащадків чи висхідними – від спадкодавця до його пращурів), і боковими, що об'єднують осіб, які мають спільного пращура (наприклад, батьки спадкодавця перебувають щодо нього у першому ступені спорідненості за прямою висхідною лінією, діти – у першому ступені спорідненості за прямою висхідною лінією, рідні брати та сестри – у другому ступені за боковою лінією тощо).

За германською системою спадкового права на обов'язкову частку у спадщині мають право спадкоємці, які є кредиторами.

Щодо джерел спадкового права в Україні та країнах континентальної системи права, то основними нормативно-правовими актами є цивільні кодекси країн [2].

Порівнюючи норми спадкового права, які стосуються обов'язкової частки на спадщину, що закріплені у цивільних кодексах країн континентальної системи права, варто почати з їх загальної характеристики кола осіб, які визначаються законними спадкоємцями.

Насамперед необхідно зазначити, що у законодавстві різних країн закріплене не однакове коло осіб, які визнаються законними спадкоємцями, що мають право на обов'язкову частку на спадщину. Наприклад, у Швейцарії існує тільки три законних черги спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку, у свою чергу, в Італії цей перелік черг значно ширший. Деякі науковці притримуються позиції, із якою неможливо не погодитися, що необмежене коло спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку спадку, може призвести до переходу спадщини досить далеким для спадкодавця родичам, про існування яких він за життя навіть не уявляв [3, с. 65].

У таких країнах, як, наприклад, Німеччина, Швейцарія, черговість спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку, встановлюється за парантелами або так званими «лініями споріднення». Парантела – це група кровних родичів, які походять від спільного пращура і його низхідних родичів. Родичі спадкодавця поділені на три парантели. Як правило, першу парантелу становлять нащадки померлого, при цьому діти спадкують у рівних частках. До другої парантели належать батьки спадкодавця; якщо обоє батьків живі, то вони спадкують спадщину у рівних частках. До третьої парантели належать дід і баба спадкодавця. У Швейцарії більш розширене коло суб'єктів, котрі мають право на обов'язкову частку. До них належать, крім прямих низхідних і висхідних родичів, ще й брати і сестри та той із подружжя, хто пережив. Питання про включення братів і сестер (та їх низхідних) до кола захищених обов'язковою часткою спадкоємців належить до компетенції кантонів.

В Італії спадкоємці, що мають право на обов'язкову частку, поділяються на чотири черги. До першої належать низхідні спадкодавця; до другої – його батьки, брати і сестри; до третьої – діди, баби, прадіди та прабаби; до четвертої – родичі за боковою лінією. У першу чергу спадкують низхідні – діти (причому не робиться різниці між рідними, узаконеними чи всиновленими дітьми). За відсутності низхідних, їхніх братів та сестер, а також їхніх дітей усе майно спадкують батьки, що залишилися живими на момент смерті спадкодавця. Якщо ж не залишилося ні низхідних, ні батьків, ні братів (сестер) чи їх низхідних, то спадкують висхідні родичі як за лінією матері, так і за лінією батька. При цьому родич, що перебуває у більш близькій мірі спорідненості з померлим, усуває інших від спадкування. Той із подружжя, хто пережив, закликається до спадкування разом з однією із черг і лише у випадку, якщо не залишається родичів перших чотирьох черг, успадковує усе майно.

Необхідно відзначити, що спадкування на обов'язкову частку у Франції є майновим наслідком сімейного стану. Тут спадкування – це перехід майна померлого до певних, вказаних законом осіб: за загальним правилом – до членів його сім'ї або до одного з живих подружжя – чоловіка (дружини) [6, с. 56].

Нині викликають значний інтерес як науковців, так і законодавців особливості визначення права на обов'язкову частку спадку зачатих, але не народжених до смерті спадкодавця дітей, так званих насцитурусів (від лат. nasciturus – буквально «плід у череві матері»). Насамперед необхідно зазначити, що станом на сьогодні науковці так і не дійшли єдиної думки щодо правоздатності зачатих, але не народжених дітей. Більшість науковців притримується думки стосовно того, що правоздатність має виникати з моменту зачаття, а не з моменту народження. Такої думки притримується, наприклад, В.В. Груздев [5, с. 45]. Хоча, незважаючи на це, значна кількість дослідників підтримує позицію, що момент виникнення правоздатності не слід змішувати із захистом законом прав майбутньої дитини. На їхню думку, положення про те, що спадкоємцями можуть бути діти спадкодавця, які народилися після його смерті, не можна трактувати як передбачений законом випадок виникнення правоздатності до народження людини, оскільки, якщо дитина не народиться живою, то і правоздатність не виникне. У Швейцарії, наприклад, дитина здатна спадкувати з моменту зачаття за умови, що у майбутньому народиться живою. На нашу думку, положення у швейцарському законодавстві стосовно того, що дитина здатна спадкувати з моменту зачаття за умови, що у майбутньому народиться живою, є доволі правильним, оскільки необхідно встановлювати охорону майбутньої, тобто такої, що ще не настала, правоздатності, охорону інтересів суб'єкта права, що ще не з'явився.

Також необхідно розглянути особливості правового регулювання права на обов'язкову частку у спадщині того члена подружжя, хто пережив. Зазвичай подружжя не включається до кола обов'язкових спадкоємців, що по чергово закликаються до спадкування чи захищені обов'язковою (резервною) часткою. Стосовно цього кола осіб у різних країнах існують спеціальні правила закликання їх до спадкування. Той із подружжя, хто пережив, може бути включений до однієї із черг спадкоємців або може закликатися до спадкування разом із відповідною чергою. При цьому його частка у майні залежить від того, яка черга (розряд, парантела) закликається разом із ним до спадкування: чим більш віддаленою до спадкодавця є група осіб, що закликається до спадкування, тим більшою є частка того з подружжя, який пережив.

Проводячи порівняння норм спадкового права та особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку, варто зауважити, що спільним є охорона майнових інтересів членів сім'ї спадкодавця. Тобто обов'язкова частка у спадщині є певним гарантованим мінімумом у спадковому майні, одержуваним необхідними спадкоємцями незалежно від заповіту та його змісту. Отже, з вищенаведеного чітко вбачається, що інститут обов'язкової частки у спадщині покликаний матеріально підтримати певну категорію суб'єктів, які з огляду на певні обставини потребують спеціального захисту (батьки, діти, чоловік, дружина).

Із проведеного аналізу норм спадкового права країн континентальної системи права вбачається, що аналогічний підхід використовується у таких країнах, як Німеччина, Франція, Швейцарія, Італія. Наприклад, у Франції безумовний пріоритет на обов'язкову частку на спадщину надається дітям як найменш захищеному колу осіб.

В Австрії, Чехії, Греції також обов'язкова частка дитини у спадщині фіксується на половині від тієї частини, що могла б їй відійти за законом [8, с. 508–509].

Обов'язкова частка на спадщину традиційно знаходила своє коріння у солідарності між поколіннями. Ця солідарність передбачає, що спадкоємці не будуть покинуті та обділені після смерті спадкодавця.

Висновки. Проведений аналіз норм спадкового права у країнах континентальної системи права надає змогу зробити висновок стосовно того, що в різних правових системах розподіл законних спадкоємців за категоріями та послідовність їх закликання до спадкування не збігаються. У деяких країнах коло суб'єктів, що мають право на обов'язкову частку, доволі розширений, в інших – значно звужений. Слід зазначити, що неоднаковим є також і спадково-правовий статус тих суб'єктів, які належать до однієї категорії спадкоємців. Законодавчо неврегульованим залишається питання про зачатих, але не народжених дітей як обов'язкових спадкоємців, а також дітей, народжених сурогатною матір'ю.

Однак, незважаючи на певні відмінності щодо правового регулювання права на обов'язкову частку у спадковому праві розглянутих правових систем, головною позитивною рисою є охорона майнових інтересів членів сімей спадкодавця.

Слід відзначити, що завдяки проведеному аналізу правового регулювання спадкового права в різних країнах можна однозначно зробити висновок, що романська система спорідненості, на відміну від германської, більшою мірою забезпечує права обов'язкових спадкоємців.

Оскільки сьогодні продовжується інтеграція України в європейський правовий простір, то нагальним є питання укладення договорів про правову допомогу між Україною і країнами континентальної системи права у цивільних, сімейних і кримінальних справах, що розширить межі співпраці й усуне колізії нормозастосування у країнах відповідно до потреб часу.

Таким чином, можна зробити висновок, що право на обов'язкову частку у спадщині має значну історію і традиції у різних країнах світу, однак їхній зміст різниться залежно від порядку та розвитку. Тому вивчення цього досвіду і впровадження його у національне законодавство лише сприятиме вдосконаленню сучасної системи спадкового права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – Ст. 22.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Белов В.А. Круг наследников по закону / В.А. Белов // Вестник МГУ. Серия 11 «Право». – 2002. – № 1. – С. 65–66.
4. Воронцова С.Н. О наследственных правах суррогатных детей / С.Н. Воронцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.advocate-realty.ru/press/unitpress/?id=396050>.
5. Груздев В.В. Человек и право: исторические, общетеоретические и цивилистические очерки : [монография] / В.В. Груздев. – Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2010. – 463 с.
6. Жюлио Л. де ла М. Гражданское право Франции / Жюлио Л. де ла Морандьер. – М., 1958. – 742 с.
7. Жук Л.Б. Спадкове право як індикатор розвитку громадянського суспільства / Л.Б. Жук // Проблеми формування і розвитку громадянського суспільства : зб. тез за матер. Міжнар. наук. конфер. (23–25 лют. 2011 р., м. Київ). – С. 241–243.
8. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / рук. авт. кол. В. Залесский. – М. : Норма, 1999. – 648 с.

УДК 342.95

ГАЛКІНА О.М.

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються загальнотеоретичні питання нормативно-правового забезпечення безпеки та якості харчових продуктів в Україні. Проаналізовано сучасну законодавчу базу у цій сфері. Окреслено проблемні аспекти її застосування, надано пропозиції щодо вдосконалення правового підґрунтя забезпечення безпеки та якості харчових продуктів в Україні.

Ключові слова: *нормативно-правове забезпечення, харчові продукти, безпека та якість харчових продуктів, забезпечення безпеки та якості харчових продуктів.*

В статье рассматриваются общетеоретические вопросы нормативно-правового обеспечения безопасности и качества пищевых продуктов в Украине. Проанализирована современная законодательная база в этой сфере. Определены проблемные аспекты ее применения, даны предложения по совершенствованию правового обеспечения безопасности и качества пищевых продуктов в Украине.

Ключевые слова: *нормативно-правовое обеспечение, пищевые продукты, безопасность и качество пищевых продуктов, обеспечение безопасности и качества пищевых продуктов.*

The article deals with general theoretical issues of regulatory and legal provision of food safety and quality in Ukraine. The modern legislative base in this sphere is analyzed. The problem aspects of its application are determined and suggestions are given for improving the legal framework for ensuring the safety and quality of food products in Ukraine.

Key words: *regulatory support, food, safety and quality of food, ensure safety and quality of food.*

Вступ. У сучасних умовах забезпечення безпеки та якості харчових продуктів виступає як невід'ємна і важлива складова частина правового регулювання суспільних відносин. Проведення адміністративно-правових реформ, зокрема реформи у сфері безпеки та якості харчових продуктів на виконання Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», зумовлює необхідність зосередити першочергову увагу на діяльній стороні правового регулювання, яке покликане забезпечити необхідну нормативну базу для здійснення цієї реформи. Крім того, інтеграція України у світове економічне співтовариство неможлива без створення в ній досконалої правової бази у зазначеній сфері. З огляду на це актуальність наукового розроблення проблем нормативно-правового забезпечення безпеки та якості харчових продуктів є цілком очевидною.

Зазначимо, що питанням правового забезпечення безпеки та якості харчових продуктів присвячено праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема: О.М. Бандурки, Л.М. Віткіна, О.І. Гойчук, О.В. Гришко, Ю.Т. Добромислова, О.В. Звереві, М.І. Іншина, Т.О. Кагала, В.С. Кайдашова, О.Л. Коцовської, А.Г. Кравченка, Л.В. Лосюк, І.А. Петрової, І.М. Шопіної та ін. Проте у зв'язку з динамічними змінами законодавства в досліджуваній сфері вони не втрачають своєї актуальності та потребують постійного дослідження.

Постановка завдання. З огляду на це головною метою даної статті є аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення безпеки та якості харчових продуктів в Україні та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення.

© ГАЛКІНА О.М. – старший науковий співробітник НДІ із проблем протидії злочинності (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Результати дослідження. Визначним кроком в історії правового регулювання суспільних відносин з питань безпеки та якості харчових продуктів є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» від 22 липня 2014 р. № 1602-VII [1], з ухваленням якого ми пов'язуємо початок нового етапу в правовому регулюванні сфери безпеки та якості харчових продуктів в Україні.

Зазначимо, що реформа у сфері забезпечення безпеки та якості харчових продуктів за вектором відповідальності є одним із першочергових пріоритетів реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [2].

Рамковий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» було прийнято з метою проведення реформи системи державного регулювання відносин, пов'язаних із безпекою харчових продуктів, в результаті чого: переглянуто функції контролюючих органів у сфері безпеки харчових продуктів та прийнято концепцію єдиного контролюючого органу; переглянуто підходи до відповідальності за дотриманням вимог безпеки та якості харчових продуктів операторами ринку харчових продуктів; здійснено гармонізацію норм харчового законодавства з відповідними нормами Європейського Союзу та кращими світовими практиками тощо. Так, Закон передбачає уточнення термінології, уточнення видів правопорушень та адекватності міри покарання, створення єдиного контролюючого органу у сфері безпеки харчових продуктів, скасування дозвільних документів та процедур, які відсутні в ЄС, запровадження європейських принципів регулювання питань реєстрації ГМО тощо.

Внаслідок прийняття Закону № 1602-VII Закон України «Про безпеку та якість харчових продуктів» було викладено в новій редакції як Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів», який по суті є узагальненим нормативним актом, який «закриває» два регламенти ЄС – № 178/2002 від 28 січня 2002 р. [3] (так званий основний «харчовий» закон У ЄС) та №852/2004 від 29 квітня 2004 р. [4] (вимоги щодо гігієни харчових продуктів та обов'язкове впровадження постійно діючих процедур, заснованих на принципах НАССР).

У новій редакції Закону передбачено внесення гармонізованих з європейським законодавством змін до положень закону стосовно уточнення термінів та їх визначень (зокрема, терміни «безпеку харчового продукту» та «якість харчового продукту» в Законі виключено, замість терміну «якість» передбачено використання нового терміну – «окремі показники якості харчового продукту»), оптимізації державного регулювання питань забезпечення здоров'я, життя та інтересів населення в частині споживання харчових продуктів, стосовно вимог до системи НАССР, здійснення лабораторних випробувань харчових продуктів для цілей державного контролю і нагляду. Законом скасовані державні санітарно-епідеміологічна та ветеринарно-санітарна експертизи, декларації виробника, реєстрації потужностей, що здійснюють виробництво харчових продуктів нетваринного походження, внесено зміни до вимог щодо реєстрації та використання ароматизаторів, новітніх харчових продуктів, а також дотримання вимог маркування харчових продуктів.

Новелами Закону також є виключне право компетентного органу на здійснення державного контролю безпеки харчових продуктів, чітке визначення обов'язків операторів ринку, в тому числі і обов'язок запровадження на підприємствах постійно діючих процедур, заснованих на принципах НАССР, введення превентивного підходу до контролю замість необхідності боротися з наслідками, наявність окремого розділу «Загальні гігієнічні вимоги щодо поводження з харчовими продуктами», який повинен замінити величезну кількість санітарно-ветеринарних правил щодо виробництва харчових продуктів, частина з яких датована ще 1980-ми роками (наприклад, санітарні правила для підприємств м'ясної промисловості були прийняті в 1985 році, а для молочного – в 1987 році), деталізація процедур вилучення та/або відкликання оператором ринку харчових продуктів, які можуть бути шкідливими для здоров'я людей тощо.

Зазначимо, що зміст деяких положень Закону є дещо завчасним. Наприклад, термін «технічний регламент» (п. 84 ст. 1) означає, що це є нормативно-правовий акт, який може бути затверджений також і «спільними або окремими рішеннями європейських законодавчих органів – Європейської Комісії, Європейської Ради, Європейського Парламенту». Або положення Закону щодо застосування методик відбору зразків та їх досліджень (випробувань) для цілей державного контролю та референс-методик, затверджених міжнародними організаціями або законодавством ЄС (частини 6-7 ст. 11), чи відповідність процедур здійснення державного контролю міжнародним стандартам, інструкціям та рекомендаціям відповідних міжнародних організацій (ч. 1 ст. 14) та ін. Адже не слід забувати, що на сьогодні Україна не є членом Європейського Союзу, а законо-

давство ЄС не є чинним на території України. Воно має пряму дію лише для всіх держав-членів ЄС. Законодавство України в цій сфері, зокрема «Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», затверджена відповідним Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV [5], визначає механізм досягнення Україною відповідності критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає в першу чергу вимоги щодо адаптації законодавства, тобто приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС. Вказаний процес передбачає прийняття національних законодавчих актів, що включають вимоги законодавства ЄС, а не довільне вибіркоче використання законодавства Європейського Союзу, зокрема відповідних параметрів безпечності харчових продуктів, що фактично запроваджені в Україні. Також і технічні регламенти можуть лише відповідати вимогам, визначеним вказаними зарубіжними органами, але затверджуватись мають відповідними національними органами влади та управління. Міжнародний акт може стати частиною національного законодавства в разі проходження ним процедури ратифікації.

Майже одночасно із Законом України № 1602-VII було прийнято Закон України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 р. № 1315-VII [6]. Підписання Угоди про технічні бар'єри в зоні вільної торгівлі [7], яка є невід'ємною частиною Угоди про заснування Світової організації торгівлі (далі – СОТ) і обов'язкова для всіх членів СОТ, у тому числі і для України, вимагало встановлення єдиних правових та організаційних засад національної стандартизації та приведення її у відповідність з європейською моделлю, створення нової національної системи стандартизації, яка відповідатиме сучасним вимогам. Так, Закон України «Про стандартизацію» докорінно змінив всю чинну до нього систему технічного регулювання в Україні: утворено єдиний національний орган стандартизації, що не є органом державної влади, до повноважень якого передана функція прийняття та скасування національних стандартів (враховуючи те, що відповідно до Угоди про технічні бар'єри в торгівлі СОТ стандарти визначаються як добровільні); запроваджуються два рівня стандартизації залежно від суб'єкта стандартизації, який приймає стандарти: національні стандарти, прийняті національним органом стандартизації, та стандарти і технічні умови, прийняті підприємствами, установами та організаціями; скасовано галузеву стандартизацію; не допускається погодження проектів національних стандартів із державними органами; скасовуються обов'язковість застосування національних стандартів (за винятком випадків, коли обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами), а також державна реєстрація технічних умов; не допускається встановлення будь-яких правил, пов'язаних із розробленням стандартів та технічних умов підприємств.

Можна стверджувати, що з прийняттям Законів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» та «Про стандартизацію» завершився перехід від «якості» як основного об'єкта державного нормування і контролю до «безпечності» харчових продуктів.

Контроль якості та безпечності харчових продуктів належить також до сфери законодавчо регульованої метрології. У зв'язку з тим, що положення чинного Закону «Про метрологію та метрологічну діяльність» не відповідали європейським директивам, нормам і стандартам у зазначеній сфері, був прийнятий новий Закон від 5 червня 2014 р. № 1314-VII [8], який 1 січня 2016 року набув чинності.

Згодом на основі положень Угоди про технічні бар'єри в зоні вільної торгівлі з метою встановлення єдиних правових та організаційних засад діяльності у сфері технічного регулювання 15 січня 2015 року було прийнято Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» № 124-VIII [9], який консолідував норми законів України «Про підтвердження відповідності» і «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності», а також Декрету Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію», та повністю набув чинності 10 лютого 2016 року. Закон містить положення щодо особливостей розробки та прийняття технічних регламентів та процедур оцінки відповідності, повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері технічного регулювання, вимог до технічних регламентів та органів з оцінки відповідності тощо. Прийняття вказаного Закону є складовою частиною реформи системи технічного регулювання, що передбачає відміну обов'язкової сертифікації і перехід на використання технічних регламентів. Це дозволить отримувати сертифікати європейського зразка в Україні, аби в майбутньому український виробник зміг продавати свою продукцію без додаткових перевірок в ЄС.

Як і закони, технічні регламенти є нормативними документами прямої дії. На відміну від національних стандартів, які добровільно впроваджуються виробником у технологічний процес продукування харчових продуктів, введення в дію технічних регламентів вимагає безумовного

виконання передбачених ними вимог всіма суб'єктами господарювання, на яких поширюється сфера їх впливу, оскільки вони містять всі необхідні вимоги щодо безпеки продукції. Станом на кінець 1 кварталу 2017 року в Україні було затверджено 50 технічних регламентів, з яких лише деякі прямо чи опосередковано зв'язані з виробництвом харчових продуктів, зокрема Технічний регламент щодо правил маркування харчових продуктів [10], Технічний регламент із підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування [11], Технічний регламент з екологічного маркування [12] та технічний регламент щодо деяких товарів, які фасують за масою та об'ємом у готову упаковку [13].

Водночас на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2014 р. № 695 [14] та схваленої Постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2014 р. № 26-VIII [15] щодо припинення дії на території України у 2015 році стандартів колишнього СРСР, у рамках реформи системи технічного регулювання наказами Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ») №№ 175, 182-188 [16], були скасовані міждержавні стандарти в Україні, які розроблені до 1992 року, як такі, що втратили актуальність. Передбачається, що виробник мусить дотримуватися лише загальних вимог щодо безпеки, які закріплені в технічних регламентах, а характеристики товару він може обирати на власний розсуд. Повністю чинність міждержавних стандартів (ГОСТ) поступово скасовується в термін з 1 січня 2016 року по 1 січня 2019 року. Але треба зазначити, що жодного технічного регламенту на виробництво конкретного харчового продукту до цього часу не затверджено і, виходячи з Плану розроблення технічних регламентів на 2017 рік, затвердженого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 11 квітня 2017 р. № 557 [17], їх розроблення навіть не передбачено.

Отже, новий етап правового регулювання безпечності та якості харчових продуктів, який тільки починає своє становлення, характеризується історичними за своєю значущістю змінами в законодавстві у сфері безпечності та якості харчових продуктів, а саме євроінтеграційним курсом України та ухваленням нормативно-правових актів у цій сфері, адаптованих відповідно до нього. Як ми бачимо, на сучасному етапі держава нормує лише вимоги щодо безпечності харчової продукції, тому предметом державного контролю стають саме вони. Нові вимоги сфокусовані на досягненні винятково безпечності харчового продукту та захисті споживача, даючи оператору ринку свободу у виборі кращих варіантів для цього. Значущим кроком під час проведення реформ на цьому етапі також є перехід від пострадянської системи стандартизації, заснованої на ДСТУ, які регулювали абсолютно всі характеристики продукту, на сучасну європейську систему, побудовану на відповідності технічним регламентам із скасуванням обов'язкової сертифікації.

Змістовною ознакою правового регулювання у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів є наявність цілей такого регулювання є забезпечення прав споживачів і національних інтересів держави та суспільства в цілому в цій сфері, досягнення яких дозволяє говорити про його ефективність. Однією з найбільш важливих умов забезпечення його ефективності слід визнати ступінь досконалості законодавства, яка знаходиться в прямій залежності від адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, імплементації в законодавство України положень відповідних міжнародних правових актів, узгодження і збалансованості приписів законодавчих та підзаконних актів, використання досвіду правового регулювання в цій сфері інших держав світу тощо. Однак, на жаль, на сьогодні не можна констатувати, що механізм забезпечення безпечності та якості харчових продуктів діє в Україні ефективно. Незважаючи на наявність вже сформованої нормативної бази в цій сфері, зокрема євроінтеграційного закону та роботу над чисельними підзаконними нормативними актами, які деталізують вимоги вже прийнятих законів, сьогодні спостерігається гальмування їх прийняття або взагалі відсутність, що спричиняє труднощі під час експорту української харчової продукції та перешкоджає інтеграційним процесам, пов'язаним з європейським вибором України. Як наслідок, це стало причиною того, що набрання чинності Законом «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» не супроводжується його дією на практиці, у зв'язку із чим багато положень Закону носять декларативний характер.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, ми можемо констатувати, що правове підґрунтя безпечності та якості харчових продуктів в Україні характеризується сьогодні значною недосконалістю. Неврегульованість багатьох важливих аспектів у цій сфері та вади в механізмі реалізації правових норм як наслідок політичних суперечок у Верховній Раді і відсутність єдиного бачення шляху проведення реформи в центральних органах виконавчої влади (наприклад, внесення змін до Закону «Про безпечність та якість харчових продуктів» тривало майже п'ять років), знижують

ефективність правового регулювання та гальмують створення в Україні сучасної досконалої правової бази для забезпечення безпечності та якості продуктів харчування.

Для того, щоб нова система забезпечення безпечності та якості харчових продуктів запрацювала, гарантуючи ефективний захист споживачеві та реальне встановлення прозорого механізму надання державних гарантій безпечності та якості харчових продуктів, необхідно забезпечити імплементацію закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» шляхом продовження проведення широкомасштабної роботи з розробки та прийняття відповідних законів та підзаконних правових актів України в цій сфері, які будуть сприяти належному виконанню положень вже прийнятого Закону.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів : закон України від 22 липня 2014 р. № 1602-VII // *Голос України*. – 2014. – 19 вересня (№ 179).
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 // *Урядовий кур'єр*. – 2015. – 15 січня (№ 6).
3. Регламент (ЕС) № 178/2002 Европейского Парламента и Совета от 28 января 2002 г. об установлении общих принципов и требований в продовольственном праве, о создании европейского органа по безопасности пищевых продуктов и об установлении процедуры обеспечения безопасности пищевых продуктов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/usefulinf/files/es178-2002.pdf>.
4. Регламент (ЕС) № 852/2004 Европейского Парламента и Совета от 29 апреля 2004 г. по гигиене пищевых продуктов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/laws/eu/852-2004.pdf>.
5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2004. – № 29. – С. 367.
6. Про стандартизацію : закон України від 5 червня 2014 р. № 1315-VII // *Голос України*. – 2014. – 3 липня (№ 124).
7. Угода про технічні бар'єри в зоні вільної торгівлі від 20 червня 2000 р. // *Офіційний вісник України*. – 2006. – № 37. – стор. 106. – Ст. 2560.
8. Про метрологію та метрологічну діяльність : закон України від 5 червня 2014 р. № 1314-VII // *Голос України*. – 2014. – 03 червня (№ 124).
9. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII // *Голос України*. – 2015. – 10 січня (№ 23).
10. Про затвердження Технічного регламенту щодо правил маркування харчових продуктів : наказ Держспоживстандарту України від 28 жовтня 2010 р. № 487 // *Офіційний вісник України*. – 2011. – № 12. – с. 144. – Ст. 540.
11. Про затвердження Технічного регламенту з підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування : наказ Держспоживстандарту України від 24 грудня 2004 р. № 289 // *Офіційний вісник України*. – 2005. – 11 лютого (№ 4). – Ст. 248.
12. Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування : постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 р. № 529 // *Офіційний вісник України*. – 2011. – 03 червня (№ 39). – Ст. 1599.
13. Про затвердження Технічного регламенту щодо деяких товарів, які фасують за вагою та об'ємом у готову упаковку : постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1193 // *Офіційний вісник України*. – 2016. – 12 лютого (№ 10). – Ст. 441.
14. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 20014 р. № 695 // *Урядовий кур'єр*. – 2014. – 11 грудня (№ 231).
15. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Верховної Ради України від 11 грудня 20014 р. № 26-VIII // *Офіційний вісник України*. – 2014. – 30 грудня (№ 102). – Ст. 3005.
16. Нормативно-правові документи України щодо технічного регулювання продукції та послуг за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.leonorm.lviv.ua/p/ukr/Norm2015.htm>.
17. Про затвердження плану розроблення технічних регламентів на 2017 рік : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 11 квітня 2017 р. № 557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=d8571d0b-53a6-4ade-88c1-75579be0cb39>.

**ОКРЕМІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПІДТРИМКИ
МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ГАЛУЗІ**

Статтю присвячено проблемам державної підтримки малих та середніх підприємств у сфері сільського господарства. Проаналізовано та визначено основні засоби такої підтримки і напрями щодо вдосконалення й оптимізації засобів підтримки з боку держави. Зроблено висновок, що пільгове кредитування, інвестиційна підтримка та страхування сільськогосподарської продукції є основними засобами підтримки малих та середніх підприємств у сільському господарстві.

Ключові слова: *малі та середні підприємства, сільське господарство, державна підтримка, інфраструктура.*

Статья посвящена проблемам государственной поддержки малых и средних предприятий в сфере сельского хозяйства. Проанализированы и определены основные средства такой поддержки и направления по совершенствованию и оптимизации средств поддержки со стороны государства. Сделан вывод, что льготное кредитование, инвестиционная поддержка и страхование сельскохозяйственной продукции являются основными средствами поддержки малых и средних предприятий в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: *малые и средние предприятия, сельское хозяйство, государственная поддержка, инфраструктура.*

This article is deals with the problems of state support of small and medium-sized enterprises in the sphere of agriculture. The main means of such support and directions for improving and optimizing the means of support from the state have been analysed and determined. The author concludes that concessional lending, investment support and insurance of agricultural products are the main means of supporting small and medium-sized enterprises in agriculture.

Key words: *small and medium enterprises, agriculture, state support, infrastructure.*

Вступ. З огляду на загальну кризу економіки нашої держави підприємства агропромислового комплексу нині переживають не найкращі часи (крім окремих експортних видів діяльності). Водночас сільськогосподарська діяльність в Україні є однією з найбільш перспективних галузей господарства, яка розвивається досить стрімко та з кожним роком нарощує свої потужності. Значну роль у такому розвитку відіграють малі та середні фермерські господарства.

Малі та середні підприємства (надалі – МСП) відіграють важливу роль у країнах, перед якими стоїть завдання економічного розвитку. Для відродження вітчизняного сільського господарства необхідний прискорений розвиток малого підприємництва. Чимало аспектів розвитку малого бізнесу у сільському господарстві залишаються дискусійними і вимагають проведення подальших досліджень. Пряма фінансова допомога, звільнення від експортного або імпортного мита, пільгове оподаткування, спрощена система кредитування МСП є окремими засобами, які спрямовані на відродження сільського господарства і на які слід першочергово акцентувати увагу в правовому регулюванні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз окремих засобів державної підтримки МСП у сфері сільського господарства й обґрунтування напрямів щодо вдосконалення та оптимізації засобів підтримки з боку держави, зокрема забезпечення функціонування інфраструктури для МСП.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення окремих проблем щодо розвитку і підтримки інфраструктури малих та середніх підприємств у сфері сільського господарства з боку держави займались О.В. Алейнікова, В.В. Косенко, І.В. Кушнір, Н.М. Левченко, В.В. Липчук, С.В. Майстро, О.М. Могильний та ін. Проте питання впровадження засобів щодо підтримки МСП і розвитку інфраструктури МСП у сільському господарстві потребують ґрунтовного дослідження.

Результати дослідження. Можливості МСП у сфері сільського господарства у фінансово-му забезпеченні підприємницької діяльності дещо обмежені порівняно з іншими галузями економіки з огляду на специфічні особливості ведення сільського господарства. Зокрема, це пов'язано з труднощами щодо одержання у користування земель сільськогосподарського призначення та доступу до фінансового ресурсу, що ставить цей сектор у нерівні умови функціонування на ринку і є стримуючим фактором розвитку підприємницької діяльності на селі у формах МСП. Більшість МСП обмежені в ресурсах – земельних, фінансових, людських, інфраструктурних. МСП не має ресурсів на всі виробничі затрати, а саме на технологічну підтримку, інноваційні розробки, інформаційне забезпечення та інші ресурсно-виробничі напрями діяльності великих аграрних підприємств. У зв'язку з цим виникають питання, зокрема, належного забезпечення активами МСП та їх використання у кредитних операціях як забезпечення.

МСП у сфері сільського господарства досить гостро відчувають труднощі у доступі до кредитних ресурсів, оскільки банки, враховуючи ризикованість і специфіку галузі, висувають до них високі вимоги щодо забезпечення, які не в змозі виконати більшість підприємств, що обмежує їхні фінансові можливості та дестимулює у здійсненні підприємницької діяльності. Тому питання банківського кредиту у системі фінансового забезпечення малого і середнього підприємства залишається досить гострим сьогодні, оскільки, незважаючи на особливість і перспективність розвитку сільського господарства в економіці країни, його ризикованість змушує банки неохоче й обережно вступати у кредитні відносини з такими підприємствами.

Крім того, переважно здійснюється кредитування тих суб'єктів, які ведуть діяльність у високорентабельних підгалузях сільського господарства. Так, наприклад, ProCredit Bank надає кредити сільськогосподарським підприємствам, якщо: 1) сільськогосподарська діяльність здійснюється щонайменше один виробничий цикл, але не менше 12 місяців; 2) сільськогосподарські підприємства мають стабільний фінансовий стан і кредитоспроможність; 3) кількість працюючих становить не більше 250 осіб; 4) валовий річний дохід від реалізації товарів не більше 5 млн. євро.

Отже, якщо підприємство новостворене і перебуває на етапі, коли найбільше потребує додаткового фінансування, то претендувати на банківський кредит воно не може. Водночас більшість малих підприємств не мають стабільного фінансового стану з огляду на специфіку сільського господарства і не мають можливості передбачити майбутній результат, а комерційні банки не зацікавлені у кредитуванні підприємств малого та середнього бізнесу в сільському секторі, в результаті більшість підприємств залишаються поза сферою інтересів комерційних банків.

Таким чином, відсутність доступу до дешевих кредитних коштів і недосконалість законодавчої бази, що регулює відносини учасників цього ринку, є основними стримувальними факторами, які пов'язані між собою.

Інший засіб господарського регулювання МСП у сільськогосподарській сфері – це державна підтримка, що включає інвестиційну, компенсаційну та інфраструктурну підтримку. Нині сільське господарство перебуває на стадії адаптації до нових реалій і подальших змін із погляду динаміки ринку, ринкової політики, споживчого попиту. Ці зміни безпосередньо позначаються на МСП, які займаються сільським господарством. Беручи до уваги ці тенденції, необхідно заохочувати і підтримувати спрощення наявних механізмів підтримки розвитку сільських районів. Щодо цього доцільно звернути увагу на законодавство ЄС. Стаття 25 Регламенту Ради (ЄС) № 1257/1999 від 17 травня 1999 р. про підтримку розвитку села від Європейського фонду управління і гарантій сільського господарства (Council Regulation on support for rural development from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund and amending and repealing certain Regulations) [1] передбачає, що підтримка інвестиціями повинна сприяти поліпшенню і раціоналізації переробки і збуту сільськогосподарської продукції і тим самим сприяти підвищенню конкурентоспроможності. Така підтримка здійснюється з метою: 1) стимулювання розвитку нових ринків збуту для сільськогосподарської продукції; 2) поліпшення або вдосконалення збуту чи процедури обробки; 3) застосування нових технологій; 4) поліпшення і контролю якості; 5) захисту навколишнього середовища. Підтримка надаватиметься тим особам, економічна доцільність яких буде доведена і які дотримуються мінімальних стандартів щодо охорони навколишнього

середовища, а інвестиції повинні сприяти поліпшенню становища основного сільськогосподарського виробництва.

Аналіз Регламенту Ради (ЄС) № 1287/2013 про розробку програми щодо конкурентоздатності малих та середніх підприємств (cosme) (2014–2020 pp.) від 11 грудня 2013 р. (Regulation (EU) No 1287/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing a Programme for the Competitiveness of Enterprises and small and medium-sized enterprises (COSME) (2014–2020)) [2] засвідчує, що в ЄС пріоритетними можна вважати такі напрями сприяння МСП: 1) галузева підтримка МСП; 2) удосконалення легітимації та її спрощення для МСП, яка буде запроваджуватися шляхом спрощення процедури створення МСП; 3) спрощення доступу до фінансування, надання фінансової підтримки для підприємців-початківців. Політика розвитку сільськогосподарства в країнах ЄС передбачає подолання цілої низки економічних, екологічних і соціальних проблем XXI століття. Відповідно до Регламенту ЄС № 1306/2013 від 17 грудня 2013 р. із питань фінансування, управління та моніторингу єдиної сільськогосподарської політики (Regulation (EU) No 1306/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy) [3] витрати на МСП у сфері сільськогосподарства і розвиток сільської місцевості фінансуються за рахунок двох фондів: Європейського сільськогосподарського фонду для розвитку сільських районів (The European Agricultural Fund for Rural Development (надалі – EAFRD)) і Європейського фонду гарантування сільськогосподарства (The European Agricultural Guarantee Fund (надалі – EAGF)). Стаття 3 глави I розділу II цього Регламенту передбачає перелік витрат, які фінансуються за рахунок того чи іншого фонду.

Так, EAGF фінансує такі витрати, які здійснюються відповідно до законодавства ЄС: а) заходи регулювання і підтримки сільськогосподарських ринків; б) прямі виплати; в) на інформацію і заходи просування сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку і в третіх країнах; г) просування сільськогосподарської продукції; д) заходи, прийняті відповідно до законодавства ЄС, для забезпечення збереження, характеристики, збору і використання генетичних ресурсів у сільському господарстві; е) створення і технічне обслуговування сільськогосподарських бухгалтерських інформаційних систем.

EAFRD повинен фінансувати Програми розвитку сільських районів, які виконуються згідно із Законом про підтримку розвитку сільських районів.

Не менш важливим для підтримки МСП є інфраструктурна допомога, а саме: 1) інформаційне і консультативне обслуговування; 2) сприяння збуту сільськогосподарської продукції; 3) удосконалення транспортної та іншої інфраструктури (будівельних шляхів, електромереж).

Сільське господарство є базовою складовою аграрного сектору України. Аграрний ринок може ефективно функціонувати лише за умови створення його досконалої інфраструктури. Належне функціонування цивілізованого аграрного ринку неможливе без створення відповідної інфраструктури, яка забезпечувала б вільний рух агропромислової продукції, сільськогосподарської сировини та засобів виробництва від виробника до споживача. На думку О.В. Алейнікової, наявна нині інфраструктура ще не є досконалою, оскільки більшість її елементів перебувають лише на початковому етапі розвитку і не виконують своїх функцій у повному обсязі [4, с. 145]. Але найгостріша проблема полягає у відсутності системної взаємодії основних складових інфраструктури аграрного ринку. Інфраструктура аграрного ринку охоплює значну кількість підприємств і установ, що виконують обслуговуючі функції, до яких належать елементи торговельно-збутової, транспортної системи, систем сертифікації та стандартизації. Формування дієвої інфраструктури аграрного ринку і забезпечення розширеного доступу виробників до організованих каналів збуту сільськогосподарської продукції передбачено Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період від 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 806 від 17 жовтня 2013 р. Але перераховані у зазначеній Стратегії елементи інфраструктури є недостатніми для забезпечення ефективного функціонування інфраструктури аграрного ринку. Незважаючи на наявність нормативно-правового забезпечення розвитку інфраструктури аграрного ринку в Україні, її функціонування ще не забезпечує вільний прозорий рух сільськогосподарської продукції, а відсутність чіткого правового забезпечення схеми реалізації «виробник – гуртова торгівля – роздрібна торгівля – споживач» не дає виробнику можливості отримати достатній дохід із вирощеної продукції.

На нашу думку, на аграрному ринку для стимулювання господарської діяльності МСП необхідно спрямувати господарсько-правове регулювання і, зокрема, законодавче забезпечення на такі основні напрями:

1. Сприяння розвитку транспарентності (прозорості) та доступності для МСП складської інфраструктури агропродовольчих ринків. Цей напрям може реалізуватися шляхом вирішення таких завдань:

- залучення інвестицій у потужності для зберігання й обробки зерна та обслуговуючу інфраструктуру, спрощення дозвільної процедури і процедури землевідведення для інвесторів;
- покращення регуляторного середовища, стимулювання податкової та амортизаційної політики щодо функціонування зерноскладів, модернізації уже наявних і будівництва нових потужностей зберігання.

Такі завдання, на жаль, не урегульовані належним чином на законодавчому рівні. В Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877 від 24.06.2004 р. взагалі нічого не сказано про таку підтримку з боку держави з цих питань. А це особливо важливо для МСП, які практично не мають можливості забезпечити належну післяурожайну обробку та зберігання цієї продукції, тому зберігання і перероблення сільськогосподарської продукції є важливим елементом МСП в агропромисловій галузі. Від міри їх розвитку, технічного оснащення, досконалості економічних зв'язків із сільськогосподарським виробництвом значною мірою залежить раціональне використання продукції [5, с. 312].

2. Сприяння розвитку транспортної інфраструктури агропродовольчих ринків.

Першочерговим у цьому напрямі є забезпечення сільських районів належними автодорогами та доступом до залізничних перевізників із метою одержання належних транспортних послуг.

МСП, які є виробниками сільськогосподарської продукції, зацікавлені в зменшенні транспортних витрат на перевезення відповідної продукції та у забезпеченні належного рівня транспорту загалом. Розвиток транспортної інфраструктури, яка представлена залізничним, дорожнім та водними видами транспорту, значно підвищує ефективність діяльності цих підприємств. Але нині є певні проблеми у цій сфері, які потребують негайного вирішення, зокрема й на законодавчому рівні. По-перше, це низька якість доріг, застарілий рухомий склад залізниць, незадовільний стан магістральних доріг і шляхів, дефіцит транспортних засобів, відсутність під'їзних шляхів безпосередньо до господарств та інше. По-друге, тариф за користування такими транспортними засобами для МСП повинен бути значно зменшеним, що, у свою чергу, вплине на розвиток МСП у сфері сільського господарства і виведе його на високоприбутковий рівень.

3. Сприяння розвитку виробничої та переробної інфраструктури агропродовольчих ринків.

Так, на думку Л.М. Молдован, однією із невирішених проблем для малоземельних господарств є неможливість і невідповідність індивідуального придбання технічних засобів для обробки земельної ділянки та догляду за сільськогосподарськими культурами. У результаті вони змушені звертатися до підприємців – власників техніки, для яких надання механізованих технологічних послуг є видом бізнесової діяльності [6, с. 10], що, як ми вважаємо, є обтяжливим для МСП-початківців у сільському господарстві.

Перераховані проблеми були частково вирішені прийняттям Закону України «Про Державний бюджет України 2017 рік» № 1801 від 21.12.2016 р., який є фундаментом для визначення короткострокової аграрної політики держави; у деяких аспектах можна відзначити здійснення підтримки розвитку малих та середніх сільськогосподарських підприємств. Так, особливостями аграрного бюджету у 2017 році є те, що фінансування заходів підтримки малого та середнього підприємництва стало ключовим напрямом. У Законі була передбачена нова програма 2801580 «Фінансова підтримка сільгоспвиробників», кошти якої спрямовуються на підтримку невеликих фермерських господарств, щоб вони могли виробляти більше продукції, здійснювати її переробку, освоювати нові технології.

4. Реконструкція, відновлення та розбудова систем зрошення і забезпечення ефективного використання зрошуваних та осушуваних земель.

5. Створення інформаційної інфраструктури агропродовольчих ринків:

- забезпечення відкритого і прозорого доступу до виробничих показників та результатів діяльності (наприклад, шляхом створення аналогу інструменту *Farm accountancy data network* у ЄС), що сприятиме кращій поінформованості ринку щодо очікувань, прогнозів і трендів;
- забезпечення поширення інформації про використання інтенсивних технологій виробництва, перехід на спеціалізовані підходи ведення бізнесу, розвиток спеціалізованих ІТ-рішень.

Що стосується інформаційного забезпечення діяльності, то МСП – виробники сільськогосподарської продукції не володіють достовірною і своєчасною інформацією щодо кон'юнктури

ринку, нових виробничих технологій, каналів збуту продукції, тому цей недолік повинен бути усунений шляхом створення певної інформаційної інфраструктури.

б. Створення національної збутової інфраструктури агропродовольчого ринку з урахуванням особливостей МСП і орієнтуванням як на виробника, так і на споживача, зокрема доступ МСП до гуртових ринків, аграрних бірж.

Питання щодо гуртових ринків урегульовано Законом України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» № 1561 від 25 червня 2009 р. Згідно з абз. 3 ст. 1 Закону інфраструктура оптового ринку сільськогосподарської продукції – це система обслуговуючих структур, споруд, будівель, систем, мереж, ліній, служб, складських приміщень, сховищ, залів, площадок, павільйонів, обладнання, транспорту, під'їзних та внутрішніх шляхів, засобів зв'язку, що включені до проекту (бізнес-плану) організації діяльності юридичної особи у статусі оптового ринку сільськогосподарської продукції. Норми цього Закону визначають загальні засади організації діяльності гуртових ринків сільськогосподарської продукції в Україні, регулюють відносини у цій сфері та спрямовані на захист прав і законних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють гуртовий продаж сільськогосподарської продукції власного виробництва, не акцентуючи уваги на МСП, що потребують більшої підтримки.

Іншим засобом підтримки МСП є політико-програмна підтримка сільського виробника, яка включає, на наш погляд, таке: 1) підтримку забезпечення безбиткової діяльності сільгоспвиробників; 2) програми регіонального розвитку (наприклад, виплати за регіональними програмами допомоги в депресивних регіонах); 3) компенсацію на транспортування сільськогосподарської продукції; 4) пільгове кредитування, списання та пролонгацію боргів. Розглянемо деякі форми такої підтримки.

Безпосередньо державну підтримку розвитку малого та середнього бізнесу в аграрному секторі здійснюють: Український державний фонд підтримки фермерського господарства та ПАТ «Аграрний фонд». Український державний фонд підтримки фермерського господарства є державною бюджетною установою і виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств. Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» № 973 від 19.06.2003 р. кошти надаються новоствореним фермерським господарствам і фермерським господарствам із відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на польських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі, а іншим фермерським господарствам підтримка надається тільки на поворотній основі, а також – спрямовуються на забезпечення гарантій, поруки під час кредитування банками фермерських господарств. Такого роду фінансова підтримка надається для придбання техніки, обладнання, поновлення обігових коштів, виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, зрошення та меліорації земель.

У 2004 р. після прийняття Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» було запроваджене цінове регулювання ринку найважливіших видів сільськогосподарської продукції через уведення мінімальних закупівельних цін (зернові, насіння соняшнику, тваринницька продукція). У 2005 р. для проведення цінової політики було створено Аграрний фонд, який намагався проводити регулювання шляхом державних інтервенцій на ринках сільськогосподарської продукції. Проте для ефективної підтримки цін на ринку Аграрному фонду постійно бракує фінансових ресурсів, прозорості в діяльності та ефективного використання виділених коштів.

Додатковим до перерахованих засобів фінансового забезпечення діяльності МСП є страхування у сільськогосподарському виробництві. Як виробництво сільськогосподарської продукції, так і весь сільськогосподарський сектор загалом є одним із найбільш ризикових видів підприємницької діяльності, оскільки їхній розвиток залежить не тільки від фінансово-економічної ситуації та відповідної законодавчої бази, а й від погодно-кліматичних умов. З урахуванням того, що на цьому етапі розвитку людство ще не навчилось впливати на несприятливі погодні умови, найбільш ефективним механізмом часткового нівелювання їхніх наслідків є використання механізму аграрного страхування. З метою полегшення доступу до страхування сільськогосподарської продукції сільськогосподарських товаровиробників, передусім середніх та малих, ще в 2012 р. було ухвалено Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» № 4391 від 09.02.2012 р., який мав захистити майнові інтереси сільськогосподарських товаровиробників та стабілізувати їхні доходи.

Висновки. Перераховані окремі засоби підтримки сільгоспвиробників, зокрема МСП, є елементами державної політики у відповідній сфері. Але, аналізуючи сільськогосподарський сектор України та сільськогосподарську політику загалом, можна вказати на такі негативні фактори у правовому регулюванні:

- державна політика щодо розвитку сільськогосподарського сектору майже завжди є не-послідовною та малоефективною;
- за останні декілька років фінансування сільськогосподарського сектору значно зменшилось. Майже всі інвестиційні програми спрямовані на розвиток великих підприємств, середній та малий аграрій залишається «поза зоною розгляду»;
- слабе державне стимулювання розвитку інфраструктури, підвищення якості сховищ, портів;
- відсутність ефективних державних програм для підвищення кваліфікації людського ресурсу.

Таким чином, пільгове кредитування, інвестиційна підтримка та страхування сільськогосподарської продукції є основними засобами підтримки МСП у сільському господарстві.

Список використаних джерел:

1. Council Regulation (EC) No 1257/1999 of 17 May 1999 on support for rural development from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund and amending and repealing certain Regulations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31999R1257>.
2. Regulation (EU) No 1287/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing a Programme for the Competitiveness of Enterprises and small and medium-sized enterprises (COSME) (2014–2020) and repealing Decision No 1639/2006/EC Text with EEA relevance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1490890887128&uri=CELEX:32013R1287>.
3. Regulation (EU) No 1306/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1490892281940&uri=CELEX:32013R1306>.
4. Алейнікова О.В. Механізми формування інфраструктури аграрного ринку України / О.В. Алейнікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 24. – С. 144–148.
5. Ільчук М.М. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу : [навч. посіб.] / М.М. Ільчук, Т.Д. Іщенко, В.К. Збарський та ін. ; за ред. М.М. Ільчука. – К. : Вища освіта, 2002. – 398 с.
6. Молдаван Л. Конкурентний розвиток малого і середнього підприємництва у сільському господарстві: проблеми і шляхи вирішення / Л. Молдаван // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 148. – С. 8–11.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ІСЛАМСЬКОГО БАНКІНГУ

Статтю присвячено специфіці банкінгу відповідно до норм ісламського права. Проаналізовано і визначено основні поняття, пов'язані з банківськими операціями ісламського банкінгу, здійснено їх тлумачення. Зроблено висновок щодо можливості створення в Україні ісламського банку, тобто такого, щоб діяв на дозволенних ісламською релігією підставах.

Ключові слова: *мудароба, мушарака, мурабаха, іджара, вакала, салам.*

Статья посвящена специфике банкинга в соответствии с нормами исламского права. Проанализированы и определены основные понятия, связанные с банковскими операциями исламского банкинга, осуществлено их толкование. Сделан вывод о возможности создания в Украине исламского банка, то есть такого, который действовал бы на разрешенных исламской религией основаниях.

Ключевые слова: *мудароба, мушарака, мурабаха, иджара, вакала, салам.*

The article deals with the problems of the specifics of banking in accordance with the norms of Islamic law. Analyzed and defined the basic concepts related with the banking operations of Islamic banking and made their interpretation. The conclusion is made about the possibility of creating an Islamic bank in Ukraine, that is, one that would operate on the grounds permitted by the Islamic religion.

Key words: *mudaraba, musharaka, murabaha, ijara, vakala, salam.*

Вступ. Питання ісламського банкінгу є досить актуальним, оскільки ісламська цивілізація завжди викликала інтерес у «західному суспільстві», а ісламський банкінг є невід'ємною її частиною. Варто зауважити, що останнім часом у європейських країнах ця галузь банківської справи почала набувати популярності.

Постановка завдання. У цій статті ми дослідили поняття «ісламський банкінг» та банківські інструменти, за допомогою яких функціонує ісламський банкінг.

Результати дослідження. Араби завдяки нормам шаріату (ісламського права) змогли не тільки перейняти банківську справу римлян, а й удосконалили її. Спочатку це проявлялось в особливостях саме проведення окремих видів операцій. Та з плином часу, коли іноземні банки почали з'являтися і на Сході, виникла необхідність в ісламській альтернативі. Одна з перших спроб створення ісламського банку була зроблена доктором Ахмед Аль-Наджаром у м. Гамр (Єгипет) у 1963 р. Фактично це була каса взаємодопомоги для селян, створена за прикладом німецької Sparkasse. Гроші виділялися на розвиток невеликих фермерських господарств, при цьому відсотки не стягувалися (відповідно до норм ісламу). Банк надавав інвестиційні, соціальні та освітні послуги для людей. Банку вдалося створити 53 філії із 85 000 вкладників. У 1971 р. урядом Єгипту був прийнятий закон для створення банку Nasser Social Bank. У 1975 р. в ОАЕ видано указ про створення першого ісламського банку в країні і в цьому ж році створено Ісламський банк розвитку (Islamic Development Bank) у Джидді, Саудівська Аравія [7].

Відповідно до ісламської релігії вчинки та речі можемо розподілити на два види: харам (заборонене, гріховне) і халяль (дозволене). Тому ісламський банкінг будується на принципах дотримання того, що дозволене релігією, та утримання від того, що нею заборонено. Отже, ісламський банкінг можемо визначити як *проведення банківських операцій відповідно до норм ісламської релігії.*

Для повного розуміння розберемо одну з особливостей на конкретному прикладі. Найяскравішим прикладом специфіки ісламського банкінгу є заборона відсоткових угод. Це зу-

мовлено заборонаю лихварства загалом в основних джерелах ісламського права – Корані і Сунні Пророка та імамів. Так, у Корані є такі норми: «Аллах дозволив торгівлю і заборонив лихварство... Аллах видалить вигоду з лихварства, а майно, яке було змішано з лихварством, Він погубить» (Коран 2: 275–276) [2, с. 79]. Так само під заборонаю перебувають і будь-які операції з подібним майном. «Повелитель правовірних Алі, нехай буде мир з ним, сказав: «Той, хто бере лихву, той, хто дає її, той, хто записує цю угоду, і той, хто свідчить про неї, не відрізняються один від одного» (Аль-Кафі, хадис 1920) [1].

Перед тим, як розглядати конкретні ісламські банківські операції, необхідно визначити, що слід розуміти під поняттями «банківський інструмент» та «банківська послуга». Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: банківський платіжний інструмент – це «засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента. За допомогою банківських платіжних інструментів формуються відповідні документи за операціями, що здійснені з використанням банківських платіжних інструментів, на підставі яких проводиться переказ грошей або надаються інші послуги держателям банківських платіжних інструментів» [5]. Банківський інструмент є засобом вчинення банківських послуг. Відповідно до ч. 3 ст. 47 вищезазначеного Закону до банківських послуг належать:

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;
- 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

В.О. Кучер зазначає, що банки, крім зазначених операцій, мають право здійснювати такі операції і правочини: операції з валютними цінностями; емісію власних цінних паперів; організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів; здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг); надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг); лізинг; послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів; випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів; випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій із використанням цих карток; надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій [2, с. 274].

Розглянемо більш докладно ісламські банківські послуги. Їх можемо поділити на три групи.
1. Засновані на партнерстві (або «поділі прибутку / прибутку і збитків»): мудароба і мушарака.

Мудароба використовується для цілей проектного фінансування, а також у синдикації і випусках цінних паперів (сукук), що відповідають нормам ісламського права. Основою довірчого партнерства є участь банку в забезпеченні інвестиційного фінансування проекту (спеціального підприємства) певного клієнта. Банк у рамках такого фінансування є «власником грошових коштів», а клієнт банку, іменованій «довіренним партнером» (мударіб), здійснює організацію та управління проектом, забезпечує управлінську, кадрову і технічну складові проекту. Прибуток від реалізації проекту розподіляється між банком і клієнтом у відповідних із домовленостями частках. Збиток від реалізації входить до результату банку.

Мушарака використовується у рамках активних операцій банку для цілей експортно-імпортного фінансування, проектного фінансування і під час синдикації, випусків цінних паперів, що відповідають нормам ісламського права (сукук). Основою угоди мушарака є спільна участь банку і клієнта в реалізації бізнес-плану (інвестиційного плану) і спільне фінансування цього плану. Прибуток ділиться в обумовлених заздалегідь пропорціях між банком та клієнтом. Збиток розділяється у пропорціях, що відповідають часткам участі у партнерстві.

2. Засновані на участі в угодах (або «боргу за угодою»).

Мурабаха. Основою цієї угоди є продаж із націнкою банком якогось певного активу клієнту, раніше придбаного самим банком. Доходом банку від цієї операції є націнка, що встановлюється банком у рамках угоди з клієнтом. Ця угода відбувається таким чином:

- 1) клієнт визначається з активом, яким він бажає користуватись, і постачальником такого активу;

2) клієнт звертається у банк за фінансуванням придбання такого активу за ціною перепродажу;

3) банк перераховує грошові кошти постачальнику;

4) постачальник надає актив у власність банку;

5) банк на основі угоди мурабаха продає клієнту придбаний актив за новою ціною;

6) клієнт здійснює платежі за придбаний актив з урахуванням умов угоди щодо розстрочення (відстрочення) плати за актив.

Основний економічний сенс угоди полягає у відстроченні (розстроченні) платежів покупки активу у банку.

Іджара будується на наданні в користування (оренда, лізинг) якого-небудь певного активу клієнту, а доходом банку від цієї операції є орендні платежі в рамках обумовленого терміну користування (оренди, лізингу). Ця угода відбувається таким чином:

1) клієнт визначається з активом і постачальником цього активу;

2) клієнт звертається у банк за фінансуванням використання активу клієнтом;

3) банк здійснює перерахування грошових коштів постачальнику;

4) постачальник надає актив у власність банку;

5) банк на основі угоди іджара надає клієнту придбаний актив у користування на певний термін;

6) клієнт здійснює орендні платежі за актив, що використовується;

7) після закінчення дії договору оренди клієнт повертає банку актив.

Ця угода є наближеною до передбаченого у ст. 806 Цивільного кодексу України «непрямого лізингу» [6]. Основними її відмінностями від «західної моделі» фінансового лізингу є:

– відсутність у договорі іджара умов продажу активу;

– фізичні ризики активу несе банк;

– продаж активу після закінчення періоду оренди в рамках угоди продажу (іктіна);

– можливість безоплатної передачі активу у разі мінімального розміру залишкової вартості.

Основною угоди *салам* є продаж відстроченої поставки за поточною ціною якогось певного активу банку. Доходом банку від цієї операції є перепродаж поставленого в майбутньому активу на ринку за ціною, яка встановлюється банком, виходячи з кон'юнктури ринку на момент продажу активу. Основний економічний сенс угоди полягає у попередній оплаті клієнту (фактично фінансування) майбутньої поставки активу, що за ціною є нижче ринкової;

3. Засновані на оплаті комісій (тарифів) банку (або «комісійні» продукти): *вакала* (акредитив).

Серед особливостей ісламського банкінгу можемо виокремити такі:

1) заборона на фінансування конкретно визначених секторів економіки (гральний бізнес, виробництво спиртних напоїв та інші, що заборонені ісламською релігією);

2) заборона на відсоткові угоди;

3) заборона на угоди з умовами невизначеності (гарар);

4) проведення фінансових операцій на основі реальних активів або операцій із цими активами;

5) поділ ризику отримання прибутку і збитків між банком і клієнтом у здійснюваних операціях [4, с. 3].

Висновки. Кількість ісламських банків у немусульманських країнах останнім часом зростає дуже швидкими темпами. У 2012 р. відкрився перший ісламський німецький банк у Франкфурті-на-Майні. Подібні банки вже існують у Франції та Великобританії. На теренах СНД ісламські банки існують у країнах Середньої Азії та Азербайджані. В Росії подібна установа (Бадр-Форте банк) існувала, але була закрита у 2006 р. через безпідставну підозру у зв'язках із тероризмом [8].

Ми вважаємо, що було б доцільно створити і в Україні ісламський банк, оскільки в нашій країні проживає майже 1 млн. мусульман, більшість яких бажала б користуватись халяльним (таким, що не суперечить нормам ісламу) банкінгом. Як бачимо, всі банківські послуги, які надаються ісламськими банками, є «прозорими», всі уявлення про ісламський банкінг як про фінансування тероризму чи щось відстале і застаріле є всього лиш неправильними стереотипами.

Список використаних джерел:

1. Аль-Кафі. Збірник хадисів (Книга засобів для життя. Глава про лихварство, хадис 1920). Абу Джафар Мухаммед ібн Йакуб ібн Ісхак Кулейні Разі. – М. : Вид-во Імам Алі ібн Абу Таліб (мир йому), 2003. – 491 с.
2. Господарське право : [курс лекцій] / В.О. Кучер, В.М. Парасюк. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 380 с.
3. Кулиев Э. Коран. Перевод смыслов / Эльмир Кулиев. – 2-е изд., испр. – М. : Умма, 2012. – 1168 с.
4. Islamic finance business. Информационно-аналитическое издание о развитии исламского бизнеса и финансов в России и мире. – М., 2015. – 6 с.
5. Про банки і банківську діяльність : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/para819#n819>.
6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Al Hilal Банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.alhilalbank.kz/ibank/>.
8. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lenta.ru/articles/2015/07/23/islambank1/>.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

УДК 349.2

БОЄВА О.С.

**ЮРИСДИКЦІЯ ТА ПІДВІДОМЧІСТЬ У ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ
В АСПЕКТІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ**

Стаття присвячена проблемним питанням судової юрисдикції під час захисту трудових прав. Наголошено на тому, що юрисдикція, підвідомчість та компетенція не є тотожними поняттями. Основоположною дефініцією у визначенні «суду, встановленого законом», як вказано в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, має бути саме «юрисдикція суду». Наявність у Господарському процесуальному кодексі дефініції «підвідомчість» суперечить існуючим принципам судоустрою, а тому зроблено акцент на необхідності якнайшвидшого впровадження в положення Господарського процесуального кодексу України терміну «юрисдикція». Також із метою підвищення ефективності судового захисту трудових прав працівників збанкрутілих підприємств запропоновано внесення відповідних доповнень до Господарського процесуального кодексу України.

Ключові слова: суд, захист трудових прав, судова юрисдикція, підвідомчість, компетенція, банкрут, справа про банкрутство.

Стаття посвящена проблемним вопросам судебной юрисдикции при защите трудовых прав. Отмечено, что юрисдикция, подведомственность и компетенция не являются тождественными понятиями. Основопологающей дефиницией в определении «суда, установленного законом», как это указано в статье 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод, должна быть именно «юрисдикция суда». Наличие в Хозяйственном процессуальном кодексе дефиниции «подведомственность» противоречит существующим принципам судостройства, а поэтому сделан акцент на необходимости скорейшего внедрения в положения Хозяйственного процессуального кодекса Украины термина «юрисдикция». Также с целью повышения эффективности судебной защиты трудовых прав работников обанкротившихся предприятий предложено внесение соответствующих дополнений в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины.

Ключевые слова: суд, защита трудовых прав, судебная юрисдикция, подведомственность, компетенция, банкрот, дело о банкротстве.

The article is devoted to the problematic issues of jurisdiction in the protection of labor rights. It is noted that jurisdiction, subordination and competence are not identical concepts. «Jurisdiction of court» has to be a fundamental definition in the «court established by law» concept, as it is stated in the Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The presence in the Economic Procedure Code such definition as “subordination” contradicts the present principles of the judicial system, thus there was made an accent on the necessity to implement the definition of “jurisdiction” to the provisions of the Economic Procedure Code of Ukraine as soon as possible. Also, in order to enhance the judicial protection of labor rights of bankrupt enterprises, it was proposed to make appropriate amendments to the Economic Procedure Code of Ukraine.

Key words: court, protection of labor rights, court jurisdiction, subordination, competence, bankrupt, bankruptcy cases.

Вступ. За роки незалежності в нашій державі в основному сформувалася система захисту трудових прав, складовими частинами якої визнаються: самозахист працівника в разі порушення його трудових прав; позасудове вирішення трудових конфліктів, спорів (колективних та індивідуальних); судовий захист порушених трудових прав та інтересів.

Правосуддя в нашій державі здійснюється у відповідних процесуальних формах судового процесу (судочинства), що на належному рівні забезпечує на практиці втілення конституційного права на судовий захист, а кожна з юрисдикцій підпорядкована відповідним процесуальним нормам, закріпленим у Кримінальному процесуальному кодексі України [1], Цивільному процесуальному кодексі України [2], Господарському процесуальному кодексі України [3] та Кодексі адміністративного судочинства України [4] (надалі по тексту – відповідно КПК України, ЦПК України, ГПК України та КАС України).

Під час розгляду трудових спорів частіше за все можливе помилкове визначення судової юрисдикції, оскільки трудові спори у відповідності до предмету відносин (або предмету спору), характеру відносин, суб'єктного складу можуть розглядатися як в порядку ЦПК України, так і в порядку КАС України, ГПК України, тоді як інші спори розглядаються в більш обмеженій процесуальній формі судочинства – в порядку ЦПК України чи КАС України або лише в межах однієї чітко визначеної законодавцем юрисдикції.

До теперішнього часу в трудовому законодавстві України відсутній спеціальний процесуальний інститут щодо врегулювання реалізації права на судовий захист, зокрема це стосується й неоднозначності та нечіткості критеріїв визначення судової юрисдикції під час розгляду трудових спорів, а також одночасне застосування в процесуальних кодексах термінів «підвідомчість» та «компетенція».

Наслідком неправильного визначення судової юрисдикції (в першій інстанції) є скасування судового рішення з закриттям провадження в справі (при апеляційному або касаційному перегляді справи). Це тягне за собою негативні наслідки, оскільки сторона повинна знов звертатися до іншого суду, має місце нерозв'язання спору в розумний строк, що є порушенням гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) права кожного на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [5]. При цьому посилення «...судом, встановленим законом» означає, що це той суд, який володіє певними повноваженнями щодо розгляду конкретної справи, тобто має належну юрисдикцію.

У дослідженнях таких науковців, як В.Е. Беляневич, В.Ф. Бойко, О.В. Бринцев, С.В. Глущенко, Т.І. Дузінкевич, П.Ф. Єлисейкін, М.І. Козюбра, О.В. Лемак, О.М. Пасенюк, Н.Н. Полянський, В.В. Сердюк, М.І. Смокович, В.І. Татков, М. І. Черленяк, Д.М. Шадура, З.І. Шевчук, С.П. Штелик та ін., висвітлювалися питання визначення та розмежування судової юрисдикції, питання підвідомчості справ господарським судам.

Певні аспекти визначення або розмежування юрисдикції судів у сфері захисту трудових прав висвітлювалися в працях відомих теоретиків у галузі трудового права: Н.Б. Болотіної, В.С. Венедиктова, С.В. Венедиктова, Г.С. Гончарової, В.В. Жернакова, І.В. Зуба, М. І. Іншина, І.П. Лаврінчука, В.В. Лазора, Л.І. Лазор, П. Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, В.Г. Ротаня, П.М. Рабіновича, Н. М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, В.І. Щербини, О.М. Ярошенка та в дисертаційних дослідженнях І.В. Дашутіна, В.О. Кабанця, І.В. Лагутіної, В.Ю. Поплавського, І.Ф. Шелеп, О.В. Яснолобова та ін.

Майже всі автори вважають процесуальне законодавство з питань визначення та розмежування судової юрисдикції або щодо співвідношення понять «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція» недосконалим.

Постановка завдання. Мета – розглянути юрисдикцію та підвідомчість у господарському судочинстві в аспекті захисту трудових прав.

Результати дослідження. 30.09.2016 року набрали чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. [6] та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року [7], за змістом яких основоположною дефініцією у визначенні «суду, встановленого законом» (як вказано в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5]) має бути саме «юрисдикція суду». На сьогодні є слушний момент внести певні зміни до ГПК України – щодо приведення цього процесуального закону у відповідність до Конституційних положень та європейських стандартів – з метою виключення випадків неоднозначного розуміння Європейським судом із прав людини (далі – ЄСПЛ) понять «юрисдикція» та «підвідомчість», які притаманні процесуальному законодавству нашої держави.

Протягом усіх років незалежності в Україні основними принципами побудови системи судустрою були принципи територіальності і спеціалізації, що встановлено на конституційному рівні (частина 1 статті 125 Конституції України викладена наступним чином: «Система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності і спеціалізації») [8]. Вказані принципи було закріплено в статті 18 Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. [9].

У подальшому на законодавчому рівні до цих принципів додався принцип інстанційності (стаття 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. [10]).

У новій редакції частина 2 статті 124 Конституції України встановлює, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [6].

Таке визначення поняття юрисдикції судів та юрисдикційних меж є більш змістовним, аніж попереднє формулювання про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [8].

У преамбулі Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. вказано: «Цей Закон визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд», а в частинах 1,2 статті 17 цього Закону вказано, що судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судом у системі судустрою є Верховний Суд. Частиною 3 статті 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» встановлено, що систему судустрою складають місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд.

Згідно з частиною 1 статті 8 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом [7].

Зі змісту статей 6, 13 Конвенції слідує, що держави, які приєдналися до Конвенції, повинні гарантувати право на справедливий суд та право на ефективний засіб юридичного захисту [5].

У судовій практиці ЄСПЛ непоодинокі рішення, з яких вбачається, якщо особа, права якої порушено, не в змозі визначити, до якого суду слід звернутися, це визнається судом порушенням статті 13 Конвенції, оскільки держава не забезпечила ефективний засіб юридичного захисту. Тобто у випадках, коли позивачеві національні суди відмовляють із підстав неправильного визначення юрисдикції суду (за нормами ГПК України – неправильного визначення підвідомчості), вважається, що такі особи не мали реального, ефективного доступу до суду.

Наголосимо, що захист трудових прав у судовому порядку є найважливішим з усіх видів захисту у сфері трудового права, оскільки узгоджується з положеннями п. 6 Конвенції та відповідає практиці Європейського суду з прав людини [5]. Як вже зазначалося, трудові спори можуть розглядатися в порядку ЦПК України, ГПК України, КАС України.

Поняття «юрисдикція» на законодавчому рівні в необхідних межах визначено лише в КАС України (пункт 1 частини 1 статті 3; стаття 17) [4].

У ЦПК України поняття «юрисдикція» закріплено лише в назві Глави 2 «Цивільна юрисдикція», хоча далі по тексту це поняття не зустрічається.

Зокрема, стаття 15 Глави 2 Розділу 1 ЦПК України має назву «Компетенція судів щодо розгляду цивільних справ», а пунктом 1 частини 1 цієї статті передбачено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин [2].

Таким чином, у ЦПК України поняття «юрисдикція» фактично ототожнюється з поняттям компетенція, що з точки зору правозастосування не може вважатися досконалим, проте в межах даної статті це питання не досліджується.

Практикуючих юристів більш хвилює питання відсутності поняття «юрисдикція» в ГПК України, в якому застосовується термін «підвідомчість».

Зі змісту статті 1 ГПК України вбачається, що право на звернення до господарського суду мають перелічені в цій статті суб'єкти господарювання лише згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ [3].

Поняття «підвідомчість» закріплено в назві Розділу III ГПК України: «Підвідомчість справ господарським судам. Підсудність справ» (Назва розділу III в редакції Закону № 251/97-ВР від 13.05.97).

Статтею 12 ГПК України, яка входить до цього розділу і має назву: «Справи, підвідомчі господарським судам», встановлено перелік справ, які підвідомчі господарським судам.

Щодо судового захисту трудових прав, то зі змісту пункту 7 частини 1 цієї статті слідує, що господарським судам підвідомчі справи в спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство, в тому числі справи щодо стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника.

Закріплення в ГПК України поняття «підвідомчість» пов'язане з тим, що ГПК України спочатку мав назву Арбітражний процесуальний кодекс України, був прийнятий Верховною Радою України 06.11.1991 року – за часів народження України як незалежної правової держави, і в ньому була відсутня юридична дефініція «юрисдикція». Це пояснюється тим, що арбітражному процесу не притаманно поняття судової юрисдикції.

Згідно із Законом України № 2539-III від 21.06.2001 року «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» назва цього Кодексу викладена в такій редакції: «Господарський процесуальний кодекс України». Також цим законом у тексті Кодексу слова «арбітражний», «доарбітражний» і «арбітражний процес» у всіх відмінках замінені відповідно словами «господарський», «досудовий» і «судовий процес» у відповідних відмінках [11].

Зазначені зміни до Кодексу було впроваджено у зв'язку з тим, що того ж дня – 21.06.2001 року, Законом України № 2531-III «Про внесення змін до Закону України № 2022-X від 05.06.1981 р. «Про судоустрій України» було внесено зміни, які докорінно змінили систему судоустрою нашої держави. Так, стаття 4 Закону України «Про судоустрій» була викладена в новій редакції: «Стаття 4. Здійснення правосуддя в судах загальної юрисдикції. Правосуддя в судах загальної юрисдикції в Україні здійснюється шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних та інших справ, передбачених законом».

За змістом пункту 2 розділу II Прикінцевих та перехідних положень Закону України № 2531-III від 21.06.2001 р. арбітражні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя після набрання чинності цим Законом набувають статусу місцевих судів і продовжують здійснювати у встановленому порядку судочинство в справах, віднесених законами до їх підсудності [12].

Тобто замість арбітражних судів, яким були підвідомчі господарські спори і процес вирішення спорів у них був арбітражним, у системі судоустрою України посіли відповідне місце господарські суди з притаманним судовій системі судовим процесом та юрисдикцією. Проте провівши вказані вище зміни до ГПК України, законодавець не закріпив у його положеннях поняття «юрисдикція», тому залишилося попереднє визначення «підвідомчість», що є відголосом арбітражу.

Критерій визначення відношення справ до господарської юрисдикції були закріплені в Розділі III ГПК України, який і дотепер має назву «Підвідомчість справ господарським судам. Підсудність справ». Згідно з частиною 2 статті 1 Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 року судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Статтею 19 цього Закону передбачалося, що відповідно до Конституції України в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Військові суди належать до загальних судів і здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону. Спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як спеціалізовані суди [9].

07.07.2010 року було прийнято Закон України «Про судоустрій та статус суддів». Згідно з частиною 3 статті 1 цього Закону судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, а статтею 18 визначено, що суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [10].

Таким чином, поняття юрисдикція розповсюджено і на господарські суди, проте, як видно з розділу III ГПК України, який має назву «Підвідомчість справ господарським судам. Підсудність справ» (Назва розділу III в редакції Закону № 251/97-ВР від 13.05.97), законодавець не спромігся внести відповідні зміни щодо закріплення в ГПК поняття «юрисдикція» [13].

Зауважимо, що частину 1 статті 12 ГПК України було доповнено пунктами 7 та 8 лише у 2012 році – після набрання чинності Законом України № 4212-VI від 22.12.2011 року [14].

Тобто до 2012 року на законодавчому рівні взагалі не було закріплено, що господарським судам підвідомчі трудові спори певної категорії, хоча такі спори (щодо виплати заробітної плати працівникам збанкрутілого підприємства) і розглядалися судами. Після доповнення частини 1 статті 12 ГПК України вищевказаним пунктом 7 знов таки вказано про підвідомчість певних справ у сфері захисту трудових прав, але про юрисдикцію на законодавчому рівні не зазначено.

З огляду на вищевикладене зауважимо, що в багатьох випадках на практиці поняття «юрисдикція» і поняття «підвідомчість» деяким чином ототожнюються. З наукової точки зору ці поняття не повинні ототожнюватися, але з огляду на положення статті 12 ГПК України у випадку правозастосування частіш за все практикуючі юристи розглядають поняття «підвідомчість» як аналогічне поняттю «юрисдикція». Одночасне існування в основоположних процесуальних законодавчих актах вказаних дефініцій викликає складнощі у визначенні судової юрисдикції, особливо в разі необхідності звернення до суду за захистом трудових прав – з огляду на те, що працівники не є юридично обізнаними особами, а за умов порушення їх трудових прав часто не мають можливості звернутися за юридичною допомогою.

Поняття підвідомчості за змістом статті 12 ГПК України полягає в переліку категорій справ, які мають розглядатися в порядку господарського судочинства, що також було предметом Постанови Пленуму Вищого господарського суду України № 10 від 24.10.2011 року «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» (з послідовними змінами). Зокрема, в пункті 1 цієї Постанови зазначалося: «Підвідомчість – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції» [15].

Щодо захисту трудових прав, то в пункті 7 частини 1 статті 12 ГПК України, зокрема, зазначено, що господарським судам підвідомчі справи в спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство, в тому числі справи в спорах про стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника [3].

Тобто незважаючи на існування дефініції «юрисдикція» як у конституційних положеннях, так і в нормах ЦПК України, КАС України, норми ГПК України дотепер не врегульовані належним чином.

До прийняття Конституції України 1996 р. термін «підвідомчість» застосовувався замість поняття «судова юрисдикція» як у законодавстві, так і в наукових юридичних джерелах.

У межах даного дослідження за основу можна взяти одне з теоретичних визначень судової юрисдикції: «Судова юрисдикція – це комплексне поняття, що окреслює компетенцію судів у різних вимірах щодо: (а) предмета судового розгляду й судової діяльності, (б) інстанційної побудови судової системи та її територіальності. Як інститут процесуального права вона має диверсифікований характер, а її складниками є юрисдикція предметна, функціональна й територіальна як відносно самостійні повноваження з розгляду цивільних справ» [16, с. 75–78].

В.В. Сердюк зазначав, що судова юрисдикція нерозривно пов'язана з поняттям «судова компетенція» – це сукупність юридично встановлених повноважень (владних прав і обов'язків) певного судового органу, в тому числі спеціалізованого суду, щодо визначеного законом кола питань, які підлягають вирішенню [17, с. 14].

Стосовно поняття «підвідомчість», то доволі розповсюдженим є трактування підвідомчості як встановленої законом сукупності повноважень господарських судів із розгляду та вирішення справ, які віднесені до їх компетенції. Таке визначення походить із часів існування арбітражних судів – судова підвідомчість трактується як частина судової компетенції, коло справ, які підлягають вирішенню в судах [18, с. 55–56].

Судова юрисдикція визначає сферу судової влади й багатоступеневу диференціацію повноважень різних судів із розгляду справ. На думку В.В. Комарова, судова юрисдикція – цей новий інститут конституційного і процесуального права, який не слід ототожнювати з підвідомчістю [19, с. 477].

За змістом статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд. Систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Частиною 1 статті 18 цього Закону передбачено, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [7].

Таким чином, законом не передбачено розмежування судів на спеціалізовані та загальної юрисдикції. Усі суди є судами загальної юрисдикції, які спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, а єдність системи судоустрою (згідно частини 4 статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») забезпечується, зокрема, єдиними засадами організації та діяльності судів; єдиним статусом суддів; обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; єдністю судової практики та ін.

Наявність у Господарському процесуальному кодексі дефініції «підвідомчість» суперечить існуючим принципам судоустрою, а в разі захисту трудових прав в господарському судо-

чинстві «підвідомчість» звужує гарантії захисту трудових прав. Так, на думку автора, судам господарської спеціалізації в межах провадження справ про банкрутство слід розглядати не тільки визначені за принципом «підвідомчості» в пункті 7 частини 1 статті 12 ГПК України спори про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, а і всі трудові спори, які виникають між боржником та його працівниками. Такий підхід означав би прямий доступ особи до суду та сприяв би розгляду справи у розумні строки – виходячи з того, що в судді, який розглядає справу про банкрутство, мають бути всі необхідні матеріали та докази, а боржник не мав би можливості зловживати своїми процесуальними правами та нехтувати процесуальними обов'язками, навмисно затягуючи трудовий спір у разі його розгляду в суді цивільної чи адміністративної спеціалізації.

У Верховній раді знаходиться проект Закону (реєстр. № 6232) від 23.03.2017 р. про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів, зазначений проект внесений Президентом України П. Порошенком та визнаний як невідкладний. У зазначеному проекті Закону, зокрема, передбачені зміни до ГПК України стосовного впровадження в нього саме терміну «юрисдикція». Так, Глава 2 має назву «Юрисдикція». Параграф 1 цієї глави – «Предметна та суб'єктна юрисдикція господарських судів». Стаття 21 цього параграфу і глави – «Справи, що відносяться до юрисдикції господарських судів». Тобто маємо сподівання, що найближчим часом норми ГПК будуть приведені до єдиного знаменника щодо вживання дефініції «юрисдикція» замість неактуального та застарілого терміну «підвідомчість».

З метою підвищення ефективності судового захисту трудових прав працівників збанкрутілих підприємств було б також доцільним внести відповідні поправки до цього проекту: в п. 8 ч. 1 ст. 21 параграфу 1 Глави 2 після слів «поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника» доповнити реченням: «та в інших спорах, що виникають між боржником та його працівниками», і далі за текстом.

Висновки. Такі зміни, по-перше, приведуть зазначені норми ГПК України у відповідність до положень Розділу VIII «Правосуддя» Конституції України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.02.2016 року. По-друге, сприятимуть підвищенню ефективності судового захисту трудових прав та відповідатимуть змісту статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – щодо гарантування права кожного на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, тобто, судом, який має належну юрисдикцію.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : № 4651-VI від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. – Із змін.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : № 1618-IV від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, № 42, – Ст. 492. – Із змін.
3. Господарський процесуальний кодекс України : № 1798-XII від 06 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6, – Ст. 56. – Із змін.
4. Кодекс адміністративного судочинства України : № 2747-IV від 06 липня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37, – Ст. 446. – Із змін.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII від 02.06.2016 р. // Голос України, – 2016. – № 118 від 29.06.2016 р.
7. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. // Голос України. – 2016. – № 132-133 від 16.07.2016 р.
8. Конституція України від 28.06.1996р. // Відомості Верховної ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Закон України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. // Вісник Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28 від 12.07.2002 р. – Ст. 180.
10. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 р. // Голос України. – 2010. – № 142 від 03.08.2010 р.
11. Закон України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» № 2539-III від 21.06.2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 36, ст. 188.

12. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» № 2531-III від 21.06.2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 40, ст. 191.
13. Закон України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» № 251/97 від 13.05.1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 25, ст. 171.
14. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 4212-VI від 22.12.2011 р. // Голос України. – 2012. – № 8-9 від 18.01.2012.
15. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 10 від 24.10.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11>.
16. Радченко П.І. Судова юрисдикція як міждисциплінарна наукова проблема / П.І. Радченко // Актуал. пробл. застосування ЦПК та КАС: Тези доп. та наук. повід. учасників міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 січ. 2007 р. / За заг. ред. В.В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – 137 с.
17. Сердюк В.В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.10. / В.В. Сердюк, Київський нац. універс. ім. Т. Шевченка. – К. – 2003. – 22 с.
18. Арбитражный процесс / под ред. М. Треушникова. – М. : Городец, 2007. – 672 с.
19. Комаров В.В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України / В.В. Комаров // Вісн. АПРН України. – 2003. – № 2-3. – С. 477–481.

УДК 349.3:364.334

ГОРОБЕЦЬ А.С.

ЗАГАЛЬНОВИЗНАНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БЕЗРОБІТНИХ

У статті визначено та охарактеризовано міжнародно-правові стандарти соціального захисту безробітних у контексті інтеграції до міжнародних і регіональних організацій. Автором проаналізовано нормативні положення ключових міжнародно-правових документів, в яких розкривається проблема соціального захисту безробітних. Наголошено на важливості регулювання зазначеного питання Конвенціями та Рекомендаціями Міжнародної організації праці.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, соціальний захист безробітних, безробітні, МОП.

В статье определены и охарактеризованы международно-правовые стандарты социальной защиты безработных в контексте интеграции в международные и региональные организации. Автором проанализированы нормативные положения ключевых международно-правовых документов, в которых раскрывается проблема социальной защиты безработных. Подчеркнута важность регулирования данного вопроса Конвенциями и Рекомендациями Международной организации труда.

Ключевые слова: международно-правовые стандарты, социальная защита безработных, безработные, МОТ.

The article defines and describes the international legal standards of social protection of the unemployed in the context of integration into international and regional organizations. The author analyzes the key regulations of international law that reveals the problem of social protection of the unemployed. It's emphasized the importance of regulating of this issue by Conventions and Recommendations of the International Labor Organization.

Key words: international legal standards, social protection of the unemployed, unemployed, ILO.

Вступ. У сучасних умовах в Україні все більшої актуальності набуває питання її інтеграції до міжнародних і регіональних організацій, діяльність яких спрямована на забезпечення принципів демократії, верховенства права у всіх сферах суспільного життя, захист прав і основних свобод людини. «Особливістю міжнародно-правового регулювання праці є те, що норми міжнародних договорів про працю, як правило, безпосередньо не регулюють трудові відносини, а встановлюють певні стандарти в галузі праці, які через їх імплементацію в національному законодавстві кожної країни, що бере в них участь, конкретизуються й наділяються певним правовим механізмом реалізації», – підкреслює О.М. Ярошенко [1, с. 68].

Постановка завдання. Мета – визначити та охарактеризувати міжнародно-правові стандарти соціального захисту безробітних у контексті інтеграції до міжнародних і регіональних організацій.

Результати дослідження. Міжнародно-правовими стандартами соціального захисту безробітних є зафіксовані в міжнародних документах, добровільно взяті державами модельні зобов'язання зі встановлення й функціонування національної системи соціального захисту безробітних, що визначають перелік прав людини в цій сфері, окреслюють їх обсяг і зміст, а також встановлюють порядок реалізації, щодо виконання яких можливе застосування заходів міжнародного впливу і контролю.

Ці стандарти гармонізують і позитивно впливають на національне соціальне законодавство, позаяк їх основна мета полягає не у створенні єдиного правового забезпечення в царині, а в досягненні результату, передбаченого міжнародними актами.

Як важливу складову частину міжнародних зусиль, спрямованих на зміцнення миру та стабільності у світі, розвиток демократії, створення сприятливих зовнішніх умов для розбудови своєї незалежності, поглиблення соціально-економічних реформ, сучасна Україна вбачає свою діяльність в ООН [2, с. 5]. Пункт 3 ст. 1 Статуту ООН від 26 червня 1945 р. [3] однією із цілей її діяльності називає здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем соціального характеру.

Ще 10 грудня 1948 р. Загальна декларація прав людини [4] у ч. 1 ст. 23 проголосила й об'єднала в одній нормі чотири основні права людини у сфері праці: на працю; на вільний вибір роботи; на справедливі і сприятливі умови праці; на захист від безробіття.

Розвиває ці положення ст. 6 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [5]: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту з метою повного здійснення цього права, включають... шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини».

Як бачимо, Декларація і Пакт зобов'язують держави забезпечити право на працю завдяки певним належним крокам, тобто, по суті, гарантувати це право.

Не оминає проблему забезпечення зайнятості і соціального захисту безробітних Хартія соціального забезпечення від 15 лютого 1982 р. [6]. За цим міжнародним документом соціально-економічна політика держав і підприємств повинна (а) забезпечити повну зайнятість, а також (б) гарантувати всім реалізацію права на працю. Держава повинна сприяти створенню нових робочих місць у громадському секторі. Забезпечення безробітних, включаючи молодь, яка закінчила навчання, має гарантуватись законом про допомогу з безробіття. Одночасно за безробітними і членами їх сімей повинні бути збережені й всі інші права на підставі положення про соціальне забезпечення у випадку виникнення соціального ризику. Розмір допомоги з безробіття слід коригувати відповідно до зростання заробітної плати і вартості життя. Право на отримання цієї допомоги не повинно виключати права трудящого отримувати допомогу з причини участі в страйку у зв'язку з конфліктом з підприємцем. Періоди безробіття повинні враховуватися і включатися під час обчислення трудового стажу для пенсії. Безробітні повинні бути звільнені від сплати внесків на соціальне забезпечення при повному збереженні своїх прав для користування ним. Розмір допомоги, в тому числі і з безробіття, слід збільшити, якщо в сім'ї є діти або утриманці.

Найстарішою міжнародною організацією, створеною ще в 1919 р. в системі Ліги Націй, є Міжнародна організація праці. Після Другої світової війни та з утворенням ООН окремим договором, підписаним 9 жовтня 1946 р. (набув чинності 20 квітня 1948 р.), МОП асоціювалася з ООН і формально стала її спеціалізованою агенцією.

Правий О.М. Ярошенко, який наполягає, що акти МОП відіграють велику роль у регулюванні соціально-трудова відносин і повинні враховуватися у сфері державного управління будь-якої цивілізованої країни [7, с. 92].

Вже друга Конвенція МОП, прийнята 29 жовтня 1919 р., мала назву «Про безробіття» [8]. Поза всяким сумнівом, основною в цьому документі є ст. 2, що офіційно зафіксувала два принципово важливих положення. За одним із них будь-який член вказаної міжнародної інституції створює систему безплатних державних бюро зайнятості під контролем центрального органу; за паралельного існування безплатних державних і приватних бюро зайнятості вживають заходи для узгодження діяльності цих установ у загальнодержавному масштабі. Відповідно до другого держави, які створили систему страхування на випадок безробіття, вживають на умовах, погоджених з іншими зацікавленими державами, заходів із тим, щоб зайняті роботою громадяни однієї з країн-членів, які працюють на території іншого члена, одержували страхову допомогу в тому самому розмірі, що й зайняті роботою громадяни останнього.

29 жовтня 1919 р. МОП рекомендувала своїм членам:

- 1) вжити заходів для заборони створення бюро зайнятості, які стягують плату або здійснюють свою діяльність із метою отримання прибутку;
- 2) створити дієву систему страхування з безробіття або за допомогою державної системи, або за допомогою системи державних субсидій асоціаціям, регламенти яких передбачають виплату допомоги своїм безробітним членам [9].

Свою позицію в питанні соціального захисту безробітних МОП системно сформулював на 18-й сесії Генеральної конференції, що відбулася 23 червня 1934 р. Згідно з Конвенцією № 44 «Про допомогу особам, котрі є безробітними з незалежних від них обставин» [10] країни зобов'язалися підтримувати чинною систему, яка забезпечує всім особам, що є безробітними з незалежних від них обставин: а) або відшкодування, що означає суму, виплата якої пов'язана із страховими внесками; б) або допомогу, що означає виплату, яка не є ні відшкодуванням, ні допомогою в рамках загальних заходів допомоги неможливим, а може являти собою винагороду за працю на громадських роботах; в) або поєднання відшкодувань і допомоги. За умови забезпечення всім особам відшкодування чи допомоги такою системою може бути: обов'язкове страхування; добровільне страхування; поєднання системи обов'язкового й добровільного страхування; будь-яка з вищезгаданих систем із доповненням системи допомоги. «У країнах, де немає обов'язкового страхування на випадок безробіття, треба вживати заходів для створення в якомога ближчому майбутньому такої системи страхування. У країнах, де є система обов'язкового чи добровільного страхування на випадок безробіття, має бути створено додаткову систему надання допомоги тим особам, які вже вичерпали своє право на одержання допомоги, а в деяких випадках – тим особам, які ще не набули права на одержання допомоги; ця система має функціонувати на інших основах, ніж звичайні заходи допомоги неможливим», – додає Рекомендація МОП № 44 «Щодо страхування на випадок безробіття та щодо надання допомоги безробітним» [11].

Конвенція чітко окреслила сферу своєї дії – всіх осіб, які звичайно працюють за заробітну плату чи оклад. Проте держава може передбачити винятки відносно: хатньої прислуги; надомних працівників; працівників, що обіймають постійні посади на урядовій службі в місцевих органах влади або на підприємствах громадського користування; осіб нефізичної праці, заробітки яких є достатньо високими для самостійного забезпечення від ризику безробіття; сезонних працівників; працівників молодшого, ніж встановлений, віку; осіб старшого, ніж за встановлений, віку, які одержують пенсію за вислугою років чи по старості; осіб, зайнятих лише на випадкових чи допоміжних роботах; членів сім'ї підприємця; виняткових категорій працівників, чії особливі обставини роблять застосування до них положень розглядуваної Конвенції зайвим або нездійсненним. Іноземці мають право на відшкодування чи допомогу на тих самих умовах, що й громадяни країни. Розвиває вищезгадані положення Рекомендація: системи страхування й допомоги безробітним повинно бути поширено якомога скоріше на всіх осіб, які працюють за трудовим договором, та на осіб, які працюють за грошову винагороду за договором про учнівство; страхування чи надання допомоги має поширюватися на осіб цієї категорії до досягнення ними віку, який дає їм право на одержання пенсії по старості; якщо внаслідок обставин, що склалися, застосування загальних положень щодо страхування на випадок безробіття до певної категорії працівників є утрудненим, то для страхування таких працівників слід проводити особливі заходи; щоразу, коли це виявляється можливим, і, зокрема, коли виявляється можливим здійснювати належний контроль, треба вживати особливих заходів для надання допомоги у випадку безробіття особам із порівняно малими коштами, які працюють на свій власний рахунок.

Інноваційними в Конвенції є і норми, що дають відповідь на питання щодо права на одержання відшкодування або допомоги. Вказане право може зумовлюватися дотриманням із боку особи таких умов: що вона придатна до роботи і може прийняти її; що її записано в бюро працев-

лаштування, і вона справно з'являється в ньому; що вона дотримується всіх інших вимог законодавства країни, що мають на меті встановлювати, чи відповідає ця особа нормам, які регулюють видачу допомоги або асигнування. Право на одержання відшкодування або допомоги може зумовлюватися наявністю стажу у вигляді: сплати певної кількості внесків протягом певного строку, що передує зверненню по допомогу або настанню безробіття; зайнятості на роботі протягом певного періоду до подання заяви про відшкодування чи допомогу або ж до настання безробіття; поєднання вищезгаданих умов. Допустимий страховий стаж не повинен перевищувати 26 тижнів роботи за професією, на яку поширюється система страхування, або ж не повинен перевищувати 26 щотижневих внесків чи еквівалентної суми за дванадцятимісячний період, що передує зверненню по допомогу, або ж 52 тижнів роботи, чи 52 щотижневих внесків, або еквівалентної суми за двадцять чотири місяці, що передували зверненню по допомогу. Право на одержання відшкодування чи допомоги може зумовлюватися: закінченням періоду очікування (він не повинен перевищувати восьми днів на кожен окремий період безробіття); відвіданням курсів професійного чи іншого навчання (це зобов'язання має бути покладено на безробітного лише в тому разі, якщо він дістане із цього користь із погляду поліпшення фізичного чи душевного самопочуття або розвитку професійних чи загальних здібностей); прийняттям участі в громадських роботах, організованих яким-небудь органом державної влади (слід урахувати вік безробітного, стан його здоров'я, попереднє заняття та придатність до такої роботи. Тільки роботи виняткового й тимчасового роду, організовані державною владою за рахунок особливих фондів, виділених для надання допомоги безробітним, треба розглядати як громадські роботи на користь безробітних). Якщо особа, що клопочеться про допомогу, відмовиться від запропонованого їй місця, вона може втратити право на одержання відшкодування чи допомоги.

Не може вважатися підходящим місце: 1) якщо прийняття його вимагає проживання в районі, де немає підходящих жителів; 2) якщо ставка заробітної плати нижча, або інші умови праці менш сприятливі: (а) ніж умови, яких ацікавлена особа мала б підстави очікувати, беручи до уваги заробітну плату й умови праці, до яких вона звикла у своїй основній професії в районі, де вона звичайно працювала, або якими вона користувалася б, якби працювала так і далі; (б) ніж умови, що звичайно спостерігаються в даний час у професії та в районі, де їй пропонується місце; 3) якщо воно звільнилося внаслідок тимчасового припинення роботи, спричиненого трудовим спором; 4) якщо відмова від нього на якійсь іншій підставі, крім вищеперелічених, не є необґрунтованою, враховуючи всі обставини і, зокрема, особисте становище заявника. Особу, що клопочеться, може бути позбавлено на відповідний термін права на відшкодування чи допомоги, якщо вона: втратила місце внаслідок тимчасового припинення робіт, спричиненого трудовим спором (позбавлення права повинно обмежуватися випадками, в яких ця особа безпосередньо бере участь у спорі, і повинно в кожному разі припинитися з поновленням роботи); втратила місце через вининений нею проступок або самовільне покинення його без поважних причин; намагалася одержати якусь допомогу шляхом обману, не виконує вказівок офіційного бюро працевлаштування або іншого відповідного органу щодо подання заяви про надання роботи, або якщо відповідний орган з'ясує, що вона навмисне чи з недбалості не скористувалася слушною нагодою дістати підходяще місце. «Вирішуючи питання про те, чи є робота, яку пропонують безробітному не за попередньою його спеціальністю, а в іншій галузі, «підходящою роботою», відмова від якої може спричинити позбавлення страхових прав... слід урахувати тривалість роботи особи, що клопочеться, за попередньою її спеціальністю, її шанси на здобуття роботи за своєю спеціальністю, її професійну підготовку та придатність до нової роботи», – уточнює в п. 9 Рекомендація.

Право на одержання відшкодування чи допомоги може надаватися лише на обмежений термін, тривалість якого, як правило, не може бути менша ніж 156 робочих днів на рік і в жодному разі менша ніж 78 робочих днів на рік. Відшкодування виплачується незалежно від міри нестатків особи, що клопочеться.

«До випадків, передбачених обов'язковим соціальним страхуванням, повинні входити всі випадки, коли застрахованій особі заважає заробляти засоби до існування непрацездатність чи неспроможність дістати оплачувану роботу, або коли ця особа вмирає, залишаючи сім'ю, що перебувала на її утриманні, а також певні пов'язані із цим поширені випадки нагальної потреби, які спричиняють надзвичайну напруженість для обмеженого доходу, оскільки в цих випадках не передбачено компенсації будь-яким іншим шляхом», – проголошує в п. 5 Рекомендація МОП №67 «Щодо забезпечення прибутку» від 12 травня 1944 р. [12]. Для того, щоб допомога, яка надається через систему соціального страхування, могла бути краще пристосована до різноманітності потреб, випадки, що охоплює ця система, мають визначатись як такі: хвороба; материнство;

інвалідність; старість; смерть годувальника; безробіття; витрати у зв'язку з надзвичайними обставинами; виробничі травми. Передбачається, що допомога не повинна виплачуватись одночасно у зв'язку з більш ніж одним із таких випадків: інвалідність, старість, безробіття.

Випадком, коли повинна виплачуватись допомога з безробіття, є втрата заробітку у зв'язку з безробіттям застрахованої особи, яка звичайно працює, здатна до систематичної роботи в певній сфері і яка шукає підходящу роботу, або у зв'язку з частковим безробіттям. Допомога може не виплачуватись за перші кілька днів періоду безробіття, який обчислюється від дня реєстрації заяви, але якщо безробіття повторюється протягом періоду в кілька місяців, то новий термін чекання це повинен встановлюватися. Виплата повинна тривати доти, доки застрахованій особі не буде запропоновано підходящу роботу. Протягом початкового періоду, прийнятного в умовах конкретного випадку, повинні вважатись підходящими лише такі види роботи: а) робота за звичайним фахом застрахованої особи в такому місці, яке не вимагає зміни місця проживання, і за плату, яка існує в даний час, встановлену компетентними договорами, якщо вони застосовуються; або б) інша робота, прийнятна для застрахованої особи. Натомість після закінчення початкового періоду: а) робота, яка вимагає зміни фаху, може вважатись підходящою, якщо запропонована робота є такою, що може в розумних межах бути запропонована застрахованій особі з урахуванням її сил, здатності, минулого досвіду і доступних для неї засобів навчання; б) робота, яка вимагає зміни місця проживання, може вважатись підходящою, якщо на новому місці проживання є підходяще житло; в) робота в менш сприятливих умовах, ніж ті, в яких застрахована особа звичайно працювала за своїм фахом і у своєму районі, може вважатись підходящою, коли запропоновані умови відповідають загальним нормам, яких дотримують у тій професії і в тому районі, в яких ця робота пропонується.

Згідно з 19-14 Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28 червня 1952 р. [13] кожна держава гарантує захищеним особам надання допомоги з безробіття. У даному випадку охоплюваний ризик включає призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством, спричинене неможливістю для захищеної особи, яка здатна і готова працювати, отримати роботу, що їй підходить. Допомога гарантується щонайменше тій захищеній особі, яка набула стаж, що може бути визнаним необхідним для запобігання зловживанням.

Відповідно до ст. 1 Конвенції МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» від 9 липня 1964 р. [14] з метою стимулювання економічного зростання й розвитку, піднесення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття і неповної зайнятості кожна країна проголошує і здійснює як головну мету активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості. Ця політика враховує належним чином стадію і рівень економічного розвитку та взаємний зв'язок між цілями в галузі зайнятості й іншими економічними та соціальними цілями, здійснюється за допомогою методів, що відповідають національним умовам та практиці.

«Досягнення соціальних цілей політики в галузі зайнятості вимагає координації політики зайнятості з іншими заходами економічної та соціальної політики, зокрема із заходами, що стосуються:

- 1) капіталовкладень, виробництва та економічного розвитку;
- 2) зростання та розподілу прибутків;
- 3) соціального забезпечення;
- 4) фіскальної і фінансової політики, куди входить боротьба з інфляцією та політика щодо іноземної валюти;

5) сприяння вільнішому переміщенню товарів, капіталу та робочої сили між країнами», – зроблено висновок у Додатку «Пропозиції щодо методів застосування» до Рекомендації МОП №122 «Щодо політики в галузі зайнятості» від 9 липня 1964 р. [15].

Після ухвалення Конвенції і Рекомендації 1934 року про безробіття, Рекомендації 1935 року щодо безробіття серед молоді, Рекомендації 1944 року щодо забезпечення доходу, Конвенції 1952 року про мінімальні норми соціального забезпечення, Конвенції та Рекомендації 1964 року про політику в галузі зайнятості, Конвенції та Рекомендації 1975 року про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів, Конвенції та Рекомендації 1978 року про адміністрацію праці, Рекомендації 1984 року щодо політики в галузі зайнятості в законодавстві й практиці багатьох членів МОП відбулися значні зміни, які спричинили потребу в перегляді чинних норм, зокрема, Конвенції 1934 року про безробіття, та в ухваленні нових міжнародних норм, які стосуються сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості за допомогою всіх відповідних засобів, серед яких є і соціальне забезпечення. У результаті 21 червня 1988 р. МОП на своїй 75-й сесії прийняла Конвенцію № 168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» [16].

Стаття 2 цього міжнародного акту проголошує, що кожна держава вживає відповідних заходів для координації своєї системи захисту від безробіття та своєї політики в галузі зайнятості. Для цього вона прагне забезпечити, щоб уся його система захисту від безробіття і, зокрема, методи надання допомоги з безробіття сприяли створенню повної, продуктивної і вільно вибраної зайнятості й справляли б такий вплив, щоб роботодавці були зацікавлені пропонувати працівникам продуктивну зайнятість, а працівники – шукати таку зайнятість. Держави повинні прагнути до поступового охоплення своїм законодавством, що стосується виплати допомоги з безробіття, всіх осіб, які працюють за наймом. Однак із кола суб'єктів правового захисту можуть вилучатися державні службовці, зайнятість яких гарантується національним законодавством до досягнення нормального пенсійного віку. У випадках повного безробіття допомога виплачується у формі періодичних виплат, нараховуваних таким чином, щоб забезпечити одержувачеві часткове й тимчасове відшкодування втраченого доходу і в той же час щоб не знижувати стимулів до здобуття роботи чи до створення зайнятості.

Висновки. Враховуючи окреслені вище позитивні напрацювання міжнародної спільноти, підкреслюючи важливість праці й продуктивної зайнятості в будь-якому суспільстві не тільки у зв'язку з ресурсами, які таким чином створюються для співтовариства, а й у зв'язку з доходом, одержаним внаслідок цього працівниками, у зв'язку із соціальною роллю, яку працівники дістають завдяки їм, та з почуттям самоповаги, якого набувають працівники, маючи на меті створення ефективної і дієвої національної системи комплексного соціального захисту безробітних, а також визнаючи роль, яку відграють приватні агентства зайнятості в умовах нормально функціонуючого ринку праці, вважаємо за необхідне Кабінету Міністрів України після належного консультування з всеукраїнськими профспілками та їх об'єднаннями, а також всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців, розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 88 «Про організацію служби зайнятості» 1948 р., № 168 «Про сприяння зайнятості та захисту від безробіття» 1988 р. та № 181 «Про приватні агентства зайнятості» 1997 р. Цей крок засвідчить прихильність нашої держави до соціальної політики, що веде до стабільного й неухильного економічного зростання, до гнучких реагувань на зміни в економічному та політичному житті суспільства, а також до створення й стимулювання всіх форм продуктивної і вільно вибраної зайнятості, і забезпечить надійний захист від негативних наслідків вимушеного безробіття.

Список використаних джерел:

1. Ярошенко О.М. Джерела трудового права України : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 / О.М. Ярошенко / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 476 с.
2. Шкуратенко О.В. Правові засади зовнішньополітичної діяльності Української РСР як члена ООН (40-і – початок 60-х років ХХ століття) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.В. Шкуратенко ; Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 224 с.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010/.
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Вісн. Конституц. Суду України. – 2006. – № 3.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. // Вісн. Конституційного Суду України. – 2006. – № 4.
6. Хартия соціального забезпечення от 15.02.1982 г. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_418/.
7. Ярошенко О.М. Акти Міжнародної організації праці та їх значення для державного управління / О.М. Ярошенко // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць. – Х. : ХарПІ УАДУ, 2002. – № 1(12). – С. 87–92.
8. Про безробіття : Конвенція МОП від 29.10.1919 р., №2 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП в 2-х т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. I (1919-1964). – С. 26, 27.
9. Щодо безробіття : Рекомендація МОП від 29.10.1919 р., № 1 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_319.
10. Про допомогу особам, котрі є безробітними з незалежних від них обставин: Конвенція МОП від 23.06.1934 р., № 44 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП в 2-х т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. I (1919-1964). – С. 219–224.
11. Щодо страхування на випадок безробіття та щодо надання допомоги безробітним: Рекомендація МОП від 23.06.1934 р., № 44 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП в 2-х т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. I (1919-1964). – С. 225–227.

12. Щодо забезпечення прибутку: Рекомендація МОП від 12.05.1944 р., №67 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП в 2-х т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. I (1919–1964). – С. 315–332.

13. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція МОП від 28.06.1952 р., № 102 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП в 2-х т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. I (1919–1964). – С. 554–579.

14. Про політику в галузі зайнятості: Конвенція МОП від 09.07.1964 р., №122 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП в 2-х т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. I (1919–1964). – С. 750–752.

15. Щодо політики в галузі зайнятості: Рекомендація МОП від 09.07.1964 р., №122 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП в 2-х т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. I (1919–1964). – С. 753–765.

16. Про сприяння зайнятості та захист від безробіття : Конвенція МОП від 21.06.1988 р., № 168 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП в 2-х т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. II (1965–1999). – С. 1373–1384.

УДК 349.22

КОЛОТІК А.С.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ»

У статті визначається проблематика визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців». Розглядаються доктринальні дослідження вчених, а також аналізується наукова література стосовно цієї теми. Пропонуються шляхи подолання проблем визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців».

Ключові слова: проблематика визначення, дисциплінарна відповідальність військовослужбовців, доктринальні дослідження.

В статье определяется проблематика определения понятия «дисциплинарная ответственность военнослужащих». Рассматриваются доктринальные исследования ученых, а также анализируется научная литература относительно данной темы. Предлагаются пути решения проблем определения понятия «дисциплинарная ответственность военнослужащих».

Ключевые слова: проблематика определения, дисциплинарная ответственность военнослужащих, доктринальные исследования.

This article studies the problematic of the definition of “Disciplinary responsibility of soldiers”. It also considers doctrinal studies and analysis of scientific literature regarding this topic. It identifies ways to overcome the problems of the definition of “Disciplinary responsibility of soldiers”.

Key words: problems of determining disciplinary responsibility of soldiers, doctrinal study.

Актуальність теми. У зв'язку з останніми подіями в нашій країні, а саме проведенням антитерористичної операції на сході країни, анексуванням Автономної Республіки Крим, а також реформуванням Збройних Сил України, загострилось питання стосовно забезпечення належного правового регулювання діяльності військовослужбовців, оскільки та правова база, яка існує, на

© КОЛОТІК А.С. – кандидат юридичних наук, декан факультету № 3 (Харківський національний університет внутрішніх справ)

жаль, не відповідає сьогоденним реаліям, що породжує вчинення дисциплінарних проступків, порушення трудових прав військовослужбовців, тощо. У зв'язку із цим все більшої актуальності набуває проблематика застосування дисциплінарної відповідальності до військовослужбовців. Викликано це багатьма причинами, однією з яких є проблеми визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців». Тому вбачаємо за необхідне розглянути проблеми визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців». Тим паче, що, аналізуючи доктринальні дослідження, а також наукову літературу, можемо зробити висновок: сьогодні немає комплексного підходу до вирішення цієї проблематики.

Ступінь розробленості проблеми. Окремі питання дисциплінарної відповідальності військовослужбовців були предметом дослідження таких вчених, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Д.М. Бахрах, В.В. Зуй, М.І. Іншин, І.А. Каргузова, С.В. Ківалов, А.Т. Комзюк, Н.М. Неумивайченко, Г.А. Нестерова, С.В. Подкопаєв, П.М. Рабінович, Ю.М. Старілов, В.С. Венедиктов, А.Р. Мацюка, М.І. Данченко, З.К. Симорота, В.І. Щербина та інші. Наукові дослідження стосовно проблем визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців» з точки зору трудового права мають бути продовжені й надалі як у теоретичній, так і в практичній площині.

Метою статті є розгляд проблем, пов'язаних із визначенням поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців», а також проведення аналізу доктринальних досліджень та наукової літератури, на основі якого запропонуємо шляхи подолання зазначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблеми визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців», вважаємо за необхідне розглянути зміст такої правової категорії, як «дисциплінарна відповідальність». Це зумовлено тим, що дисциплінарна відповідальність розглядається науковцями у двох аспектах, а саме як загальна дисциплінарна відповідальність та як спеціальна дисциплінарна відповідальність. Під час розгляду проблем визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців» нас більше цікавить саме спеціальна дисциплінарна відповідальність, оскільки ця відповідальність є підвидом дисциплінарної відповідальності, вона направлена на визначених законодавством спеціальних суб'єктів, котрі за вчинений дисциплінарний проступок несуть покарання в межах спеціальних нормативних актів, якими передбачено більш суворі заходи дисциплінарного впливу, що реалізуються шляхом застосування особливої процедури їх накладення [1]. Як правильно відмічає Н.Б. Болотіна та Г.І. Чанишева, спеціальна дисциплінарна відповідальність характеризується спеціальним суб'єктом та особливим характером дисциплінарного проступку, спеціальними видами дисциплінарних стягнень, особливим порядком застосування та оскарження дисциплінарного стягнення [2, с. 333]. У нашому випадку спеціальним суб'єктом є військовослужбовець.

Заслуговує уваги думка В.І. Миронова, який визначає, що загальна дисциплінарна відповідальність може бути застосована до всіх без винятку працівників. Застосування загальної дисциплінарної відповідальності не вимагає доводити наявність додаткових або спеціальних юридично значущих обставин. Спеціальна дисциплінарна відповідальність існує поряд із загальною дисциплінарною відповідальністю, вона застосовується тільки в тих випадках, коли не може бути застосована загальна дисциплінарна відповідальність [3, с. 325].

Слід зауважити, що аналіз наукової літератури та доктринальних досліджень свідчить: на сьогодні існує багато наукових праць стосовно розгляду проблематики визначення поняття «дисциплінарна відповідальність». На нашу думку, цю проблематику слід віднести, до однієї зі складових проблем визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців», оскільки це поняття є фундаментальним.

Розглянемо доктринальні дослідження вчених стосовно визначення поняття «дисциплінарна відповідальність», оскільки це поняття є складовим елементом поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців». Слід зауважити, що думки вчених на сьогодні стосовно розгляду поняття «дисциплінарна відповідальність» різняться між собою. Так, вчена Г.Г. Петришина-Дюг, зазначає, що дисциплінарну відповідальність можна визначити як обов'язок працівників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку в порядку та на умовах, передбачених трудовим законодавством [4, с. 40]. У свою чергу, В.І. Щербина відзначає, що «дисциплінарна відповідальність – це передбачений нормами трудового права особливий стан суб'єктів охоронних правовідносин, який виявляється в тому, що роботодавець дає негативну оцінку протиправній поведінці працівника та реагує на неї визначеними законом примусовими заходами» [5, с. 291]. Як ми бачимо, у такому визначенні дисциплінарна відповідальність пов'язується з примусом, а потім В.І. Щербина вказує на наявність каральної функції [5, с. 292]. Подібної думки дотримується М.В. Вітрук, який

вважає, що дисциплінарна відповідальність являє собою міру державного впливу карального характеру осіб за порушення дисципліни [6, с. 120].

Однак існують інші думки вчених. Так, К.Н. Гусов та В.Н. Толкунова визначають дисциплінарну відповідальність як «обов'язок працівника понести покарання, передбачене нормами трудового права, за винне, протиправне невиконання своїх трудових обов'язків» [7, с. 327]. Схожої позиції дотримуються О.М. Ярошенко й С.М. Прилипко, які розуміють дисциплінарну відповідальність як «обов'язок працівника понести покарання, передбачене нормами законодавства про працю, за протиправне невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків» [4, с. 134]. Таку точку зору підтримує і Н.О. Мельничук [8, с. 180].

Окреслюючи поняття дисциплінарної відповідальності, необхідно визначити найважливіші ознаки її як різновиду юридичної відповідальності. По-перше, дисциплінарна відповідальність, з одного боку, є особливим видом юридичної (правової) відповідальності, а з іншого – частиною дисциплінарного примусу. Остання складається з трьох частин:

- заходи відповідальності;
- запобіжні заходи (зняття з варті та ін.);
- заходи відновлення (матеріальної відповідальності).

По-друге, дисциплінарна відповідальність регулюється трьома галузями права: трудовим, виправно-трудоим і адміністративним. Особливість її правової основи і в тому, що вона регулюється не тільки законами, а й підзаконними актами, і в тому, що в ній дуже мало складів правопорушень (наприклад, прогул). По-третє, дисциплінарна відповідальність настає за дисциплінарні проступки, а у випадках, встановлених законами, і за адміністративні правопорушення і навіть у зв'язку зі злочином (звільнення осіб, які вчинили злочини, пов'язані з роботою). По-четверте, дисциплінарна відповідальність полягає у застосуванні дисциплінарних стягнень. І найчастіше застосовуються заходи морально-правового впливу (догана, попередження про часткову невідповідність посаді та ін.). По-п'яте, дисциплінарні стягнення накладаються на членів організаційних легальних колективів. По-шосте, дисциплінарні стягнення накладаються керівниками відповідних колективів або вищими керівниками. З цього правила є кілька винятків. Наприклад, на військовослужбовців дисциплінарні стягнення накладаються не тільки їхніми командирами, але й комендантами гарнізонів. По-сьоме, порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності регулюється правовими нормами. Зокрема, ними передбачено, що в особи, яка притягається до відповідальності, повинні бути взяті пояснення; стягнення оформлюється наказом, з яким винний повинен бути ознайомлений і який він має право оскаржити у вищого керівника або в суді [9, с. 191-194].

Доречно зауважити, що інститут дисциплінарної відповідальності можна вважати одним із найбільш проблемних, що зумовлює приділення вченими значної уваги питанням правового регулювання та практичної реалізації дисциплінарної відповідальності у сфері трудових відносин.

До проблематики визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців» слід віднести недосконалість правового регулювання дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Аналіз наукової літератури, а також наукових досліджень вчених дає підстави стверджувати, що на сьогодні немає законодавчо закріпленого поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців». Ця проблема породжує дискусії серед вчених. Тому вважаємо за необхідне розглянути думки вчених стосовно визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців», а також тлумачення цього поняття в науковій літературі.

Так, на думку Н.Н. Арисова, дисциплінарна відповідальність військовослужбовців – це вид юридичної відповідальності, що настає в разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку (за правопорушення застосовується дисциплінарна відповідальність, крім випадків, коли передбачена адміністративна чи кримінальна відповідальність) [10, с. 109].

У Військово-енциклопедичному словнику це поняття тлумачиться як, особиста відповідальність військовослужбовців за проступки, пов'язані з порушенням військової дисципліни, норм моралі та військової честі [11, с. 260]. На нашу думку, це поняття є недосконалим. Аналізуючи наукову літературу, а також доктринальні дослідження, робимо висновок, що на сьогодні ані в трудовому, ані в спеціальному законодавстві не визначено таку правову категорію, як дисциплінарний проступок військовослужбовця.

На сьогодні визначення цієї правової категорії викликає серед вчених дискусії. Наприклад, В.М. Александров визначає «дисциплінарний проступок військовослужбовця» як проти-

правне, суспільно шкідливе, винне діяння, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні військовослужбовцем своїх службових повноважень, наданих йому відповідно до займаної посади, а також інших, закріплених у нормативно-правових актах обов'язків, що заподіює державі й суспільству суттєву шкоду, за яку передбачено дисциплінарну відповідальність [12, с. 138-139]. У свою чергу, заслугове уваги думка С.С. Тюріна, який формулює дисциплінарний проступок військовослужбовців як порушення військовослужбовцем обов'язків (невиконання чи неналежне виконання), покладених на нього по службі Законами України, військовими статутами, наказами та іншими нормативними актами органів військового управління, командирів і начальників, якщо у вчиненому немає ознак злочину [13, с. 153].

У свою чергу, сучасні науковці підкреслюють цю проблематику в проекті Трудового кодексу. Так, вчений Н.М. Хуторян пише: у статті 399 проекту Трудового кодексу зазначено, що підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності є порушення ним трудової дисципліни, тобто своїх обов'язків (дисциплінарний проступок), що впливають із трудового законодавства, колективного і трудового договорів [14]. Таким чином, у ч. 1 коментованої статті не тільки визначена підстава притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, але й зроблена спроба дати поняття порушення трудової дисципліни (дисциплінарного проступку) як порушення обов'язків, що впливають із трудового законодавства, колективного і трудового договорів. це визначення є неповним, оскільки підкреслює лише одну ознаку дисциплінарного проступку – протиправність. Проте для порушення трудової дисципліни (дисциплінарного проступку) як підстави дисциплінарної відповідальності характерними є й інші ознаки чи елементи, такі як суспільна шкода, вина, причинний зв'язок. Також слід зазначити, в чому ж полягає суть порушення: це невиконання чи неналежне виконання трудових обов'язків, а не будь-яких обов'язків [15, с. 52].

Ми також підтримуємо думку вченого та вважаємо, що цей проект Трудового кодексу має багато недоліків, які необхідно до набрання їм законної сили видалити. Оскільки трудове законодавство розповсюджує свою дію на дуже широке коло суспільних відносин, якість та ефективність правового регулювання трудових відносин прямо залежать від належного правового забезпечення.

Про недосконалість та невідповідність сьогоденним реаліям проекту Трудового кодексу існують багато думок вчених. Так, О.А. Грюханов відзначає, що для того, щоб розуміти всі недосконалість запропонованого проекту Трудового кодексу, необхідно знати, які конкретні проблеми він може спричинити у разі ухвалення цього документа в сьогоденному його вигляді. Триває процес нормотворення, пов'язаний з кодифікацією і підготовкою проекту Трудового кодексу, і тривають пропозиції та зауваження учених-юристів щодо окремих положень кодексу [16, с. 385].

Заслугове уваги думка В.М. Александрова, який визначає дисциплінарну відповідальність військовослужбовців як відповідальність за порушення військової дисципліни. Військовослужбовці несуть її перед своїми начальниками відповідно до службового підпорядкування. Для того, щоб притягнути до дисциплінарної відповідальності підлеглих, начальник не звертається в суд або якийсь інший орган, а здійснює це своєю владою, реалізуючи ті повноваження, котрі для цього надані державою [18, с. 134]. У свою чергу, під військовою дисципліною слід розуміти бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України [19].

Іншої думки дотримується В.П. Петков, який визначає, що під дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців розуміється обов'язок військовослужбовця зазнати передбачені законом заходи дисциплінарного стягнення за порушення військової дисципліни або громадсько-го порядку (військові дисциплінарні проступки) [20, с. 89].

Беручи до уваги приведені думки вчених, ми можемо побачити, що на сьогодні думки вчених щодо визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців» різняться між собою. Цю проблематику на наш погляд необхідно якнайшвидше ліквідувати. Тому для вирішення окреслених проблем визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців» пропонуємо такі заходи:

– по-перше, законодавчо закріпити зміст поняття «дисциплінарна відповідальність», оскільки це поняття є базовим елементом поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців»;

– по-друге, необхідно взяти до уваги вже наявні доктринальні дослідження стосовно визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців», з урахуванням доктринальних досліджень уніфікувати підходи до визначення цього поняття та відобразити його в нормативно-правовому акті;

– по-третє, дисциплінарна відповідальність настає, як правило, за вчинення дисциплінарного проступку, тому вбачаємо за необхідне для вирішення проблем визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців» законодавчо закріпити поняття «дисциплінарний проступок», а також виокремити склад дисциплінарного проступку.

Ці заходи сприятимуть забезпеченню належного та ефективного правового регулювання як дисциплінарної відповідальності загалом, так і дисциплінарної відповідальності військовослужбовців зокрема. Також для реалізації запропонованих заходів вбачаємо за доцільне створити комісію при Верховній Раді, до складу якої залучити представників Збройних Сил України, фахівців з трудового права тощо. Ця пропозиція базується на тому, що під час створення належної та ефективної правової бази необхідно як мати теоретичні навички, так і володіти практичними знаннями, тому, вважаємо, створення комісії дуже актуально на сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Серета В.В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види / В.В. Серета / Університетські наукові записки. – 2014. – № 1 (49). – С. 18-25.
2. Чанышева Г.И. Трудовое право Украины / Г.И. Чанышева, Н.Б. Болотина. – Х. : Одиссей, 2001. – 512 с.
3. Миронов В.И. Трудовое право России : [учебник] / В.И. Миронов. – М. : ООО «Журнал «Управление персоналом», 2005. – 527 с.
4. Внутрішній трудовий розпорядок: теоретико-правовий аспект : [монографія] / [В.О. Голубородько, Д.В. Журавльов, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко]; за наук. ред. проф. О.М. Ярошенка. – Х. : Юрайт, 2012. – № 4. – 256 с.
5. Щербина В.І. Функції трудового права : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.І. Щербина; Акад. мит. Служби України. – Д., 2008. – 423 с.
6. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности : [монография]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Норма, 2009. – 259 с.
7. Гусов К.Н. Трудовое право России : [учеб.] / К.Н. Гусов, В.Н. Толкунова. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 496 с.
8. Мельничук Н.О. Пропозиції щодо правового врегулювання застосування штрафів до працівників / Н.О. Мельничук // Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис / Київський ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – № 4. – С. 179-182.
9. Форманюк В.В. Дисциплінарна відповідальність: теоретичний аналіз / В.В. Форманюк / Політологія. Актуальні проблеми політики. – С. 191-194.
10. Арисов, Н.Н. Правовое регулирование советской военной дисциплины / Н.Н. Арисов // Основы сов. воен. законодательства / под ред. А.И. Лепешкина. – М. : Воениздат, 1966. – С. 109.
11. Военный энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2007. – 1024 с.
12. Александров В.М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.М. Александров. – Х., 2008. – С. 138–139.
13. Тюрин С.С. Дисциплинарная ответственность военнослужащих Вооруженных Сил Украины : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / С.С. Тюрин. – Х., 2002. – 176 с.
14. Трудовой кодекс Украины : Проект Закона Украины від 04.12.2007 № 1108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
15. Хуторян Н.М. Проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності працівника в проекті трудового кодексу України / Н.М. Хуторян / Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Правничі науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 52.
16. Трюхан О.А. Правове регулювання відпусток за проектом трудового кодексу України / О.А. Трюхан / Актуальні проблеми держави і права. – С. 384-390.
17. Федеральний закон «Про статус військовослужбовців» від 27.05.1998 №76-ФЗ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18853/.
18. Александров В.М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.М. Александров. – Х., 2008. – С. 134.
19. Закон України «Про дисциплінарний статут Збройних Сил України» / Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст.197 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
20. Петков В.П. Дисципліна як гарант у профілактиці правопорушень / В.П. Петков, О.В. Кривенко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 3. – С. 89.

УДК 349.22+342.721

КУЦЕНКО Р.В.

**ПОНЯТТЯ ТА СКЛАД ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

У статті досліджено поняття та структуру персональних даних працівників за трудовим законодавством України, розглянуто значення категорії «персональні дані», вдосконалено дефініцію поняття персональних даних працівників, обґрунтовано структуру персональних даних працівників.

Ключові слова: персональні дані, інформація, працівник, трудове законодавство.

В статье исследовано понятие и структура персональных данных работников согласно трудовому законодательству Украины, рассмотрено значение категории «персональные данные», усовершенствована дефиниция понятия персональных данных работников, обоснована структура персональных данных работников.

Ключевые слова: персональные данные, информация, работник, трудовое законодательство.

In the article the concept and structure of the personal data of workers under the labor legislation of Ukraine, considered important category of “personal data”, improved definition of the concept of personal data of employees, reasonable structure of the personal data of employees.

Key words: personal data, information, worker, labor legislation.

Вступ. Кодекс законів про працю України (надалі – КЗпП України) [1] зобов’язує особу під час прийняття її на роботу пред’явити документи, необхідні для ідентифікації такої особи, визначення рівня її кваліфікації та освіти, а у визначених випадках – стану здоров’я, та інші документи, які потрібні для прийняття рішення про її допущення до виконання роботи. Таким чином, у роботодавця формується первинна інформація про працівника, яка згодом включається у його особову справу та становить його персональні дані, які зберігаються не тільки протягом усього періоду трудової діяльності працівника, а й після його звільнення.

Між тим, чинним трудовим законодавством України не визначено поняття персональних даних працівника, не регламентовано його склад, що створює окремі проблеми, зокрема практичного характеру, пов’язані з ефективністю захисту персональних даних працівника. У зв’язку з цим виникає необхідність у проведенні ґрунтовного дослідження поняття і структури персональних даних працівника за трудовим законодавством України з метою надання правової визначеності предмету захисту в означеній сфері.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, заснованих на оновленому законодавстві та новітніх концепціях, що присвячені проблемам визначення поняття і структури персональних даних працівника за трудовим законодавством України.

Стан дослідження. Окремі аспекти проблеми визначення поняття і структури персональних даних особи, зокрема у статусі працівника, досліджували такі вчені: І.М. Городиський, С.Ф. Гуцу, О.В. Оніщенко, О.П. Старчук, А.В. Тунік, Р.І. Чанишев, А.М. Чернобай та ін. Проте наукове питання щодо поняття і структури персональних даних працівників у трудовому законодавстві України у сучасних умовах залишається недостатньо розробленим, незважаючи на його зростаючу актуальність, що зумовлює своєчасність і важливість запропонованої теми.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття і структури персональних даних працівника за трудовим законодавством України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: розглянути значення категорії «персональні дані», вдосконалити

© КУЦЕНКО Р.В. – аспірант кафедри правознавства юридичного факультету (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля)

дефініцію поняття персональних даних працівників, розглянути наукові підходи щодо класифікації персональних даних працівників, на основі проведеного аналізу обґрунтувати структуру персональних даних працівників за трудовим законодавством України.

Результати дослідження. З моменту прийняття працівника на роботу у роботодавця накопичується інформація про такого працівника, зокрема конфіденційного характеру, яка належить до персональних даних.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист персональних даних» персональні дані визначаються як відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. [2]. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про інформацію» [3] до конфіденційної інформації про фізичну особу належать відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Аналіз цих визначень дозволяє зробити висновок про те, що законодавець повністю отожднює поняття «конфіденційна інформація про фізичну особу» та «персональні дані». Однак такий підхід видається не зовсім правильним.

Подібний висновок зробив у своєму дисертаційному дослідженні А.В. Тунік, який зауважує, що відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» поняття «персональні дані» та «інформація про особу» є змістовно ідентичними. Проте науковець вважає такий підхід не досить обґрунтованим, оскільки не всі персональні дані є конфіденційною інформацією. Саме тому поняття «персональні дані» і «конфіденційна інформація про особу», на думку вченого, співвідносяться між собою як загальне та часткове, тобто саме конфіденційна інформація про особу є завжди інформацією з обмеженим доступом і її поширення без згоди цієї особи можливе лише у чітко визначених випадках: в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Конфіденційна інформація про особу охоплює поряд з іншими відомостями й інформацію про особисте та сімейне життя особи [4, с. 189].

Погоджуючись із думкою науковця, вважаємо, що у трудовому законодавстві України (у Трудовому кодексі України) необхідно чітко визначити ту частину персональних даних працівника, яка належить до конфіденційної інформації, і ту, що може бути відкритою.

Зокрема, з цього приводу Конституційний Суд України виніс рішення у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень ч.ч. 1, 2 ст. 32, ч.ч. 2, 3 ст. 34 Конституції України. В резолютивній частині рішення Конституційний Суд зазначив, що інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень [5].

Це рішення підтверджує думку про те, що не будь-яка інформація, що включається у персональні дані працівника (службовця), є конфіденційною. Зокрема, до конфіденційної не може бути віднесена інформація про особу, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Що ж стосується працівників, які не є державними службовцями та не виконують функції, пов'язані із здійсненням публічного управління, то у складі персональних даних таких працівників також можна виокремити різні види інформації за змістом. Однак перед тим, як визначати структуру персональних даних працівника, визначимо поняття категорії «персональні дані працівника».

На думку С.Ф. Гуцу, база персональних даних є упорядкованою сукупністю логічно пов'язаних даних про фізичних осіб: ті, що зберігаються та обробляються відповідним програмним забезпеченням, є базою персональних даних в електронній формі; ті, що зберігаються та обробляються на паперових носіях інформації, є базою персональних даних у формі картотек [6, с. 125]. Таким чином, науковець справедливо розмежовує два види бази персональних даних – на паперових носіях та електронна база даних. Що стосується самого поняття «персональні дані», то до таких належить будь-яка інформація про фізичну особу.

А.М. Чернобай визначає персональні дані працівника як будь-яку інформацію, яка стосується конкретного працівника та необхідна роботодавцю у зв'язку з використанням праці цього працівника на умовах трудового договору [7, с. 54]. Однак цей підхід видається дещо обмеженим і недостатньо конкретним з огляду на такі причини. По-перше, не будь-яка інформація про фізичну особу, необхідна роботодавцю для вирішення питання про допущення працівника до виконання трудової функції та інших, пов'язаних із цим питань, належить до персональних даних. Тому необхідне уточнення структури персональних даних працівника відповідно до принципу достат-

ності. По-друге, зважаючи на різноманітність трудової функції працівників різних професій і посад, необхідно виокремити загальну інформацію, яка включається у структуру персональних даних усіх категорій працівників, та інформацію, яка необхідна для укладення трудового договору і виконання трудової функції окремих категорій працівників.

З цього приводу необхідно звернутися до роз'яснення щодо деяких питань практичного застосування Закону України «Про захист персональних даних», яке було надане Міністерством юстиції України у 2011 р., де зазначено, що персональні дані працівника, які містяться у паспорті або документі, що посвідчує особу, в трудовій книжці, документі про освіту (спеціальність, кваліфікацію), документі про стан здоров'я та інших документах, які він подав під час укладення трудового договору, обробляються володільцем бази персональних даних на підставі ст. 24 КЗпП України виключно для здійснення повноважень володільця бази персональних даних у сфері правовідносин, які виникли в нього з працівником на підставі трудового договору (контракту). Таким чином, інформація про найманих працівників є базою персональних даних, оскільки особові справи, трудові книжки, копії паспортів, документів про освіту зберігаються та обробляються роботодавцем [8].

Тобто інформація, яка міститься у паспорті фізичної особи, її документах про освіту, трудовій книжці, є загальною інформацією, що належить до персональних даних будь-якого працівника.

З цього приводу О.В. Оніщенко зауважує, що до мінімального обсягу відомостей, які дозволяють ідентифікувати особу, можна віднести інформацію про прізвище, ім'я та по батькові особи, а також дату її народження або домашню, поштову чи електронну адресу, або номер телефону, або індивідуальний податковий номер [9, с. 61]. Крім того, до загальних відомостей про працівника необхідно віднести інформацію про його кваліфікацію, рівень освіти, трудовий стаж та досвід роботи на відповідній посаді.

Спірним залишається питання про те, чи належить до обов'язкового та достатнього обсягу інформації працівника картка платника податків. Зокрема, у переліку документів, необхідних для укладення трудового договору, цей документ не визначений (ст. 24 КЗпП України). Водночас, зважаючи на те, що вказана стаття не містить вичерпного переліку документів, які подаються працівником під час укладення трудового договору, а відповідно до Податкового кодексу України [10] роботодавець є особою, відповідальною за сплату податків, зокрема тих, базою оподаткування яких є заробітна плата працівників, то картка платника податку необхідна для укладення трудового договору, крім випадків, коли особа відмовилась від отримання такої картки, про що міститься відповідний запис у паспорті.

Отже, означена вище інформація становить загальні відомості про фізичну особу, які обов'язково включаються у персональні дані працівника. Між тим, для окремих категорій працівників до персональних даних також включається інформація про стан здоров'я, наявність водійських прав, проходження військової служби у Збройних силах України тощо. Крім того, в процесі виконання трудової функції у базі персональних даних працівника накопичується інформація про розмір його заробітної плати, заохочення і дисциплінарні стягнення, проходження курсів підвищення кваліфікації, відрядження (зокрема, до зарубіжних країн), результати проходження різноманітних тестувань, зокрема психологічних. Правовий статус цієї інформації не визначений законодавством України.

У науковій літературі акцентується увага на тому, що згідно із законодавством більшості європейських держав персональні дані поділяються за критерієм «чутливості» на «дані загального характеру» (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, громадянство, місце проживання) і «чутливі» (вразливі) персональні дані (дані про стан здоров'я (історія хвороби, діагнози), етнічна належність, ставлення до релігії, ідентифікаційні коди чи номери, відбитки пальців, записи голосу, фотографії, кредитна історія, дані про судимість тощо). Для чутливих персональних даних передбачений більш високий ступінь захисту. Так, забороняється збирання, зберігання, використання та передача без згоди суб'єкта даних саме чутливих, а не всіх персональних даних [11, с. 100].

Застосування подібної практики регулювання різних за рівнем чутливості персональних даних необхідно запровадити і в законодавстві України, оскільки це дозволить визначити різні механізми захисту персональних даних працівників залежно від інформації, яка міститься у цих даних.

Що стосується безпосередньо структури персональних даних працівника, то досить комплексний підхід запропонував Р.І. Чанишев, який залежно від наявності суб'єктивного фактора

пропонує персональні дані працівника поділити на два види: 1) фактичні дані, які не підлягають суб'єктивній оцінці (про набуту після закінчення навчального закладу спеціальність, службу у Збройних силах України, інших військових формуваннях тощо); 2) персональні дані оціночного характеру, які можуть міститись у виробничій (службовій) характеристиці, висновку атестаційної комісії тощо [12, с. 80].

Вчений виокремлює такий критерій класифікації персональних даних працівника, як час подання або формування відомостей, що становлять його персональні дані. За цим критерієм останні поділяються на: 1) відомості, що подаються працівником під час прийняття на роботу і містяться у поданих працівником документах (відомості у паспорті або іншому документі, що засвідчує особу працівника; відомості у трудовій книжці; відомості про освіту, кваліфікацію; відомості, що містяться у документі медичного огляду працівника (зокрема, медичній книжці) та ін.); 2) відомості, які формуються, отримуються і використовуються роботодавцем у період трудової діяльності працівника (відомості, які містяться в особовій справі працівника, у наказах, розпорядженнях, характеристиках, атестаційних справах та ін.); 3) відомості про працівника, які зберігаються у роботодавця після припинення з ним трудових правовідносин (усі персональні дані працівника, які є в архіві організації) [12, с. 80]. Такий підхід має бути покладений в основу законодавчого регулювання механізму захисту персональних даних працівника залежно від виду інформації, яка в них міститься.

Висновки. Таким чином, персональні дані працівника можна визначити як систему відомостей про особу, з якою укладається трудовий договір, що формується, накопичується, зберігається, використовується тощо роботодавцем у порядку, визначеному законодавством, з метою ідентифікації особи працівника, прийняття рішень, пов'язаних із виконанням його трудової функції, зміною або розірванням трудового договору.

На підставі розгляду положень КЗпП України [1] та проекту Трудового кодексу України [13] можна зробити висновок, що структуру персональних даних працівника становлять такі групи відомостей про фізичну особу:

1) відомості про фізичну особу, які подаються для вирішення питання про прийняття на роботу (до укладення трудового договору). Обсяг таких відомостей залежить від вакантної посади і може включати інформацію щодо прізвища, ім'я, по батькові особи, адресу її проживання та інші паспортні дані, досвід роботи, рівень кваліфікації, освіти тощо;

2) загальні відомості про фізичну особу, які подаються під час укладення трудового договору незалежно від трудової функції і посади, яку обіймає працівник: паспортні дані, інформація, що міститься у трудовій книжці, картка платника податків (за наявності) та ін.;

3) особливі відомості, що подаються для формування персональних даних працівників окремих категорій: інформація про стан здоров'я, наявність водійських прав тощо;

4) інформація, що накопичується у процесі роботи працівника: відомості про розмір оплати праці, заохочення та дисциплінарні стягнення, характеристика тощо;

5) інформація, що зберігається після звільнення працівника (після розірвання трудового договору): всі відомості, які містяться в особовій справі працівника, включаючи ті, що були подані до укладення трудового договору та в процесі виконання трудової функції.

Необхідно уточнити, що відомості, які визначені у першому та п'ятому пунктах, не належать безпосередньо до персональних даних працівника, оскільки включають інформацію, яка отримана або зберігається роботодавцем до укладення трудового договору або вже після його розірвання. Однак за певних умов така інформація може бути інтегрована у персональні дані працівника (зокрема, у разі його прийняття на роботу або поновлення на посаді).

Для удосконалення системи захисту персональних даних працівника важливим є законодавче закріплення поняття і змісту цієї категорії, а також регламентація обсягу достатньої та обов'язкової інформації, яка включається до персональних даних працівника та на обробку якої не потрібна згода працівника.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України : Кодекс України № 322-VIII від 10.12.1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. Про захист персональних даних : Закон України № 2297-VI від 01.06.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.
3. Про інформацію : Закон України № 2657-XII від 02.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

4. Тунік А.В. Правові основи захисту персональних даних : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / А.В. Тунік. – К., 2012. – 229 с.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/paran51#n51>.
6. Гуцу С.Ф. Захист персональних даних працівників на підприємствах, установах та організаціях / С.Ф. Гуцу // Гуманітарний часопис. – 2012. – № 4. – С. 123–129.
7. Чернобай А.М. Правові засоби захисту персональних даних працівника : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / А.М. Чернобай. – Одеса, 2006. – 199 с.
8. Деякі питання практичного застосування Закону України «Про захист персональних даних» : роз'яснення Міністерства юстиції України від 21.12.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0076323-11>.
9. Оніщенко О.В. Захист персональних даних / О.В. Оніщенко // Юридичний вісник. – 2012. – № 1 (22). – С. 60–64.
10. Податковий кодекс України : Кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №№ 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112.
11. Обуховська Т. Класифікація персональних даних та режиму доступу до них / Т. Обуховська // Вісник Національної академії державного управління. – 2013. – № 1. – С. 97–104.
12. Чанишев Р.І. Поняття та класифікація персональних даних працівників / Р.І. Чанишев // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – С. 73–81.
13. Трудовий кодекс України: проект закону від 27.12.2014 реєстр. № 1658. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.

УДК 349.22

НАМАКА К.А.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ПРАЦІВНИКУ

У статті проаналізовано доктринальні підходи до визначення поняття матеріальної відповідальності роботодавця, визначено основні відмінності цього інституту від матеріальної відповідальності працівника. Виокремлено елементи трудового правопорушення та умови настання матеріальної відповідальності роботодавця. Увагу приділено змінам у регулюванні інституту матеріальної відповідальності роботодавця, що пропонуються проектом Трудового кодексу.

Ключові слова: *роботодавець, матеріальна відповідальність роботодавця, трудове правопорушення, неотриманий заробіток, відповідальність без вини.*

В статье проанализированы доктринальные подходы к определению понятия материальной ответственности работодателя, определены основные отличия данного института от материальной ответственности работника. Выделены элементы трудового правонарушения и условия наступления материальной ответственности работодателя. Внимание уделено изменениям в регулировании института материальной ответственности работодателя, предлагаемых проектом Трудового кодекса.

Ключевые слова: *работодатель, материальная ответственность работодателя, трудовое правонарушение, неполученный заработок, ответственность без вины.*

The article analyzes the doctrinal approach to the definition of the employer's responsibility, defines the basic differences between employer's and employee's responsibility. The elements of labor violations and conditions of employer's responsibility are outlined. In the article attention is paid to the changes in the Labor Code project in the regulation of the employee's responsibility institute.

Key words: *employer, employer's liability, labor violations, lost income, no-fault liability.*

Вступ. Трудові відносини між працівником і роботодавцем є досить особливими з огляду на ту обставину, що попри рівність сторін де-юре, де-факто працівник підпорядкований роботодавцю. Тому не дивним є факт наявності докладного регулювання статусу працівника у трудовому законодавстві, зокрема щодо настання матеріальної відповідальності. Водночас особливості матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником належно не врегульовані, має місце розпорошеність норм законодавства у цій сфері та невизначеність умов настання такої відповідальності. Аналіз судової практики у різних сферах засвідчує зростання кількості позовів про поновлення на роботі з компенсацією часу вимушеного прогулу, про стягнення несплаченої заробітної плати, тобто позовів, що пов'язані з порушенням роботодавцем прав працівника і завданням матеріальної шкоди працівнику. Тому, на нашу думку, це зумовлює необхідність удосконалення законодавчого регулювання матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівнику, та дослідження цієї теми, особливо у контексті спроб внесення змін до трудового законодавства.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній доктрині трудового права питання матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником досліджували С.Я. Вавженчук, В.С. Венедіктов, І.В. Зіноватна, М.І. Іншин Н.В. Кохан, О.В. Черкасов, О.М. Лук'янчиков, П.С. Луцок, Є.Ю. Подорожній, С.М. Прилипко, Д.І. Сіроха, Ю.А. Феленко, В.І. Щербина, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко та інші дослідники.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття основних особливостей матеріальної відповідальності роботодавця за умов її настання, аналіз чинного законодавства і проекту Трудового кодексу України в контексті випадків настання відповідальності та санкцій за порушення роботодавцем своїх обов'язків, а також аналіз судової практики у цій сфері.

Результати дослідження. Переходячи безпосередньо до аналізу матеріальної відповідальності роботодавця, зазначимо, що чинний Кодекс законів про працю України (надалі – КЗпП України) поняття «роботодавець» не використовує, його узагальнюють поняття «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган» і «фізична особа, яка використовує найману працю». Натомість поняття «роботодавець» зустрічається в інших актах трудового законодавства, зокрема Законах України «Про охорону праці», «Про оплату праці», «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та інших. У проекті Трудового кодексу України № 1658 (надалі – проект ТК) під терміном «роботодавець» розуміється юридична (підприємство, установа, організація) або фізична особа, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб [2]. Слід також зазначити, що поняття «матеріальна відповідальність роботодавця» не закріплене у законодавстві, проте висвітлюється у наукових працях. Ще радянські вчені П.Р. Стависький та Л.О. Сироватська у своїх роботах довели, що матеріальна відповідальність у трудовому праві складається з двох частин – матеріальної відповідальності працівника за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації, та матеріальної відповідальності підприємства за шкоду, заподіяну працівникові [10, с. 144].

Особливих відмінностей у підходах науковців до визначення поняття немає. Так, Р.І. Обручков розглядає матеріальну відповідальність роботодавця як встановлений законодавством обов'язок роботодавця відшкодувати завдану працівникові шкоду (як матеріальну, так і моральну), яка завдана внаслідок неналежного виконання або невиконання роботодавцем покладених на нього обов'язків, зловживання наданими роботодавцеві правами (повноваженнями) або недотримання роботодавцем норм законодавства про працю або охорону праці [5, с. 269]. Ю.В. Пожаров матеріальну відповідальність роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові, визначає як обов'язок роботодавця відшкодувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх трудових обов'язків, у розмірі і порядку, передбаченому законодавством [7, с. 138]. І.І. Шамшина виокремлює поняття трудо-правової відповідальності робото-

давця як передбаченого законом обов'язку роботодавця надати працівнику майнову компенсацію у разі порушення його трудових прав, що здійснюється добровільно або покладений на роботодавця у встановленому процесуальному порядку компетентними органами [12, с. 38].

Аналіз норм КЗпП України дозволяє зробити висновок, що в основі матеріальної відповідальності роботодавця лежать обов'язки роботодавця прийняти на роботу особу, якщо немає законних підстав для відмови в укладенні трудового договору, забезпечити такі умови праці, що необхідні для нормальної роботи, впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки та санітарно-гігієнічні умови, які запобігають виробничому травматизмові і виникненню професійних захворювань працівників, вчасно здійснювати виплату заробітної плати та інші [1].

Необхідно відзначити, що для того, щоб сформулювати найбільш повне визначення матеріальної відповідальності роботодавця, доцільно проаналізувати не лише наявні доктринальні визначення, а й навести основні ознаки та відмінності цього виду матеріальної відповідальності від матеріальної відповідальності працівника.

Так, по-перше, на відміну від матеріальної відповідальності працівника, яку обов'язково пов'язують з існуванням трудових відносин, матеріальна відповідальність роботодавця може виникати і до укладення трудового договору. Наприклад, у разі незаконної відмови у прийнятті на роботу фактичних трудових відносин ще не існує, сторонами є потенційний працівник і потенційний роботодавець. Водночас, оскільки відносини працевлаштування передують трудовим і входять до предмета трудового права, то і відповідальність за порушення обов'язків у цих відносинах є трудо-правовою [4, с. 173–174]. По-друге, на відміну від працівника, для роботодавця майже не передбачені гарантії у разі настання матеріальної відповідальності. Як слушно зазначає І.І. Шамшина у цьому контексті, матеріальна відповідальність роботодавця є гарантією трудових прав працівника як суб'єкта трудового права [12, с. 38]. Чинним законом не передбачені можливості звільнення роботодавця від матеріальної відповідальності за шкоду, завдану працівнику. Проте досить складно вважати такий стан речей справедливим, тому вважаємо позитивним зрушенням закріплення у ст. 374 проекту ТК положення про те, що роботодавець несе відповідальність перед працівником за умови, якщо він не доведе, що шкоду заподіяно внаслідок дії непереборної сили [2]. По-третє, оскільки КЗпП України встановлена презумпція невинуватості працівника, то можна зробити висновок про презумпцію вини роботодавця. Ця теза засвідчується тим, що законом не встановлений обов'язок працівника довести вину роботодавця за спричинену шкоду.

Що стосується особливостей матеріальної відповідальності роботодавця, то у цьому контексті доцільно проаналізувати підставу її виникнення, яку умовно можна поділити на правову та фактичну [11, с. 221]. Правовою підставою є норми законодавства, що містять обов'язки роботодавця стосовно працівника. Фактичною ж підставою матеріальної відповідальності є трудове правопорушення. Загалом трудове правопорушення розглядається як протиправне, винне невиконання чи неналежне виконання сторонами трудових відносин трудових обов'язків, яке спричинило заподіяння матеріальної і/або немайнової шкоди іншій стороні трудового правовідношення, відповідальність за яку передбачена нормами трудового права [8, с. 62]. Варто зазначити, що часто можна зустріти поняття «трудова майнова правопорушення», проте воно є не зовсім доречним, оскільки працівнику може завдатись шкода і немайнового характеру.

У структурі трудового правопорушення можна виокремити такі елементи:

– *суб'єкт правопорушення* – це особа, що вчинила порушення прав працівника, чим останньому була завдана шкода. Це може бути власник чи уповноважена ним особа, але відшкодування шкоди завжди здійснює роботодавець незалежно від того, хто був суб'єктом трудового правопорушення. У цьому полягає відмінність матеріальної відповідальності від кримінальної, умовою якої є персональний характер відповідальності, а також відповідальності за ст. 41 КУпАП, яка передбачає штрафні санкції щодо посадових осіб роботодавця – юридичної особи або фізичної особи – підприємця. Як слушно зазначає у цьому контексті О.І. Танасевич, притягнення винних осіб, уповноважених діяти від імені роботодавця, до кримінальної або адміністративної відповідальності, так само як і притягнення самого роботодавця до фінансової відповідальності, не тягне за собою автоматичного відшкодування майнової або немайнової шкоди конкретному працівникові [9, с. 111];

– *об'єктом трудового правопорушення* є права працівника;

– *об'єктивна і суб'єктивна сторони* трудового правопорушення, які одночасно є умовами трудового правопорушення. Так, складовими об'єктивної сторони правопорушення є протиправна дія чи бездіяльність суб'єкта, наявність шкоди і причинний зв'язок. Водночас суб'єктивна сторона виявляється у формі вини, тобто ставленні суб'єкта до вчиненого діяння.

Приділимо увагу цим умовам настання матеріальної відповідальності роботодавця. Так, досліджуючи шкоду як умову настання матеріальної відповідальності роботодавця, слід відрізнити поняття шкоди і збитків, адже шкода проявляється у порушенні як майнового, так і немайнового права, відповідно, може відшкодуватись різними шляхами, один з яких – відшкодування збитків. Тому збитки є грошовим вираженням матеріальної шкоди, але загалом поняття шкоди більш широке [6, с. 85].

Зазвичай під час порівняння матеріальної відповідальності у трудовому праві та майнової у цивільному характер шкоди розглядають як одну з основних відмінностей: упущена вигода відшкодується, як правило, лише у разі настання майнової відповідальності, у разі матеріальної відповідальності роботодавця мають місце лише реальні збитки (за винятком відповідальності, що може бути покладена на посадову особу). Водночас у цивільному і трудовому законодавстві має місце така складова збитків, як упущена вигода – неотриманий дохід. Проте, говорячи про матеріальну відповідальність роботодавця, варто зазначити, що у трудовому праві є свій еквівалент упущеної вигоди – неотриманий працівником зарібок. Як справедливо зазначає Є.Ю. Подорожній, матеріальна шкода, завдана роботодавцем найманому працівнику, – це ті збитки (у вигляді пошкодження, зменшення чи повної втрати особистого майна (речей) найманого працівника, неотримання чи недоотримання ним певних матеріальних благ, унеможливлення чи ускладнення задоволення ним своїх матеріальних інтересів), яких зазнав найманий працівник унаслідок невиконання чи неналежного виконання роботодавцем своїх трудо-правових обов'язків [6, с. 87]. О.М. Лук'янчиков під неодержаним зарібком пропонує розуміти винагороду за працю, яку працівник не отримав унаслідок незаконного позбавлення його можливості працювати або різницю у зарібній платі у разі виконання нижчеоплачуваної роботи [4, с. 174].

Варто зазначити, що шкода, завдана працівнику, може мати і немайновий характер: ст. 237-1 КЗпП України передбачений обов'язок роботодавця відшкодувати моральну шкоду працівнику, якщо він доведе наявність моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і додаткових зусиль для організації свого життя внаслідок порушення його прав [1].

Іншою умовою настання відповідальності є протиправність діяння роботодавця. Так, обов'язки роботодавця щодо працівника (зокрема, укласти трудовий договір під час прийому на роботу, забезпечити здорові та безпечні умови праці, вчасно виплачувати зарібну плату, надавати передбачені законом перерви та відпустки, виконувати норми щодо охорони праці, провести розрахунок і видати трудову книжку у день звільнення тощо) закріплені у законодавстві, можуть передбачатися колективним і трудовим договорами. Отже, відповідальність виникає лише у разі порушення прямо передбачених обов'язків.

Ще однією умовою є наявність причинно-наслідкового зв'язку між діянням і результатом – шкодою. Ця умова є обов'язковою, без неї неможливе настання матеріальної відповідальності роботодавця.

Наступна умова настання відповідальності – це вина. Попри те, що багато науковців виокремлюють вину як обов'язкову умову настання відповідальності, справедливо видається думка О.В. Черкасова про те, що охарактеризувати вину роботодавця досить складно, адже в особі роботодавця постають підприємства, установи, організації, які є цілісними системами, що утворюються з колективу працівників та органів управління [11, с. 222]. Для притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності законодавство вимагає наявність його вини лише у разі невиконання належних звільненому працівникові сум у день звільнення (ч. 1 ст. 117 КЗпП), у разі затримки видачі трудової книжки працівникові (ч. 4 ст. 235 КЗпП) та у випадку порушення встановлених строків виплати зарібної плати та інших виплат, що належать працівнику. В інших випадках вина роботодавця не визначається як обов'язкова умова для притягнення останнього до матеріальної відповідальності. А це свідчить про застосування концепції «відповідальність без вини», тим більше, що законодавство не передбачає випадків, у яких роботодавця можна звільнити від матеріальної відповідальності за шкоду, завдану працівнику [4, с. 174].

Водночас деякі науковці виокремлюють і інші умови настання матеріальної відповідальності роботодавця. Так, зокрема, Н.І. Левченко називає обов'язковими умовами наявність трудового зв'язку між суб'єктами, дотримання порядку притягнення до матеріальної відповідальності, правильне визначення розміру шкоди, деліктоздатність [3, с. 79]. О.І. Танасевич умовою також виокремлює звернення працівника з вимогою до органу, уповноваженого на розгляд трудового спору [9, с. 111].

Необхідно також відзначити, що матеріальну відповідальність роботодавця можна умовно поділити на види. Так, залежно від моменту виникнення можна виокремити матеріальну відпові-

дальність роботодавця, яка виникає до виникнення трудових відносин (у разі незаконної відмови у прийнятті на роботу), під час реалізації трудових відносин (унаслідок порушення прав працівника) та після припинення трудових відносин (адже у разі звільнення працівника у роботодавця залишається обов'язок виплатити заробітну плату та видати трудову книжку).

Досить поширеною є класифікація відповідальності за видом підстави настання [7], у межах якої розрізняють такі групи підстав: порушення права працівника на працю; незабезпечення роботодавцем безпечних і здорових умов праці (у випадках ушкодження здоров'я працівника під час виконання трудових обов'язків, каліцтва, у разі смерті працівника); незабезпечення збереження особистих речей працівника під час роботи (крадіжка, пошкодження, знищення); порушення обов'язку видачі документів про працю та заробітної плати (неправильне заповнення, оформлення чи затримка видачі трудової книжки, заробітної плати тощо).

Порушення роботодавцем права працівника на працю включає такі випадки: 1) необгрунтована відмова у прийнятті на роботу; 2) допущення до роботи без укладення трудового договору; 3) незаконне переведення на іншу роботу; 4) звільнення з підстав, що не передбачені КЗпП та спеціальними законами; 5) незаконне відсторонення від роботи; 6) затримка виконання рішення про поновлення працівника на роботі; 7) неправильне формулювання причини звільнення у трудовій книжці. Найбільш типовими порушеннями обов'язку видачі документів про працю та заробітної плати можуть бути: 1) невидана у день звільнення трудова книжка та непроведений розрахунок; 2) невидача на вимогу працівника довідки про його роботу на цьому підприємстві, в установі, організації із зазначенням спеціальності, кваліфікації, посади, часу роботи і розміру заробітної плати (ст. 49 КЗпП); 3) невивплата чи порушення строків виплати заробітної плати, прийняття роботодавцем в односторонньому порядку рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами, колективними договорами.

Висновки. Таким чином, під матеріальною відповідальністю роботодавця слід розуміти обов'язок роботодавця понести матеріальні втрати на користь працівника за порушення ним своїх обов'язків, що спричинило шкоду працівнику майнового чи/і немайнового характеру. Інститут матеріальної відповідальності роботодавця має свої особливості порівняно з відповідальністю працівника, зокрема це може проявлятися у можливості її виникнення без фактичних трудових відносин, відсутності додаткових гарантій у разі виникнення такої відповідальності, презумпції вини роботодавця, наявності еквівалента упущеної вигоди – неотриманого заробітку працівника.

У сучасних умовах інститут матеріальної відповідальності роботодавця потребує докладнішого законодавчого регулювання, особливо в умовах зростання кількості позовів працівників до роботодавців. Зокрема, на нашу думку, доречними змінами у чинне законодавство стануть закріплення підстав звільнення роботодавця від матеріальної відповідальності перед працівником, детальніше врегулювання процедури її відшкодування та порядку стягнення моральної шкоди. Водночас у проекті Трудового кодексу простежуються позитивні зрушення у цьому контексті: систематизація відповідних норм в окремому розділі; настання відповідальності у разі неможливості доведення, що шкоду заподіяно внаслідок дії непереборної сили; закріплення відповідальності за знищення/пошкодження майна працівника.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. Проект Трудового кодексу України (доопрацьований) від 20.05.2015 р. – № 1658 – Ст. 367. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
3. Левченко Н.І. Матеріальна відповідальність роботодавця / Н.І. Левченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – С. 78–81.
4. Лук'янчиков О.М. Матеріальна відповідальність роботодавця як самостійний інститут трудового права / О.М. Лук'янчиков // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3. – С. 173–176.
5. Обручков Р.І. Відповідальність у трудовому праві: загальний аналіз / Р.І. Обручков // Новітні кримінально-правові дослідження – 2015. – С. 267–272.
6. Подорожній Є.Ю. Різновиди матеріальної відповідальності роботодавця / Є.Ю. Подорожній // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2016. – Вип. 37 (2). – С. 84–87.
7. Пожаров Ю.В. Відповідальність роботодавця у трудових правовідносинах / Ю.В. Пожаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1346/115/>.

8. Полішко Н.Л. Трудове правопорушення як підстава матеріальної відповідальності працівника / Н.Л. Полішко // Юридична наука. – 2012. – № 1. – С. 59–65.
9. Танасевич О. Окремі аспекти співвідношення підстави та умов притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну працівнику / О. Танасевич // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 12. – С. 109–113.
10. Чанишева Г.І. Відповідальність роботодавця за трудовим законодавством / Г.І. Чанишева // Публічне право. – 2016. – № 2. – С. 225–232.
11. Черкасов О.В. Вина як умова матеріальної відповідальності роботодавця / О.В. Черкасов // Трудове право в контексті розбудови громадянського суспільства : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Путивль, 14–16 черв. 2012 р.). – Путивль, 2012. – С. 221–224.
12. Шамшина І.І. Щодо вдосконалення правового регулювання відповідальності роботодавця в умовах ринкових відносин / І.І. Шамшина // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – Луганськ, 2013. – № 26. – С. 33–40.

УДК 349.2

ЯКОВЕНКО Р.В.

ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ ІНШИХ КРАЇН ЯК ШЛЯХ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено передовий зарубіжний досвід окремих країн (Швеції, Німеччини, Нідерландів та Данії) щодо правового регулювання забезпечення зайнятості населення. Автор відзначає його позитивні риси, які доцільно перейняти та застосувати в Україні для удосконалення чинного законодавства в зазначеній сфері.

Ключові слова: *правове регулювання, зайнятість населення, безробітний, адаптація законодавства, професійна підготовка, професійна орієнтація.*

В статье исследован передовой зарубежный опыт отдельных стран (Швеции, Германии, Нидерландов и Дании) относительно правового регулирования обеспечения занятости населения. Автор отмечает его положительные черты, которые целесообразно перенять и применить в Украине для совершенствования действующего законодательства в указанной сфере.

Ключевые слова: *правовое регулирование, занятость населения, безработный, адаптация законодательства, профессиональная подготовка, профессиональная ориентация.*

This article explores some advanced experience of foreign countries (Sweden, Germany, the Netherlands and of Denmark) on the legal regulation of employment. The author noted its positive features, which should be to adopt and implement in Ukraine at improving the current legislation in the given area.

Key words: *legal regulation, employment, unemployed, adaptation of legislation, training, professional orientation.*

Постановка проблеми. Україна, обравши шлях зближення з країнами Європейського Союзу та майбутньої євроінтеграції, повинна також усвідомлювати, що їй необхідно забезпечити своє повноправне членство та досягти характеристик державно-правової реальності нарівні з іншими розвиненими країнами Європи та світу. Саме в цьому контексті вивчення досвіду інших зарубіжних країн у сфері правового регулювання зайнятості, виокремлення його основних по-

---

© ЯКОВЕНКО Р.В. – здобувач (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля)

ложень та напрямів і розроблення механізмів його впровадження в Україні є одними зі шляхів удосконалення правового забезпечення зайнятості населення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади формування ефективної політики зайнятості як на національному, так і на регіональному рівнях є предметом досліджень багатьох науковців: М.І. Долішнього, С.М. Злупка, Л.М. Ільч, Е.М. Лібанової, М.І. Пітюлича, І.Я. Садової, Л.К. Семів, С. Трубича, Л. Чвортко, Л.Т. Шевчук. Зазначені науковці здійснили значний внесок в наукову доктрину трудового права щодо напрацювання основних теоретичних положень із дослідження вищевказаної проблематики.

Зараз відсутнє єдине комплексне дослідження саме проблематики впровадження зарубіжного досвіду як одного з напрямів удосконалення чинного законодавства про зайнятість населення, що зумовлює актуальність та нагальність цього дослідження.

Метою статті є висвітлення основних тенденцій передового досвіду правового регулювання та державного управління у сфері забезпечення зайнятості, виділення його найбільш позитивних рис, які доцільно запровадити в Україні.

Вклад основного матеріалу. Сферу зайнятості можна розглядати як своєрідний лакмусовий папірець, який характеризує загальне макроекономічне становище країни, структуру її національної економіки, рівень розвитку ринкових форм господарювання, інституційне забезпечення соціально-трудова відносин, рівень підприємницької активності населення тощо. Безробіття існує також і в країнах Європи та інших країнах далекого та ближнього зарубіжжя, проте з ним уряди усіх країн ефективно борються.

На думку Й.П. Звонар, на основі відмінностей у рівні зайнятості населення країни ЄС можна умовно поділити на три групи. До першої з них доцільно віднести країни з високим (вище 70%) рівнем зайнятості – Швецію, Данію, Німеччину, Фінляндію, Нідерланди, Австрію та Естонію. Для цих країн характерним є високий рівень розвитку інфраструктури ринку праці, можливості поєднувати трудову діяльність з професійним навчанням, що позитивно впливає на рівень зайнятості молоді, особливий трудовий менталітет. Другу групу формують країни із середнім рівнем зайнятості населення віком 20-64 роки (не нижче 60%) – Великобританія, Франція, Литва, Латвія, Чехія та ін. Ці країни мають конкурентоспроможну економіку, збалансований розвиток різних галузей національного господарства, також їм притаманний високий ступінь інтегрованості в єдиний економічний простір, як європейський, так і світовий. Щодо третьої групи країн, рівень зайнятості населення яких нижче 60%, то сюди входять переважно нові члени ЄС та так звані постсоціалістичні держави – Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, а також країни Південної Європи – Італія, Іспанія, Греція, Хорватія, Мальта [1, с.146].

Тож надалі доцільно дослідити досвід правового регулювання забезпечення зайнятості населення окремих передових країн зі здобутками в окресленій сфері.

Однією з найбільш розвинутих у соціально-економічному аспекті країн є Швеція, характерною особливістю якої є поєднання політичної стабільності, стійкого економічного зростання, високого рівня соціального захисту та гідного рівня добробуту суспільства. Політика ринку праці Швеції є частиною економічної політики, а питання зайнятості завжди належали до пріоритетів шведських політиків і посадовців. Державна служба зайнятості Швеції є урядовою установою, яка відповідальна за втілення політики зайнятості [2, с. 78]. Сьогодні Державна служба зайнятості (далі – ДСЗ) Швеції надає послуги клієнтам через Інтернет, телефонні служби, місцеві бюро. У цьому є досить багато схожих рис із діяльністю ДСЗ України. Стратегічне завдання ДСЗ – сприяти належному функціонуванню ринку праці шляхом: більш ефективного «зведення» вакансій і шукачів роботи, як чоловіків, так і жінок; адаптації заходів і програм до попиту на робочу силу та потреб ринку праці; скорочення терміну безробіття тих жінок і чоловіків, чий шлях до ринку праці є найбільш тривалим [3].

В основі шведської політики активного ринку праці лежить ідея надання безробітним можливості досягти професійної мобільності, що зумовлює вкрай важливу роль їх професійного перенавчання. У пік безробіття в 1990-х роках навчання було ключовим компонентом стратегії подолання проблем безробіття працівників кризових галузей шляхом забезпечення мобільності робочої сили та її спроможності адаптуватися до нових умов.

Шведським безробітним пропонується навчання кількох типів. Більшість професійних навчальних курсів є відносно короткими за тривалістю (у середньому чотири місяці) і спеціалізованими за змістом. За кількісний цільовий показник взято влаштування 70% слухачів курсів професійного (пере)навчання на постійну роботу протягом трьох місяців після закінчення курсів.

Шведська модель соціального забезпечення спирається на політику, спрямовану на досягнення повної зайнятості населення та загальнообов'язкове соціальне страхування.

Функції призначення та виплати соціальної допомоги покладаються на органи місцевого самоврядування, а правила призначення допомоги встановлюються на державному рівні і прописані в Законі про соціальні послуги. Визначені законом базові правила застосовуються на муніципальному рівні. 1982 року було прийнято закон, який надав всім шведам та іноземцям, які постійно проживають у Швеції, право на одержання соціальної допомоги в разі відсутності інших засобів до існування. У Швеції адміністративне управління страховою та соціальною допомогою з безробіття здійснюється окремо, відповідно Державною службою зайнятості (Arbetsformedlingen або ABS) та Агентством з соціального страхування. Страхування на випадок безробіття є добровільним, але право на базову допомогу з безробіття мають всі особи, які задовольняють встановлені вимоги щодо тривалості трудового стажу.

Хоча кожен муніципалітет має право встановлювати власний набір послуг безробітним, загалом існує три основних етапи обслуговування безробітних одержувачів допомоги:

1) Протягом перших трьох місяців після призначення допомоги безробітний шукає роботу власними силами. При цьому він періодично телефонує до кол-центру і доповідає про результати пошуків.

2) У період з 91-й по 300-й день безробітному приділяється індивідуальна увага; з ним проводить співбесіди соціальний працівник-консультант. Безробітному надається можливість взяти участь у програмі сприяння працевлаштуванню; йому можуть запропонувати, скажімо, пройти курс професійного (пере)навчання.

3) На 301-й день безробітний втрачає право на одержання страхової допомоги з безробіття і підпадає під дію «Програми гарантування зайнятості та розвитку», участь в якій організована в три етапи: інтенсивна підтримка з боку індивідуального консультанта, «занурення» в ринок праці через стажування чи навчання і, за необхідності, субсидована зайнятість (Грівер та ін., 2007 р.). [4, с.10-12].

Щодо досвіду Німеччини у сфері забезпечення зайнятості слід зазначити, що держава акцентує свою увагу переважно на заходах зі збереження робочих місць, надаючи пільги підприємствам, які утримуються від масових звільнень працівників [5]. У Німеччині реформа Федеральної служби зайнятості Федерального міністерства соціальних питань (ВМА) була розпочата після ухвалення у 1995 р. нової організаційної концепції під назвою «Офіс служби зайнятості 2000». Головними принципами реформи всієї німецької ДСЗ були орієнтація послуг на потреби клієнта, ефективне й економічно вигідне надання послуг, сприяння задоволеності клієнта та професійному успіху працівників [6, с. 39]. У Німеччині функції працевлаштування у службі зайнятості здійснюються відповідно до класифікації професій з урахуванням особливостей місцевих ринків робочої сили [7].

Розглядаючи позитивний досвід Нідерландів, слід зауважити, що за період з 1980-х років у службах зайнятості та соціальної допомоги Нідерландів сталися численні зміни. Система із централізованим адміністративним управлінням та активною участю соціальних партнерів трансформувалася в децентралізовану систему, у якій муніципалітети залучають до надання послуг сторонні приватні організації. Два нові закони суттєво змінили роботу служб зайнятості та соціальної допомоги. Закон про інституційну структуру зайнятості і доходів 2002 року (Structuur Uitvoering Werk en Inkomen) було ухвалено для усунення зайвих елементів інституційної структури надання послуг сприяння працевлаштуванню та перегляду умов призначення соціальної допомоги та допомоги з безробіття. Вважається, що його впровадження поліпшило якість послуг безробітним завдяки створенню нового органу страхування на випадок безробіття (Uitvoeringsorgaan Werknemersverzekeringen – управління соціального страхування, UWV) та залученню муніципалітетами сторонніх організацій до надання послуг працевлаштування більшості категорій клієнтів. Іншим важливим законом став Закон про роботу і соціальну допомогу 2004 року, який дав поштовх подальшій децентралізації та дерегулюванню [4, с. 13-14]. Для підвищення якості роботи ДСЗ Фінляндії оцінюється також її відповідність вимогам «Фінської нагороди якості», що є аналогом системи стандартизації якості EFQM [6, с. 40].

З аналізу датського досвіду можна зауважити, що поєднання послуг сприяння працевлаштуванню для одержувачів обох типів допомоги з безробіття – страхової та соціальної – дозволяє уніфікувати види та якість послуги обом категоріям безробітних. Профілювання безробітних осіб та індивідуальний підхід до обслуговування кожного клієнта центрів працевлаштування допомагає ефективніше й дієвіше забезпечити повернення безробітних до роботи. Децентралізація

служб зайнятості з передачею більшості відповідних функцій на муніципальний рівень дає змогу краще враховувати місцеві потреби і фінансово заохотити муніципалітети до якнайшвидшого працевлаштування одержувачів допомоги з безробіття [4, с. 3-4].

Продовжуючи досліджувати передовий досвід Данії у сфері забезпечення зайнятості населення, слід виділити той факт, що в Данії Державна служба зайнятості (AF) використовує модель EFQM, яка складається з дев'яти елементів, що демонструють зв'язок між можливостями і результатами розвитку в перспективі. Можливості містять структуру та культуру управління, політику та стратегію, управління персоналом, ресурси та робочі процеси. Елементами результатів є досягнення показників продуктивності, задоволеності користувача, задоволеності персоналу і вплив на місцеву громаду та на суспільство загалом. Модель EFQM визначає зв'язок між Міністерством праці і ДСЗ на національному та регіональному рівнях і використовується для розроблення так званих «контрактів продуктивності» [6, с. 40].

Система нормативно-правового забезпечення зайнятості України з урахуванням закордонного досвіду повинна розвиватися такими шляхами:

1) поряд з існуванням єдиного спеціального закону про зайнятість населення та загальних регламентованих ним заходів сприяння та забезпечення зайнятості населення, а також загальних порядків та умов надання послуг з працевлаштування, профорієнтації, професійного навчання та перекваліфікації, надання допомоги з безробіття тощо розробляти додаткові спеціальні програми щодо закріплення конкретних індивідуально орієнтованих заходів забезпечення та сприяння зайнятості окремих категорій осіб (інвалідів, молоді, осіб пенсійного віку або осіб старших за 45 років, жінок тощо) із закріпленням обсягів фінансування, чітких завдань, які повинні бути досягнуті під час реалізації таких програм (у цифрах – кількість працевлаштованих та інші показники), відповідальних осіб і строків виконання таких завдань;

2) впровадження системи управління та контролю за якістю діяльності центрів зайнятості та інших органів та установ у сфері забезпечення зайнятості населення, які передбачали визначення та аналіз потреб клієнта, аналіз і перебудову взаємодії між організацією та клієнтами, а також розроблення і моніторинг стандартів на послуги;

3) треба розробити більш диференційовану систему та перелік видів заходів і форм соціального захисту та заходів сприяння у працевлаштуванні для різних категорій осіб, які шукають роботу та зареєстровані як безробітні, зокрема, диференціювати розміри допомоги з безробіття за віковими групами, виділяти серед осіб, що зареєстровані як безробітні: осіб, що готові та здатні приступити до роботи, осіб, що характеризуються наявністю перепон у працевлаштуванні (інваліди, особи з відсутністю будь-якої кваліфікації тощо), осіб, які характеризуються необхідністю використання додаткових гарантій при працевлаштуванні та спеціальних умовах праці (жінки, що мають неповнолітню дитину, особи віком від 16 до 18 років тощо);

4) змістити акцент державної політики зайнятості населення на більш активну увагу до професійної орієнтації та професійної підготовки населення;

5) децентралізація надання послуг зі сприяння та забезпечення зайнятості – перенесення основного обсягу повноважень щодо надання таких послуг на органи місцевого самоврядування, оскільки вони є найбільш наближеними до реальних потреб громадян кожної територіальної громади в контексті проведення адміністративно-територіальної реформи та перерозподілу обсягів фінансування та ресурсної бази кожної територіальної громади;

6) на законодавчому рівні визначити механізм взаємодії та обміну інформацією між органами державної влади, що забезпечують проведення політики у сфері зайнятості населення, органами місцевого самоврядування, роботодавцями, суб'єктами, що надають посередницькі послуги з працевлаштування щодо актуальних вакансій на ринку праці, найбільш затребуваних професій, наявності пропозиції кадрів для працевлаштування (реєстр безробітних з актуальними для роботодавців даними) та іншою інформацією, затвердивши із цього приводу окремий порядок;

7) підвищення компетенції та кваліфікації кадрів, що працюють у центрах зайнятості, шляхом запровадження в їх структурі відділу з питань менеджменту якості наданих послуг та проведеної діяльності, запровадження окремих курсів підвищення кваліфікації, систематичне проведення різноманітних тренінгів та навчання роботі з різними категоріями клієнтів, підтримання знань чинного законодавства та вивчення його новел;

8) розробити державні програми забезпечення житлом осіб та молоді, що сприяє підвищенню їхньої трудової активності та пошуку роботи не лише в межах населеного пункту проживання, а й в інших населених пунктах, навіть у сільській місцевості, цьому сприятиме розвиток підприємництва, а також виплати одноразової допомоги на підтримку добробуту тощо;

9) удосконалити систему добровільного страхування на випадок безробіття та відокремити страхові виплати у зв'язку з безробіттям, які повинні залежати виключно від розміру сплати внеску кожною конкретною особою, від соціальних виплат, які надаються державою для усіх осіб на відповідному рівні, не нижчому від мінімальних життєвих стандартів;

10) велику увагу слід приділити працевлаштуванню молоді та розробленню відповідних державних програм стратегічного розвитку;

11) забезпечення внутрішньоєвропейської мобільності працівників, тобто забезпечення Україною можливості в майбутньому працевлаштування власних громадян у всіх країнах Єврозони, визнання іншими країнами Євросоюзу дипломів та інших документів про освіту, отримання фактичної кваліфікації та професії, навичок і здібностей, що актуальні для далекого зарубіжжя;

12) розвиток законодавчого забезпечення активного залучення недержавних надавачів послуг із працевлаштування до участі в процесі забезпечення зайнятості населення тощо.

Висновок. Отже, в сучасних умовах, коли одним із пріоритетів України є інтеграція у європейський простір, Україні можливо і необхідно враховувати відповідні позитивні тенденції та напрямки розвитку законодавства про забезпечення зайнятості населення в зарубіжних країнах, їх доцільно перейняти та застосувати в Україні для удосконалення чинного законодавства в зазначеній сфері. Водночас запозичення досвіду зарубіжних країн щодо правового регулювання зайнятості населення повинне відбуватися за допомогою механізму адаптації чинного законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Звонар Й.П. Активна політика зайнятості в країнах Європейського Союзу та можливість її застосування в Україні / Й.П. Звонар // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка. – 2015. – Вип. 2 (1). – С. 145-150.

2. Забута Н. Регулювання зайнятості населення: теорія із зарубіжний досвід / Н. Забута // Економіка. Проблеми економічного становлення. – 2009. – № 5. – С. 76-82.

3. Холодницька А.В. Адаптація зарубіжного досвіду у сфері державного регулювання зайнятості населення до реалій України / А.В.Холодницька, Л.В.Боярчук // Innovative solutions in modern science № 1 (1). – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/download/727/885.

4. Передовий досвід організації взаємодії служб зайнятості і соціальної допомоги // CASE Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.case-ukraine.com.ua/archive/u/.../f7126f85c58835fb4313077497878620.pdf.

5. Удовікова К.Є. Зарубіжний досвід регулювання зайнятості населення та можливості його використання в Україні / К.Є. Удовікова. – ФСЕУ ХарРІ НАДУ, 2012.

6. Длугош О. Досвід реформування закордонних служб зайнятості з метою підвищення задоволення клієнтів і забезпечення якості надання послуг / О. Длугош, В. Дмитрієв-Заруденко // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 1. – С. 38-42.

7. Штанська О. Зарубіжний досвід взаємодії державної молодіжної політики та політики зайнятості / О. Штанська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-1/doc/5/08.pdf>.

УДК 349.23

ЯКОВЛЄВА Г.О.

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

З'ясовуються основні умови та причини, що сприяють розвитку проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення. Визначається сутність таких важливих правових категорій, як принцип права та принцип права соціального забезпечення. Аналізуються думки вчених, які займалися цією проблематикою у своїх наукових працях.

Ключові слова: принцип права, принцип права соціального забезпечення, соціальне забезпечення, право соціального забезпечення, класифікація принципів.

Выясняются основные условия, которые содействуют развитию проблематики классификации принципов права социального обеспечения. Определяется суть таких важных правовых категорий, как принцип права и принцип права социального обеспечения. Анализируются мнения ученых, которые занимались данной проблематикой в своих научных работах.

Ключевые слова: принцип права, принцип права социального обеспечения, социальное обеспечение, право социального обеспечения, классификация принципов.

The basic conditions that promote issues of classification principles of social security law will be investigated. The important legal definition, as a principle of law and the principle of the right to social security will be determined in this work. Moreover, the theoretical ways of overcoming these problems will be determined as well. This piece of work analyzes the opinions of scientists who were engaged in these issues in their scientific papers.

Key words: principle of law, principle of the right to social security, social security, social security law, classification principles.

Вступ. Сьогодні в нашій державі соціальне забезпечення населення є невід'ємним елементом системи прав і свобод людини і громадянина, які прямо передбачені в Конституції України [1]. Право на соціальне забезпечення в Україні є проголошеним, але не реалізованим на практиці, що віддаляє нашу державу від курсу демократичних перетворень та суспільного добробуту. Тому для ефективної і дієвої реалізації цього права держава встановлює систему принципів, на основі яких ґрунтується соціальне забезпечення. Ці принципи визначають засади правового регулювання та реалізації цього права. Однак нині відсутні повноцінні дослідження учених стосовно принципів, які становлять основу для забезпечення принципів права соціального забезпечення, оскільки у науковій літературі поки що немає єдиного підходу до визначення поняття і системи принципів права соціального захисту. Тобто більшість учених розглядають основні принципи існування соціального захисту через призму принципів державної системи соціального захисту або окремих організаційно-правових норм та інститутів у соціальній сфері.

Стан наукового дослідження. Дослідження загальнотеоретичних аспектів права соціального забезпечення розпочалися у середині ХХ століття. Зусилля радянських науковців (зокрема, В.С. Андреева, Є.І. Астрахана, В.А. Ачаркана, А.Н. Єгорова, О.Д. Зайкіна, М.Л. Захарова, Р.І. Іванової, В.А. Тарасової, Я.М. Фогель та ін.) призвели до формування системи знань про право соціального забезпечення, його предмет і методи правового регулювання, джерела та принципи. Проблемам дослідження принципів соціального забезпечення населення на сучасному етапі розвитку в Україні присвячено низку праць таких авторів, як В.С. Андреев, С.М. Синчук, Е.Г. Тучкова, М.Л. Ярошенко, О.В. Заяц, І.С. Захаров, Ж.А. Горбачева, Н.Б. Болотіна, Б.І. Сташків, І.В. Іванова, Ю.І. Хомич, Т.З. Герасимів та ін.

© ЯКОВЛЄВА Г.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясування проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення, у зв'язку з чим необхідно уточнити семантику терміна «принцип права» та більш вузького за значенням терміна «принцип права соціального забезпечення»; розглянути систему принципів права соціального забезпечення; з'ясувати причини й умови, які сприяють проблематиці класифікації.

Результати дослідження. Як слушно відзначає Ю.А. Тихоміров, принципи права є свого роду «ціннісним орієнтиром» для правотворчості і правозастосування у цій сфері; вони, твердить дослідник, закріплюються у законі, іншому акті та набувають чіткого нормативно-орієнтувального й системотвірного змісту для усіх норм того або іншого акту, інституту й підгалузі [1, с. 314]. Загалом погоджуючись із таким розумінням, вважаємо, що слід наголосити на закріпленні в законі або іншому акті принципів права, оскільки вони, як зауважив М.Д. Бойко, є керівними ідеями, які мають важливе значення для ефективного функціонування усієї системи норм галузі права. За допомогою принципів не тільки формулюється сучасний державний підхід до правового регулювання сфери соціального забезпечення, а й визначається суть майбутніх правових норм. Принципи – це ідеї, виражені у формі правової норми. Це означає, що принципи є правовими приписами, причому приписами обов'язковими [4, с. 54].

Станом на сьогодні відсутня єдина позиція учених щодо сутності цього поняття. Так, у науковій енциклопедії воно трактується як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації [2]. Треба відзначити те, що правові принципи вирізняються тим, що вони знаходять закріплення у нормах права. Це означає, що правові принципи є не абстрактними положеннями або ідеями, а мають практичне значення, яке полягає у правовому визначенні тих концептуальних засад, які сприяють більш ефективній реалізації функцій і завдань відповідної системи. Варто наголосити на одній із проблем класифікації принципів права соціального забезпечення, яка полягає у тому, що нині не існує єдиного кодифікованого законодавчого акту (основ законодавства або кодексу законів) про соціальне забезпечення громадян в Україні. Натомість існує низка нормативно-правових актів, які не завжди узгоджуються один з одним із питань визначення принципів (засад) соціального забезпечення, соціального захисту громадян, гарантій їхнього забезпечення [3, с. 128].

На сьогодні думки вчених щодо цієї проблеми є неоднорідними. Науковці розділяють два погляди: одні наголошують на тому, що принципи права повинні бути закріплені в нормах права, а інші вказують на те, що принципи права можуть існувати без закріплення їх у нормах права. До групи, яка стверджує, що принципи права можуть існувати без закріплення у правових нормах, належить, зокрема, Б.І. Сташків, який наголошує, що принципи права можуть існувати поза правом, поза його системою, вони не потребують закріплення у правових нормах і можуть існувати як керівні засади, вихідні положення правової науки, як норми загальносоціального права, які з різних причин не трансплантувались у норми юридичного права [5, с. 118]. Також подібні погляди поділяє П.Д. Пилипенко, який зазначає, що норми загальносоціального права є основою, керівними ідеями для юридичного права, тому загальносоціальне право у своїй основі є тими принципами права, на яких базується юридичне право як система норм [6, с. 53].

Інша група науковців наголошує на тому, що принципи права соціального забезпечення повинні обов'язково бути певною мірою закріплені (відображені) у нормах права. Так, І.М. Сирота ототожнює принципи права соціального забезпечення із принципами правового регулювання соціального забезпечення і вважає, що принцип може визнаватись правовим лише тоді, коли він прямо закріплений у нормах права або безпосередньо слідує з їхнього змісту [6, с. 64]. Такої ж думки дотримуються В.Я. Бурак, С.М. Синчук [7, с. 15].

Ми погоджуємося із другою групою учених, оскільки вважаємо, що принципи права повинні бути відображені певною мірою у нормах права. Хотілось би наголосити, що у деяких учених виникає питання: якщо принципи закріплені в законодавстві, то у чому полягає їх відмінність від правових норм? Відмінність полягає у тому, що принципи права, встановлюючи загальне правило поведінки на основі керівних ідей, не містять усіх елементів правової норми (гіпотези, диспозиції, санкції). За допомогою принципу не можна всебічно врегулювати конкретне правовідношення між суб'єктами права.

Також до проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення слід віднести те, що на сьогодні відсутнє закріплення такої правової категорії, як «принцип права соціального забезпечення». Ця проблематика ставала предметом дослідження багатьох учених, однак до єдиної думки вони так і не дійшли. Нині ці позиції діаметрально протилежні.

Зокрема, на думку Т.З. Герасиміва, принципи права соціального забезпечення – це такі правові основи, які визначають сферу його правового регулювання, порядок та умови встановлення прав і обов'язків суб'єктів, юридичний механізм забезпечення їхніх прав і законних інтересів [7, с. 26]. Окрім загальних ознак, властивих усім правовим принципам, із цього визначення вбачається, що для принципів права соціального забезпечення є характерними також специфічні риси: по-перше, сфера їх застосування; по-друге, об'єкти і суб'єкти впливу. Так, об'єктом впливу є правовідносини у сфері соціального забезпечення (їхній зміст), а суб'єктами – учасники цих відносин. Однак поза увагою Т.З. Герасиміва залишаються значення та юридичне відображення принципів права соціального забезпечення.

На думку Є.М. Доброхотової, принципи права соціального забезпечення – це засадничі ідеї, керівні начала, що характеризують єдність і основні тенденції розвитку правових норм, регулюють цю сферу суспільних відносин. Вони відображають об'єктивно сформовані закономірності розвитку суспільства, впливають зі змісту соціальної політики держави і містять узагальнену характеристику цієї галузі права. Важливо підкреслити, що правові принципи фіксують сутність галузі не у «статичі», а вказують напрями її подальшого розвитку [10, с. 35]. Особливістю цього поняття є те, що автор визначає сферу дії принципів права соціального забезпечення за межами галузі права і наголошує на наявності взаємного впливу принципів і соціальної політики держави, а також відзначає динамічність принципів права соціального забезпечення.

Беручи до уваги різнобічність і різноплановість категорії принципу права загалом і принцип права соціального забезпечення зокрема, вважаємо, що кожний із вищенаведених термінів має право на існування, а тому не будемо зупинятися на розгляді кожного з них.

Також заслуговує уваги думка Б.І. Сташкова, який визначає принципи права соціального забезпечення як основні засади, вихідні ідеї, що відображають суттєві положення права і закріплені (легалізовані) в нормативно-правових актах, виведені зі змісту законодавства чи сформульовані юридичною практикою [11, с. 119]. Ми погоджуємось із вищенаведеною думкою Б.І. Сташкова, оскільки вважаємо, що принципи права соціального забезпечення, як уже зазначали, на нашу думку, повинні певною мірою бути закріплені в нормах права. Однак на сучасному етапі розвитку цих принципів із цього питання постає низка проблем, оскільки на сьогодні не існує нормативно-правового акту, який би містив у собі загальноприйняте поняття, систему принципів права соціального забезпечення, що передбачає у подальшому проблематику, пов'язану із класифікацією принципів права соціального забезпечення.

Також до проблем класифікації принципів права соціального забезпечення слід віднести те, що на сьогодні на законодавчому і доктринальному рівні відсутній єдиний підхід до визначення системи принципів права соціального забезпечення, а також критеріїв їх класифікації.

У наукових джерелах висловлюються різні думки стосовно визначення системи принципів соціального забезпечення, критеріїв їх класифікації. Оскільки це поняття дуже близьке за своїм значенням до поняття принципів соціального забезпечення і внаслідок майже повної відсутності наукових концепцій щодо розкриття поняття і видів останнього, розглянемо різні підходи до визначення видів принципів права соціального забезпечення.

На думку І.М. Сироти, систему принципів правового регулювання соціального забезпечення становлять соціальне забезпечення на умовах обов'язкового державного соціального страхування усіх працюючих громадян, різноманітність форм і видів соціального забезпечення застрахованих працівників, диференціація умов і норм соціального забезпечення залежно від характеру і тривалості трудової діяльності та розміру страхових внесків працівників, забезпечення пенсіями та допомогам на рівні прожиткового мінімуму, здійснення соціального забезпечення за рахунок коштів державних і недержавних страхових фондів, здійснення соціального забезпечення органами державного управління, охорона й захист прав і законних інтересів громадян на соціальне забезпечення [12, с. 66–67].

На нашу думку, не з усіма видами принципів, названих автором, можна погодитись. Зокрема, принцип здійснення соціального забезпечення органами державного управління не в усіх формах соціального забезпечення має місце.

Водночас варто погодитись із М.Л. Захаровим та Е.Г. Тучковою, які визначають такі принципи права соціального забезпечення: загальність соціального забезпечення; надання соціального забезпечення працівнику, його сім'ї і кожному як члену суспільства без будь-якого зв'язку з трудовою діяльністю; встановлення рівня соціального забезпечення, що гарантує гідний рівень життя людині; різноманіття підстав і видів соціального забезпечення; диференціація (розходження) умов і норм забезпечення залежно від низки соціально значущих обставин; участь громад-

ських об'єднань, які представляють інтереси громадян у розробці, прийнятті і здійсненні рішень із питань соціального забезпечення і захисту їхніх прав [13, с. 102–108].

Для порівняння, дослідниця проблем трудового права О.Я. Лаврів, пропонуючи поняття системи принципів, отожднює її із класифікацією. Такий підхід видається дещо звуженим, хоча зв'язок між системою і класифікацією, без сумніву, має місце. Система як сукупність взаємопов'язаних елементів-принципів розкривається через класифікацію, тобто зведення принципів в окремі групи за певною ознакою [13, с. 9].

Заслужує уваги класифікація галузевих принципів соціального захисту, яку здійснив Б.І. Сташків, визначивши такі принципи: законодавче визначення умов та порядку проведення соціального забезпечення; урахування вимог норм міжнародних договорів у галузі соціального захисту; громадська доцільність права на соціальний захист; універсальність, диференціація і різноманітність видів соціального захисту; забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом; неможливість звуження змісту та обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів; незворотність виплачених грошових сум та вартості наданих соціальних послуг [14, с. 120]. Що стосується перших двох принципів цієї класифікації, то хотілось би відзначити те, що з автором можна не погодитися з приводу належності їх до галузевих принципів, оскільки вимоги першого принципу є радше загальноправовим принципом законності та верховенства права.

Із наведених позицій учених ми можемо побачити, що на сьогодні думки вчених щодо систематизації і класифікації принципів права соціального забезпечення є досить неоднорідними та суперечливими. Для вирішення цієї проблеми ми пропонуємо на законодавчому рівні визначити систему принципів права соціального забезпечення в єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті, оскільки вони є суспільно необхідними і стосуються кожного громадянина.

В межах розгляду проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення нам необхідно визначити вимоги принципів. Так, в основі визначення різних видів принципів соціального забезпечення, на нашу думку, мають лежати такі критерії: по-перше, практичне призначення; по-друге, відображення особливостей і сутності інституту соціального забезпечення; по-третє, відповідність сучасним політико-правовим умовам і напрямам державної політики реформування соціальної сфери, а також міжнародним стандартам.

У законодавстві України не визначено єдиних принципів стосовно спеціального державного соціального забезпечення окремих категорій осіб, а також додаткового соціального захисту, це також є однією із проблем класифікації принципів права соціального забезпечення. Водночас такі принципи встановлюються в окремих законах щодо соціального захисту конкретної категорії осіб. Недержавне соціальне забезпечення в Україні ще не набуло належного поширення. На законодавчому рівні встановлено лише принципи недержавного пенсійного забезпечення. Зокрема, Законом від 9 липня 2003 р. до названих принципів віднесено такі: законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом; добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків; рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі; розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів його засновників і роботодавців – платників пенсійного фонду, адміністратора, компаній з управління активами, страхових організацій з метою унеможливлення банкрутства пенсійного фонду; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи, тощо [16].

Висновки. Підсумовуючи розгляд проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення, на нашу думку, слід виокремити такі проблеми, які впливають на класифікацію принципів: по-перше, це відсутність загальноприйнятого поняття принципів права соціального забезпечення; по-друге, відсутність єдиного кодифікованого нормативно-правового акту, який би містив у собі вичерпний перелік принципів права соціального забезпечення, однак ця проблематика викликає дискусію серед учених, науковці розділилися на дві групи – ті, які вважають за потрібне певною мірою відображати принципи у нормах права, і ті, які вважають за непотрібне їх відображати (ми вважаємо, що принципи права соціального забезпечення необхідно відображати певною мірою у нормах права, однак для того, щоб не виникало проблем під час класифікації, необхідно створити кодифікований нормативно-правовий акт, у якому слід окреслити систему

принципів права соціального забезпечення та поняття принципів); по-третє, правова база, яка сформувалась довкола принципів права соціального забезпечення, є досить недосконалою і має низку прогалин (наприклад, на сьогодні не визначено єдиних принципів стосовно спеціального державного соціального забезпечення окремих категорій осіб, а також додаткового соціального захисту); по-четверте, відсутність законодавчо закріпленої системи принципів права соціального забезпечення (деякі вчені зазначають, що без належної системи неможливо класифікувати принципи права, оскільки відсутній фундамент).

Для вирішення вищенаведених проблем пропонуємо створити єдиний кодифікований нормативно-правовий акт (кодекс), який би містив у собі поняття, систему принципів права соціального забезпечення, оскільки принципи права соціального забезпечення стосуються певною мірою кожного громадянина України, а без належної правової бази важко уявити належний механізм здійснення цих принципів. Отже, вирішення цієї проблеми потребує законодавчої ініціативи.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения / Ю.А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998.
4. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : [навч. посіб.] / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 615 с.
5. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України : [навч. посіб.] / М.Д. Бойко. – К. : Олан, 2004. – 312 с.
6. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : [навч. посіб.] / Б.І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
7. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права / П.Д. Пилипенко. – Львів, 1999. – 358 с.
8. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : [підруч.] / І.М. Сирота. – Х. : Одісей, 2001. – 384 с.
9. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України : [навч. посіб.] / С.М. Синчук, В.Я. Буряк ; за ред. С.М. Синчук. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання 2006. – 318 с.
10. Герасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України / Т.З. Герасимів. – Дрогобич : Відродження, 2002. – 128 с.
11. Советское право социального обеспечения / Е.Н. Доброхотова, М.В. Филиппова, М.А. Янтураева. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1992. – 144 с.
12. Сташків Б.І. Теорія прав соціального забезпечення : [навч. посіб.] / Б.І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
13. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : [підруч.] / І.М. Сирота. – Х. : Одісей, 2001. – 384 с.
14. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – М., 2001. – 546 с.
15. Лаврів О.Я. Система принципів трудового права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.Я. Лаврів. – Х., 2007.
16. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : [навч. посіб.] / Б.І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
17. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 372. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

ЕКОЛОГІЧНЕ ТА ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.6 (477)

ШИНКАРЬОВ О.О.

**ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ
ЯК ІНСТИТУТУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА**

У статті проведено комплексне дослідження правового інституту, за допомогою якого виведено його визначення; розглянуто критерії, які дозволяють диференціювати інститути права; проаналізовано ознаки, що виокремлюють інститут екологічного права як самостійний підрозділ системи галузі права.

***Ключові слова:** інститут права, ознаки правового інституту, критерії диференціації інституту права, інститут екологічного права, система екологічного права.*

В статье проведено комплексное исследование правового института, с помощью которого выведено его определение; рассмотрены критерии, которые позволяют дифференцировать институты права; проанализированы признаки, выделяющие институт экологического права в качестве самостоятельного подразделения системы отрасли права.

***Ключевые слова:** институт права, признаки правового института, критерии дифференциации института права, институт экологического права, система экологического права.*

The article contains a complex study of the legal institute with the help of which its definition is derived, criteria that allow to differentiate the institutions of law are analyzed, and the signs highlighting the institution of environmental law as an independent subdivision of the system of the branch of law are analyzed.

***Key words:** institute of law, features of the legal institution, criteria for differentiation of the institution of law, institution of environmental law, system of environmental law.*

Вступ. Як відомо, ефективність правового регулювання суспільних відносин досягається не тільки шляхом удосконалення законодавства, а й завдяки посиленню взаємодії структурних елементів системи права, зокрема інститутів права. Останні мають таку міру виокремлення юридичних норм, що під час вилучення з правового регулювання окремого правового інституту стає неможливою регламентація відповідної сфери суспільних відносин [1]. Вони охоплюють меншу порівняно з галуззю сукупність юридичних норм і розрізняються між собою за предметною ознакою регулювання, тобто особливостями окремих видів суспільних відносин або окремими аспектами (елементами) якогось конкретного різновиду суспільних відносин. Так, С. Алексєєв зазначав, що природа й особливості правового інституту можуть бути правильно зрозумілі у тому випадку, якщо виходити з того, що це – така спільність норм-приписів, яка, у свою чергу, є елементом наступного, головного підрозділу – галузі права. З такого погляду правовий інститут є основою галузі права. Юридичні норми утворюють галузь права не безпосередньо, а через інститути [2].

Стан наукового дослідження. В. Лазарєв свого часу зауважував, що інститут права – це «основний елемент системи права, представлений сукупністю правових норм, що регулюють однорідну групу суспільних відносин» [3]. М. Байтін, висловлюючи подібну думку, писав: «Правовий інститут – це сукупність норм, що регулюють той чи інший вид схожих, близьких, у цьому сенсі родинних

відносин» [4]. На думку О. Кирімової, правовий інститут є «окремим комплексом правових норм, що регулює за допомогою специфічних прийомів і способів однорідний вид або аспект суспільних відносин» [5]. Близькі за своїм змістом визначення можна зустріти і в роботах інших науковців [6].

Результати дослідження. Таким чином, визначення правового інституту, пропонувані в науковій юридичній літературі, мають однакове смислове навантаження і відрізняються одне від одного тільки окремими нюансами. Як правило, називаються такі ознаки правового інституту: комплекс, окрема система правових норм, вплив на відносини певного виду, наявність у структурі відправних норм, внутрішня організованість норм, що становлять правовий інститут [7]. Можна зробити висновок, що правовий інститут є структурною одиницею системи права, наступною за підгалуззю права, за умови, що відповідна галузь характеризується складною будовою. Інститут права відрізняється від галузі і підгалуззі насамперед масштабом предмета правового регулювання. Він упорядковує не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише різні аспекти вузької групи типових суспільних відносин.

Загалом інститути права характеризуються такими ознаками: наявність нормоутворюючих і нормозабезпечувальних приписів; їхнім змістом є як права та обов'язки, так і процедури їх здійснення; наявність завершеності правового регулювання у межах однорідної групи суспільних відносин; їхньою основою є відповідна чітка галузева конструкція; можуть бути як загальними, так і спеціальними; критеріями їх виокремлення є специфіка галузевого предмета та методу правового регулювання; в основі їх виокремлення лежать не лише мета правового регулювання, а й практичні потреби їх реалізації; основою цілісності нормативно-правового інституту у межах галузі є уніфікованість принципів. Отже, галузевий нормативно-правовий інститут – це сукупність нормативно-правових приписів, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у межах видових предмета правового регулювання і юридичної конструкції [8].

Як відомо, серед різних критеріїв, що дозволяють диференціювати інститути права, виокремлюється предмет і метод правового регулювання. Ці критерії дозволяють виокремити конституційно-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові, господарсько-правові та інші галузеві нормативно-правові інститути. В юридичній літературі висловлюються позиції не лише щодо диференціації, а й їх інтеграції. Так, на думку В. Сирих, юридичним критерієм об'єднання приписів в інститути є така сукупність ознак: змістовна єдність нормативно-правових приписів (проявляється у загальних положеннях, правових принципах, правових поняттях, правовому режимі), повнота врегулювання (проявляється в унікальності функцій інституту, відсутності дублювання інших інститутів), якісна виокремленість у структурі відповідного джерела права (главі, розділі чи іншій частині). Хоча, на думку інших учених, процеси інтеграції нормативно-правових приписів властиві насамперед галузевій структурі системи джерел права. Отже, критерієм виокремлення нормативно-правових інститутів у межах галузі є не лише однорідність суспільних відносин, а й специфіка застосування загальногалузевого методу до певного виду відносин, який набуває особливого характеру. Водночас регулювання одних і тих же відносин може здійснюватися різними нормативно-правовими приписами. Тому важливим додатковим інститутоутворюючим фактором є метод правового регулювання. При цьому метод правового регулювання повинен не лише містити правові засоби впливу на суспільні відносини, а й визначати коло суб'єктів, на яких буде здійснюватися вплив, бути основою для визначення їхнього правового статусу, підстав і змісту прав та обов'язків суб'єктів права, процедури їх реалізації, характеру юридичних наслідків [9].

Ознаки, що виокремлюють інститут екологічного права як самостійний підрозділ системи галузі, зумовлені визначальними функціями конкретного правового інституту, його роллю у забезпеченні цілісного, відносно завершеного регулювання відповідних екологічних відносин. З погляду регулятивних властивостей кожний інститут права забезпечує самостійний регулятивний вплив на певну ділянку екологічних та тісно пов'язаних із ними відносин. Ця ознака є головною, уособлює ті або інші спільності норм екологічного права в його інституті. Кожен інститут екологічного права уособлюється у межах системи галузі і за своїм інтелектуально-вольовим змістом. Регулюючи чітко визначену ланку суспільних відносин, інститут відрізняється фактичною і юридичною однорідністю. Його зміст виражено у специфічній групі понять, загальних положень, термінів. Усе це (єдність регулятивних особливостей, інтелектуально-вольового, юридичного змісту) свідчить про існування сталої правової спільності – інституту екологічного права.

Інститути екологічного права отримують зовнішнє уособлене закріплення у системі екологічного законодавства. Іноді правовий інститут закріплюється в окремому нормативному юридичному акті.

Під час визначення категорії «інститут екологічного права» слід також враховувати те, що:

1) інститути екологічного права не «створюють» нові групи суспільних відносин, а об'єднують норми екологічного права, які регулюють уже сформовані суспільні відносини, що є предметом еколого-правового регулювання;

2) інститути екологічного права є первинною системоутворюючою основою відповідної галузевої системи;

3) інститути екологічного права об'єднують у своєму складі не тільки матеріальні, а й процесуальні норми, а також норми інших галузей права («комплексні інститути»), які регулюють певні групи суспільних відносин, що є предметом екологічного права.

Зазначені принципи теоретико-методологічні положення дозволяють визначити інститут екологічного права як основну системоутворюючу складову системи національного екологічного права, представлену функціонально взаємозумовленими і взаємопов'язаними матеріальними і процесуальними нормами екологічного та інших галузей права, що регулюють історично сформовані самостійні групи суспільних відносин, які є предметом екологічного права. Тобто інститути екологічного права не створюють за допомогою норм екологічного права відокремлені групи економічних, соціальних, виробничих та інших суспільних відносин, які традиційно входять до предмета екологічного права, а здійснюють правовий вплив на вже сформовані суспільні відносини.

Загальними кваліфікуючими ознаками інституту екологічного права є:

1) наявність певного виду об'єктивно сформованих суспільних відносин, що потребують нормативно-правового регулювання;

2) ідентифікація правового регулювання цієї групи суспільних відносин з основною функцією (функціями) конкретної галузі права;

3) системність і автономність існування матеріальних і процесуальних норм права в межах конкретного інституту екологічного права та їх функціональна взаємозумовленість.

До спеціальних кваліфікуючих ознак цієї категорії слід віднести: 1) об'єктивне існування відносно самостійних груп суспільних відносин, які в силу свого значення для суспільства і держави потребують еколого-правового регулювання, тобто становлять предмет екологічного права; 2) ототожнення вказаних груп суспільних відносин з основними напрямками і видами впливу екологічного права на суспільні відносини; 3) наявність достатньої кількості матеріальних і процесуальних, установчих і регулятивних та інших видів еколого-правових й інших норм права, необхідних для регулювання суспільних відносин, що є предметом екологічного права; 4) наявність креативних, структурних і функціональних комплексних зв'язків між нормами, що регулюють суспільні відносини, що є складовою предмета екологічного права; 5) об'єктивізація системи норм екологічного та інших галузей права, що існують у межах інституту екологічного права у системі екологічного законодавства України.

Як і будь-яка інша категорія права, інститути екологічного права характеризуються своєю динамічністю: вони виникають, розвиваються, удосконалюються, а іноді й занепадають та припиняють своє існування.

Інститути екологічного права України мають такі ж загальні ознаки, як й інші галузеві інститути права, водночас відрізняються від них за предметом правового регулювання, методом правового регулювання, формою і структурою, колом суб'єктів, формами об'єктивізації у джерелах національного права. При цьому інститути екологічного права взаємодіють з іншими інститутами публічного і приватного, матеріального і процесуального, національного і міжнародного права через систему нормативних, креативних і функціональних взаємозв'язків [10].

Висновки. Отже, на підставі викладеного вище можна зробити такі висновки. Інститут екологічних обов'язків може бути визначений як порівняно невелика, стійка група норм права, які регулюють певний вид однорідних суспільних відносин, а саме встановлені офіційними джерелами права моделі належної поведінки у сфері захисту навколишнього природного середовища.

Інститут екологічних обов'язків охоплює меншу порівняно з галуззю сукупність юридичних норм, відрізняється від інших інститутів екологічного права за предметною ознакою регулювання. Саме відносна самостійність, специфічність відносин певної групи порівняно з іншими відносинами, тісний взаємозв'язок цих відносин є причиною виникнення у системі права відповідного правового інституту, який кореспондує цій групі відносин.

Інститут екологічних обов'язків формується об'єктивно, а не створюється штучно. Норми, що становлять цей інститут права, не можуть за волею законодавця переміщуватись у межі іншого правового інституту, оскільки вони є єдиним, нероздільним цілим, втілюють особливу юридичну конструкцію.

Загалом до екологічної галузі права належить велика кількість інститутів права, кожен з яких володіє певною автономією, оскільки спрямований на врегулювання відносно самостійних питань. Але при цьому всі інститути функціонують у тісному взаємозв'язку між собою усередині галузі права, до якої належать.

Сконцентровані на регулюванні певної, іноді вузької ланки суспільних відносин, інститути права лише у поєднанні, взаємодії забезпечують галузеве регулювання. Водночас головна функція інституту права полягає у тому, щоб у межах свого предмета забезпечити цілісне, відносно завершене регулювання. Це означає, що інститут права має володіти певним «комплексом» правових норм, за допомогою яких можна охопити всі суттєві моменти регулювання відповідної групи відносин.

Як цілісне утворення інститут екологічних обов'язків характеризується єдністю змісту, яка виражається у загальних положеннях, правових принципах або сукупності правових понять, що використовуються, єдності правового режиму регульованих суспільних відносин. Унаслідок цього інститут екологічних обов'язків є унікальним, виконує лише властиві йому функції і не дублюється іншими структурними компонентами системи права.

За елементним складом розрізняють прості і складні інститути. Останні охоплюють кілька простих інститутів. Інститут екологічних обов'язків належить до складних, оскільки включає, наприклад, такі інститути, як відшкодування завданої навколишньому природному середовищу шкоди, дотримання екологічних нормативів і стандартів, здійснення господарської діяльності з дотриманням вимог екологічної безпеки, внесення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, збереження та охорона окремих об'єктів навколишнього природного середовища тощо.

За змістом суспільних відносин, що становлять предмет регулювання, інститут екологічних обов'язків є матеріальним, тобто спрямованим на встановлення обов'язків і відповідальності суб'єктів права, а за функціями – регулятивним, тобто таким, що спрямований на реалізацію регулятивної функції екологічного права.

Список використаних джерел:

1. Киримова Е.А. Правовой институт: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е.А. Киримова. – Саратов, 1998. – 23 с.
2. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев // Собрание сочинений : в 10 т. Т. 2: Специальные вопросы правоправедения. – М. : Статут, 2010. – С. 7–224.
3. Общая теория права и государства / под ред. В.В. Лазарева. – М. : Юристъ, 1996. – С. 211.
4. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – М. : Право и государство, 2005. – С. 173.
5. Киримова Е.А. Правовой институт: понятие и виды : [учеб. пособ.] / Е.А. Киримова ; Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2000. – С. 15.
6. Петрик В.В. Поняття та сутність інституту відводу в цивільному процесі / В.В. Петрик // Адвокат. – 2011. – № 9. – С. 40–43.
7. Петров Д.Е. Отрасль права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История правовых учений» / Д.Е. Петров. – Саратов, 2001. – 30 с.
8. Левицька Н. Галузеві нормативно-правові інститути: теоретичні питання / Н. Левицька // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2013. – Вип. 57. – С. 53–59.
9. Сырых В.М. Теория государства и права : [учеб. для вузов] / В.М. Сырых. – 6-е изд. – М. : Юстицинформ, 2012. – С. 237–238.
10. Носенко О.В. Співвідношення та взаємодія інститутів конституційного права України й інших галузевих інститутів права / О.В. Носенко // Адвокат. – 2007. – № 1. – С. 11–15.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.51

ВОЛКОВ В.А.

**ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ
ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

У статті досліджений зміст поняття «правова основа діяльності державного органу», виділені його особливості та складові елементи. Проаналізовані нормативно-правові акти, які регулюють діяльність Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками, визначено місце адміністративно-правових норм та адміністративного законодавства в їх системі.

Ключові слова: правова основа, нормативно-правовий акт, адміністративно-правова норма, Державна служба з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

В статье исследовано содержание понятия «правовая основа деятельности государственного органа», выделены его особенности и составные элементы. Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность Государственной службы по лекарственным средствам и контролю за наркотиками, определено место административно-правовых норм и административного законодательства в их системе.

Ключевые слова: правовая основа, нормативно-правовой акт, административно-правовая норма, Государственная служба по лекарственным средствам и контролю за наркотиками.

In the article the content of the concept «legal basis of activity of the state body» is investigated, its features and constituent elements are singled out. The legal acts regulating the activity of the State Service for medicine drugs and drug control have been analyzed, the place of administrative and legal norms and administrative legislation in their system has been determined.

Key words: legal basis, normative legal act, administrative and legal norm, State Service for medicine drugs and drug control.

Вступ. Реалізація державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу вимагає належної організації та упорядкування. Звичайно, як і будь-яка державна діяльність, вона має здійснюватися відповідно до певних правил, конкретними суб'єктами, в точці визначених формах та із застосуванням оптимальних методів.

Зазначене вище дає змогу зробити висновок, що відповідні правила, форми та методи здійснення державної політики у сфері обігу лікарських та наркотичних засобів, а також організація діяльності державних суб'єктів із її реалізації, зокрема, мають бути закріплені у відповідних документах (законах, підзаконних актах та ін.), які найчастіше називають узагальненими термінами «правова основа», «нормативно-правова основа», «правова база», «правові засади» тощо. Зважаючи на таку різноманітність думок та підходів, існує проблема належного визначення сутності терміну «правова основа» та аналізу його змісту відповідно до діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням правових основ діяльності державних інституцій присвячувалися праці фахівців у галузі теорії держави та права, теорії управління, конституційного права, адміністративного права, організації діяльності судових та правоохоронних органів, зокрема Бабенка Е.В., Гусарова С.М., Делія Ю.В., Литовки В.М., Лібенка І.О., Серьогіної С.Г., Шендрика В.В. [1–6]. Процеси оптимізації системи центральних органів виконавчої влади та зміни в чинному законодавстві України, що відбулися останнім часом під впливом євроінтеграційних процесів, змушують нас переглянути існуючі підходи до сутності правових основ діяльності державних органів, зокрема тих, що реалізують державну політику у сферах обігу лікарських та наркотичних засобів.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності поняття «правова основа діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками» та визначення в її структурі місця адміністративно-правових норм та адміністративно-правових актів.

Результати дослідження. Вважаємо за доцільне розпочати дослідження з проведення теоретичного аналізу терміну «правова основа». Як можна побачити, це поняття складається з двох слів «правова» та «основа». Відповідно до тлумачних словників основа явища – це джерело, головне, на чому будується це явище, те що складає його сутність, вихідні, головні положення чого-небудь [7, с. 480]; основи – це головні засади, база виникнення чого-небудь [8, с. 869]; те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується; провідні принципи, правила, якими хто-небудь постійно керується в житті, діяльності; найважливіші, вихідні положення чого-небудь (науки, теорії і т. ін.) [9]. Прикметник «правові» вказує нам на те, що ці вихідні положення (принципи, правила) ґрунтуються на праві, тобто на системі загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин. Тобто саме ці правила поведінки (тобто правові норми) і є вихідними положеннями будь-якої діяльності.

У науковій літературі ми також можемо зустріти дефініції цього поняття. Так, Серьогіна С.Г. говорить, що правова основа являє собою сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі організації й функціонування органів публічної влади, закріплюють елементи їх організації і діяльності. Норми, що становлять правову основу організації та діяльності органів публічної влади, наповнені єдиним юридичним змістом, але можуть бути диференційовані й за іншими ознаками [3]. Лібенко І.Ю. аналізує нормативно-правову основу адміністративно-юрисдикційної діяльності ДСБЕЗ залежно від юридичної сили правових джерел, якими її врегульовано [5]. Стороженко О.В., говорячи про нормативно-правову основу функціонування сфери культури, підкреслює, що вона здійснюється на основі нормативно-правових актів, які умовно їх можна поділити на три групи: основні, які регулюють загальні питання сфери культури; галузеві – нормативно-правові акти, які регулюють окремі ділянки сфери культури; місцеві – регіональні та обласні Програми розвитку галузей культури міст та областей України [10]. На думку Гусарова С.М. та Шендрика В.В., правова основа – це правовий базис, фундамент, спираючись на який функціонує вся оперативно-розшукова діяльність. Правова основа цього виду державно-правової діяльності розглядається як сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, у рамках яких вона починається, розвивається та припиняється, й, відповідно, в рамках яких можуть і повинні діяти всі суб'єкти оперативно-розшукової діяльності та інші суб'єкти, які потрапляють або залучаються до сфери оперативно-розшукової діяльності [6].

Якщо ми звернемося до положень чинних нормативно-правових актів, то серед них також можемо знайти норми, що описують нормативну (правову основу) діяльність відповідних органів державної влади. Так, правову основу діяльності Служби безпеки України становлять Конституція України, закон України «Про службу безпеки України» та інші акти законодавства України, відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною [11]. Правову основу діяльності Національної поліції складають Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони України, акти Президента України та постанови Верховної Ради України, прийняті відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, а також видані відповідно до них акти Міністерства внутрішніх справ України, інші нормативно-правові акти [12]. Нормативно-правовими засадами діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, є Конституція України, Закони України «Про електроенергетику», «Про природні монополії», «Про засади функціонування ринку природного газу», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [13].

Отже, як попередній висновок, можна зазначити, що наукова спільнота та законодавці під правовою основою (нормативно-правовою основою) в більшості випадків розуміють сукупність

нормативно-правових актів, які регулюють діяльність певного державного органу, або здійснення будь-якої соціально значущої діяльності.

На підставі цього правовою основою діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками є система правових норм, яка закріплюється в законах, підзаконних нормативних актах, міжнародних документах, ратифікованих у встановленому порядку, та регулює суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією цієї службою державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу.

Наступним проаналізуємо зміст зазначених законів та підзаконних нормативних актів. Причому зауважимо, що ми розглянемо лише деякі нормативні акти, враховуючи обмежений об'єм публікації.

Конституція України. Конституція України є основним законом нашої держави. Вона є базовим нормативним актом, що визначає принципи функціонування усіх державних органів. Так, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Закони та інші нормативно-правові акти, в т.ч. що приймає Державна служба з лікарських засобів та контролю за наркотиками, приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Необхідність створення розглядуваного нами органу та закріплення за ним певних повноважень у сферах обігу лікарських та наркотичних засобів випливає зі статей 42 та 49 Основного закону, де зазначається, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [14].

Закони України. Серед законів, що є основою діяльності Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками, насамперед, слід виділити Закон України «Про лікарські засоби». Цей Закон регулює правовідносини, пов'язані зі створенням, реєстрацією, виробництвом, контролем якості та реалізацією лікарських засобів, визначає права та обов'язки підприємств, установ, організацій і громадян, а також повноваження в цій сфері органів виконавчої влади і посадових осіб. Відповідно до статті 4 цього закону управління у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів у межах своєї компетенції здійснюють центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів (Державна служба з лікарських засобів та контролю за наркотиками). Стаття 14 цього закону закріплює за цією службою повноваження щодо контролю за якістю лікарських засобів та умовами їх виробництва, стаття 15 визначає конкретні повноваження посадових осіб цієї служби, цим законом визначається порядок правового захисту посадових осіб Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками [15].

Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» є керівним документом щодо діяльності Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками у сфері надання ліцензій на здійснення господарської діяльності зазначеної вище. Так, у структурі служби діє відділ ліцензування господарської діяльності з оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, що здійснює отримання та розгляд заяв щодо видачі ліцензій, переоформлення ліцензій, про розширення провадження виду господарської діяльності, про звуження провадження ліцензіатом виду господарської діяльності на виробництво (виготовлення) лікарських засобів в умовах аптеки, оптову, роздрібною торгівлю лікарськими засобами, про анулювання ліцензій та документів, що до них додаються. Також аналогічні функції виконує відділ ліцензування діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів центрального апарату Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

Постанови Кабінету Міністрів України. Слід відмітити постанову Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647, яка затвердила Положення про Державну службу з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Згідно із цим нормативним актом основними завданнями служби є: реалізація державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, медичних виробів та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також внесення Міністрові охорони здоров'я пропозицій щодо формування

державної політики в зазначених сферах; ліцензування господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; здійснення державного регулювання і контролю у сферах обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та протидії їх незаконному обігу [18].

Наступною постановою Кабінету Міністрів України, на яку слід звернути увагу, є постанова від 14.09.2005 № 902, якою визначається механізм державного контролю якості лікарських засобів, що ввозяться в Україну, і який здійснюється з метою недопущення обігу фальсифікованих, неякісних та незареєстрованих лікарських засобів. Такий державний контроль якості здійснюють Державна служба з лікарських засобів та контролю за наркотиками та її територіальні органи. Для забезпечення належного здійснення державного контролю якості лікарських засобів Державна фіскальна служба подає інформацію про ввезені на територію України лікарські засоби [19]. Наступним слід зазначити порядок провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом, який визначає процедуру провадження суб'єктами господарювання – юридичними особами незалежно від форми власності – діяльності, пов'язаної з культивуванням рослин, розробленням, виробництвом, виготовленням, зберіганням, перевезенням, пересиланням, придбанням, реалізацією (відпуском), ввезенням на територію України, вивезенням з її території, транзитом через територію України, використанням, знищенням наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів та контролю за їх обігом.

У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом» від 03.06.2009 № 589 зазначається, що така діяльність у кількості, що перевищує гранично допустиму, провадиться суб'єктами господарювання на підставі ліцензії, виданої Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Крім того, ввезення на територію України, вивезення з її території та транзит через територію України засобів і речовин, включених до таблиць II і III та списку 1 таблиці IV переліку препаратів, що містять наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори в кількості, що перевищує гранично допустиму, здійснюється суб'єктами господарювання на підставі дозволу, виданого Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками [20].

Нормативні акти Міністерства охорони здоров'я. Серед них слід відмітити правила виробництва (виготовлення) та контролю якості лікарських засобів в аптеках, які розроблені з метою посилення контролю за якістю лікарських засобів, що виробляються (виготовляються) в аптеках, дія яких поширюється на всіх суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво (виготовлення) лікарських засобів в умовах аптек. У цьому акті містяться загальні вимоги до виробництва (виготовлення) лікарських засобів в аптеках, вимоги до приміщень та обладнання, вимоги до працівників тощо. Також ним встановлюється правило, що державний контроль за забезпеченням належних умов виробництва (виготовлення) та контролю якості лікарських засобів в аптеках здійснюється органами державного контролю якості лікарських засобів (Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками) [21].

Міжнародні нормативні акти. Серед таких документів ми маємо виділити Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1988, Конвенцію про психотропні речовини від 21.02.1971, Директиву 2001/83/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС «Про зведенні закони Співтовариства щодо лікарських препаратів для людини» від 06.11.2001 ін. [23–26]. Зазначені міжнародні акти ратифіковані Україною, тобто є частиною національного законодавства і по своїй суті є документами, на підставі яких мають прийматися закони України та підзаконні акти в частині врегулювання обігу наркотичних та лікарських засобів, здійснення державного регулювання та контролю в цих сферах, встановлення юридичної відповідальності тощо.

На підставі проведеного дослідження зробимо **висновки**.

1. Під поняттям «правова основа» (нормативно-правова основа) в узагальненому вигляді розуміється сукупність нормативно-правових актів, які регулюють діяльність певного державного органу, або здійснення будь-якої соціально значущої діяльності.

2. Правовою основою діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками є система правових норм, яка закріплюється в законах, підзаконних нормативних актах, міжнародних документах ратифікованих у встановленому порядку, та регулює суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією цієї службою державної політики у

сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу.

3. Зазначені нормативно-правові акти можна систематизувати в залежності від їх юридичної сили: Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, законодавчі акти: закони, кодекси, підзаконні нормативні акти: постанови Кабінету Міністрів України, накази Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками, накази Міністерства охорони здоров'я, розпорядження місцевих державних адміністрацій тощо.

4. Щодо місця адміністративного законодавства в цій системі нормативно-правових актів, то відмітимо кілька аспектів.

По-перше, багато суспільних відносин у сфері обігу наркотичних та лікарських засобів мають адміністративно-правову природу, тобто це відносини, що виникають у сфері державного управління в цих галузях суспільного життя, характеризуються наявністю суб'єкта, що має державно-владні повноваження, виникають незалежно від згоди однієї зі сторін. Тому природно, що в законах України існують норми, які регулюють зазначені суспільні відносини і також є адміністративно-правовими: 1) закон України «Про лікарські засоби»: стаття 4 «Державне управління у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів», стаття 9 «Державна реєстрація лікарських засобів», стаття 13 «Поняття та завдання державного контролю якості лікарських засобів»; 2) Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»: стаття 4. «Державна політика у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», стаття 5. «Повноваження центральних органів виконавчої влади у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу», стаття 6. «Заходи контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», стаття 12. «Обмеження обігу окремих наркотичних засобів, психотропних речовин», Розділ IV «Державний контроль за виконанням положень Закону»; 3) закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності»: стаття 3. «Принципи державної політики у сфері ліцензування», стаття 4. «Спеціально уповноважений орган з питань ліцензування», стаття 6. «Повноваження органів ліцензування»; 4) закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»: стаття 3. «Основні принципи державного нагляду (контролю)», стаття 4. «Загальні вимоги до здійснення державного нагляду (контролю)», стаття 8. «Повноваження та обов'язки органу державного нагляду (контролю)».

По-друге, підзаконні акти Кабінету Міністрів України, Міністерства охорони здоров'я, Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками за своєю суттю також є адміністративно-правовими, адже встановлюють конкретний порядок здійснення державного управління в сферах обігу наркотичних та лікарських засобів, повноваження певних органів держави, в т.ч. Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, порядок здійснення ліцензування, видачі дозвільних документів, здійснення перевірок, вирішення правових спорів, притягнення до адміністративної відповідальності тощо. Отже, вони містять, в основному, адміністративно-правові норми, тобто предмет їх регулювання становлять суспільні відносини, що складаються в процесі державного управління у сферах охорони здоров'я, обігу лікарських та наркотичних засобів, і вони є головним інструментом реалізації методу адміністративного права, в них закріплюються приписи, заборони та дозволи, що використовуються для регулювання відповідних суспільних відносин, а їх реалізація забезпечується державним примусом.

На цій підставі ми можемо сказати, що адміністративно-правові норми та адміністративно-правові акти займають центральне місце в діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, адже за своєю суттю суспільні відносини, що виникають з приводу реалізації нею державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, та здійснення державного регулювання і контролю у сферах обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та протидії їх незаконному обігу є адміністративно-правовими. Сама служба наділена державно-владними повноваженнями в цих сферах, спори між нею та іншими суб'єктами суспільних відносин вирішуються в адміністративному та судовому порядку, а до винних осіб можуть застосовуватися заходи адміністративного примусу, в т.ч. адміністративної відповідальності.

Перспективними напрямками подальших досліджень ми визначимо дослідження повноважень Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками

Список використаних джерел:

1. Бабенко Є.В. Особливості нормативно-правового регулювання укладення та зміни трудового договору / Є.В. Бабенко // Європейські перспективи. – 2012. – № 3(3). – С. 94–98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3\(3\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3(3)_19).
2. Делія Ю.В. Правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики : дис...канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю.В. Делія ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2003. – 230 с.
3. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні / С.Г. Сербогіна. – Х. : Право, 2005. – 256 с.
4. Литовка В.М. Правові основи правозахисної діяльності органів прокуратури у сфері формування та використання коштів спеціальних фондів бюджетних установ / В.М. Литовка // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 2(7). – С. 34–37.
5. Лібенко І.Ю. Нормативно-правова основа адміністративно-юрисдикційної діяльності державної служби боротьби з економічною злочинністю та шляхи її вдосконалення / І.Ю. Лібенко // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 207–211.
6. Основи оперативно-розшукової діяльності / О.Ю. Анциферов, М.В. Стащак, В.В. Шендрик та ін. ; за редакцією С.М. Гусарова. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2015. – 312 с.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 словифразеологических выражений. Российская АН. Российский фонд культуры. – 3-е изд., стереотипное. – М. : Азъ, 1996. – 928 с.
8. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970. – 1980.
10. Стороженко О.В. Нормативно-правова основа функціонування сфери культури / О.В. Стороженко // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 4. – С. 273–279.
11. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.
12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.
13. Нормативно-правові засади діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики.
14. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.
15. Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.
16. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.
17. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII.
18. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647.
19. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю якості лікарських засобів, що ввозяться в Україну : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.09.2005 № 902.
20. Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 № 589.
21. Про затвердження Правил виробництва (виготовлення) та контролю якості лікарських засобів в аптеках : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.10.2012 № 812.
22. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення законодавства України щодо забезпечення якості лікарських засобів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 26.10.2001 № 428.
23. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1988.
24. О своде законов Сообщества в отношении лекарственных препаратов для человека (Сопоставленный англо-русский перевод): Директива 2001/83/ЕС Европейского парламента и совета ЕС от 6.11.2001.
25. Конвенція про психотропні речовини від 21.02.1971.
26. Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я від 28.10.2011.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕФІНАНСУВАННЯ

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «принципи права». Визначено, що загальними принципами в діяльності Національного банку України у сфері рефінансування є: принцип верховенства права, законності, відповідальності, гласності та економічності. Зазначено, що єдність принципів діяльності Національного банку України у сфері рефінансування забезпечує її виключну ефективність та доцільність із точки зору адміністративного втручання в приватний грошово-фінансовий сектор нашої держави.

Ключові слова: принцип, принцип права, рефінансування, ліквідність, Національний банк України.

В статье на основе анализа научных взглядов ученых исследованы теоретические подходы к толкованию понятия «принципы права». Определено, что общими принципами в деятельности Национального банка Украины в сфере рефинансирования являются принципы: верховенства права, законности, ответственности, гласности и экономичности. Отмечено, что единство принципов функционирования Национального банка Украины в сфере рефинансирования обеспечивает исключительную эффективность и целесообразность его деятельности с точки зрения административного вмешательства в частный денежно-финансовый сектор нашего государства.

Ключевые слова: принцип, принцип права, рефинансирование, ликвидность, Национальный банк Украины.

The article, based on an analysis of scientific views of scientists, the theoretical approaches to the interpretation of the term "legal principles". Determined that the general principles of the National Bank of Ukraine in refinancing are: rule of law; rule of law; responsibility; transparency and efficiency. It is noted that the unity of the principles of the National Bank of Ukraine in its refinancing provides exceptional efficiency and expediency in terms of administrative intervention in private monetary and financial sector of our country.

Key words: principle, principle of law, refinancing, liquidity, National Bank of Ukraine.

Вступ. Одним з основних напрямків роботи Національного банку України (далі НБУ) є регулювання ліквідності банківської системи та окремих банків. Даний сектор діяльності НБУ складається з різних інструментів, застосування яких можливо лише за наявності нормативно-визначених умов. Серед усього різноманіття інструментарію підтримки ліквідності важливе місце посідають операції рефінансування. Вони, у свою чергу, складаються з різних засобів та методів реалізації, а також мають нормативний вираз, що проявляється в їх нормативному закріпленні в офіційних актах України. Однак той факт, що діяльність Нацбанку у сфері рефінансування і підтримки ліквідності взагалі має адміністративно-правове забарвлення, говорить про необхідність існування принципів здійснення такої діяльності.

Стан дослідження. Дослідженню сутності принципів діяльності Національного банку України приділяли увагу у своїх наукових працях такі вчені, як: Б.П. Адамик, О.І. Береславська, Є.О. Бублик, С.М. Козьменко, М.І. Макаренко, В.І. Міщенко, М.Ф. Пуховкіна, Т.Г. Савченко, А.В. Сомик та інші. Однак єдиного комплексного дослідження, присвяченого принципам діяльності Національного банку України саме у сфері рефінансування, так проведено і не було.

Постановка завдання. Саме тому метою статті є надати характеристику загальним принципам діяльності Національного банку України у сфері рефінансування.

Результати дослідження. Виклад основного матеріалу представленого наукового дослідження слід розпочати з визначення сутності поняття «принцип права». У науковій літературі вказаний термін вживається в різних значеннях: 1) основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливність, рівність громадян перед законом тощо); 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [1, с. 110]. Основу принципів права, на нашу думку, складають два ключові моменти: 1) юридичний, що полягає у відображенні в кожному принципі ознак, тенденцій, особливостей певних правових відносин; 2) вольовий, суть якого становить факт зародження будь-якого юридичного принципу не в нормах законодавства, а в процесі розумової діяльності суспільства щодо аналізу дійсного правового стану в державі.

Підтвердження цієї думки можна знайти в роботах В.М. Семенова та А.Є. Пашерстника, які вважають, що принципи права – це продукт свідомості й волі людей, які містять певні веління, приписи, правила поведінки, що реалізуються в життя суспільством і державою та регулюють стільки, скільки регулює саме право [2, с. 100; 3]. Це є підтвердженням того, що правові принципи відіграють велике значення в процесі координації правовідносин тієї чи іншої спрямованості. Окрім цього, вихідні положення, сформовані у свідомості людей і викладені ними в офіційних актах, стосуються не тільки певного кола відносин у суспільстві, але й конкретних юридичних інститутів, явищ, операцій чи процедур. Якщо звернути увагу, то практично будь-яка правова проблематика характеризується наявністю принципів, які показують широту її дії та застосування. У даному разі рефінансування, як один із інструментів підтримки банківської ліквідності, не є виключенням із правил.

Таким чином, принципи діяльності НБУ у сфері рефінансування – це основоположні засади, ідеї які лежать в основі використання відповідного інструменту в процесі безпосереднього регулювання банківської ліквідності. Їх головною особливістю є те, що вони в переважній більшості породжуються саме під час здійснення такої діяльності, якщо не брати до уваги загальноправові принципи, про які піде мова нижче. Аналізуючи норми чинного законодавства України, вважаємо, що весь масив принципів діяльності Нацбанку можна поділити на дві великі групи. До першої слід віднести вихідні положення, які є основою діяльності Національного банку України взагалі, тобто дані ідеї характеризують НБУ як специфічний орган влади у сфері регулювання та нагляду фінансового сектору. Друга група принципів характеризує діяльність Нацбанку конкретно у сфері рефінансування. Розкриваючи зміст загальних принципів діяльності НБУ у сфері рефінансування, ми в першу чергу торкаємось особливостей та основних засад функціонування Національного банку України в цілому. На основі аналізу норм чинного законодавства України вважаємо можливим виділити загальні принципи діяльності Національного банку України у сфері рефінансування. Такими принципами, на нашу думку, є: принцип верховенства права; принцип законності; принцип відповідальності; принцип гласності та принцип економічності.

У першу чергу вважаємо за необхідне приділити увагу таким двом основоположним принципам, як верховенство права та законність. Головною особливістю цих вихідних положень виступає той факт, що вони дістали закріплення у Конституції України. Тому саме зазначені принципи, на наше переконання, необхідно розглядати першочергово, адже вони мають виключне значення як для діяльності НБУ в цілому, так і конкретно у сфері рефінансування. Кожен із них закріплено у відповідних статтях Основного закону нашої держави. Зокрема, стаття 8 Конституції говорить про те, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [4]. Окрім трактовки, яка надається в положеннях основного закону, існує безліч доктринальних визначень принципу верховенства права. Слід погодитись із точкою зору І. Пухтецької, яка доводить, що існує три незалежних теорії, які пояснюють особливості представленого принципу, а саме: 1) верховенство права – це панування права: людина може бути притягнута до відповідальності в разі прямого порушення закону, в передбаченому законом порядку та в суді загальної юрисдикції; 2) верховенства права, полягає в тому, що кожна людина, незалежно від посади і становища в суспільстві, рівна перед законом; 3) верховенство права – це панування духу законності: відповідність змісту Конституції принципу верховенства права на основі загальних конституційних принципів (наприклад, право на особисту свободу, на публічні збори), які є результатом судових рішень, що визначають права індивідів в окремих справах, розглянутих судами [5, с. 35].

Беручи до уваги велику кількість наукових підходів щодо визначення верховенства права та консолідувати всі вищеприведені аспекти цього принципу, ми вважаємо, що верховенство права – це стан, за якого право, як сукупність формально визначених та загальнообов’язкових моральних норм, є найвищим та головним регулятором суспільних відносин у державі. Тобто будь-яка юридична діяльність координується лише нормами Конституції та інших нормативно-правових актів, які видані у визначеному порядку. Цей принцип доволі тісно співвідноситься і з діяльністю НБУ у сфері рефінансування банків. Суть у тому, що даний процес має велике значення як для окремих комерційних банківських установ, так і для всієї банківської системи в цілому. Тому його реалізація повинна здійснюватися лише в рамках визначених конституційних основ правової України. Це значить, що рефінансування, як інструментарна операція підтримки ліквідності, можлива за певних обставин та реалізується в рамках визначеної законодавством процедури. Жорсткий формалізм таких відносин має на меті мінімізацію рівня суб’єктивізму в процесі здійснення Нацбанком своїх повноважень як особливим суб’єктом регулювання банківської діяльності в країні. До того ж, дія верховенства права зумовлює системність та ефективність адміністративних операцій регулювання показника ліквідності, оскільки вони вже є сформованими та визначеними в положеннях чинних нормативно-правових актів. Іншими словами, авторитет закону виключає в деяких випадках індивідуальний підхід у тих чи інших регулюючих процесах.

Не менш важливе значення в рамках представленого наукового дослідження має принцип законності. Даний принцип також є суто конституційним, але його структуру складають декілька положень Основного закону. Наприклад, у статті 68 Конституції України йдеться мова про те, що кожен зобов’язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [4]. При цьому законність, як визначне явище правової системи України, досить по-різному визначається в науковому середовищі. Більшість сучасних вчених розглядають законність як матеріально зумовлений, тобто такий, що характеризується правовою єдністю, режим діяльності (поведінки) суб’єктів права, який полягає в належній реалізації останніми положень правових законів у всіх без виключення сферах суспільних відносин [6, с.16]. Досить влучним, на нашу думку, є визначення принципу законності, яке було запропоновано А.А. Яковлевим. Під зазначеним терміном автор розуміє неухильне дотримання всіма органами державної влади, їх посадовими і службовими особами, органами місцевого самоврядування положень чинного законодавства в частині забезпечення, охорони і захисту прав людини [7, с. 29]. Підтвердження цієї думки можна знайти в пункті 12 частини 1 статті 82 Конституції України, де зазначено, що виключно законами держави визначається організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби тощо [4]. Якщо перенести значення принципу законності у сферу рефінансування, то в даному випадку він проявляється в неухильному дотриманні НБУ, в особі її уповноважених осіб, положень чинного законодавства при реалізації операцій, спрямованих на регулювання ліквідності шляхом застосування такого інструменту, як рефінансування. За таких умов вихідні положення законності та верховенства права є взаємодоповнюючими. Ними визначаються основні рамки діяльності НБУ у сфері рефінансування. Отже, законність та верховенство права є лише найбільш загальними принципами, які суттєво доповнюються іншими положеннями міжгалузевого значення.

Окрім верховенства права та законності, НБУ здійснює свою діяльність на основі принципу відповідальності. Дана ідея відіграє ключове значення для всього процесу регулювання банківської ліквідності шляхом застосування такого інструменту, як рефінансування. Перш за все слід зазначити, що принцип відповідальності також ґрунтується на конституційних положеннях. Зокрема, норма статті 19 Основного закону визначає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі та в межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4]. Таким чином, державні органи не можуть виходити за рамки своїх повноважень ні в якому разі, адже це може викликати свавілля офіційної діяльності, а також втрату її об’єктивності. Окрім цього, діяльність, яка виходить за легітимні рамки, є об’єктом інституту юридичної відповідальності. Слід також відзначити, що правові рамки юридичної відповідальності держави, органів державної влади та посадових осіб, на відміну від фізичної чи юридичної особи, мають свою специфіку. Однією з головних відмінностей є те, що державні органи є зобов’язаними на основі законодавчих норм нести юридичну відповідальність відкрито та прозоро для того, щоб гарантувати наявність факту безпосередньої відповідальності перед громадянами. У контексті діяльності Національного

банку України у сфері рефінансування банківської ліквідності даний принцип проявляється в тому, що НБУ, використовуючи свої повноваження, несе певні зобов'язання за їх зміст. Іншими словами, бездіяльність чи перевищення повноважень у процесі рефінансування є підставою для застосування інституту юридичної відповідальності. Даний принцип співвідноситься з іншими, більш «незначними» загальними ідеями, а саме: принципом забезпечення прав і свобод людини, єдності влади, її легітимності тощо. Зазначені положення характеризують різні напрямки діяльності державних органів, але в сукупності вони формують єдину ідею відповідальності всіх без винятку державних органів під час здійснення ними своїх повноважень. Таким чином, Нацбанк, регулюючи банківську ліквідність, має діяти виключно у визначених законодавством рамках.

Важливим вихідним положенням діяльності НБУ, з огляду на демократичний вектор розвитку нашої держави, є принцип гласності. Цей загальноправовий принцип є одним з основних факторів побудови влади в незалежній Україні. Принцип гласності найбільш повно характеризує правовідносини владних і підпорядкованих ним суб'єктів. У Конституції немає норми, яка б закріплювала саме принцип гласності, на відміну від інших розглянутих нами положень. Тож дану загальну ідею діяльності НБУ у сфері регулювання ліквідності слід розглядати на основі доктринальних напрацювань та положень актів чинного законодавства, що регулюють роботу безпосередньо Нацбанку. У науковому середовищі принцип гласності почав досліджуватись досить давно. Ще наприкінці XIX століття В. Случевський визначав гласність як умову, за наявності якої явища особистого, суспільного та державного життя, через оголошення або поширення відомостей про них у суспільстві, стають суспільним надбанням [8, с. 820]. У роботах більшості правників гласність визначається як певна властивість і стан, що характеризується доступністю для сприйняття, зрозумілістю, ясністю, дохідливістю, можливістю легко розгадати, збагнути, явністю, неприхованістю тощо [9, с. 142]. В.О. Серьогін зазначає, що гласність органів влади завжди була і залишається найбільш гострою проблемою, оскільки вони найбільш схильні до надмірної закритості, бюрократизації та відриву від потреб населення [10, с. 14]. На думку О. Томкіної, сутність принципу гласності полягає у відкритості, прозорості, публічності організації та діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, доступності інформації про їхню діяльність [11, с. 28–29]. Таким чином, гласність діяльності Національного банку України у сфері рефінансування визначається тим, що представлений орган влади здійснює надані йому повноваження максимально відкрито для суб'єктів відповідних правовідносин, що проявляється в наявності дієвої системи інформування та відкритості нормативної бази, яка регулює процес рефінансування. Тобто принцип гласності в роботі НБУ виключає будь-яке приховування інформації.

І останнім, доволі значимим загальним принципом діяльності Національного Банку України є принцип економічності. Мова йде про необхідність під час розробки адміністративного регламенту діяти за загальним правилом «Максимальний ефект – мінімальними зусиллями» [12, с. 67]. Застосування цього вихідного положення має велике значення особливо, якщо ми говоримо про діяльність високого рівня оперативності.

Висновки. Таким чином, представлені вихідні положення не є вичерпними за своєю суттю, адже їх зародження та реалізація пов'язані з поточною діяльністю НБУ у сфері рефінансування, а також інших цільових напрямках. Окрім цього, принципи фактично походять із норм чинного законодавства України. Тому поява нових вихідних положень спеціального характеру, які стосуються діяльності рефінансування, можливе лише за умови змін у нормативній базі, що безпосередньо регулює таку роботу. Слід також зазначити, що єдність принципів діяльності Національного банку України у сфері рефінансування забезпечує її виключну ефективність та доцільність із точки зору адміністративного втручання в приватний грошово-фінансовий сектор нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2003.
2. Міжнародно-правові аспекти Конституції України / Ю.С. Шемшученко, Ф.Г. Бурчак, В.В. Цветков та ін. ; під ред. В.М. Семенова, О.Я. Прагнюк ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Ін Юре, 1997. – С. 12–14
3. Пашерстник А.Е. О сфере действия и принципах трудового права / А.Е. Пашерстник // Советское государство и право. – 1957. – № 10. – С. 100.
4. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

5. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства / А. Пухтецька // Вісн. НАН України. – 2010. – № 3. – С. 33–43.
6. Горбунова Л.М. Принцип законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади / Л.М. Горбунова. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 16.
7. Яковлев А.А. Проблема законності і її забезпечення в процесі конституційної модернізації України / А.А. Яковлев // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 3. – С. 26–36.
8. Случевский В. Гласность // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. Брокгаузь, И. Ефронъ. – С-Пб., 1893. – Т. VIIIА.
9. Административное право / Под ред. Л.Л. Попова. – М. : Юристъ, 2002.
10. Серьогін В.О. Конституційний принцип гласності у діяльності органів державної влади України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В.О. Серьогін. – Х., 1999.
11. Томкіна О. Принцип гласності процедури прийняття правових актів Кабінету Міністрів України / О. Томкіна // Право України. – 2004. – № 9. – С. 28–29.
12. Ошовський В.І. Принципи адміністративних процедур в діяльності державної пенітенціарної служби України / В.І. Ошовський // Європейська перспектива. – 2014. – № 8. – С. 65–69.

УДК 331.556

ГОНЧАРОВА Ж.В., ЗАХАРОВА О.В.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ІЗ ТЕРИТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

У статті проаналізовано проблеми правового регулювання діяльності вищих навчальних закладів України, які були тимчасово переміщені з території проведення антитерористичної операції.

Ключові слова: *переміщений навчальний заклад, правове регулювання діяльності вищих навчальних закладів, працівники тимчасово переміщених вищих навчальних закладів, підтвердження трудового стажу та періоду навчання.*

В статье проанализированы проблемы правового регулирования деятельности высших учебных заведений Украины, которые были временно перемещены с территории проведения антитеррористической операции.

Ключевые слова: *перемещенное учебное заведение, правовое регулирование деятельности высших учебных заведений, работники временно перемещенных высших учебных заведений, подтверждение трудового стажа и периода обучения.*

The article analyzed the problems of legal regulation of the activities of higher educational institutions of Ukraine, which were temporarily moved from the territory of carrying out an anti-terrorist operation.

Key words: *displaced educational institution, legal regulation of the activities of higher education institutions, employees of temporarily displaced Higher Educational Institutions, confirmation of the length of service and the period of study.*

© ГОНЧАРОВА Ж.В. – слухач магістратури державного управління (Навчально-науковий інститут післядипломної освіти ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»)

© ЗАХАРОВА О.В. – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування (Черкаський державний технологічний університет)

Вступ. Із початку анексії Криму та бойових дій на Сході України 18 вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) прийняли рішення та знайшли можливість тимчасово здійснювати свою діяльність на території, що контролюється українською владою. Виходячи з того, що таке рішення для ВНЗ пов'язано з необхідністю фізичного переміщення потужностей, персоналу, студентів та навчального процесу, воно супроводжується величезною кількістю часто непередбачуваних труднощів, від успішного розв'язання яких залежить подальша доля та перспективи виживання вишів. На цей рахунок протягом двох останніх років політики й аналітики від освіти висловлювали різні погляди та прогнози, проте реально змінити ситуацію можливо виключно нормативно-правовими методами. Водночас усі спроби української влади щодо оперативного подолання наявних проблем у перемішених із тимчасово окупованих територій ВНЗ поки що не принесли помітних результатів. При цьому проблеми, з якими стикаються означені ВНЗ, є неоднорідними і пов'язаними з такими складовими їх діяльності, як кадровий склад; оплата праці і виплата стипендій; забезпечення відповідними приміщеннями для здійснення навчального процесу та проживання студентів і викладачів; матеріально-технічне і організаційне забезпечення навчального процесу, відповідність ліцензійним вимогам тощо. Розв'язання більшості з наявних проблем вимагає створення відповідної законодавчої бази, яка і досі в Україні є відсутньою. Тому з метою стабілізації діяльності ВНЗ, які тимчасово переміщені з території проведення антитерористичної операції, особливої актуальності набуває питання правового регулювання їх діяльності.

Виходячи з того, що необхідність регулювання діяльності ВНЗ, тимчасово перемішених з території проведення антитерористичної операції, з'явилася тільки два з половиною роки тому, її теоретико-методологічне дослідження ще не набуло масштабного поширення. До того ж, як із наукового, так і з економіко-правового боків ця проблема сьогодні цікавить тільки тих науковців, кого вона торкнулася безпосередньо. Так, Г.М. Александрова й С.В. Крукович висвітлюють проблемні питання фінансового забезпечення діяльності перемішених державних ВНЗ [1]. Е.О. Грішин та А.В. Вихрущ досліджують психолого-педагогічні особливості адаптації молоді тимчасово окупованих територій [2]. Водночас роботи, присвячені правовим аспектам регулювання діяльності тимчасово перемішених ВНЗ в Україні, відсутні.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних проблем у сфері правового регулювання діяльності тимчасово перемішених ВНЗ України.

Результати дослідження. Тимчасово переміщені ВНЗ чекали майже два роки, поки на законодавчому рівні буде прийнято нормативний документ щодо упорядкування різних аспектів їх діяльності. Таким документом, нарешті, став прийнятий 3 листопада 2016 р. Верховною Радою України та підписаний 25 листопада 2016 р. Президентом Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності ВНЗ (наукових установ), які були переміщені з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» (далі – Закон) [3].

Законом внесено зміни до Закону України «Про вищу освіту» та визначено, що «тимчасово переміщений ВНЗ (наукова установа) – державний чи комунальний ВНЗ (наукова установа), який у період тимчасової окупації або проведення антитерористичної операції, але до моменту повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України або до дати набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції на території України за рішенням засновника (засновників) змінив своє місцезнаходження (перемістився) з тимчасово окупованої території або населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, до населених пунктів, в яких органи державної влади в повному обсязі здійснюють свої повноваження» [3].

Таким чином, у Законі чітко прописано часову межу «в період тимчасової окупації або проведення антитерористичної операції, але до моменту повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію». Отже, Закон націлено на врегулювання діяльності ВНЗ у період тимчасового переміщення установи, однак у ньому не висвітлено питання щодо процедури повернення ВНЗ після завершення антитерористичної операції.

Процедура переміщення ВНЗ була розпочата наприкінці 2014 р. за рішенням Міністерства освіти і науки України, для чого підписувався відповідний наказ і установа спочатку юридично, а потім і фактично змінювала своє географічне місцезнаходження. Наприклад, наказ Міністерства освіти і науки України «Про організацію освітнього процесу в Донецькому національному технічному університеті» за № 1129 був виданий 03.10.2014 р., відповідно до якого Державний вищий навчальний заклад «Донецький національний технічний університет» (далі – ДВНЗ «ДонНТУ») проводить свою діяльність на підконтрольній території України та з 03 листопада

2014 р. розпочинає навчальний процес [7]. Саме тому для повернення ВНЗ на своє історичне місцезнаходження необхідно підписання аналогічного наказу, що може бути здійснено виключно після факту повернення території з окупації або завершення антитерористичної операції.

Разом із тим процес повернення переміщених ВНЗ не може бути автоматичним, і тому відразу не слід сподіватися на повне відновлення і налагодження всіх без виключення напрямів його функціонування, стабілізації діяльності. Швидкість і результативність даного процесу будуть залежати від того, який термін часу знадобиться, щоб Україні повністю повернути всі інструменти та важелі державної влади на тимчасово окупованих територіях, відновити всі сфери життя людини. При цьому процедура юридичного оформлення зміни місцезнаходження ВНЗ складається з обов'язкових дій:

- 1) взяття на облік в органах Держстату і Державної фіскальної служби за новим місцем розташування;
- 2) оформлення документів в органах Держреєстру;
- 3) налагодження роботи з Держказначейством у частині виплати заробітної плати працівникам і багато побічних завдань, окрім продовження виконання своїх функціональних обов'язків за посадою [4].

Позитивним аспектом Закону для ВНЗ є норма, відповідно до якої «дія акредитаційних сертифікатів тимчасово переміщених ВНЗ, тимчасово переміщених наукових установ на провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти, які на день переміщення з тимчасово окупованої території або з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, були чинними, продовжується на період проведення антитерористичної операції, але не більш як на п'ять років із дня закінчення терміну дії відповідних акредитаційних сертифікатів, та тимчасово переміщені ВНЗ зберігають статус національних» [3].

Ще одним відкритим питанням є стан тих будівель та майна, що хоча і знаходяться на непідконтрольній Україні території, проте залишаються на балансі ВНЗ. Законом передбачено, що «тимчасово переміщений ВНЗ, тимчасово переміщена наукова установа, а також їх працівники не несуть відповідальності за стан майна, що знаходиться на тимчасово окупованій території або в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, з дня початку тимчасової окупації або з дня оголошення антитерористичної операції до дня повернення такого ВНЗ, наукової установи на попереднє місцезнаходження, але не пізніше ніж через шість місяців із моменту повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України або з дати набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції або військових дій на території України, крім випадків, коли нестача, втрата, псування майна заподіяні з їхньої вини, яка доведена в установленому законом порядку» [3]. Проте в разі повернення ВНЗ необхідно буде в обов'язковому порядку провести інвентаризацію, за результатами якої про всі встановлені факти нестачі згідно із законодавством керівництво зобов'язано повідомити правоохоронні органи. А отже, на момент повернення ВНЗ правоохоронні органи вже мають працювати у звичайному режимі.

Проте більш складним із морально-етичної точки зору є питання щодо тих працівників, які не змогли забрати власні трудові книжки, або в силу різних причин прийняли рішення залишитися на непідконтрольних Україні територіях. Так, Законом передбачено, що «працівники тимчасово переміщених ВНЗ, тимчасово переміщених наукових установ, які протягом двох місяців із дня опублікування наказу центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки про тимчасове переміщення ВНЗ, наукової установи не приступили до виконання своїх обов'язків за новим місцезнаходженням ВНЗ, наукової установи, вважаються такими, що відмовилися від переведення на роботу в іншу місцевість, із застосуванням наслідків, передбачених пунктом б частини першої ст. 36 Кодексу законів про працю України» [3].

Під час прийняття рішення засновником стосовно переміщення ВНЗ на контрольовану територію, враховуючи, що на Сході країни проходить активна фаза збройного конфлікту, пропонувалося всім працівникам, які мають намір продовжувати роботу в системі освіти України, заповнити реєстраційну форму. Таку реєстраційну форму запропонували заповнити і працівникам ДВНЗ «ДонНТУ». У результаті було зареєстровано 398 осіб, з яких науково-педагогічні працівники – 336 осіб, або 84,4%, інші працівники – 62 особи, або 15,6%, рис. 1.

Станом на 01.01.2015 р. чисельність працівників ДВНЗ «ДонНТУ» склала 304 особи, з яких 240 осіб науково-педагогічних працівників за основним місцем роботи, або 78,9%, 15 осіб науково-педагогічних працівників за сумісництвом, або 4,9%, та 49 осіб інших працівників, або 16,2%. Протягом двох наступних років структура чисельності персоналу ДВНЗ «ДонНТУ» зазнала значних змін: кількість штатних науково-педагогічних працівників поступово скорочувалась зі зростанням

чисельності науково-педагогічних працівників-сумісників та інших працівників. Тобто чисельність науково-педагогічних працівників-донецчан мала тенденцію до поступового скорочення, що викликає значною кількістю проблем, пов'язаних із необхідністю викладачів шукати житло в новому місті, пристосовуватися до нових умов життя, особливостей здійснення навчального процесу тощо.

Процес переміщення також супроводжувався судовими позовами, з якими до ДВНЗ «ДонНТУ» звернулося 82 особи, з яких із вимогою про встановлення факту перебування в трудових відносинах – 4 особи (або 4,9%). Однак встановити факт перебування в трудових відносинах із навчальним закладом осіб виключно на підставі заповненої реєстраційної форми неможливо. Якщо ВНЗ під час переміщення не зміг вивезти з непідконтрольної території архів, то відсутні будь-які документальні підтвердження трудових відносин (накази про прийняття на роботу, встановлення окладу, строку роботи тощо). Без первинних кадрових документів встановлення факту перебування в трудових відносинах можливо виключно в судовому порядку. Тому для осіб, стосовно яких відсутні особові справи та втрачено трудові книжки, встановлення факту перебування в трудових відносинах є проблемою. Судова практика з розгляду таких спорів в Україні не напрацьована, рішення судів – неоднозначні.

Не меншою юридичною складністю стала і ситуація для ВНЗ щодо розв'язання питання з тими працівниками, які не перемістилися разом з установою та належним чином своєчасно (ще в період до офіційної зміни місцезнаходження) не оформили своє звільнення. Прийнята норма націлена врегулювати цю ситуацію, однак існують питання щодо порядку її реалізації відповідно до норм трудового права. Так, відповідно до ст. 44 Кодексу законів про працю України під час припинення трудового договору з підстав, зазначених у пункті 6 ст. 36 цього Кодексу, працівникові виплачується вихідна допомога в розмірі не менше середнього місячного заробітку [5]. За цих умов відсутність у ВНЗ архівів, а отже, і первинних кадрових та бухгалтерських документів, реквізитів для проведення виплат, унеможливає в повній мірі виконання вимоги законодавства. А це є порушенням трудового законодавства та особистою відповідальністю керівника.

У зв'язку із залишенням архівів переміщених ВНЗ на непідконтрольній території прийнятий Закон дозволив видачу довідок про підтвердження трудового стажу та відомостей про періоди навчання на підставі дипломів, посвідчень, свідоцтв, довідок та інших документів, які можуть свідчити про існування таких відносин. З одного боку, норма Закону спростила порядок підтвердження трудового стажу або періоду навчання для тих осіб, які, наприклад, звільнилися до переміщення ВНЗ, а в теперішній час оформлюють пенсію. Проте законодавчо не враховано, що за відсутності архіву на підставі диплому встановлення періоду навчання можливо виключно в судовому порядку. Встановлення факту, в т.ч. перебування в трудових відносинах або навчання, покладається на суд та є окремою процедурою шляхом аналізу наявних документів та допиту свідків [6].

Так, із моменту переміщення до ДВНЗ «ДонНТУ» для підтвердження трудового стажу або періоду навчання звернулося 349 осіб, з яких для підтвердження трудового стажу – 57 осіб (або 16,3%), для підтвердження періоду навчання – 292 особи (або 83,7%). До суду із заявою про підтвердження періоду навчання в ДВНЗ «ДонНТУ» звернулася тільки 1 особа.

На сьогодні однією з ключових проблем переміщених ВНЗ є скорочення кількості студентів та мінімальні можливості їх подальшого залучення. Так, станом на 01.10.2014 р. контингент студентів ДВНЗ «ДонНТУ» складав 6875 осіб, з яких за денною формою навчалося 4779 осіб, або 69,5%, за заочною формою – 2096 осіб, або 30,5%, рис. 2.

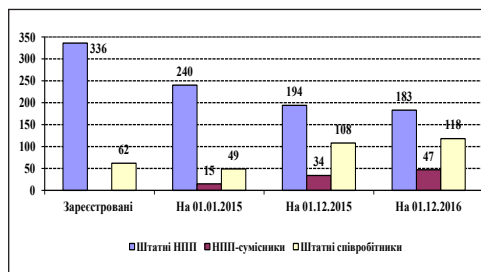

Рис. 1. Зміна кількісного складу працівників ДВНЗ «ДонНТУ»

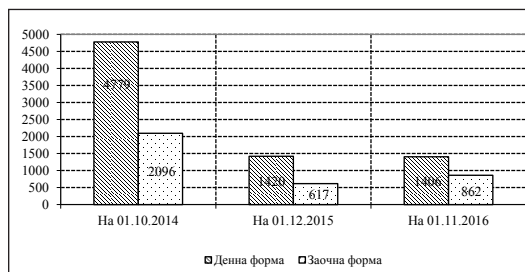

Рис. 2. Зміна кількісного складу контингенту студентів ДВНЗ «ДонНТУ»

Станом на 01.12.2015 р. чисельність студентів ДВНЗ «ДонНТУ» склала 2037 особи, тобто скоротилася в 3,4 рази порівняно з моментом переміщення, з яких за денною формою навчалося 1420 осіб, або 69,7%, за заочною формою – 617 осіб, або 30,3%.

Станом на 01.11.2016 р. чисельність студентів ДВНЗ «ДонНТУ» зросла на 11,3% до 2268 особи порівняно з попереднім роком, з яких за денною формою навчалося 1406 осіб, або 62,0%, за заочною формою навчання – 862 особи, або 38,0%. У результаті таких змін навантаження на одного науково-педагогічного працівника з 14,2 студентів на момент переміщення скоротилося до 6,2 осіб на 1.12.2015 р. Вдала вступна компанія 2016 року також не сприяла підвищенню навантаження на одного викладача – значення цього показника зменшилося ще на 0,1 відсотковий пункт. Отже, з метою доведення нормативу чисельності студентів у розрахунку на одного науково-педагогічного працівника до вимог Міністерства освіти і науки України на національному рівні мають бути запровадженими заходи підтримки переміщених ВНЗ.

У цьому ключі дуже актуальним стало прийняття особливих умов вступу в 2017 році до ВНЗ, розташованих на території Донецької і Луганської областей та переміщених ВНЗ, визначених відповідно до Порядку прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції (на період її проведення) осіб, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї після 01 січня 2017 р. [8]. Зазначені особи мають право на участь у конкурсному відборі за результатами вступних іспитів та/або зовнішнього незалежного оцінювання під час вступу до ВНЗ на території Донецької і Луганської областей та переміщених ВНЗ. Крім того, для тимчасово переміщених ВНЗ Закон передбачає встановлення фіксованих обсягів державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою для всіх спеціальностей та всіх освітніх рівнів, зазначених у відповідних ліцензіях на провадження освітньої діяльності. Прийняті норми націлені як на підтримку переміщених ВНЗ, так і на реалізацію конституційного права на освіту осіб, які вимушені проживати на тимчасово окупованій території.

Висновки. Проведений у роботі аналіз основних проблем переміщених ВНЗ дозволяє зробити висновок, що існує нагальна потреба в адаптації всіх діючих підзаконних актів, що регламентують сферу вищої освіти до специфічних умов функціонування та потреб таких ВНЗ. Обговорення та доопрацювання, зокрема, потребує низка постанов Кабінету Міністрів та нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, що стосуються життєдіяльності та виживання переміщених ВНЗ. Особливої актуальності такі зміни набувають в умовах сучасної жорсткої конкуренції на ринку освітніх послуг. Успішне розв'язання обґрунтованих у роботі проблем дозволить підвищити якість освітніх послуг та престиж вищої школи в Україні.

Список використаних джерел:

1. Александрова Г.М. Проблемні питання фінансового забезпечення діяльності переміщених державних вищих навчальних закладів / Г.М. Александрова, С.В. Крукович // Фінансово-кредитні відносини макро– та мікрорівня: трансформація в епоху глобалізації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (25 травня 2016 р.). – Кривий Ріг : ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2016. – С. 163–165.
2. Грішин Е.О. Психолого-педагогічні особливості адаптації молоді тимчасово окупованих територій / Е.О. Грішин, А.В. Вихрущ // Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді: зб. тез доп. XIII Всеукр. студ. конф. [м. Тернопіль, 8 квіт. 2016 р.]. – Тернопіль : Вектор, 2016. – С. 190–192.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ), які були переміщені з тимчасово окупованої території та з населених пунктів на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 39. – Ст. 604.
4. Зміни щодо діяльності переміщених ВНЗ і наукових установ [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/ikremenovskaya/article/22658.aspx>.
5. Кодексу законів про працю України [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
6. Реєстр судових рішень [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64721214>.
7. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1129 від 03.10.2014 року «Про організацію освітнього процесу у Донецькому національному технічному університеті» [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/content/1129.pdf>.
8. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1236 від 13.10.16 року «Про затвердження Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 році» [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/9990/.

УДК 347.998.85+342.95

КОРЕЦЬКИЙ І.О.

**ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ
АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА**

Виокремлено підходи до розуміння сутності принципів адміністративного судочинства. Акцентовано увагу на класифікації принципів адміністративного судочинства. Визначено роль і місце принципу змагальності сторін у системі принципів адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративне судочинство, принципи адміністративного судочинства, змагальність сторін.

Выделены подходы к пониманию сущности принципов административного судопроизводства. Акцентировано внимание на классификации принципов административного судопроизводства. Определены роль и место состязательности сторон в системе принципов административного судопроизводства.

Ключевые слова: административное судопроизводство, принципы административного судопроизводства, состязательность сторон.

In the article approaches to understanding the essence of the principles of administrative justice. The attention to classification principles of administrative justice. The role and place of the principle of adversarial system of principles of administrative justice.

Key words: administrative proceedings, principles of administrative proceedings, adversarial.

Вступ. Реалізація завдань адміністративного судочинства і його ефективність перебувають у прямій залежності від правильного застосування судами норм матеріального і процесуального права. Для цього необхідні знання їхнього змісту, місця у системі права, спрямованості, взаємозв'язку з іншими нормами і юридичними принципами, які відображаються у зазначених нормах [1, с. 158].

Вітчизняне адміністративне судочинство побудовано на засадах, у яких відображені основні правила функціонування права та здійснення правосуддя. Значення принципів адміністративного процесуального права в тому, що в них відображаються найбільш характерні особливості адміністративного судочинства.

Стан наукового дослідження. У сучасній адміністративно-процесуальній науці значна кількість наукових праць присвячена змісту основних засад адміністративного процесу, зокрема В.Б. Авер'янова, Ю.В. Битяка, І.П. Голосніченка, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, О.П. Рябченко тощо.

Постановка завдання. Перераховані наукові розробки вчених-адміністративістів мають значну цінність як фундаментальна основа для подальших наукових висновків. Однак питання визначення місця принципу змагальності в системі принципів адміністративного судочинства не знайшло свого належного відображення. З огляду на це метою статті є дослідження системи принципів адміністративного судочинства і визначення місця серед них принципу змагальності.

Результати дослідження. У правозастосовному процесі принципи процесуального права дозволяють правильно пізнавати і використовувати норми процесуального права, постають як незаперечні вимоги для законотворчої практики, розроблення і прийняття відповідних їм за змістом процесуальних норм та їх удосконалення. Можна також відзначити, що принципи або засади є тими явищами, які мають функцію системоутворюючих факторів, адже саме вони є базовими положеннями, що лежать в основі побудови і функціонування того чи іншого явища [2, с. 88].

зокрема адміністративного судочинства. Саме засади визначають, як здійснюють свою процесуальну діяльність судові органи та учасники судового процесу, характеризують межі, згідно з якими та в межах яких вони повинні діяти.

Стосовно поняття принципів адміністративного процесуального права, то в юридичній літературі існують кілька підходів до їх визначення. Вони розглядаються як керівні, найголовніші та непорушні правила здійснення адміністративного процесу, закріплені у статтях Конституції України і законодавчих актах, які в імперативній формі регламентують поведінку учасників такого процесу та у загальній формі визначають процедури адміністративного судочинства [3, с. 102]; як основа, початок, основоположні, найбільш абстрактні правила (основні вимоги, засади), що постають як незаперечні вимоги, покладені в основу діяльності адміністративного суду щодо справедливого вирішення у ньому підсудних йому справ [4, с. 136]; як основне нормативно-керівне положення, об'єктивно існуюче, як категорія правосвідомості з огляду на необхідність врегулювання суспільних відносин, закріплена у нормах процесуального законодавства, у межах якої здійснюється і розвивається адміністративне правосуддя [5, с. 60].

Таким чином, під принципами адміністративного судочинства вчені переважно розуміють основні засади організації і діяльності адміністративного суду; керівні положення як правові погляди на завдання і засоби діяльності суду щодо розгляду і вирішення адміністративних справ [6].

Зазначимо, що науковці розрізняють різноманітні принципи адміністративної юстиції і пропонують значну кількість підстав для їх класифікації. Водночас, якщо не зосереджуватись на назвах запропонованих класифікаційних груп, а проаналізувати лише їх наповнення, то можна зробити висновок, що вони, як правило, відображають загальноприйнятну у теорії судоустрою класифікацію принципів судочинства на загальні і галузеві. Саме така класифікація є логічною, оскільки основний акцент робиться на тому, що принципами адміністративного судочинства є вихідні нормативно-регулюючі начала, що характеризують зміст і завдання правосуддя із публічно-правових спорів, методи реалізації таких завдань, структуру та специфічні риси цього інституту [7, с. 32].

Виходячи з вищезазначеного, до загальних принципів адміністративного судочинства, які закріплені в Конституції України [8], ми можемо віднести такі: верховенство права; законність; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в наданні ними судові своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; ухвалення судами рішень іменем України і їх обов'язковість до виконання на всій території України; здійснення правосуддя суддею одноособово і колегією суддів; незалежність і недоторканість суддів та підкорення їх тільки законам; здійснення правосуддя професійними судьями та, у визначених законом випадках, народними засідателями; державна мова судочинства.

Слід звернути увагу на те, що загальні принципи також містяться і в Законі України «Про судоустрій та статус суддів». Певні з них збігаються із галузевими принципами, закріпленими в Кодексі адміністративного судочинства, проте, незважаючи на це, вони є, так би мовити, судоустрійними. Судоустрійними є принципи, що характеризують організацію і діяльність, структуру та компетенцію судів. Такі принципи закріплює у загальному вигляді Конституція України, безпосередньо регулює і деталізує вищевказаний спеціальний Закон, який відносить до останніх принципи здійснення правосуддя в Україні виключно судами; незалежності судів; здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур; здійснення правосуддя на засадах верховенства права; забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; рівність перед законом і судом; гласність і відкритість судового процесу; здійснення судочинства та діловодства в судах державною мовою; обов'язковість судових рішень; гарантування права на оскарження судового рішення; одноособовість або колегіальність розгляду справ у суді [9].

Зазначимо, що жодне з названих положень не проголошується саме як «принцип» у Законі. Їх виокремлюють, вважаючи, що саме вони є основними, базовими положеннями, які характеризують організацію і діяльність, структуру та компетенцію судів. Не містить Закон і окремої статті, яка б закріплювала хоча б якийсь принцип, що, без сумніву, є певним недоліком [10, с. 167].

Що стосується галузевих принципів, то вони закріплюються у статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ). Під цими принципами розуміють визначальні ідеї, згідно з якими відбувається регулювання відносин, що виникають у сфері адміністративного су-

дочинства. Специфіка їх полягає у тому, що вони закріплюють вихідні, нормативні положення, що визначають зміст правосуддя, є критерієм правомірності поведінки учасників правовідносин, що виникають у сфері правосуддя.

Серед таких принципів Кодекс називає верховенство права; законність; рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування усіх обставин у справі; гласність і відкритість адміністративного процесу; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, установлених цим Кодексом; обов'язковість судових рішень [11].

Закріплену законодавцем систему принципів адміністративного судочинства окремою статтею необхідно визнати досить зручною і прогресивною формою її вираження. Адже, як відомо, практика викладення принципів того чи іншого виду процесу у процесуальному законодавстві у вигляді окремих статей залишається не досить поширеною.

З огляду на викладену у нормі КАС України систему принципів адміністративного процесу можна визначити характерні її ознаки: численність її елементів – принципів; ієрархічність побудови, тобто розміщення принципів у системі і посідання у ній належного місця має бути чітко обґрунтовано; елементи, які утворюють систему, перебувають у певному взаємозв'язку між собою; взаємодія елементів системи з правовими інститутами та процесуальними положеннями зазначеної галузі права; єдність і цілісність як системи загалом, так і її складових – принципів адміністративного процесуального права.

Проте наведена сукупність її елементів (принципів) у їх єдності та взаємозв'язку ще не розкриває специфічних властивостей загальних засад здійснення правосуддя в адміністративних справах. Адже окремі принципи мають власне, специфічне призначення, по-різному регламентують окремі процесуальні питання, визначають правовий статус учасників публічно-правового спору [12].

Фахівці-практики зазначають, що, застосовуючи принцип адміністративного судочинства, недостатньо просто посперитися на нього під час вирішення того чи іншого спору, оскільки тоді судові рішення і його мотивування не будуть зрозумілими для осіб, які не знають значення цього принципу. За наявності нормативного положення, що конкретизує принцип, його необхідно застосовувати в судовому рішенні.

Особливість багатьох правил адміністративного процесу полягає у тому, що під час їхнього формулювання не було достатньої емпіричної бази. Подекуди вони стали результатом теоретичного моделювання, запозичень із зарубіжного процесу і не пройшли до цього апробацію у національній судовій практиці. Тому кожного разу, застосовуючи положення Кодексу адміністративного судочинства, потрібно давати їм таке тлумачення, яке б слідувало із завдання адміністративного судочинства і максимально відповідало б змісту його принципів [13, с. 138].

Звісно, система принципів адміністративного судочинства не обмежується розглянутими нами принципами. В юридичній літературі, наприклад, такими ще називають науковість, стадійність, достатність підстав для процесуальних рішень, обов'язок органів судочинства поважати права, законні інтереси та гідність громадян, справедливість тощо. Також виокремлюють і більш практичні принципи: організаційна незалежність адміністративних судів, судове керівництво процесом, забезпечення права на захист і доступність такого захисту, повний та всебічний розгляд справи, економічність адміністративного процесу, доступність адміністративного судочинства, юридична визначеність і відкритість судових рішень адміністративних судів, незалежність, безсторонність і професіоналізм суддів адміністративних судів. Але питання виокремлення і нормативного закріплення нових принципів адміністративного судочинства є дискусійним і потребує окремого наукового дослідження.

Досліджуючи питання принципу змагальності в системі принципів адміністративного судочинства, необхідно відзначити, що поєднання змагальної засади адміністративного процесу з рівноправністю сторін у процесі, диспозитивністю забезпечує усі можливості повного і всебічного використання судового захисту прав, свобод та інтересів особи, яка звернулася до адміністративного суду за захистом. Засада змагальності повністю регулює увесь процес набуття фактичного матеріалу, необхідного для вирішення адміністративної справи, визначає форми, методи і прийоми дослідження цього матеріалу, регулює дії сторін адміністративного провадження та адміністративного суду щодо збирання й аналізу доказів, послідовності вчинення цих процесуальних дій та їхні правові наслідки.

Змагальність сторін полягає у процесі доведення сторонами перед судом своєї позиції у справі (вимог чи заперечень). Змагальність реалізується передусім через доказування, тобто підтвердження сторонами обставин, на які вони посилаються для обґрунтування своїх вимог чи

заперечень, доказами. Саме сторонам найкраще відомі обставини у справі, саме вони найкраще знають, якими доказами ці обставини можна підтвердити.

Об'єктивна взаємозумовленість і зв'язок принципу змагальності з принципами адміністративного судочинства чітко відображаються під час його співвідношення з останніми.

Так, умовою реалізації принципу змагальності є процесуальна рівноправність сторін, оскільки змагатись у відстоюванні своїх суб'єктивних прав і інтересів сторони можуть лише за наявності рівних правових умов із використанням рівних процесуальних засобів.

Окрім того, побудова адміністративного судочинства на основі принципу змагальності дає можливість сторонам і особам, які беруть участь у справі, більш ефективно користуватися правами, що належать їм в адміністративному процесі з огляду на принцип диспозитивності. Ці принципи пов'язані між собою і мають взаємний вплив один на одного.

Висновки. Таким чином, принцип змагальності в адміністративному процесі полягає у правах та обов'язках сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо подання доказів та участі в їх дослідженні, а також у змагальній формі процесу, що спрямована на досягнення з'ясування всіх обставин у справі, всебічній перевірці доводів і міркувань учасників адміністративного процесу. Реалізація засади змагальності в адміністративному судочинстві можлива лише за умови дотримання інших принципів здійснення правосуддя в адміністративних справах.

Список використаних джерел:

1. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за заг. ред. О.М. Пасенюка. – К. : Істина, 2007. – 608 с.
2. Добкін М.М. Місцеві державні адміністрації: становлення, розвиток та функціонування : [монографія] / М. М. Добкін. – Х. : Золота миля, 2012. – 567 с.
3. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.
4. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2 т. Т. 1 / В.К. Матвійчук, І.О. Хар ; [за заг. ред. В.К. Матвійчука]. – 2-е вид., змін. і доп. – К. : Алерта, КНТ, 2008. – 787 с.
5. Бондарчук С.А. Принципи адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / С.А. Бондарчук ; Харків. ун-т внутр. справ. – Х., 2010 – 206 с.
6. Кухар М.Д. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного процесу України / М.Д. Кухар // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 549–553. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12kmdaru.pdf>.
7. Шруб І.В. Функціонування адміністративних судів в Україні: організаційно-правові засади та їх реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / І.В. Шруб. – К., 2009. – 345 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
10. Баранчик П.О. Принципи адміністративного судочинства: теоретичний підхід до питання визначення та класифікації / П.О. Баранчик // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – С. 165–174.
11. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №№ 35–36, 37. – Ст. 446.
12. Потапенко С.В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації / С.В. Потапенко // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 403–408. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10pcvpik.pdf>.
13. Горобцова Я.В. Щодо принципів адміністративного судочинства / Я.В. Горобцова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 12. – Т. 2. – С. 136–140.

УДК 342.951:69(477)

КРИВОШЕЇН П.П.

**УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ**

У статті сформовано напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання будівництва в Україні, які полягають у комплексі засадних та адміністративних чинників, метою яких є створення умов для динамічного розвитку будівництва в Україні шляхом децентралізації, максимального використання декларативних адміністративних процедур та будівельних стандартів ЄС.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, будівельні стандарти ЄС, будівництво, декларативна адміністративна процедура, децентралізація, удосконалення.

В статье сформированы направления совершенствования административно-правового регулирования строительства в Украине, которые заключаются в комплексе основополагающих и административных факторов, целью которых является создание условий для динамичного развития строительства в Украине путем децентрализации, максимального использования декларативных административных процедур и строительных стандартов ЕС.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, декларативная административная процедура, децентрализация, строительные стандарты ЕС, строительство, усовершенствование.

The article formed directions of improvement of administrative and legal regulation of construction in Ukraine, what lies in a complex ambush and administrative factors to the creation of conditions for dynamic development of construction in Ukraine through decentralization maximum use declarative administrative procedures and construction standards of the EU.

Key words: administrative and legal regulation, construction, decentralization, declarative administrative procedure, EU construction standards, perfection.

Вступ. Будівництво є суспільно корисною діяльністю, яка стосується усіх без винятку осіб. В умовах глобалізації будівельні норми і правила все більше стають універсальними. Вони і правові процедури забезпечення будівництва постійно змінюються та вдосконалюються. Не є винятком із правила і норми адміністративного права, які встановлюють форми, методи й адміністративні процедури діяльності публічної адміністрації щодо забезпечення будівельного процесу.

У 2016 р. в Україні виконали будівельних робіт на суму 70,9 млрд. грн. Індекс будівельної продукції порівняно з 2015 р. склав 113,1%, зокрема індекс будівництва житла – 113%, будівель – 115,2%, інженерних споруд – 111,0%. У розрізі регіонів найбільший приріст мають Вінницька обл. – 141,2%, Тернопільська – 129,6%, Харківська – 128,8%, Київська – 126,7%. Столичний Київ – 123,5%. [1]. Проте такі показники є низькими і такими, що не можуть задовольнити українське населення. Є потреба значно збільшити будівництво. Що для цього має зробити держава? На наш погляд, не заважати (здійснити дерегуляцію) у сфері дозвільних проваджень, стимулювати у сфері фінансового напряму будівництво. Вказане вимагає вдосконалення напрямів і законодавства у сфері будівництва.

Огляд останніх досліджень. На проблему вдосконалення адміністративно-правового регулювання будівництва звертали свою увагу вчені, посадові особи центральних органів виконавчої влади та практики будівельної галузі В. Євтушенко, Г. Зубко, О. Козич, О. Лилов, А. Матвійчук, Є. Матвіїшин, І. Миронець, Б. Семенко, Н. Трофуненко, П. Шилока, О. Brillhante, J. Skinne

та ін. Проте безпосередньо предметом їхнього дослідження аналізована нами проблематика не була, а свої зусилля вони зосереджували на більш загальних, спеціальних чи суміжних аспектах удосконалення у сфері будівництва.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб на основі теорії адміністративного права, думок щодо цієї проблематики вчених, посадових осіб органів виконавчої влади, практиків будівельної галузі, чинного національного, міжнародного та зарубіжного законодавства сформувати напрями вдосконалення, зміни та доповнення до діючого законодавства щодо покращення якості збудованих об'єктів і стимулювання будівництва в Україні.

Результати дослідження. Як нами було сформовано у попередніх наукових працях, адміністративно-правове регулювання будівництва – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини у сфері будівництва з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів (принципів, форм і методів діяльності публічної адміністрації та адміністративної відповідальності) прав фізичних і юридичних осіб безперешкодно відповідно до норм чинного законодавства здійснювати будівництво, жити, працювати і відпочивати у доступних, безпечних, якісних і комфортних приміщеннях будівель.

У юридичній літературі висвітлені певні доктринальні тенденції щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання будівництва. Проаналізуємо їх. На думку І. Миронець, у чинному законодавстві сферу відносин, на яку поширюються заходи державного архітектурно-будівельного контролю, обмежено лише відносинами щодо будівництва об'єктів IV і V категорії складності. Вченою запропоновано повернути до сфери державного архітектурно-будівельного контролю відносини з будівництва на всіх об'єктах незалежно від категорії складності та викласти п. 1 Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю у такій редакції: «Цей Порядок визначає процедуру здійснення заходів, спрямованих на дотримання вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, державних стандартів і правил під час виконання підготовчих і будівельних робіт та ліцензійних умов провадження господарської діяльності, пов'язаної із створенням об'єктів будівництва» [2].

На думку Є. Матвіїшина, суть декларативної системи полягає у тому, що підприємницька діяльність розпочинається простим інформуванням відповідних органів про виконання вимог законодавства, а ці органи залишають за собою право проконтролювати стан виконання під час перевірок. Для запровадження декларативного принципу у вітчизняну практику необхідно законодавчо встановити об'єкти його застосування і визначити єдину процедуру отримання дозволів, зокрема на основі принципу «мовчазної згоди». Для ширшого запровадження спрощених дозвільних процедур у підприємницьку практику необхідно розповсюджувати інформацію про існування і можливості ЄДЦ в отриманні дозволів на будівництво і нормативно регламентувати взаємодію ЄДЦ із зовнішніми інстанціями. Перспективним є використання зарубіжного досвіду для заміни дозвільної системи на декларативну [3].

Б. Семенко, досліджуючи адміністративну відповідальність за правопорушення у галузі будівництва, запропонував низку змін до законодавства, а саме: привести у відповідність до положень КУпАП зміст Закону України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування»; у КУпАП виокремити главу «Адміністративні правопорушення в галузі будівництва», до якої віднести правопорушення, закріплені ст.ст. 79-1, 96, 96-1, 97 КУпАП та ст. 1 Закону України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування»; прийняти Містобудівний кодекс України [4], який би встановив загальні правові й організаційні засади планування і забудови територій в Україні і був би спрямований на формування і розвиток повноцінного та безпечного середовища життєдіяльності людини, забезпечення сталого розвитку територій та населених пунктів, узгодження державних, громадських і приватних інтересів [5].

Н. Трофуненко, здійснюючи аналіз забезпечення якості будівельних робіт, аргументує необхідність систематизації норм про права та обов'язки суб'єктів будівельної діяльності (інвесторів, замовників, забудовників, підрядників, проектних організацій, власників споруд, підприємств, що проводять дослідницьку діяльність у галузі будівництва та випробування будівельної продукції) стосовно забезпечення якості робіт в окремі глави Містобудівного кодексу України; пропонує застосовувати безпосередній спосіб проведення ліцензійної експертизи суб'єктів будівельної діяльності шляхом виїзду на місце здійснення господарської діяльності та визначити органом, уповноваженим проводити ліцензійну експертизу, Державну архітектурно-будівельну інспекцію і її територіальні органи замість суб'єктів господарювання приватної форми власності, яким на сьогодні такі повноваження передані неправомірно; обґрунтовує, що будівельні нор-

ми забезпечують якість будівельних робіт та їх безпечність, а тому можуть замінювати технічні регламенти; пропонує зберегти обов'язкову силу будівельних норм і після прийняття технічних регламентів шляхом встановлення відповідних посилань на будівельні норми у регламентах; аргументує необхідність доповнення п. 82 Загальних умов положенням щодо конкретизації змісту звичайних вимог, під якими слід розуміти вимоги, закріплені у будівельних нормах; пропонує способи закріплення умови про якість будівельних робіт у договорі підряду: безпосереднє закріплення у тексті договору, закріплення у проектній документації, зазначення у документах призначення об'єкта будівництва; обґрунтовує необхідність доповнення Загальних умов (розділ «Приймання – передача закінчених робіт») диспозитивними нормами, у яких закріплено порядок приймання виконаних будівельних робіт за якістю між замовником і підрядником (підрядниками); обґрунтовує пропозиції щодо вдосконалення правової відповідальності за неякісне виконання будівельних робіт: господарським правопорушенням, за яке настає відповідальність у цій сфері, є неякісне виконання будівельних робіт, яким має визнаватися протиправне діяння, що полягає у порушенні вимог до якості будівельних робіт, визначених договором, проектом будівництва, нормативними документами; вина потребує виключення з числа умов відповідальності у разі застосування до підрядника такої господарсько-правової санкції, як стягнення збитків, заподіяних неякісним виконанням будівельних робіт; закріпити для усіх суб'єктів господарювання штрафні санкції за неякісне виконання будівельних робіт: штраф у розмірі 20% від вартості неякісно виконаних робіт та пеня у розмірі 0,1% від вартості робіт за кожен день прострочення усунення недоліків робіт; встановити адміністративно-господарські санкції за порушення у сфері містобудування для фізичних осіб – підприємців шляхом поширення на них дії Закону України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування»; доповнити підстави застосування такої адміністративно-господарської санкції, як зупинення дії ліцензії на будівельну діяльність, такою підставою – акт про повторне протягом року порушення підрядником вимог щодо якості будівельних робіт [6].

А. Матвійчук, здійснюючи дослідження контрольних проваджень у галузі будівництва, підкреслює, що основним критерієм оцінки ефективності контролю у сфері будівництва залишаються кількість проведених перевірок та накладених за їх наслідками стягнень, що ніяк не може відображати досягнення кінцевої мети контролю – формування повноцінного та якісного життєвого середовища. Відповідно, основними напрямками підвищення ефективності державного контролю у галузі будівництва, на думку вченого, є: організація взаємодії контролюючих органів між собою, належне інформаційне забезпечення контрольної діяльності, внесення змін до чинних нормативно-правових актів. Удосконалення галузевого законодавства та створення організаційних умов для спрощення доступу забудовників до інформації про контрольні провадження та зменшення часу, що витрачається суб'єктами господарювання для отримання усіх необхідних документів на будівництво, потребує внесення змін до Законів України «Про основи містобудування», «Про архітектурну діяльність», «Про планування і забудову територій», КУпАП [7].

О. Лилов вважає, що актуальним є створення законодавчого та нормативного підґрунтя для застосування форм будівельних контрактів, зрозумілих та звичних для європейського інвестора. Одним із таких чинників є місце і роль інженера-консультанта в будівельній практиці України під час застосування різних організаційних форм управління будівництвом. Залучення замовником інженерів-консультантів має здійснюватись на конкурсній основі. З метою науково-методичного забезпечення замовника у цьому процесі мають бути розроблені типові вимоги до інженерів-консультантів для різних видів контрактів [8].

Таким чином, учені-юристи на доктринальному рівні напрацювали певні пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання будівництва в Україні. Найбільш слушними серед них, на наш погляд, є такі: заходи державного архітектурно-будівельного контролю певною мірою мають поширювати свій вплив на всі об'єкти будівництва; при цьому у більшості випадків має застосовуватися декларативна процедура початку підготовчих робіт і безпосередньо початку будівництва на основі принципу «мовчазної згоди»; необхідно врівноважити засобами адміністративного примусу відповідальність замовників (підрядників) будівництва за фальсифікацію документів, порушення будівельних норм і правил та посадових осіб Державного архітектурно-будівельного контролю за порушення прав і законних інтересів забудовників; існує необхідність деталізувати адміністративні права та юридичні обов'язки всіх суб'єктів (як владних, так і некладних) адміністративно-правового регулювання будівництва; існує потреба встановлення адміністративної відповідальності юридичних осіб за неякісне виконання будівельних робіт у вигляді штрафних санкцій; треба покращити інформаційне забезпечення контрольної ді-

яльності і налагодити більш тісну взаємодію між суб'єктами здійснення контролю; перейти на європейські стандарти у будівництві (єврокоди).

Висловлюють своє бачення удосконалення адміністрування будівництва і посадові особи центральних органів виконавчої влади. Так, у Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України вважають, що доцільно запровадити стратегічне планування, децентралізацію та реформування діяльності у цій сфері адміністративної діяльності місцевого самоврядування, дерегуляцію у будівництві, орієнтацію на євроінтеграцію та співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями [9].

На їхню думку, необхідно запровадити нові механізми розвитку будівництва, частина яких має адміністративно-правовий характер: введення інституту орендного житла; врегулювання нормативно-правового забезпечення добудови проблемних об'єктів (довгобудов); реконструкція кварталів застарілого житлового фонду; антикорупційні заходи шляхом нормування конкурентних засад і дерегуляції; удосконалення процедури затвердження ДБН; перегляд 30 ДБН з урахуванням визнаних міжнародною практикою принципів нормування; визначення переліку робіт, що не потребують дозвільних документів для будівництва; аналіз регулювання 48 ринків будівельних виробів; спрощення земельного законодавства для містобудівних потреб; удосконалення процедури підключення до інженерних мереж; запровадження адміністративної відповідальності для посадових осіб; передача повноважень органів архітектурно-будівельного контролю місцевим органам влади [9].

Вагомим чинником розвитку будівництва в Україні є проекти, які створюються та реалізуються в громадах, – це саме та матеріалізація реформи місцевого самоврядування. Школи, дитячі садки, дороги, освітлення вулиць, переведення опалення на альтернативні джерела енергії – ці речі стають можливими, коли саме громади визначають стратегію і пріоритети власного розвитку. На слушну думку чиновників Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, від активності, пріоритетів та стратегії громади залежить майбутнє держави. Вкрай важливо, щоб за допомогою інструментів бюджетної децентралізації відбувалося впровадження моделі нової української школи, здійснювалася реалізація реформи в галузі охорони здоров'я, планування територій [10].

Спеціалісти Держархбудінспекції критикують нинішню систему штучного розподілу об'єктів будівництва, пропонують будівництво об'єктів середнього і значного класів наслідків здійснювати виключно за дозвільною системою. Також обґрунтовується доцільність встановлення чітких правил оформлення дозвільної документації для забудовників, що усуне можливості для маніпулювання містобудівним законодавством. Водночас вони пропонують максимальне спрощення дозвільної системи для будівництва незначного класу наслідків, які сьогодні становлять 80% від загального обсягу забудов. Забудовник подаватиме лише повідомлення і зможе розпочати будівництво наступного дня після його направлення. Тим самим автоматично буде скасована і процедура повернення документів на доопрацювання [10].

Таким чином, посадові особи центральних органів виконавчої влади, зокрема Міністерства регіонального розвитку, пропонують такі слушні пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання будівництва:

- запровадити стратегічне планування;
- провести децентралізацію, передавши повноваження органів архітектурно-будівельного контролю місцевим органам влади;
- врегулювати нормативно-правове забезпечення добудови проблемних об'єктів (довгобудов), реконструкцій кварталів застарілого житлового фонду;
- боротися із корупцією шляхом збільшення конкуренції;
- удосконалити процедуру затвердження ДБН;
- досягти спрощення земельного законодавства для містобудівних потреб;
- спростити процедури підключення до інженерних мереж;
- запровадити адміністративну відповідальність для посадових осіб за порушення прав забудовників;
- стимулювати реформу місцевого самоврядування через будівництво шкіл, дитячих садків, доріг, лікарень, освітлення вулиць, переведення опалення на альтернативні джерела енергії;
- повернутися до норми, коли будівництво об'єктів середнього і значного класів наслідків має здійснюватися виключно за дозвільною системою;
- встановити чіткі правила оформлення дозвільної документації для забудовників;
- здійснити максимальне спрощення дозвільної системи для будівництва незначного класу наслідків.

У свою чергу, практики-будівельники теж висловлюють конкретні пропозиції щодо покращення адміністрування будівництва. На думку П. Шилоки, посилена увага держави до будівництва житла може зупинити негативні явища у соціально-економічній ситуації. Будівництво може стати локомотивом розвитку економіки загалом, оскільки інвестиції у будівництво стимулюють пошкваллення активності цілої низки суміжних галузей. На його думку, по-перше, треба, щоб держава не відмовлялася від участі у фінансуванні програм будівництва доступного житла, особливо для молоді, воїнів АТО, інших соціально вразливих категорій населення. Слід забезпечити розвиток державно-приватного партнерства за участю державних органів або органів місцевого самоврядування. Крім того, реалізація цих програм дозволить разом із державними коштами залучити у будівництво більше заощаджень громадян. Розрахунки показують, що кожна гривня коштів, яку було вкладено з державного та місцевих бюджетів, стимулює залучення у будівництво 2,85 грн. По-друге, слід просуватися далі шляхом дерегуляції, зниження адміністративного тиску. Уряд і профільне Міністерство багато роблять задля спрощення ведення бізнесу, така робота не повинна уповільнюватися чи залежати від політичного клімату. По-третє, треба розробити і прийняти державну програму щодо підтримки індустріального будівництва. Метод індустріального будівництва є одним з актуальних напрямів швидкого спорудження сучасних і якісних панельних житлових будинків. Але для цього слід здійснити кардинальну реконструкцію та модернізацію виробничої бази багатьох підприємств. Тому слід подумати про стимулювання тих, хто вже зараз вкладає кошти у подібну модернізацію, працює на перспективу [11].

Таким чином, практики-будівельники висловлюють такі слушні пропозиції щодо покращення правових та організаційно-правових чинників будівельного процесу: продовжувати фінансувати програми будівництва доступного житла, здійснювати розвиток державно-приватного партнерства за участю державних органів або місцевого самоврядування, залучати до будівельних проєктів заощадження громадян, продовжувати дерегуляцію та зниження адміністративного тиску на забудовників, прийняти державну програму щодо підтримки індустріального будівництва.

Висновки. Поєднуючи пропозиції суб'єктів, причетних до будівельного процесу (науковців, працівників центральних органів виконавчої влади, практиків-будівельників), а також власне бачення на цю проблематику, ми пропонуємо такі засади й адміністративний інструментарій удосконалення адміністративно-правового регулювання будівництва:

1) у сфері планування: запровадити стратегічне планування будівельної галузі, прийняти державну програму щодо підтримки індустріального будівництва, здійснювати планування і розвиток державно-приватного партнерства за участю державних органів або місцевого самоврядування;

2) у сфері децентралізації: провести децентралізацію, передавши повноваження органів архітектурно-будівельного контролю місцевим органам влади, запровадивши інститут сільських, селищних, міських органів архітектурно-будівельного контролю;

3) у сфері дозвільних проваджень: у більшості випадків перейти на декларативну адміністративну процедуру початку підготовчих робіт і безпосередньо початку будівництва на основі принципу «мовчазної згоди», при цьому чітко визначити підстави, коли право на початок виконання будівельних робіт може бути скасовано; здійснити максимальне спрощення дозвільної системи для будівництва незначного класу наслідків;

4) у сфері контролю: встановити чіткий перелік матеріальних і процесуальних підстав, на яких видається дозвіл на виконання будівельних робіт, скасувати категорії складності об'єктів будівництва і ввести систему поділу будівництва за класами наслідків: значні, середні та незначні наслідки; встановити чіткі правила оформлення дозвільної документації для забудовників;

5) у сфері адміністративної відповідальності: врівноважити засобами адміністративного примусу відповідальність замовників (підрядників) будівництва за фальсифікацію документів, порушення будівельних норм і правил та посадових осіб контрольно-наглядових органів за порушення прав і законних інтересів забудовників; встановити адміністративну відповідальність юридичних осіб за неякісне виконання будівельних робіт у вигляді штрафних санкцій; скасувати адміністративну відповідальність за неподання; увести адміністративну відповідальність за невиконання чи несвочасне виконання приписів інспектора з будівельного нагляду;

6) у сфері євроінтеграції: максимально переходити на європейські стандарти у будівництві (єврокоди);

7) інші напрями: стимулювати будівництво шкіл, дитячих садків, доріг, лікарень, освітлення вулиць, переведення опалення на альтернативні джерела енергії; врегулювати адміністративно-правове забезпечення добудови проблемних об'єктів, реконструкцій кварталів застарілого

житлового фонду; боротись із корупцією шляхом збільшення конкуренції, удосконалення процедури затвердження ДБН; досягти спрощення земельного законодавства для містобудівних потреб; спростити процедури підключення до інженерних мереж.

Отже, вдосконалення адміністративно-правового регулювання будівництва в Україні полягає у комплексі засадних та адміністративних інструментарних чинників (планування, децентралізації, контролю, дозвільних проваджень, адміністративної відповідальності тощо), метою яких є створення умов для динамічного розвитку будівництва в Україні шляхом децентралізації, максимального використання декларативних адміністративних процедур та будівельних стандартів ЄС (єврокодів).

Список використаних джерел:

1. Шилока П. Маємо збільшення обсягів будівельних робіт. потрібно рухатися далі / П. Шилока // Вісник будівельної палати України. – 2017. – № 2. – С. 1–4.
2. Миронець І.М. Адміністративно-правове регулювання будівельної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / І.М. Миронець. – К., 2012. – 22 с.
3. Матвійшин Є.Г. Умови реалізації державно-приватного партнерства в Україні. Ефективність державного управління / Є.Г. Матвійшин. – 2014. – Вип. 40. – С. 126–134.
4. Семенко Б.М. Адміністративна відповідальність за правопорушення у галузі будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Б.М. Семенко. – Запоріжжя, 2011. – 16 с.
5. Про прийняття за основу проекту Містобудівного кодексу України : Постанова Верховної Ради України № 2376-VI від 30.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2376-VI>.
6. Трофуненко Н.В. Господарсько-правове забезпечення якості будівельних робіт: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Н.В. Трофуненко. – Донецьк, 2011. – 20 с.
7. Матвійчук А.В. Контрольні провадження у галузі будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / А.В. Матвійчук. – К., 2010. – 19 с.
8. Лилов О.В. Новітні підходи до модернізації процесів організації будівництва / О.В. Лилов // Молодий вчений. – 2015. – № 9 (1). – С. 24–27.
9. Дерегуляція, протидія корупції, створення умов для бізнесу та покращення інвестиційного клімату – основні завдання для розвитку будівельної сфери // Вісник будівельної палати України. – 2016. – № 10. – С. 10–12.
10. Зубко Г. Має відбутися прорив в секторальній децентралізації. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України / Г. Зубко. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [ttp://www.minregion.gov.ua/press/news/v-2017-rotsi-maye-vidbutisya-proriv-v-sektoralniy-detsentralizatsiyi-gennadiy-zubko/](http://www.minregion.gov.ua/press/news/v-2017-rotsi-maye-vidbutisya-proriv-v-sektoralniy-detsentralizatsiyi-gennadiy-zubko/).
11. Партнерські стосунки БПУ і громадської ради при Мінрегіоні // Вісник будівельної палати України. – 2017. – № 2. – С. 6–7.
12. Козич О. Досвід провідних країн світу в управлінні будівельною галуззю / О. Козич. – 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/5/02.pdf>.
13. Євтушенко В. Міжнародний досвід адміністративно-правового регулювання відносин щодо виконання будівельної діяльності та її стандартизації / В. Євтушенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 532–540.
14. Standards in construction: the Eurocodes. The European Commission. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/standards-construction-eurocodes>.
15. Eurocodes: building codes for Europe. – 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurocodes.fr/en/index.html>.
16. Brilhante O. European Experiences of Building Codes for Promoting Sustainable Housing / Ogenis Brilhante, Julia Skinne. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ihs.nl/fileadmin/ASSETS/ihs/Marketing/prospective_students_pages/ECO_and_MFUI/EU_Experiences_of_Building_codes.pdf.
17. Європейські стандарти з проектування конструкцій Єврокоди (Eurocodes) та їх застосування // SVITPPT. – 2014.

УДК 342.9

МОЗОЛЬ Т.О.

ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ КОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ГРОМАДСЬКОЇ РАДИ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

У статті описано контрольні повноваження Громадської ради при МВС України, зокрема проаналізовано здійснення загальних та спеціальних процедур. Виокремлено громадський контроль і шляхи його реалізації через громадські розслідування, перевірку та експертизу.

Ключові слова: Громадська рада, моніторинг, громадський контроль, перевірка, експертиза, розслідування.

В статье описано контрольные полномочия Общественного совета при МВД Украины, в частности проанализированы осуществления общих и специальных процедур. Выделены общественный контроль и пути его реализации через общественные расследования, проверку и экспертизу.

Ключевые слова: Общественный совет, мониторинг, общественный контроль, проверка, экспертиза, расследования.

The article describes supervisory powers of the Public Council at the Ministry of Interior of Ukraine, including analysis of the implementation of general and special procedures. There is determined social control and ways to implement it through public investigation, inspection and examination.

Key words: Public council, monitoring, social control, inspection, examination, investigation.

Вступ. Громадські ради є формою реалізації народовладдя, що виражається через участь населення у діяльності органів виконавчої влади. Завдяки роботі громадських рад відбувається систематичний моніторинг за діяльністю органів виконавчої влади, що сприяє формуванню позитивного іміджу публічної влади та генерування прозорості і демократичної системи контролю за кожним кроком посадових осіб у напрямі формування державної політики.

Нагальною залишається проблема встановлення необхідної рівноваги між державою та інститутами громадянського суспільства, з одного боку, та громадянським суспільством і його апаратом саморозвитку і соціального контролю – з іншого. Така система важлива для формування демократичної, правової, соціально орієнтованої держави.

Постановка завдання. Мета статті – визначити повноваження Громадської ради при МВС України, зокрема виокремити її контрольні повноваження. Встановити загальні і спеціальні процедури реалізації громадського контролю як ключового елементу повноважень Ради.

Результати дослідження. Відповідно до Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України Громадська рада виконує роль колегіального виборного консультативно-дорадчого органу.

Основними функціями, які покладені на цей орган, є: 1) забезпечення участі громадян в управлінні державними справами; 2) здійснення громадського контролю за діяльністю Міністерства внутрішніх справ України (надалі – МВС України); 3) налагодження ефективної взаємодії МВС України із громадськістю; 4) врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики [1].

Контрольні повноваження – це реалізація функціональних повноважень, що здійснюються з метою перевірки законності діяльності (зокрема, порядку діяльності) суб'єктів права (інспекції, ревізії, контроль, нагляд).

Основними повноваженнями Громадської ради при Міністерстві внутрішніх справ України є:

© МОЗОЛЬ Т.О. – ад'юнкт (Національна академія внутрішніх справ)

1) підготовка і подання до МВС України пропозицій до орієнтовного плану проведення консультацій із громадськістю, а також пропозиції щодо проведення консультацій, не передбачених таким планом;

2) надання МВС України пропозицій щодо організації проведення консультацій із громадськістю;

3) підготовка для МВС України обов'язкових для розгляду пропозицій щодо підготовки проектів нормативно-правових актів із питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері, вдосконалення роботи МВС України;

4) проведення відповідно до законодавства громадської та громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів МВС України;

5) здійснення громадського контролю за врахуванням МВС України пропозицій та зауважень громадськості, дотриманням ним нормативно-правових актів, зокрема тих, що спрямовані на запобігання і протидію корупції;

6) інформування громадськості про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання, розміщуючи відповідні повідомлення на офіційному веб-сайті МВС України та в інший прийнятний спосіб;

7) збір, узагальнення та надання МВС України інформації щодо пропозицій громадських організацій стосовно вирішення питань, які мають важливе суспільне значення;

8) організація публічних заходів для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності МВС, правової просвіти населення;

9) підготовка та оприлюднення щорічного звіту про свою діяльність;

10) сприяння:

– практичній реалізації заходів із патріотичного виховання громадськості та працівників МВС України;

– правовому і соціальному захисту працівників та ветеранів МВС України [1].

Інструментами контрольних повноважень Громадської ради є громадський контроль, громадська та громадська антикорупційна експертиза. У свою чергу, різновидами громадського контролю є громадський моніторинг і громадська оцінка [2].

Саме контроль є основним індикатором реалізації повноважень МВС України. Контроль – це основна функція управління, фінальна стадія управлінського процесу. Він встановлює двосторонній зв'язок між об'єктом і суб'єктом управління. Отже, контроль – це одночасно і функція управління, і система прав, обов'язків і дій уповноважених осіб щодо перевірки дотримання прав громадян у разі надсилання ними запитів і звернень до МВС як до суб'єкта управління.

У свою чергу, громадський контроль визначено як діяльність суб'єктів громадського контролю з нагляду, перевірки та оцінки діяльності об'єктів громадського контролю на предмет відповідності такої діяльності вимогам, встановленим законодавством України та суспільним інтересам [2].

Громадський контроль реалізується шляхом здійснення громадської експертизи, громадської перевірки, громадського розслідування, так званих спеціальних процедур. До загальних процедур громадського контролю належать заслуховування звітів про результати роботи, громадські слухання та громадський моніторинг.

Громадська експертиза є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, серед яких і громадські ради, оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій та рекомендацій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі [3].

Громадські розслідування як одна із форм громадського контролю за діяльністю органів публічної влади та їх посадових осіб здійснюються з метою забезпечення демократичного правового режиму країни, організації і функціонування державної влади.

Відповідно до законопроекту «Про громадський контроль» громадське розслідування як спеціальна процедура громадського контролю передбачає здійснення постійної, системної перевірки за діяльністю суб'єктів владних повноважень, їх посадових осіб, інших об'єктів громадського контролю, яка реалізується у цілях забезпечення підзвітності функціонування таких об'єктів, інформування громадськості про причини та обставини порушення суспільних інтересів, законних прав фізичних та юридичних осіб, вироблення рекомендацій щодо ліквідації наслідків таких порушень, їх недопущення, притягнення винних до відповідальності [4].

Під основними завданнями громадських розслідувань розуміють встановлення причинно-наслідкових зв'язків між діяльністю органів публічної влади та порушення прав людини, які

мають громадський інтерес; формування рекомендацій і пропозицій стосовно ліквідації наслідків несприятливих ситуацій; встановлення суб'єктів управління, які є винними у виникненні суспільно-шкідливих ситуацій, що становлять загрозу демократичним процесам, які відбуваються у суспільстві.

Громадські розслідування мають певну схожість із журналістськими розслідуваннями та мають на меті збір, аналіз і поширення інформації серед населення. Громадські розслідування на сьогодні не настільки поширені в суспільстві.

У країнах англо-саксонської правової сім'ї громадське розслідування відоме під назвою *public inquiry*, тобто публічне розслідування. Також існує у міжнародній практиці термін «громадянське розслідування» (*citizens inquiry*), що відрізняється від інших видів ініціатором проведення такого розслідування, яке здійснюється виключно громадськими активістами.

Сьогодні громадське розслідування (*public inquiry*) тлумачиться як офіційна перевірка подій або дій, що проводиться за вказівкою уряду. Така процедура найбільш характерна для США та країн Співдружності – Австралії, Канади та Об'єднаного Королівства [5, с. 112]. Основною відмінністю громадського розслідування є те, що всі докази чи свідчення, зібрані в ході такого розслідування, стають відкритими (публічними) для населення. Зокрема, громадяни, які беруть участь у розслідуванні, надають усні свідчення, які приймаються на однакових підставах із письмовими та речовими доказами.

Громадські розслідування виконують важливі функції регулювання і забезпечення контролю над владою, що здійснюють постійний моніторинг за діяльністю органів публічної влади, зокрема за Міністерством внутрішніх справ.

Громадські розслідування проводяться у зв'язку з резонансними інцидентами і мають важливе значення для населення. Тому досить часто громадські розслідування здійснюються під час природних катаклізмів, корупційних злочинів у державних структурах, громадських заворушень, авіа- та автокатастроф тощо. Такі розслідування мають на меті встановити, чому не спрацювали служби безпеки, правоохоронні органи, що стало причиною поширення корупційних ризиків серед чиновників, а також відновити довіру населення до держави.

Порядок проведення громадського розслідування полягає у тому, що ініціаторами громадських розслідувань можуть бути будь-які суб'єкти громадського контролю.

Проте організатором громадського розслідування може бути виключно Громадська рада при МВС України.

1. Ініціатор громадського розслідування звертається до організатора громадського розслідування із відповідною письмовою заявою (зверненням) та в довільній формі повідомляє про факти й обставини, що потребують громадського розслідування.

2. Громадська рада приймає заяву (звернення), реєструє та надає ініціатору повідомлення про її отримання.

Громадська рада:

- 1) забезпечує прийняття заяв (звернень) від ініціаторів громадських розслідувань;
- 2) приймає рішення про початок громадського розслідування;
- 3) здійснює відбір учасників громадського розслідування;
- 4) визначає форми та методи громадського розслідування;
- 5) забезпечує координацію учасників громадського розслідування;
- 6) від свого імені веде необхідне діловодство;
- 7) інформує про початок громадського розслідування заявника, об'єкти громадського розслідування, засоби масової інформації, суспільство;
- 8) організовує і проводить засідання з громадського розслідування;
- 9) аналізує результати громадського розслідування та готує відповідні висновки [4; 6; 7].

Особа, за інформацією або за зверненням якої призначається громадське розслідування, має пріоритетне право щодо включення її до складу учасників громадського розслідування за умови відсутності у такої особи конфлікту інтересів з об'єктом громадського розслідування.

Громадська перевірка – це спеціальна процедура громадського контролю, яка передбачає сукупність дій суб'єктів громадського контролю зі збору інформації, встановлення фактів та обставин діяльності об'єктів громадського контролю у цілях визначення її відповідності чинному законодавству та суспільним інтересам.

Громадська перевірка і громадське розслідування здійснюються у межах моніторингу. Це постійне відстеження ходу робіт для порівняння поточного стану справ із планом. Систематичний збір інформації про хід робіт здійснюється як постійна процедура, призначена головним

чином для того, щоб вчасно виявляти відхилення від запрограмованої схеми. Добре працююча система моніторингу допомагає керівнику організації (проекту, програми) своєчасно реагувати на згадані вище відхилення.

Висновки. Контрольні повноваження Громадської ради при МВС України здійснюються з метою встановлення двостороннього зв'язку між різними інститутами громадянського суспільства та органами публічної влади.

Таким чином, громадський контроль як елемент контрольних повноважень здійснюється шляхом реалізації загальних та спеціальних процедур. Як уже зазначалося, до загальних процедур належать заслуховування звітів про результати роботи, громадські слухання, громадський моніторинг. До спеціальних процедур – громадська експертиза, громадські перевірки, громадські розслідування.

Загальні процедури громадського контролю мають право здійснювати всі суб'єкти громадського контролю. Спеціальні процедури громадського контролю має право здійснювати Громадська рада.

Неврегульованим залишається питання проведення громадського розслідування, оскільки, не маючи жодного нормативно-правового регулятора дефініції, поняття інтерпретується різними способами. Сьогодні процес громадського контролю потребує нормативного врегулювання, оскільки демократизації та здійсненню моніторингу за основними напрямками формування державної політики МВС України необхідний процедурно оформлений порядок реалізації.

Список використаних джерел:

1. Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1543 від 04.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dn.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable>.
2. Громадські ради: створення та організація роботи : [довід.-метод. посіб. для членів громад. рад] / за заг. ред. А.С. Крупника. – Одеса, 2012. – 326 с.
3. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України № 976 від 05.11.2008 р. // Офіційний вісник. – 2008. – № 86. – Ст. 2889.
4. Про громадський контроль : проект Закону України № 4697 від 14.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/html.
5. Громадські розслідування як механізм цивільного контролю: кращі практики зарубіжних країн / за заг. ред. О.А. Мартиненка. – Х. : Права людини, 2012. – 128 с.
6. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 03.11.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – Ст. 2945.
7. Афонін Е.А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е.А. Афонін, Л.В. Гонюкова, Р.В. Войтович. – К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. – 160 с.
8. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 03.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.
9. Журналістське розслідування : [навч. посіб.] / О.С. Хоменок, О.О. Бурмагін, К.Б. Івано-ва та ін. – Мелітополь : Ін-т розвитку регіональної преси, 2008. – 182 с.

УДК 342.722.1

МХИТАРЯН А.М.

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Стаття присвячена з'ясуванню міжнародних стандартів і зарубіжному досвіду окремих держав-членів СНД та ЄС щодо застосування адміністративно-правових засобів протидії дискримінації інвалідів з метою визначення шляхів вдосконалення відповідного вітчизняного законодавства.

Ключові слова: адміністративно-правові засоби, органи державної влади, особи з інвалідністю, протидія дискримінації.

Статья посвящена определению международных стандартов и зарубежного опыта отдельных государств-членов СНГ и ЕС по применению административно-правовых средств противодействия дискриминации инвалидов с целью определения путей совершенствования соответствующего отечественного законодательства.

Ключевые слова: административно-правовые средства, органы государственной власти, лица с инвалидностью, противодействие дискриминации.

The article is devoted to clarifying international standards and foreign experience of individual member states of the CIS and the EU on the use of administrative and legal means to counter discrimination against the disabled in order to identify ways to improve relevant national legislation.

Key words: administrative and legal means, public authorities, persons with disabilities, combating discrimination.

Вступ. Дискримінація за ознакою інвалідності несе певну небезпеку стійкому цивілізаційному розвитку будь-якої демократичної країни світу. Загальні засади верховенства права корелюють із національними правовими системи, ставлячи законні інтереси людини і громадянина на перше місце в системі цінностей держави. Саме тому абсолютна більшість відповідних міжнародно-правових актів ООН, інших міжнародних організацій акцентують увагу та засуджують дискримінацію у будь-якій формі та проявах. Особлива увага при цьому приділяється найбільш незахищеним та уразливим верствам населення, до яких належать особи з інвалідністю.

Європейське співтовариство характеризується високим рівнем культури та толерантності до всіх громадян, зумовлюючи провідні позиції у світі за соціально-економічним розвитком. З урахуванням цього за багато десятиліть у межах ЄС розвинулося уніфіковане правозахисне законодавство, вироблено базові адміністративно-правові механізми протидії дискримінації. Будучи державою – членом Ради Європи, Україна лише стає на демократичні загальноєвропейські рейки захисту прав, свобод і законних інтересів, зокрема й осіб з інвалідністю.

Протягом останніх років питання запобігання та протидії дискримінації інвалідів з урахуванням міжнародних і європейських стандартів ставало предметом наукового дослідження низки вчених, серед яких І.А. Березовська, О.С. Калмикова, Я.М. Костюченко, О.М. Лисенко, В.І. Муравйов, Н.Б. Мушак, С.В. Пасічніченко, О.В. Святун, Є.Ю. Соболев, І.М. Твердовський та ін.

З урахуванням вищевикладеного **метою** статті є аналіз міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду здійснення адміністративно-правових засобів протидії дискримінації інвалідів для визначення шляхів вдосконалення відповідного вітчизняного законодавства.

Результати дослідження. Ухвалення та проголошення Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 дало значний поштовх до визначення подальших векторів розвитку післявоєнного світу щодо недопущення та протидії дискримінації у цілому

© МХИТАРЯН А.М. – здобувач наукового ступеня кандидата наук (Науково-дослідний інститут публічного права)

світі. Базуючись на тезах, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїх правах, а кожен повинен мати права та свободи незалежно від раси, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового або іншого становища, у ст. 14 аналізованого міжнародного акта констатовано, що «всі люди рівні перед законом і мають право <...> на рівний їх захист законом <...> від якої б то не було дискримінації» [1]. Також через короткий проміжок часу була ухвалена Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, яка містить у собі ст. 14 «Заборона дискримінації» [2].

Із зазначеного слід зробити висновок, що за допомогою Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 фактично вперше звернута увага світової спільноти, особливо на європейському континенті, на необхідності консолідації щодо вирішення національними органами влади, громадськими інституціями та іншими зацікавленими особами проблем необґрунтованого пригноблення певної категорії осіб у межах соціуму окремо взятої держави.

Положення Загальної декларації прав людини у частині протидії дискримінації знайшли свій подальший розвиток у низці інших ключових правових актів на глобалізованій арені. Зокрема, у статтях 4, 20, 24–26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [3]; статтях 2, 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 [4]; статтях II, X–XII Декларації соціального прогресу та розвитку від 11.12.1969 [5] повторно наголошено на недопустимості вчинення таких дій виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. Більше того, значущість Декларації соціального прогресу та розвитку від 11.12.1969 полягає у тому, що у її положеннях вперше окреслено базові правила недопущення та протидії дискримінації осіб з інвалідністю.

Зважаючи на переважно складне становище інвалідів у більшості куточків світу, міжнародні глобальні та регіональні правозахисні організації сконцентрували значні зусилля на виробленні відповідних спеціальних міжнародних нормативів. Зокрема, у Декларації про права інвалідів від 09.12.1975 вказано, що особи з інвалідністю беззаперечно наділені та мають право користуватися всіма правами, викладеними у Загальній декларації прав людини. Окремо зауважено на тому, що інваліди повинні бути захищені від трудової експлуатації, принизливих та образливих звертань, що мають дискримінаційний характер [6].

Закономірно, що у положеннях Декларації про права інвалідів від 09.12.1975 відсутній порядок реалізації та захисту прав і свобод інвалідів, а тому було ухвалено Всесвітню програму дій стосовно інвалідів від 03.12.1982. Аналізуючи її зміст можна дійти висновку, що однією із основних проблем осіб з інвалідністю вважається саме дискримінація [7].

Ще одним важливим міжнародним правовим актом в окресленій проблематиці є Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, затверджених Резолюцією 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20.12.1993. Цими правилами передбачено низку правових заходів, спрямованих на профілактику та протидію дискримінації інвалідів. Насамперед, мова йде про традиційну площину захисту прав і свобод інвалідів з боку ООН, серед яких сфера зайнятості та працевлаштування; системи соціального забезпечення, соціального страхування та інші подібні напрями державної політики.

На сьогодні найбільш дієвий опис механізму захисту прав і свобод інвалідів, протидії дискримінації передбачено у Конвенції про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. Цей нормативно-правовий акт увібрав до себе та розвинув кращі положення попередніх міжнародних документів. Велика кількість положень Конвенції присвячена визначенню дискримінаційних дій та протидії їй з боку громадських інституцій та органів державної влади. Зазначене свідчить про розуміння глобалізованим цивілізованим суспільством щодо наявності та актуальності такої проблеми, яка має бути подолана за допомогою сучасних міжнародних правозахисних засобів.

Серед основних правових засобів протидії дискримінації з боку уповноважених органів державної влади, викладених у Конвенції про права осіб з інвалідністю, слід назвати наступні: вживати всіх належних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, свобод і законних інтересів інвалідів; враховувати інвалідів в усіх міжнародних та національних стратегіях, програмах захисту і заохочення прав людини; державним органам, їх посадовим і службовим особам утримуватися від будь-яких дій або методів, які не узгоджуються із Конвенцією; вживати всіх належних правових, соціально-економічних та інших заходів для усунення дискримінації за ознакою інвалідності з боку будь-якої фізичної чи юридичної особи.

Надзвичайно важливим для розвитку міжнародного права із захисту прав і свобод інвалідів стало включення до Конвенції про права осіб з інвалідністю положень щодо повноважень

Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю. Основна роль цієї спеціалізованої установи полягає у моніторингу національних законодавств, контроль за діяльністю та ухваленими рішеннями органів державної влади, зокрема щодо недопущення дискримінації інвалідів, протидії вказаним негативним явищам тощо.

На сьогодні існує дві основні форми реалізації повноважень Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю. По-перше, кожні чотири роки всі держави – учасниці ООН мають надавати доповіді щодо стану дотримання прав і свобод інвалідів. Кожна доповідь розглядається Комітетом, який вносить стосовно неї пропозиції та загальні рекомендації, які він вважає доречними, і надсилає їх відповідній стороні.

По-друге, можливе подання індивідуальної скарги до Комітету з боку окремих осіб чи громадських організацій. Вона подається в письмовій формі на одній з робочих мов договірному органу. ООН рекомендує використовувати типові форми скарг, які містяться на веб-сайті Управління Верховного комісара ООН з прав людини (www.ohchr.org). За результатами розгляду Комітет вправі направити відповідній державі заклика до негайних дій в формі тимчасових заходів, якщо існує вірогідність, що інтересам скаржника може бути завдано непоправної шкоди.

Чільне місце в правозахисній системі європейського континенту та низки інших країн займає Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Ця інституція також бере участь у боротьбі з усіма формами расизму, ксенофобії та дискримінації. Складовою ОБСЄ є Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (м. Варшава), яке: збирає і поширює інформацію та статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті; сприяє передовому досвіду в боротьбі з нетерпимістю і дискримінацією; сприяє у складанні та перегляді законодавства про злочини, мотивовані нетерпимістю і дискримінацією [8].

Проведений аналіз основних міжнародно-правових актів у сфері захисту прав і свобод осіб з інвалідністю засвідчує, що низка міжнародних організацій, у тому числі ООН та Рада Європи, напрацювали та розвинули дієвий механізм подолання проявів принизливого та без поваги ставлення до інвалідів. Таким чином, міжнародне законодавство в галузі прав людини спрямоване на захист усього комплексу прав, свобод і законних інтересів будь-якої особи без дискримінації, що уможливило вільне, безпечне, спокійне і здорове життя.

Охарактеризовані міжнародні правові засоби у тій чи іншій мірі втілено в адміністративно-правові інструменти протидії дискримінації за ознакою інвалідності з урахуванням специфіки національних законодавств. Таким чином, міжнародне законодавство в галузі прав людини спрямоване на захист усього комплексу прав, свобод і законних інтересів будь-якої особи без дискримінації, що уможливило вільне, безпечне, спокійне і здорове життя.

Республіка Молдова є однією із перших пострадянських країн, де на виконання базових міжнародних актів щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, ухвалено Національний план дій в галузі прав людини на 2011-2014 роки. Особливе значення має пункт 11 «Попередження і припинення дискримінації», де наголошено, що національна законодавча база містить включені в різні нормативно-правові акти положення щодо заборони дискримінації за різними ознаками, однак необхідні консолідація цієї бази і подальше приведення її у відповідність з міжнародними нормами для поглиблення розвитку недискримінаційних практик [9].

Зважаючи на вказане, Парламент та Уряд Молдови протягом 2012-2016 років вжили низку показних дієвих заходів, спрямованих на ефективну протидію дискримінації за ознакою інвалідності. Насамперед ухвалено Закон Республіки Молдова «Про забезпечення рівності» від 25.05.2012, яким сформульовано базові правові поняття та категорії. Перераховано форми дискримінації, а також визначено методи протидії дискримінації [10].

До суб'єктів, які наділені повноваженнями у сфері попередження і боротьби з дискримінацією віднесено Раду з попередження і ліквідації дискримінації та забезпеченню рівності, органи публічної влади та судові інстанції. Перший із зазначених державних органів представляє особливий інтерес як спеціалізована інституція, що виключно наділена повноваженнями у сфері протидії дискримінації. Згідно зі ст. ст. 11-16 Закону Республіки Молдова «Про забезпечення рівності» та Закону Республіки Молдова «Про діяльність Ради з попередження і ліквідації дискримінації та забезпеченню рівності» від 21.12.2012 цей представник влади є колегіальним органом зі статусом юридичної особи публічного права, що забезпечує захист від дискримінації.

Особа, визнана винною у вчиненні дискримінаційних дій, може бути притягнута до адміністративної, дисциплінарної, кримінальної, цивільно-правової відповідальності. Безпосередньо Кодексом Республіки Молдова про правопорушення, 2008 р. передбачаються санкції у вигляді штрафів від 2000 лей (12, 6 тис. грн) для фізичних осіб; від 4000 лей (25, 2 тис. грн) для посадових осіб; від 7000 лей (44,1 тис. грн) для юридичних осіб. Таким чином, адміністративні стяг-

нення є доволі суттєвими, що у певній мірі зумовлює ефективність адміністративного примусу у даній сфері.

Правовий аналіз окремих положень законодавства Азербайджану, Білорусі, Казахстану, Таджикистану, Узбекистану вказує на те, що на відмінну від Молдови та України, абсолютна більшість держав-учасниць СНД не мають відповідного спеціалізованого законодавства у сфері протидії дискримінації за ознакою інвалідності. Такий стан речей зумовлений низкою факторів, зокрема, по-перше, не ратифіковано Конвенцію про права осіб з інвалідністю, у той же час, наприклад, Білорусь реалізувала це право лише наприкінці 2016, що не дозволяє якісно розвинути необхідні правозахисні механізми; по-друге, пострадянські країни характеризуються переважно авторитарними формами правління, за яких захист прав і свобод людини та громадянина органами державної влади здійснюється на неналежному рівні.

У повній мірі слід погодитися з О.М. Лисенком, В.І. Муравйовим, О.В. Святун, що принцип рівності та недискримінації є однією з основних засад функціонування в рамках ЄС [11]. На базі цієї концептуальної ідеї вироблено цілий пласт правозахисних нормативно-правових актів, так зване «європейське антидискримінаційне право», яке містить не один десяток постанов, регламентів, а також переважно директив Європейського Парламенту та Ради ЄС.

Насамперед мова йде про наступні правові акти ЄС: Директива 79/7/ЄЕС від 19.12.1978, Директива 92/85/ЄЕС від 19.10.1992, Директива 96/34/ЄС від 03.06.1996, Директива 2000/43/ЄС від 29.06.2000, Директива 2000/78/ЄС від 27.11.2000, Директива 2004/113/ЄС від 13.12.2004, Директива 2006/54/ЄС від 05.07.2006, Директива 2008/115/ЄС від 16.12.2008, Директива 2010/41/ЄС від 07.07.2010; Рішення № 2002/187/ЖНА від 28.02.2002, Рішення № 2009/371/ЖНА від 06.04.2009; Регламент № 168/2007 від 15.02.2007 та інші [12].

Ці нормативи визначають поняття дискримінації, її прями та непрямі прояви, повноваження органів публічної влади щодо недопущення дискримінаційних дій, засади попередження та подолання цього негативного явища громадянськими інституціями та окремими громадянами. Слід підкреслити, що переважно інвалідність людини не розглядається загальноєвропейським законодавцем окремо, а лише у сукупності з іншими подібними соціальними та медичними ознаками. Основними напрямками поширення регулюючого впливу антидискримінаційних директив та інших актів ЄС є медичне обслуговування, соціальне забезпечення, соціальний захист, особиста безпека, охорона здоров'я на виробництві, освіта, зайнятість, професійна діяльність, доступ до товарів і послуг тощо.

У рамках Євросоюзу важливим органом державної влади, що здійснює протидію дискримінації за будь-якою ознакою є Агентство ЄС з основних прав (м. Відень), яке створене та діє на підставі Регламенту Ради ЄС № 168/2007 від 15.02.2007. Крім того, правозахисний механізм доповнює Європейський омбудсмен (рішення Парламенту ЄС від 09.03.1994), який наділений повноваженнями, насамперед приймати та розглядати скарги від фізичних і юридичних осіб ЄС на порушення порядку управління адміністративними інституціями та державними установами об'єднання, вчинення прямої та непрямой дискримінації за будь-якою ознакою індивіда посадовими та службовими особами національних і загальноєвропейських органів влади, а також протидія іншим правопорушенням у сфері реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Незважаючи на різноманітність та неоднорідність національних законодавств держав – членів ЄС, всі вони націлені на виконання та дотримання загальноєвропейських правових положень у сфері протидії дискримінації. Про це свідчить аналіз відповідних правових положень Німеччини [13], Франції, Великобританії, Швеції [14], які займають провідні позиції у сфері розвитку адміністративно-правового регулювання захисту прав і свобод особи. Високий ступінь розвиненості громадянського суспільства у зазначених країнах зумовлює ефективність діяльності уповноважених органів державної влади щодо протидії дискримінації за ознакою інвалідності.

Проведений правовий аналіз міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду здійснення адміністративно-правових засобів протидії дискримінації інвалідів дає підстави зробити такі **висновки**.

1. Найактуальнішими шляхами подальшого узгодження вітчизняного антидискримінаційного законодавства з міжнародними стандартами у цій сфері є не лише дотримання компетентними органами державної влади, іншими державними і громадянськими інститутами положень відповідних міжнародних правових актів, але й вчасне та дієве реагування на звіти, доповіді та рекомендації глобальних і регіональних правозахисних установ щодо виявлених фактів дискримінації інвалідів. У першу чергу, мова йде про Заключні зауваження Комітету з прав людей з інвалідністю стосовно Національної доповіді про вжиті заходи, спрямовані на здійснення Україною зобов'язань в рамках Конвенції про права інвалідів, 2012 р.

2. Доречним є розгляд можливості щодо імплементації до законодавства України правових положень окремих зарубіжних країн у частині здійснення адміністративно-правових засобів протидії дискримінації інвалідів, серед яких:

– внести зміни та доповнення до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», які стосуються питань чіткої регламентації діяльності суб'єктів, наділених повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації, ввести поняття «множинна дискримінація», «віктимізація», «дискримінація за асоціацією» та ін.;

– створити незалежну державну структуру подібну до Ради з попередження і ліквідації дискримінації та забезпеченню рівності Республіки Молдова;

– розвинути національну систему «спеціальних заходів» у сфері позитивної дискримінації з урахуванням директив ЄС;

– передбачити адміністративну відповідальність за вчинення дискримінаційних правопорушень, із застосуванням до посадових та службових осіб значно більших штрафних санкцій ніж до фізичних осіб;

– доопрацювати правовий механізм взаємодії компетентних органів державної влади у ході запобігання та протидії множинній дискримінації за ознакою інвалідності.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини ухваленій і проголошеній у резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 // Голос України від 10.12.2008. – № 236.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Голос України від 10.01.2001. – № 3.

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

5. Декларація соціального прогресу та розвитку від 11.12.1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_116.

6. Декларації про права інвалідів від 09.12.1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ikpp_kpp_Sozhialno-pravovuy_zahust_ditey/90.html.

7. Всемирная программа действий в отношении инвалидов от 03.12.1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_427/page.

8. Discrimination and Intolerance. Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/uk/web/compass/discrimination-and-intolerance>.

9. Об утверждении Национального плана действий в области прав человека на 2011–2014 годы : Постановление Парламента Республики Молдова № 90 от 12.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=339395&lang=2>.

10. Об обеспечении равенства : Закон Республики Молдова Nr. 121 от 25.05.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/viewdoc.php.action=view&view=doc&id=343361&lang=2>.

11. Право Европейского Союза : [підручник] / [за ред. В.І. Муравйова]. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.

12. Институційне право Європейського союзу / [О.М. Шпакович, О.М. Лисенко, О.В. Святух]. – К. : Ін Юре, 2015. – 312 с.

13. Посібник з європейського антидискримінаційного права. Рада Європи. – Люксембург : Видавничий дім Європейського Союзу, 2011. – 196 с.

14. Зібрання актів європейського права. – К. : Ред. журн. «Право України», 2013 // Дод. до юрид. журн. «Право України». – Вип. 1: Європейський Союз / упоряд. К.В. Смирнова ; за заг. ред. В.І. Муравйова, 2013. – 1052 с.

АДМІНІСТРАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

У статті доведено, що адміністративна компетенція прокуратури полягає у сукупності правових засобів щодо забезпечення адміністративної діяльності генеральної, регіональних та місцевих прокуратур, що здійснюється від імені держави з метою виконання їхніх функцій шляхом покладення на них адміністративних обов'язків та надання для їх виконання відповідних адміністративних прав.

Ключові слова: адміністративна компетенція, адміністративні обов'язки, адміністративні права, правосуб'єктність, прокуратура, функції.

В статье сформулировано, что административная компетенция прокуратуры заключается в совокупности правовых средств по обеспечению административной деятельности генеральной, региональных и местных прокуратур, осуществляемой от имени государства в целях выполнения их функций путем возложения на них административных обязанностей и предоставления по их выполнению соответствующих административных прав.

Ключевые слова: административная компетенция, административные обязанности, административные права, правосубъектность, прокуратура, функции.

The article proved that the administrative competence of the prosecution is to aggregate legal means to ensure general administrative activities, state and local prosecutors. Their work is carried out on behalf of the state, to carry out their functions. Performing these functions carried out by entrusting them to administrative duties and providing for their implementation of appropriate administrative rights.

Key words: administrative competence, administrative duties, administrative law, features, legal, prosecutor's office.

Вступ. В умовах розвитку сучасної України як незалежної та демократичної держави, яка прагне ввійти до Європейського Союзу, людина постає основною цінністю, котрій необхідно забезпечувати безпечне існування і розвиток. Прокуратура України, без сумніву, у системі механізму держави посідає основне місце. Її діяльність має виключно публічний державницький характер. Вона завжди стоїть на сторожі порушень прав громадян і держави, коли відновлювати їх доводиться вагомими засобами держави на основі реалізації жорстких правових норм.

До проблеми адміністративної компетенції прокуратури України звертались як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Однак вітчизняна наукова література з проблем адміністративного права недостатньо висвітлює проблему нашого дослідження, що пов'язано зі значними змінами у сучасному законодавстві України, яке потребує кваліфікації і тлумачення.

Ще більшої актуальності нашому дослідженню надають необхідність реалізації положень Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014 р. [13], а також низький рівень довіри до прокуратури України. Так, у липні 2015 року, вже після річного проведення правоохоронної реформи, за даними Центру Разумкова, прокуратурі України «не довіряли» та «скоріше не довіряли» 40,3% і 35,6% опитаних [15]. В умовах сьогодення ситуація трохи змінилася на краще, однак не радикально [8].

Огляд останніх досліджень. Найбільший внесок у розвиток теоретичних засад адміністративної компетенції прокуратури України зробили вчені-адміністративісти О. Агєєв, О. Анпілогов, Н. Армаш, Ю. Бездольний, М. Івчук, С. Кулич, С. Марченкова, В. Миколенко, Т. Мироненко, С. Попович, В. Шемчук, В. Шуба, М. Якимчук, В. Яценко та ін. Проте до питань аналізованої проблематики вони звертались лише епізодично, досліджуючи інші, більш загальні, спеціальні або суміжні виклики, здійснювали це в умовах дії законодавства попередньої епохи.

Постановка завдання. Метою статті є визначення адміністративної компетенції прокуратури України на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних праць науковців-адміністративістів та положень Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014 р. [13].

Результати дослідження. Досліджуючи проблему адміністративної компетенції прокуратури України на сучасному етапі розвитку нашої правової держави, необхідно звернутися до визначення багатогранного поняття «компетенція».

Професор Ю. Тихомиров у своїх працях визначає термін «компетенція» у загальному вигляді як законно покладений на уповноважений суб'єкт обсяг публічних прав. Він вважає, що компетенція як явище складається з елементів двоякого роду, до яких належать нормативно встановлені цілі як спосіб тривалої нормативної орієнтації суб'єктів права і стійка діяльність щодо досягнення цих цілей, предмети відання як юридично визначена сфера й об'єкт впливу, владні повноваження як гарантована законом міра прийняття рішень і виконання дій. Супутнім елементом є відповідальність за їх невиконання або, іншими словами, гарантії виконання компетенції [14]. І. Бачило у своїх наукових дослідженнях пропонує два визначення поняття компетенції – у широкому і вузькому (власному) розумінні, причому кожне з понять визнається правовим. У першому значенні компетенція включає, окрім функцій, також місце органу в системі управління, його завдання, об'єкти відання, коло діяльності, повноваження і відповідальність. Друге розуміння передбачає компетенцію, що складається безпосередньо з прав та обов'язків органу. Відповідно, думка дослідника є найбільш повною, оскільки в ній відображаються як основоположні компетенційні елементи, так і додаткові [3].

Досліджуючи проблему компетенції у сфері освіти, М. Головань визначив, що компетенція – це коло питань, у яких людина добре обізнана (або має певні повноваження), об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія [6].

Проведена методом аналізу і синтезу систематизація думок вищезазначених учених дає можливість стверджувати про неоднозначність розуміння цієї наукової категорії. Тільки за двома критеріями – сферою (об'єктом дослідження) та відповідальністю за неналежне виконання покладених на суб'єкта права обов'язків – думки вчених збігаються. За іншими критеріями збігів узагалі не виявлено. Так, Ю. Тихомиров серед складових цієї категорії називає обсяг прав, цілей та дії суб'єктів права, І. Бачило вважає, що до елементів компетенції додатково слід віднести функції і повноваження, а М. Головань доповнює зазначений аналіз рівнем знань виконавців.

Застосувавши метод синтезу, ми виявили, що до компетенції суб'єкта права належать сфера (об'єкт, предмет дослідження), а також відповідальність такого суб'єкта за неналежне виконання покладених на нього обов'язків. Крім того, ми вважаємо, що необхідно погодитись із позицією І. Бачила, що до компетенції належать функції (завдання) і повноваження суб'єкта права.

Таким чином, враховуючи думки вищезазначених учених, а також власне розуміння зазначеної проблематики, можемо зробити висновок, що правовими складовими компетенції суб'єкта права є сфера аналізу, функції (завдання), повноваження (обов'язки і права) суб'єкта права та юридична відповідальність за неналежне виконання покладених на суб'єкта права обов'язків.

Отже, компетенція суб'єкта права – це сукупність правових засобів, складовими яких є сфера аналізу, функції (завдання) і повноваження суб'єкта права з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Згідно зі словником термінів і понять з державного управління В. Малиновського компетенція – це сукупність предметів відання та повноважень (прав і обов'язків), які надаються суб'єкту управління (органу або посадовій особі) для виконання відповідних завдань і функцій та визначають його місце в апараті державного управління. Компетенція державно-владним шляхом встановлює обсяг і зміст діяльності суб'єкта державного управління з одночасним розмежуванням його функцій і функцій інших суб'єктів як вертикально, так і горизонтально в управлінській системі [9].

І. Пілявська визначає поняття «компетенція» як те, що містить у собі предмет відання і повноваження, які забезпечують належну реалізацію змісту нормативно-цільового блоку [11]. Доцент М. Бездольний вважає, що компетенція органів внутрішніх справ щодо протидії корупції – це сукупність передбачених законом предметів їхнього відання та відповідних їм повноважень, спрямованих на виконання поставлених перед ними завдань та функцій [4]. Присвятивши інституту компетенції окрему студію, професор Н. Армаш визначила термін «компетенція» як елемент правового статусу, який установлює сукупність юридично закріплених прав та обов'язків органу виконавчої влади або його керівника, реалізація яких забезпечує виконання їхніх ос-

новних функцій [2]. Л. Гогіна характеризує компетенцію посади державної служби як окреслене коло проблем, що належать до повноважень, прав та обов'язків за певною посадою і визначають вимоги до кадрів для виконання ними посадових функцій [5].

В. Миколенко, досліджуючи прокуратуру України як суб'єкт адміністративного права, визначив поняття «адміністративно-правовий статус прокуратури», яке слід розуміти як врегульоване законодавством місце та значення прокуратури у системі державного управління із закріпленням мети, завдань, функцій, компетенції, системи органів, форм і методів діяльності, що реалізуються як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними [10].

М. Івчук у своїх наукових здобутках відзначає, що адміністративно-правовий статус органів прокуратури – це врегульований законодавством порядок створення, реорганізації, ліквідації цих органів, визначення функцій і завдань прокуратури та наділення їх необхідною компетенцією для виконання покладених на них державою прав та обов'язків. Елементами адміністративно-правового статусу органу прокуратури України є юридично закріплені цілі, завдання та функції; компетенція; організаційно-структурний компонент; відповідальність [7].

Аналізуючи праці зазначених авторів та на основі сформульованого нами поняття «компетенція», вважаємо за необхідне визначити поняття «адміністративна компетенція» як сукупність правових засобів, які надаються суб'єкту управління (органу або посадовій особі) для виконання ним відповідних функцій (завдань), повноважень у сфері державного управління з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

О. Агеєв відзначає, що органи прокуратури є найважливішою складовою механізму держави і посідають у ньому особливе місце, зумовлене необхідністю і цільовою спрямованістю наглядової функції. Під функціями прокуратури слід розуміти зумовлені політикою держави і необхідністю належної реалізації її функцій відповідні види діяльності прокуратури, що базуються на конституційних положеннях, визначають її місце і роль у державному механізмі та спрямовані на забезпечення правового регулювання процесів, які відбуваються у суспільстві і державі [1].

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014 р. на органи прокуратури покладено такі функції: підтримання державного обвинувачення у суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [13].

Реалізуючи кожну з покладених на прокуратуру функцій, її працівники повинні діяти чітко в межах повноважень, передбачених законом. Як слушно вказують Ю. Полянський і В. Долежан, до органів держави, зокрема до органів прокуратури, застосовується не загальний дозвільний метод правового регулювання, а спеціально-дозвільний. При цьому уповноважуючі норми, будучи різновидом спеціалізованих правових норм, визначають відповідне коло повноважень. Говорячи про діяльність прокуратури, варто зауважити, що перелік повноважень прокурорів встановлюється стосовно окремих функцій з огляду на відмінності у способах реалізації кожної з них. Важливо і те, що окремі повноваження використовуються у процесі реалізації усіх функцій прокуратури [12].

М. Якимчук у своїх наукових дослідженнях зазначає, що реалізація функцій управління, операцій, дій суб'єкта управління, спрямованих на їх виконання, і є управлінською працею. Зокрема, у дослідженні визначено критерії внутрішньої диференціації управлінської праці. Тому не можна не визнати, що основне в технології управління пов'язане з передачею, збереженням і опрацюванням інформації, що передують ухваленню рішення. Відзначається також, що сьогодні прокурорський нагляд не може бути по-справжньому ефективним, якщо під час його здійснення не будуть застосовуватися досягнення науки організації управління. Основними напрямками поліпшення організації управлінської праці в прокуратурі є: а) поліпшення продуктивності управлінської праці, основою для чого є оптимальний розподіл праці та її нормування; б) поліпшення умов управлінської праці [16].

Відзначимо, що повноваження державних органів є їхніми обов'язками перед громадянами і державою. Так само і повноваження органів прокуратури щодо здійснення своєї діяльності. У ст. 19 Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014 р. висвітлено загальні права та обов'язки прокурора, зокрема прокурор має право брати участь у прокурорському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності прокуратури; прокурор зобов'язаний удосконалювати свій професійний рівень; неухильно додержуватися присяги прокурора; виявляти повагу до осіб під час здійснення своїх

повноважень; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом; діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; додержуватися правил прокурорської етики; щорічно проходити таємну перевірку доброчесності [13].

На нашу думку, такий перелік повноважень не є повним і не відображає повністю картину компетенції органів прокуратури, зокрема адміністративної компетенції. Тому, проаналізувавши нормативно-правові акти та наукові дослідження вітчизняних мислителів щодо проблеми адміністративної компетенції органів прокуратури, можна зробити висновок, що вони не закріплені в жодному нормативно-правовому акті. У новій редакції Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014 р. вони відображені фрагментарно серед інших повноважень як органів прокуратури, так і їх керівників. При цьому більшість таких повноважень вказані лише в загальному вигляді, що зменшує ефективність управлінських процесів, дозволяє керівникам прокуратур та їхнім підлеглим самостійно, не завжди правильно трактувати свої права та обов'язки у сфері виконавчо-розпорядчої і наглядової діяльності.

Проблема адміністративної компетенції органів прокуратури особливо набуває актуальності сьогодні, адже визначення функціональних обов'язків безпосередньо впливає на взаємозв'язок між органами держави та подальший розвиток української державності у період суттєвих соціально-економічних та політичних змін. Ми вважаємо, що прокуратура України посідає ключове місце у період таких змін, а визначення її компетенції допоможе суттєво поліпшити діяльність системи державного механізму, тому необхідно доопрацювати в окремій статті Закону України «Про прокуратуру» відповідні права та обов'язки.

Висновки. Отже, адміністративна компетенція прокуратури – це сукупність правових засобів щодо забезпечення адміністративної діяльності генеральної, регіональних та місцевих прокуратур, що здійснюється від імені держави з метою виконання покладених на них функцій щодо підтримання державного обвинувачення у суді, представництва інтересів громадянина або держави в суді, нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, шляхом покладення на них адміністративних обов'язків і надання для їх виконання відповідних адміністративних прав.

Список використаних джерел:

1. Агєєв О.В. Прокурор як суб'єкт адміністративного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.В. Агєєв ; Харк. нац. ун-т внутр. спр. – Харків, 2006. – 18 с.
2. Армаш Н.О. Поняття і сутність компетенції як елементу адміністративно-правового статусу керівника органу виконавчої влади / Н.О. Армаш // Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». – 2009. – № 2. – С. 48–53.
3. Бачило И.Л. Функции органов управления (правовые проблемы оформления и реализации) / И.Л. Бачило. – М. : Юрид. лит-ра, 1976. – 125 с.
4. Бездольний М.Ю. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії корупції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.Ю. Бездольний ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2009. – 20 с.
5. Гогіна Л.М. Компетенції та компетентності в державній службі України: до проблеми формування понятійного апарату / Л.М. Гогіна // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/08glmpa.htm>.
6. Головань М.С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М.С. Головань // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 23–30.
7. Івчук М.Ю. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.Ю. Івчук ; Держ. наук.-досл. інст. МВС України. – К., 2011. – 19 с.
8. Луценко Ю. «Лише прозорість може повернути довіру народу до власної держави». – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&c=view&t=rec&id=188706.
9. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління / В.Я. Малиновський. – К. : Атіка, 2005. – 240 с.
10. Миколенко В.А. Прокуратура України як суб'єкт адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.А. Миколенко ; Міжрег. акад. упр. перс. – К., 2011. – 19 с.
11. Пілявська І.В. Адміністративно-правові засади взаємодії державної служби карантину рослин з правоохоронними органами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / І.В. Пілявська ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2011. – 22 с.

12. Полянський Ю.С. Акти прокуратури: підготовка і внесення : [навч. посіб.] / Ю.С. Полянський, В.В. Долежан. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2003. – 248 с.
13. Про прокуратуру : Закон України № 1697-VII від 14.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
14. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции / Ю.А. Тихомиров. – М. : Юринформцентр, 2001. – 351 с.
15. Як повернути довіру до прокуратури? – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://day.kyiv.ua/uk/article/polityka/yak-povernuty-doviru-do-prokuratury>.
16. Якимчук М.К. Організаційно-правові основи управління в органах прокуратури України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.К. Якимчук ; Нац. акад. наук України інст. держ. і пр. ім. В.М. Корещького. – К., 2002. – 32 с.

УДК 351.74+519.72

НЕГОДЧЕНКО В.О.

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Обґрунтовано, що інформаційно-аналітична робота в органах Національної поліції є однією із функцій процесу управління. У статті з метою уточнення місця підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування у системі органів поліції загалом та в контексті реалізації ними інформаційної політики розкрито зміст і перелік їхніх завдань та функцій. Сформульовано низку пропозицій щодо оптимізації адміністративного законодавства, що регулює діяльність Національної поліції у сфері реалізації державної інформаційної політики.

Ключові слова: Національна поліція, інформація, інформаційна політика, функції, завдання, управління, адміністративне законодавство.

Обосновано, что информационно-аналитическая работа в органах Национальной полиции является одной из функций процесса управления. В статье с целью уточнения места подразделений организационно-аналитического обеспечения и оперативного реагирования в системе органов полиции в целом и в контексте реализации ими информационной политики раскрыто содержание и перечень их задач и функций. Сформулирован ряд предложений по оптимизации административного законодательства, регулирующего деятельность Национальной полиции в сфере реализации государственной информационной политики.

Ключевые слова: Национальная полиция, информация, информационная политика, функции, задачи, управление, административное законодательство.

It has been proved that information and analytical work within the National Police is one of the functions of the management process. The author of the article reveals the content and the list of the tasks and functions in order to clarify the place of the units of organizational and analytical provision and operative response within the system of the police agencies in general and in the context of realizing the information policy by them. A number of propositions on optimization of administrative legislation regulating the activities of the National Police in the sphere of implementing the national information policy had been formulated.

Key words: National Police, information, information policy, functions, tasks, management, administrative legislation.

© НЕГОДЧЕНКО В.О. – здобувач наукового ступеня доктор юридичних наук (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Вступ. Особливе місце у забезпеченні державної інформаційної політики органами Національної поліції України посідають підрозділи організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (ОАЗОР). У нинішній формі вони існують відносно недавно, з'явившись на місці старих штабних підрозділів.

Підрозділи ОАЗОР діють на центральному (у складі апарату Національної поліції) та регіональному (у складі головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві) рівнях.

У складі апарату Національної поліції працює Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (ДАОАЗОР). Його діяльність регламентується наказом Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України» № 126 від 27.11.2015 р. Відповідно до Положення ДАОАЗОР забезпечує і здійснює у межах своєї компетенції функції Національної поліції України щодо координації, аналізу, планування, контролю та узгодження дій територіальних (міжрегіональних) органів, структурних (відокремлених) підрозділів поліції з реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності [1].

На рівні головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (надалі – УОАЗОР) утворені наказом МВС України № 39 від 22.01.2016. Цим же наказом затверджене Типове положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві, яке регламентує діяльність УОАЗОР.

Відповідно до Типового положення УОАЗОР здійснюють координацію, аналіз, планування, контроль та узгодження діяльності структурних підрозділів апарату головного управління та відокремлених структурних підрозділів головного управління з питань забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також надання у межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2]. Таким чином, роль ДАОАЗОР та УОАЗОР багато в чому відповідає штабним підрозділам, які були однією з основних ланок у системі управління та органом міжгалузевого управління, завжди перебували в центрі організаційної діяльності як такої, оскільки саме на них були покладені збір, систематизація і комплексний аналіз інформації, необхідної для прийняття начальником управлінського рішення, забезпечення безперервного слідкування за оперативною обстановкою і розробки невідкладних заходів реагування на її зміну [3, с. 522].

Результати дослідження. Уточнення місця підрозділів ОАЗОР у системі органів поліції загалом та в контексті реалізації ними інформаційної політики потребує розкриття їхніх завдань та функцій.

Слід зауважити, що завдання та функції державного органу не є тотожними поняттями. У нормативно-правових актах, що регламентують діяльність того чи іншого органу, як правило, вони визначені окремими статтями або навіть розділами. Водночас маємо зауважити, що все ж деякі невизначеності у розумінні цих категорій існують. Наприклад, стаття 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [4] згідно з назвою, виходячи з правил юридичної техніки, має бути присвячена виключно завданням центральних органів виконавчої влади. При цьому частина 2 зазначеної статті визначає правила поділу центральних органів виконавчої влади залежно від функцій, що на нього покладені.

Сьогодні в юридичній науці переважає погляд, відповідно до якого функціями органів державної влади є основні напрями їхньої діяльності, в яких виявляється їхня сутність і призначення у державному механізмі. Кожний державний орган відповідно до своєї компетенції виконує властиві йому функції [5, с. 63]. Необхідно також розуміти, що функції органів державної влади та функції держави є пов'язаними між собою поняттями, оскільки основним призначенням органів державної влади є реалізація функцій держави. При цьому одна функція держави може одночасно реалізовуватись декількома органами державної влади, а функції конкретного органу державної влади можуть реалізовуватись виключно цим органом [6, с. 15–16].

Різниця, на нашу думку, між функціями та завданнями органів державної влади полягає у тому, що перші є засобом (інструментом) вирішення останніх. Завдання є безпосередньою передумовою формування функцій органу державної влади, змістом функціонування того чи іншого органу державної влади, а функції визначають напрями його діяльності. Особливо необхідно від-

значити, що для виконання одного завдання орган державної влади може вдаватися до реалізації низки функцій.

Відповідно до Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України до основних його завдань належать:

1) моніторинг оперативної обстановки в державі;
2) вивчення, аналіз і узагальнення результатів та ефективності поліцейської діяльності, виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття в межах компетенції заходів щодо їх усунення;

3) підготовка для керівництва МВС, Національної поліції України, інших зацікавлених органів державної влади, громадянства інформаційно-аналітичних та довідкових матеріалів із питань формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання поліцейських послуг, що мають комплексний характер та охоплюють кілька напрямів діяльності Національної поліції України;

4) організація реагування на заяви і повідомлення про вчинені кримінальні, адміністративні правопорушення або події; діяльності чергових частин органів і підрозділів, апарату Національної поліції України за всіма напрямками роботи та здійснення відповідного контролю;

5) контроль та перевірка:
– стану реалізації законів України, актів Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, виконання актів МВС, Національної поліції України, організаційно-розпорядчих документів Національної поліції України, контроль за виконанням яких покладено на ДООЗОР;

– повноти і достовірності ведення в органах і підрозділах Національної поліції України єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, порядку їх приймання, повноти обліку;

6) координація та методичне забезпечення організації і проведення заходів з мобілізаційної підготовки, територіальної оборони та цивільного захисту в Національній поліції України, зокрема в особливий період [1].

УООЗОР виконують такі завдання:

– моніторинг оперативної обстановки на території обслуговування та організація реагування на її зміни;

– вивчення, аналіз і узагальнення результатів та ефективності поліцейської діяльності на території обслуговування, виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, організація ужиття в межах компетенції заходів щодо їх усунення;

– організація діяльності чергових частин підрозділів ГУ;
– здійснення організаційного та методичного забезпечення аналітичної роботи підрозділів ГУ, організація комплексного аналізу стану забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також надання поліцейських послуг на території обслуговування, аналіз відповідних результатів роботи підрозділів ГУ;

– здійснення контролю за виконанням підрозділами ГУ Конституції України та інших законів України, указів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів МВС, інших актів законодавства України;

– забезпечення у межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань із мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності, територіальної оборони, організації та проведення заходів щодо рятування людей, забезпечення їхньої безпеки, охорони майна в разі стихійного лиха, аварій, пожеж, катастроф та ліквідації їх наслідків (надалі – цивільний захист) у підрозділах ГУ, зокрема в особливий період, їх координація та методичне забезпечення;

– здійснення у підрозділах ГУ систематичного аналізу та перевірок стану обліково-реєстраційної дисципліни [2].

Водночас перелік завдань, визначених чинними нормативно-правовими актами, не повною мірою відповідає заявленому у ньому самому призначенню підрозділів ООЗОР. Зокрема, слід наголосити на низці завдань, які було б доцільно додатково закріпити за ними. Передусім це стосується завдань ДООЗОР і УООЗОР щодо планування роботи органів Національної поліції. Так, і Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Націо-

нальної поліції України, і Типове положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві вказують на планування як один із напрямів діяльності підрозділів ОАЗОР. При цьому пункт щодо планування діяльності взагалі відсутній у переліку завдань цих підрозділів. У зв'язку з цим пропонується доповнити перелік завдань ДООА-ЗОР пунктом «Поточне й перспективне планування, розроблення планів основних організаційних заходів Національної поліції, роботи апарату, нарад керівництва Національної поліції, службових відряджень тощо» а перелік завдань УОАЗОР – пунктом «Перспективне і поточне планування роботи ГУ та заходів щодо вдосконалення службової діяльності структурних підрозділів».

На ДООАЗОР покладаються такі функції:

1) здійснює збір, оцінку, аналіз інформації про криміногенну ситуацію в Україні, резонансні кримінальні правопорушення, порушення публічної безпеки і порядку, інші надзвичайні події та заходи реагування на них;

2) вивчає та аналізує причини й умови, які негативно впливають на ефективність діяльності поліції, розробляє заходи щодо вдосконалення її діяльності;

3) готує:

– оперативні зведення та інформаційні документи про кримінальні правопорушення, події та в установленому порядку здійснює обмін такою інформацією з іншими правоохоронними органами;

– комплексні аналітичні матеріали про стан оперативної обстановки в державі, проекти управлінських рішень щодо підвищення ефективності діяльності поліції з протидії злочинності та зміцнення правопорядку;

4) узагальнює практику участі працівників поліції у виявленні та розкритті кримінальних правопорушень, ефективності роботи з підтримання публічної безпеки і порядку;

5) бере участь спільно зі структурними підрозділами апарату Національної поліції України у розробленні типових планів оперативно-профілактичних заходів та контролі за їх реалізацією, уносить керівництву Національної поліції України пропозиції щодо підвищення готовності поліції до дій в умовах загострення оперативної обстановки;

6) організовує і здійснює поточне й перспективне планування, розроблення планів основних організаційних заходів Національної поліції України, роботи колегії, нарад керівництва Національної поліції України тощо;

7) складає звіти про виконання запланованих заходів Національної поліції України та покладених на неї завдань, про усунення порушень і недоліків, виявлених під час проведення перевірок діяльності Національної поліції України;

8) аналізує ефективність ужитих органами і підрозділами поліції заходів з удосконалення управлінської діяльності;

9) організовує:

– роботу чергових частин органів і підрозділів, апарату Національної поліції України, організаційне та методичне забезпечення їхньої діяльності; своєчасне реагування на заяви і повідомлення про вчинені кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

– діяльність Оперативного штабу Національної поліції України та його робочого апарату з координації дій та управління силами і засобами поліції під час проведення масових заходів, державних свят, виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру;

11) організовує та проводить спільно зі структурними підрозділами Національної поліції України, навчальними закладами із специфічними умовами навчання та науково-дослідними установами МВС аналітичні, кримінологічні та інші наукові дослідження з актуальних питань забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності;

12) за дорученням керівництва Національної поліції України здійснює координацію оперативно-профілактичних заходів, які проводяться за ініціативою поліції у масштабах держави або окремого регіону;

13) організовує за участю структурних підрозділів апарату Національної поліції України комплексні виїзди до територіальних органів поліції для надання практичної допомоги в забезпеченні публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності;

14) здійснює перевірки і контроль за дотриманням установленого порядку ведення єдиного обліку в поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події. Аналізує

стан обліково-реєстраційної дисципліни органів і підрозділів, апарату Національної поліції України, вживає заходи щодо зміцнення, своєчасності виявлення негативних тенденцій та їх усунення;

15) організовує і здійснює перевірки стану реалізації органами і підрозділами, апаратом Національної поліції України законів України, актів Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, МВС, рішень колегії Національної поліції України, інших нормативно-правових та організаційно-розпорядчих документів. Із цією метою залучає в установленому порядку працівників структурних підрозділів апарату Національної поліції України, органів і підрозділів поліції, науковців та інших фахівців для проведення перевірки та вжиття необхідних заходів щодо усунення виявлених порушень;

16) уносить керівництву Національної поліції України пропозиції щодо підвищення ефективності реагування на заяви і повідомлення про вчинені кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

17) перевіряє органи і підрозділи поліції щодо стану дотримання конституційних прав громадян під час їх тримання у кімнатах для затриманих чергових частин;

18) забезпечує координацію органів і підрозділів поліції щодо здійснення електронного моніторингу за місцезнаходженням підозрюваних, обвинувачених, які в установленому законом порядку зобов'язані носити електронні засоби контролю;

19) спільно зі структурними підрозділами апарату Національної поліції України бере участь в організації, плануванні та контролі за діяльністю поліції щодо реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, а також участі в ліквідації їх наслідків;

20) аналізує і здійснює контроль за станом виконання нормативно-правових актів із питань мобілізаційної підготовки, територіальної оборони та цивільного захисту в системі Національної поліції України, здійснює перевірки стану мобілізаційної та бойової готовності поліції;

21) розробляє разом зі структурними підрозділами апарату Національної поліції України проекти законодавчих і нормативно-правових актів із питань правоохоронної діяльності, а також бере участь в опрацюванні проектів законодавчих та нормативно-правових актів, які надходять до Національної поліції України на погодження від органів влади;

22) здійснює у межах компетенції:

– опрацювання проектів документів організаційно-розпорядчого, нормативного характеру та з питань, що містять відомості, які становлять державну таємницю;

– безпосередній контроль за фактичним виконанням органами і підрозділами поліції актів і доручень органів державної влади та керівництва Національної поліції України. Готує інформацію керівництву Національної поліції України про стан виконавської дисципліни в органах і підрозділах, апараті Національної поліції України;

23) виявляє, вивчає, узагальнює й упроваджує у діяльність поліції передовий і позитивний досвід із питань управлінської діяльності. Бере участь в організації проведення наукових досліджень у цьому напрямі;

24) забезпечує формування та впровадження у діяльність поліції новітніх форм і методів роботи;

23) організовує і проводить відповідно до планів Національної поліції України та доручень керівництва Національної поліції України семінари, наради працівників УОАЗОР і підрозділів моніторингу та аналізу, а також заслуховує звіти їх керівників про проведену роботу [1].

УОАЗОР з метою виконання поставлених перед ними завдань виконують такі функції.

1. Моніторинг оперативної обстановки та організація реагування на її зміни. Ця функція включає такі напрями діяльності:

1) збір, оцінка, аналіз інформації про криміногенну ситуацію на території обслуговування, кримінальні правопорушення, порушення публічної безпеки і порядку, інші надзвичайні події та заходи реагування, що вживаються підрозділами ГУ для усунення недоліків;

2) підготовка зведень про кримінальні правопорушення та інші, не пов'язані з ними, події, а також обмін інформацією стосовно них з іншими державними органами влади;

3) участь в організації діяльності оперативних штабів, робочих груп із координації дій та управління силами і засобами поліції під час проведення масових заходів, державних свят і надзвичайних подій;

4) участь у розробленні та контролі за реалізацією типових планів операцій спільно із заінтересованими підрозділами ГУ.

2. Аналітична робота і планування. До цієї функції належать такі напрями діяльності:

1) підготовка з урахуванням пропозицій і матеріалів підрозділів ГУ:

– комплексної оцінки криміногенної ситуації на території обслуговування за півріччя і рік;
 – узагальнених матеріалів за підсумками роботи засідань колегії та нарад керівництва ГУ;
 – аналітичних довідок про оперативну обстановку на території обслуговування і заходи, що вживаються підрозділами ГУ з метою зміцнення правопорядку;

2) організація і проведення спільно із підрозділами ГУ аналітичних та кримінологічних досліджень з актуальних питань забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності.

3. Організаційне забезпечення діяльності колегії і нарад керівництва ГУ. Здійснення цієї функції передбачає:

1) заслуховування звітів керівників підрозділів ГУ на засіданнях колегії та нарадах керівництва ГУ;

2) ведення протоколів засідань колегії та нарад керівництва ГУ.

4. Організація діяльності чергових частин ГУ (на території обслуговування) щодо:

– оперативного реагування на повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

– забезпечення електронного моніторингу за місцезнаходженням осіб, які в установленому законом порядку зобов'язані носити електронні засоби контролю;

– контролю за інформуванням структурними підрозділами ГУ центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб.

5. Організація і проведення відповідно до планів ГУ і доручень керівництва ГУ семінарів, нарад працівників підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, а також заслуховування звітів їх керівників про проведену ними роботу.

6. Інформування керівництва ГУ про стан виконання підрозділами ГУ покладених на них керівництвом завдань у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також надання поліцейських послуг.

7. Діяльність УОАЗОР з організаційно-методичного забезпечення стосується:

– надання організаційної, методичної допомоги у виконанні покладених на підрозділи ГУ завдань і функцій, удосконалення їхньої діяльності;

– організації роботи з вивчення і поширення підрозділами ГУ передових форм і методів роботи, здійснення контролю за їх упровадженням у практичну діяльність Національної поліції України.

8. Опрацювання в установленому порядку проектів актів з питань, які містять службову інформацію або відомості, що становлять державну таємницю.

9. Забезпечення мобілізаційної підготовки та готовності, заходів цивільного захисту, а саме:

– забезпечення організації планування і здійснення заходів цивільного захисту в підрозділах ГУ;
 – здійснення перевірок стану мобілізаційної та бойової готовності в підрозділах ГУ [2].

Виходячи з перерахованих функцій та завдань, ключовим напрямом діяльності УОАЗОР у контексті інформаційної політики слід назвати інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів Національної поліції.

Так, В.М. Плішкін під аналітичною роботою в органах внутрішніх справ розуміє постійну дослідну діяльність (функцію процесу управління), що охоплює своїм змістом широкий комплекс організаційних заходів і методичних прийомів для вивчення і оцінки інформації про стан злочинності та громадського порядку, результати практичної діяльності органів щодо виконання поставлених перед ними завдань, а також про умови, в яких ці завдання виконуються, що забезпечує цілеспрямоване управління та оцінку ефективності управлінських впливів [7, с. 355].

У свою чергу, інформаційне забезпечення управління в органах внутрішніх справ є органічною єдністю роботи щодо визначення змісту, обсягів, якості інформації, необхідної для здійснення управління, а також заходів щодо раціональної організації процесів збирання, систематизації, накопичення та обробки цієї інформації шляхом застосування різноманітних методів, методик і технічних засобів [8, с. 271].

Висновки. Отже, інформаційно-аналітична робота в органах Національної поліції є однією із функцій процесу управління. Підрозділи ОАЗОР посідають провідне місце в інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності органів Національної поліції, про що свідчить значний перелік їхніх завдань і функцій у цій сфері.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що завдання і функції підрозділів ОАЗОР розподілені між центральним (представленим ДООАЗОР) та регіональним (представленим УОАЗОР) рівнями. Загалом функції і повноваження підрозділів ОАЗОР відповідають одне одному, однак у низці випадків потребують уточнення. Зокрема, це стосується уточнення завдання із планування

діяльності органів Національної поліції, яке є одним із ключових у контексті інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України : наказ Національної поліції України № 126 від 27.11.2015 р.
2. Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві : наказ МВС України № 39 від 22.01.2016 р. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 16. – Ст. 400.
3. Ковтун І.В. Інформаційно-аналітична діяльність штабів органів внутрішніх справ у сфері розслідування кримінальних правопорушень / І.В. Ковтун // Науковий вісник ДДУВС. – 2012. – № 3 (76). – С. 520–528.
4. Про центральні органи внутрішніх справ : Закон України № 3166-VI від 17.03.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.
5. Яриш О.Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування : [підруч.] / О.Н. Яриш, В.О. Серьогін. – Х. : НУВС, 2002. – 656 с.
6. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : [монографія] / О.І. Безпалова. – Х. : Ніка Нова, 2014. – 544 с.
7. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підруч.] / В.М. Плішкін ; за ред. Ю.Ф. Кравченка. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с.
8. Основи управління в органах внутрішніх справ : [навч. посіб.] / О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, В.М. Василенко та ін. – Х. : ХНУВС, 2011. – 591 с.

УДК 342.9

ПОПТАНИЧ Ю.М.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ, НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСНОВНІ ВИДИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ ТА ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено висвітленню нормативного регулювання правопорушень у фінансовій сфері, формулюванню, класифікації та короткій характеристиці їх основних видів.

Ключові слова: фінансова сфера, нормативне регулювання, правопорушення, законодавство, класифікація.

Статья посвящена освещению нормативного регулирования правонарушений в финансовой сфере, формулировке, классификации и краткой характеристике их основных видов.

Ключевые слова: финансовая сфера, нормативное регулирование, правонарушения, законодательство, классификация.

The article is devoted to coverage of regulatory violations in the financial sector, formulation, classification, and brief characterization of the main species.

Key words: financial sector, regulation, tort, legislation, classification.

© ПОПТАНИЧ Ю.М. – аспірант (Національна академія внутрішніх справ)

Вступ. Формування Україною власної економічної політики пов'язується з визначенням головних напрямів розвитку на основі принципів демократії, свободи підприємництва й відкритості для інтеграції у світове економічне співтовариство. Ефективна національна економіка є гарантією незалежності держави, її територіальної недоторканності і цілісності, забезпечення умов нормальної життєдіяльності суспільства. Економіку визначають як єдиний комплекс господарських відносин, що охоплює усі ланки виробництва, торгівлі та обміну в суспільстві. Розвиток законодавства з питань комплексного регулювання економічних відносин з урахуванням інтересів різних категорій осіб (суб'єктів господарювання, їх об'єднань, споживачів, найманих працівників, територіальних громад, держави, а також міжнародної спільноти) пов'язаний зі змінами у правових формах регулювання економічної сфери, переходом до ринкових механізмів.

Держава в особі її органів влади здійснює економічну й соціальну політику з метою комплексного та збалансованого забезпечення інтересів усіх верств населення, стимулює ринкову економіку, забезпечує ефективність її функціонування з одночасним обмеженням і запобіганням негативним наслідкам економічної влади власників, особливо монополістів, гарантує захист національних інтересів і внутрішнього ринку від зовнішньої економічної та політичної експансії.

Відносини у сфері економіки регулюються нормами багатьох галузей права, однак тільки адміністративне право правовими засобами впорядковує певну частину економічних відносин, надаючи їм організаційного змісту.

Фінансова сфера – це сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі отримання, розподілу та використання державою грошових коштів, фінансових ресурсів та інших активів.

Однією з найбільших небезпек, які гальмують розвиток фінансової сфери та галузей економіки, є правопорушення, наслідками вчинення яких є втрати і збитки для держави, юридичних та фізичних осіб.

Стан наукового дослідження. Серед науковців, які прямо чи опосередковано розглядали висвітлені у статті питання, варто згадати В.І. Василичука, В.М. Дорогих, О.В. Золотоношу, В.К. Колпакова, О.Є. Користіна, О.В. Кузьменка, М.В. Лошицького, Р.А. Сербіна, В.Д. Сушенка, С.С. Чернявського та ін. Проте лише окремі положення праць вказаних науковців присвячені вивченню і дослідженню правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки. Незважаючи на високу актуальність вказаної теми, вона досліджувалась не всебічно, а фрагментарно щодо окремих аспектів.

Постановка завдання. Головною метою статті є дослідження нормативного регулювання, загальнотеоретичних аспектів та основних видів правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки.

Відповідно до мети визначено такі завдання:

- виокремити нормативно-правові акти, які визначають основні види правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки;
- дослідити загальнотеоретичні аспекти поняття «правопорушення»;
- висвітлити основні міжнародні та вітчизняні концепції формування видів правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки;
- сформулювати класифікацію правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки.

Результати дослідження. У зв'язку з різноманітністю правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки виникає необхідність у їх класифікації.

Одну з перших у світі класифікацій запропоновано наприкінці 1970-х років Інститутом ООН Азії і Далекого Сходу з попередження злочинності і поведінки з правопорушниками (UNAFEI), який включив до неї порушення законів, спрямованих на вдосконалення ринкової економіки та її регуляторів, порушення фінансового і податкового законодавства, корупцію.

Експертами Ради Європи схвалено схему, яка охоплює такі склади:

- монопольні злочини;
- шахрайство (підкуп, зловживання довірою, обман покупців);
- цифрові махінації;
- фіктивні організації;
- фальсифікації бухгалтерських документів;
- порушення ергономічних вимог і стандартів;
- навмисна неточність в описі товарів;
- нечесна конкуренція;
- фінансові порушення й ухилення від сплати податків;
- митні порушення;

- валютні махінації;
- біржові і банківські порушення;
- порушення, які завдають шкоду навколишньому середовищу;
- «відмивання» злочинно отриманих грошей і власності.

Клінард і Куїні у структурі економічної злочинності виокремлюють злочинність за родом зайнятості і злочинність корпорацій.

Професором Кайзером запропоновано таку класифікацію економічних злочинів:

- злочини проти банківської й акціонерної системи обміну;
- злочини проти кредитної системи;
- злочини проти системи страхування і свободи конкуренції;
- фіктивні банкрутства;
- порушення авторських прав і прав маркування;
- ухилення від сплати податків;
- митні злочини;
- шахрайства з субсидіями;
- вимагання;
- хабарництво;
- порушення законодавства про охорону праці;
- злочини проти навколишнього середовища;
- інші шахрайства та спекуляції.

За функціональною ознакою економічні злочини можна класифікувати таким чином:

- у сфері управління підприємницькою діяльністю;
- у сфері здійснення підприємницької діяльності;
- у фінансовій сфері;
- у сфері зовнішньоекономічної діяльності [1, с. 125–126].

Зазначене свідчить про багатоманітність підходів до класифікації правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки.

Згідно з понятійним апаратом теорії держави і права правопорушення – це суспільно небезпечне, винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, за яке чинне законодавство передбачає юридичну відповідальність.

На цей час основними нормативно-правовими актами, в яких визначено види правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки, є Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закони України «Про запобігання корупції», «Про захист економічної конкуренції», інші законодавчі та підзаконні акти.

Зокрема, згідно з положеннями Податкового кодексу України платники податків, податкові агенти та/або їх посадові особи несуть відповідальність у разі вчинення порушень, визначених законами з питань оподаткування (глава 11 Кодексу) та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

За порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи Державної фіскальної служби, застосовуються такі види юридичної відповідальності:

- фінансова;
- адміністративна;
- кримінальна.

Фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з Податковим кодексом України та іншими законами. Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені.

Притягнення до фінансової відповідальності платників податків за порушення законів з питань оподаткування, іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, не звільняє їх посадових осіб за наявності відповідних підстав від притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності [2].

Статтею 116 Бюджетного кодексу України передбачено близько 40 порушень бюджетного законодавства.

Порушенням бюджетного законодавства визнається порушення учасником бюджетного процесу встановлених цим Бюджетним кодексом України чи іншим бюджетним законодавством

норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання.

Посадові особи, з вини яких допущено порушення бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом [3].

Згідно із статтею 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Статті, санкціями яких передбачена відповідальність за вчинення правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки, містяться у главах 5–13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення [4].

Дефініція поняття «кримінальне правопорушення» у вітчизняному законодавстві на цей час відсутня. Кримінальний процесуальний кодекс України містить вказане поняття, однак без його тлумачення. У перехідних положеннях цього нормативно-правового акту вказано, що його буде визначено в новому Кримінальному кодексі України, який, однак, на цей час не прийнятий. Зі змісту положень Кримінального процесуального кодексу України вбачається, що кримінальне правопорушення має дві форми: злочин і кримінальний проступок. Оскільки поняття кримінального проступку в законодавство ще не введено, у практичній діяльності кримінальне правопорушення трактується за аналогією до поняття «злочин».

Відповідно до положень статті 11 Кримінального кодексу України злочин є передбачене цим нормативно-правовим актом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [5].

Статті, санкціями яких передбачена відповідальність за вчинення правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки, містяться у розділах 6–8, 10, 17 Кримінального кодексу України.

На цей час податкова міліція здійснює виявлення злочинів у сфері оподаткування, відповідальність за які передбачена вісьмома статтями Кримінального кодексу України.

Водночас на підрозділи Департаменту захисту економіки Національної поліції покладено виявлення, запобігання і припинення злочинів у сфері економіки (понад 90 статей Кримінального кодексу України), зокрема вчинених організованими групами та злочинними організаціями, які впливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію у державі та окремих її регіонах; боротьбу з корупцією і хабарництвом у сферах, що мають стратегічне значення для економіки держави, та серед посадових осіб органів державної влади й самоврядування.

До компетенції новоствореного Національного антикорупційного бюро України належить протидія кримінальним корупційним правопорушенням (13 складів злочинів), учиненим державними службовцями категорії «А» (вищий корпус державної служби).

Підрозділи Служби безпеки України виявляють та розслідують злочини, передбачені статтями 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 201, 258–258-5, 265-1, 305, 328, 329, 330, 332-1, 333, 334, 359, 422, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 Кримінального кодексу України [6].

Із них до правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки належить лише стаття 201 («Контрабанда»).

Законом України «Про запобігання корупції» передбачено, що за вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень особи, зазначені в частині першій статті 3 цього Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку.

Антимонопольний комітет України має повноваження у сферах здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, здійснення контролю за узгодженими діями, концентрацією, формування і реалізації конкурентної політики, сприяння розвитку конкуренції, нормативного і методичного забезпечення діяльності Антимонопольного комітету України та застосування законодавства про захист економічної конкуренції.

Законом України «Про захист економічної конкуренції» встановлено 20 порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Порушення законодавства про захист економічної конкуренції тягне за собою відповідальність, встановлену законом, у вигляді штрафу, примусового поділу, відшкодування шкоди.

Згідно з положеннями Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» за порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції (15 правопорушень, глави

2–4 Закону) передбачена відповідальність у вигляді штрафу, відшкодування шкоди, вилучення товарів із неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання, спростування неправдивих, неточних або неповних відомостей.

За результатами вивчення і аналізу законодавства, яке містить відомості про види правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки, доцільно запропонувати таку їх класифікацію.

1. За видом законодавства, яке порушується у результаті вчинення правопорушень:

- а) правопорушення у сфері дії податкового законодавства;
- б) правопорушення у сфері дії бюджетного законодавства;
- в) правопорушення у сфері дії антимонопольного законодавства;
- г) правопорушення у сфері дії антикорупційного законодавства;
- д) правопорушення у сфері дії адміністративного законодавства;
- е) правопорушення у сфері дії кримінального законодавства.

2. За видом відповідальності, до якої може бути притягнуто за вчинення правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки:

- а) правопорушення, за вчинення яких передбачена дисциплінарна відповідальність;
- б) правопорушення, за вчинення яких передбачена цивільно-правова відповідальність;
- в) правопорушення, за вчинення яких передбачена адміністративна відповідальність;
- г) правопорушення, за вчинення яких передбачена фінансова відповідальність;
- д) правопорушення, за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність.

3. За суб'єктами, які уповноважені притягувати до відповідальності за вчинення правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки:

а) правопорушення, до відповідальності за вчинення яких притягують контролюючі органи.

Згідно з положеннями Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» від 31.07.2014 р. перевірки підприємств, установ та організацій, фізичних осіб – підприємців контролюючими органами (крім Державної фіскальної служби України) здійснюються протягом серпня – грудня 2014 року виключно з дозволу Кабінету Міністрів України або за заявою суб'єкта господарювання щодо його перевірки.

Відповідно до змісту Постанови Кабінету Міністрів України «Питання запровадження обмежень на проведення перевірок державними інспекціями та іншими контролюючими органами» № 408 від 13.08.2014 р. надання дозволу Кабінету Міністрів України на проведення перевірок підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – підприємців державними інспекціями та іншими контролюючими органами за переліком згідно з додатком до Постанови (за винятком перевірок стану підготовки до роботи енергетичних об'єктів суб'єктів електроенергетики та суб'єктів відносин у сфері теплопостачання) здійснюється шляхом прийняття відповідного розпорядження.

Надання дозволу на проведення перевірок підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – підприємців не потребується у разі, коли такі перевірки проводяться за рішенням суду, на вимогу службових осіб у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

У додатку до Постанови зазначено 61 державну інспекцію та інші контролюючі органи.

Отже, згідно з чинним законодавством на цей час встановлено 62 контролюючі органи (61 вказані у зазначеній Постанові та Державна фіскальна служба України);

б) правопорушення, до відповідальності за вчинення яких притягують правоохоронні органи.

Реалізація правоохоронної діяльності покладається на спеціально уповноважені органи, що комплектуються відповідним чином підготовленими службовцями [2, с. 359].

З метою недопущення вчинення правопорушень у сфері фінансів та галузях економіки державою створено низку контролюючих і правоохоронних органів, які покликані запобігати, протидіяти та припиняти їх вчинення, притягати причетних фізичних та юридичних осіб до визначених законодавством видів відповідальності.

Правоохоронні органи, уповноважені виявляти та протидіяти злочинам, визначені в законодавстві. Систему органів, що протидіють економічній злочинності, включаючи її організовані форми, становлять:

– підрозділи протидії злочинності у сфері економіки Національної поліції України;

– підрозділи контррозвідувального захисту економіки і транспортного комплексу Центрального управління і регіональних органів та спеціальні підрозділи з боротьби з корупцією і організованою злочинністю Служби безпеки України;

– підрозділи боротьби з податковими злочинами, відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, Державної фіскальної служби України;
 – підрозділи військової Служби правопорядку;
 – Національне антикорупційне бюро;
 в) правопорушення, до відповідальності за вчинення яких притягують органи зі спеціальним статусом, встановленим законодавством (наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції).

Висновки. Отже, з метою систематизації наукових знань щодо видів правопорушень у фінансовій сфері та галузях економіки доцільно застосовувати вказані класифікації.

Список використаних джерел:

1. Антипов В.І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення) / В.І. Антипов. – Вінниця : ДП ДКФ, 2006. – 1040 с.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

УДК 342.9

РУМ'ЯНЦЕВ Ю.В.

ТЕНДЕНЦІЇ ЗРОСТАННЯ КІЛЬКОСТІ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема зростання кількості корупційних проявів в органах місцевого самоврядування. Подається аналіз причин виникнення цього виду правопорушень. Визначаються наслідки корупції для економіки країни, подаються форми та методи протидії цьому явищу.

Ключові слова: *корупція, адміністративний механізм, протидія.*

В статье рассматривается проблема увеличения числа коррупционных проявлений в органах местного самоуправления. Дается анализ причин возникновения данного вида правонарушений. Определяются последствия коррупции для экономики страны, подаются формы и методы противодействия этому явлению.

Ключевые слова: *коррупция, административный механизм, противодействие.*

The problem in increasing corruption in local government is observed. The analysis of the causes of this type of crime is given. The effects of corruption on the economy are identified, the forms and methods of combating this phenomenon are submitted.

Key words: *corruption, administrative mechanism, opposition.*

Вступ. В умовах слабких демократичних традицій, недосконалості національного законодавства та недостатнього рівня правової культури громадян корупція спричиняє негативні наслідки для всіх верств українського суспільства, деморалізує громадян і руйнує їхню довіру до держави.

Під час вироблення державної антикорупційної стратегії і відповідних механізмів щодо подолання корупції слід врахувати, що це складне явище, причини якого не стільки в недосконалості поведінки людини, скільки в організації владних механізмів. Незважаючи на докладені зусилля й деякі досягнення, в Україні належить здійснити ще чимало реформ у галузі протидії корупції. І розпочати втілювати конкретні заходи боротьби з корупцією необхідно з місцевого рівня, оскільки саме органи місцевого самоврядування утворюють первинну корупційну систему регулювання суспільних відносин, є підґрунтям для поширення корупції у межах усієї держави.

Службовці органів місцевого самоврядування перебувають у постійних взаємовідносинах із громадянами та забезпечують втілення у життя завдань і рішень органів державної влади. Досвід європейських держав свідчить, що будь-які ефективні реформи у державі слід починати саме з реформування органів місцевого самоврядування, підвищення професіоналізму і відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування, які здійснюють організаційні та розпорядчі функції в органах місцевого самоврядування.

Незважаючи на значну кількість досліджень економічних, політичних, правових та соціальних чинників, що сприяють виникненню корупції, бракує праць, у яких безпосередньо висвітлювалася б проблема корупції в органах місцевого самоврядування.

Адміністративно-правові аспекти корупції певною мірою дістали осмислення у працях В. Андрушенка, В. Бабкіна, О. Бабкіної, С. Гурієва, Д. Видрина, В. Горбатенка, Ю. Левенця, Р. Калюжного, О. Картунова, А. Коваленка, А. Корнієнка, В. Котигоренка, І. Кресіної, А. Кудряченка, А. Пахарєва, В. Полтеровича, В. Попова, М. Розумного, Ф. Рудича, В. Смолянюка, Ю. Шаповала.

Вивченню феномена корупції в останні десятиліття приділяється дедалі більша увага. Зокрема, ці питання висвітлюються у працях таких українських науковців: Л. Аркуші, Л. Багрій-Шахматова, Ю. Бауліна, В. Байдука, Ю. Битяка, В. Борисова, І. Голосніченка, О. Дульського, А. Закалюка, В. Зеленецького, О. Кальмана, М. Камлика, В. Клименка, М. Корнієнка, В. Луконського, М. Мельника, Н. Матюхіної, М. Михальченка, С. Невмержицького, С. Омельченка, Є. Перегуди, О. Прохоренка, А. Редьки, А. Сафоненка, С. Сєрьогіна, В. Тація, О. Терещука, М. Хавронюка, Ф. Шульженка.

Таким чином, ретельне вивчення джерельної бази показує, що на сучасному етапі теоретичних досліджень питанням протидії корупційним проявам в органах місцевого самоврядування України має бути приділено значно більше уваги.

Постановка завдання. Мета статті – визначити основні напрями зменшення корупційних проявів в органах місцевого самоврядування, встановити причини виникнення цього виду правопорушень, запропонувати форми та методи протидії цьому явищу.

Результати дослідження. Доводиться констатувати, що нині теоретично не розробленими взагалі або малодослідженими з погляду науки є низка ключових проблем протидії корупції, без розв'язання яких ефективна протидія корупції неможлива.

Загалом адміністративно-правовий механізм запобігання і протидії корупції як у радянський період, так і в сучасній Україні у вітчизняній науці комплексного дослідження не дістав.

Дедалі очевиднішою стала тенденція з'ясування сутності адміністративно-правового механізму запобігання і протидії корупції в органах місцевого самоврядування як у науково-теоретичному, так і в прикладному аспектах. Усе це і зумовило мету, завдання і логіку пропонованого дослідження.

Корупція підриває закони і норми, які спрямовані на продуктивні соціальні цілі. Якщо не протидіяти поширенню корупції, вона «нищить» закони держави доти, доки громадяни вже не бачать сенсу в їх додержанні. Корупція призводить до деморалізації населення країни, втрати довіри до держави та її інститутів і, зрештою, до банкрутства самої держави. Корупція руйнує довіру громадськості й знищує соціальний капітал, породжуючи соціальну напругу в суспільстві [1, с. 13].

Високий рівень корумпованості в тій чи іншій країні може використовуватись іншими державами для тиску на політичне керівництво країни під час прийняття рішень зовнішньополітичного і внутрішньополітичного характеру. Тобто політичне керівництво країни потрапляє у політичну залежність від керівників тих держав (міжнародних організацій), які поінформовані про дійсний стан справ щодо корумпованості країни, окремих політиків або керівників найвищого рівня. У результаті виникають проблеми у відносинах з іншими державами (міжнародними організаціями) під час укладання міжнародних договорів, контрактів, отримання кредитів, ін-

вестування іноземного капіталу, реструктуризації боргів. Корумповані посадові особи можуть потрапити в залежність від представників іноземних держав і будуть використані останніми у своїх інтересах.

Те, що проблеми корупції набули в Україні політичного характеру і стали важливим чинником ставлення до неї з боку міжнародної спільноти, відзначається фахівцями як незаперечний факт і підтверджується численними опитуваннями західних експертів.

Корупція часто є приводом для закликів до насильницької зміни влади. При цьому звинувачення нерідко адресуються не тільки конкретній політичній еліті, а й політичній системі загалом. Як відзначає Оскар Аріас Санчес, авторитарні режими здатні успішно приховувати більшість зловживань владою від громадськості, так що висновок про їхню корумпованість робиться на основі аналізу непрямих свідочств і глибоких для усього суспільства наслідків. Навпаки, корупція у демократичних режимах часто отримує широкий розголос і усувається до того, як починає завдавати істотних збитків. Проте періодичні скандали викликають у громадян сумніви у своїй здатності впливати на процес ухвалення у країні політичних рішень і розчарування у демократії.

Основними формами корупції в органах місцевого самоврядування України є:

- надання незаконних переваг фізичним або юридичним особам під час підготовки і прийняття актів чи рішень;
- відмова фізичним та юридичним особам в інформації, надання якої передбачене правовими актами, умисне затримання її, надання недостовірної чи неповної інформації, сприяння фізичним і юридичним особам – учасникам процедур закупівель;
- незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій органу місцевого самоврядування, матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг;
- сприяння фізичним і юридичним особам у здійсненні ними підприємницької діяльності, а також в отриманні субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг з метою незаконного одержання за це матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Серед інших галузей, найприбутковіших щодо корупції, слід виокремити такі: податкові пільги; продаж сировинних товарів за цінами, що нижчі ринкових; районування, оскільки воно впливає на вартість землі; видобуток природних ресурсів; продаж державних активів; контроль над тіньовою економікою і нелегальним бізнесом; призначення на відповідальні посади на місцях.

У сучасних умовах можна назвати й інші види порушень, пов'язаних із довірливим використанням чиновниками своїх службових повноважень в органах місцевого самоврядування, зокрема:

- офіційні особи мають відсотки від контрактів, дуже часто переказуючи отримані кошти до закордонних банків;
- посадові особи підписують контракти, виконання яких фінансується з місцевого бюджету, фактично самі собі через підставні фірми та різноманітних «партнерів», або навіть цілком відкрито, перебираючи на себе обов'язки консультантів;
- чиновники, на яких покладено обов'язок стежити за дотриманням законів, можуть вимагати хабарі, погрожуючи застосуванням каральних санкцій (причому розмір хабара, як правило, є меншим за фінансові санкції, що їх буде накладено в тому випадку, якщо справа дійде до суду);
- особи, що надають послуги від імені органів місцевого самоврядування населенню, вимагають гроші за прискорення процедури або за уникнення затримок;
- посадові особи вищого рангу обкладають підпорядкованих їм службовців своєю рідною даниною, спонукаючи тих підвищувати рівень незаконних поборів і щотижня або щомісяця передавати відповідну частину зібраних коштів керівництву [2].

Як свідчить дослідження, у більшості випадків факти корупції викриваються не у зв'язку з цілеспрямованими діями відповідних підрозділів правоохоронних органів, а здебільшого за повідомленнями самих хабародавців. Значна частина викритих правоохоронними органами фактів хабарництва стосувалася діяльності посадових осіб найнижчого рівня [3, с. 194].

Дослідження проблеми боротьби з корупцією дає змогу констатувати той факт, що вітчизняна офіційна статистика не віддзеркалює фактичних масштабів корупції, її стану та динаміки, оскільки це явище має надзвичайно високу латентність [4, с. 60].

За даними дослідників, середнє число фактів хабарництва у 10–18 разів перевищує зареєстрований показник [5, с. 4].

Результати кримінологічних досліджень українських учених свідчать про те, що правоохоронним органам стає відомо лише про 1–2% (максимум до 5%) усіх випадків корупції [6, с. 275].

Щорічне глобальне дослідження Transparency International засвідчило, що Україна разом із країнами Східної, Південно-Східної Європи та Центральної Азії сприймається її населенням

як висококорумпована держава. Позиція України у рейтингу корумпованості країн світу з оцінкою в 2,2 бали та загальні темпи поширення корупції у державі засвідчили необхідність рішучих кроків для порятунку країни та виходу з корупційної прірви.

За останні три роки позиція України погіршилася на 5 пунктів. Якщо негативна тенденція збережеться, то Україна за 5–7 років може наздогнати Сомалі. Більшість держав із рейтингом 2 бали і менше перебувають у воєнних конфліктах. Результати багатьох незалежних досліджень, включно з даними Transparency International, засвідчують, що країни, які сприймаються як найбільш корумповані, є тими самими країнами, котрі найбільше страждають від тривалих конфліктів, спрямованих на знищення державної інфраструктури. Українське суспільство вже нині відчуває болочні симптоми проявів корупції. Це величезні масштаби розкрадання державних коштів, зростання рівня безробіття та бідності, фактична неспроможність держави протидіяти небезпечним хворобам, що зрештою призводить до поступового вимирання української нації. Слід також узяти до уваги той факт, що, за оцінками експертів, зниження індексу сприйняття корупції лише на один пункт призводить до відтоку з країни капіталу, що дорівнює 0,5% валового внутрішнього продукту, а також до загального зниження доходів громадян щонайменше на 4%. Для України ці цифри означають втрату щороку щонайменше 20 млрд. гривень. Особливою рисою традиційно високого рівня корупції у різних сферах життя українського суспільства є те, що населення сприймає корупцію як закономірне явище [7].

Обмежені можливості для економічного і людського розвитку, недостатній рівень глобальної конкурентоспроможності країни, зокрема за показником якості державних інституцій, внутрішньої і зовнішньої безпеки, високий рівень корупції та низький рівень задоволеності громадян діяльністю органів місцевого самоврядування характеризують сучасне становище нашої країни.

Наслідками поширення корупції в Україні є: зниження авторитету держави; порушення принципу верховенства права; суттєве обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина; гальмування та дискредитація соціально-економічних реформ; порушення порядку здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів місцевого самоврядування; надання незаконних привілеїв корумпованим угрупованням, що підпорядковують державну владу їхнім інтересам; криміналізація і тінізація економічних відносин, легалізація доходів, одержаних незаконним шляхом; поширення організованої злочинності, насамперед економічної; порушення принципу соціальної справедливості та невідворотності покарання; ускладнення відносин з іншими державами, всією світовою спільнотою, унеможливлення надання іноземної допомоги; погіршення морально-психологічного клімату в суспільстві, занепад духовних, моральних та суспільних цінностей, посилення соціальної напруженості у регіонах; перешкоджання функціонуванню ринку та деформація нормальних систем розподілу; зниження громадянської відповідальності; зневіра в ефективності державної політики тощо [8, с. 6].

Емпіричні дані показують, що корупція викликає неефективний розподіл і витрачання державних коштів і ресурсів; неефективність корупційних фінансових потоків з огляду на розвиток економіки країни; втрати податків, коли податкові органи привласнюють собі частину податків; втрати часу через різноманітні перешкоди, зниження ефективності роботи державного апарату загалом; банкрутство приватних підприємств; зниження інвестицій у виробництво, уповільнення економічного зростання; зниження якості суспільного сервісу; нецільове використання міжнародної допомоги країнам, які розвиваються, що різко знижує її ефективність; неефективне використання здібностей індивідів: замість виробництва матеріальних благ люди витрачають час на непродуктивний пошук ренти; зростання соціальної нерівності; посилення організованої злочинності – банди перетворюються на мафію; занепад політичної легітимності влади; зниження суспільної моралі [9].

Корупція змінює сутність політичної влади, знижує рівень її легітимності як усередині держави, так і на міжнародній арені; порушує принципи формування та функціонування владних інститутів, демократичні засади суспільства та держави; підриває політичну систему; породжує відчуження влади від народу, знижуючи залежність держави від її громадян; дестабілізує політичну ситуацію; підпорядковує державну владу приватним і корпоративним інтересам, зокрема інтересам корумпованих угруповань і кланів.

Унаслідок корупції відбувається зміщення (деформація) головної мети політики – замість забезпечення загальносуспільних інтересів політика спрямовується на забезпечення приватного і групового інтересів. Системна політична корупція істотно послаблює державність. Вона підриває авторитет держави, породжує недовіру громадян до політичної влади.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити такі висновки. Незалежно від рівня розвитку країни корупція завжди шкідлива для держави як у соціальному, так і в економічному аспектах, оскільки важливі рішення приймаються посадовими особами на підставі прихованих мотивів, виходячи з корпоративних вузьких інтересів, без урахування наслідків для широкої громадськості.

Корупція створює серйозну загрозу формуванню України як демократичної, соціальної, правової держави, а заходи, що вживаються для її подолання з боку держави, бажаного результату поки що не дають. Тому проблема корупції стала чи не найнагальнішою серед тих, що непокоять суспільство і перешкоджають економічному розвитку країни.

Оскільки корупцію, як і інші негативні суспільно-політичні явища, зумовлює ціла система факторів, у цьому розділі показано, що вихідним пунктом у боротьбі з корупцією є розуміння основних передумов та причин, шляхів і стимулів, що сприяють учиненню корупційних діянь на всіх рівнях.

Список використаних джерел:

1. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев. – М. : НОРМА, 1999. – 516 с.
2. Лунеев В.В. Коррупция, ученная и фактическая / В.В. Лунеев // Государство и право. – 1996. – № 8. – С. 78–91.
3. Мартиненко В.М. Інноваційна стратегія демократичного розвитку України: від місцевої демократії до демократичної держави : [монографія] / В.М. Мартиненко. – Х. : Константа, 2004. – 225 с.
4. Марценко Є. Економічна та криміногенна ситуація в електричній галузі України / Є. Марценко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2005. – № 11. – С. 7–11.
5. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії : [монографія] / Є.В. Невмержицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.
6. Невмержицький Є.В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Є.В. Невмержицький. – К., 1999. – 19 с.
7. Онищук О.О. Механізм адміністративно-правового запобігання та протидії корупції / О.О. Онищук // Форум права – 2010. – № 4. – С. 686–689. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://firearticles.com/pravo/273-mehanizm-adminstrativno-pravovogo-zapobgannya-protidyi-korupcyi.html>.
8. Организованная преступность / под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1989. – 352 с.
9. Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Терещук. – О., 2000. – 20 с.

**НОРМАТИВНА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ВІЛЬНИЙ ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ
ПРО СТАН ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ**

Статтю присвячено поняттю нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля за міжнародним правом. Проаналізовано структуру нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля за міжнародним правом. Визначено складові елементи нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля за міжнародним правом.

Ключові слова: права і свободи людини, права громадян, адміністративно-правовий механізм забезпечення права громадян, нормативна система адміністративно-правового механізму.

Статья посвящена понятию нормативной системы административно-правового механизма обеспечения права граждан на свободный доступ к информации о состоянии окружающей среды по международному праву. Проанализирована структура нормативной системы административно-правового механизма обеспечения права граждан на свободный доступ к информации о состоянии окружающей среды по международному праву. Определены составляющие элементы нормативной системы административно-правового механизма обеспечения права граждан на свободный доступ к информации о состоянии окружающей среды по международному праву.

Ключевые слова: права и свободы человека, права граждан, административно-правовой механизм обеспечения права граждан, нормативная система административно-правового механизма.

The article is devoted to the concept of standardized administrative and legal mechanisms to ensure citizens' rights to free access to information about the environment under international law. The structure of regulatory systems, administrative and legal mechanisms to ensure citizens' rights to free access to information about the environment under international law. The composition of elements of the regulatory system of administrative and legal mechanisms to ensure citizens' rights to free access to information about the environment under international law.

Key words: human rights and freedoms, rights of citizens, administrative and legal framework to ensure the right of citizens, regulatory system of administrative and legal mechanism.

Вступ. У контексті дослідження адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля важливого значення набуває дослідження проблематики нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні за міжнародним правом. Унаслідок цього насамперед доцільно проаналізувати поняття «нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні за міжнародним правом», а також визначити елементи нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні за міжнародним правом.

Дослідження нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля за міжнародним правом має

важливе практичне значення для подальшого реформування законодавства України про забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля, а також для покращення практичної діяльності уповноважених суб'єктів у відповідній сфері.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене, автор ставить за мету охарактеризувати проблематику нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля за міжнародним правом, зокрема визначити поняття «нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні за міжнародним правом», а також охарактеризувати окремі елементи нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні за міжнародним правом.

Результати дослідження. Проблематика нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля за міжнародним правом є актуальною, а окремі її аспекти були предметом дослідження багатьох сучасних науковців, зокрема Л. Брославського, Я. Лазура, О. Микитюка, О. Сурілової та Н. Хлуденсові.

Нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні за міжнародним правом є невід'ємним елементом єдиної цілісної нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні.

Нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні за міжнародним правом – це сукупність норм та принципів права, які відображені у відповідних актах міжнародного права України, що регламентують адміністративно-правове забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля.

Нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля в Україні за міжнародним правом складається з таких складових.

1. Міжнародні договори ООН з питань забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля, учасником яких є Україна. Зокрема, Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ООН від 16 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН від 16 грудня 1966 р. та Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25 червня 1998 р.

Закріплені в нормах міжнародного законодавства права та свободи людини стали гарантією реалізації цих прав і в інформаційній сфері. Інформаційні права охоплюють широкий спектр інформаційних відносин, в основі яких лежать право на свободу думки та слова, вільне волевиявлення своїх поглядів і переконань, додержання яких є не тільки внутрішньою справою окремо взятої держави, а і справою світової спільноти. Міжнародно-правові акти інформаційної сфери є інструментом комплексного регулювання міжнародних інформаційних відносин, у центрі яких перебуває їх суб'єкт. В основі інформаційних прав суб'єкта міжнародних відносин є право на доступ до інформації, гарантом якого є відповідні міжнародно-правові акти. Будучи джерелом інформаційного права, міжнародні договори врегульовують різні аспекти доступу до інформації, включаючи її пошук, одержання, використання, без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

У системі міжнародно-правових актів, що гарантують право на доступ до інформації, ключове місце посідає Хартія про права людини, розроблена в рамках ООН, яка складається із трьох основоположних документів у галузі прав людини. Так, ст. 19 Загальної декларації прав людини гарантує кожній людині право на вільний пошук та одержання інформації будь-якими засобами незалежно від кордонів [1]. Подібні права закріплені у двох інших документах – Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, а також у Міжнародному пакті про громадянські політичні права. В останньому прямо гарантується право кожної людини на вільний пошук та одержання інформації незалежно від державних кордонів на свій вибір в усній, письмовій чи будь-якій іншій формі [2]. У Європейській конвенції з прав людини закріплено право кожного на свободу вираження поглядів, що включає право на одержання інформації.

Концептуальним міжнародним документом у сучасних умовах побудови і розвитку інформаційного суспільства та забезпечення прав суб'єктів інформаційних відносин стала Окінавська

хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 р. Цей нормативно-правовий акт є важливим фактором впливу на життя людей в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, а розвинуте інформаційне суспільство дозволить людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої спрямування, зокрема в інформаційній сфері. Окінавська хартія є заклик до всіх державних і приватних секторів до ліквідації міжнародного розриву в інформаційній сфері, одним із завдань суб'єктів міжнародної спільноти визначає розробку інформаційних мереж, що забезпечують швидкий, надійний, безпечний та економічний доступ за допомогою конкурентних ринкових умов та відповідних нововведень до мережевих технологій, ефективне партнерство між державним і приватним секторами у сфері використання інформаційних технологій тощо.

Низку важливих положень щодо гарантії реалізації права на доступ до екологічної інформації закріплено в Конвенції про доступ до інформації, що гарантує громадську участь в ухваленні рішень чи доступі до правосуддя у справах довкілля (Орхуської конвенції). Змістом цього документа є урегулювання відносин щодо безпеки навколишнього середовища, але й у цих відносинах важливу роль відіграє можливість своєчасно отримати повну та об'єктивну інформацію про стан довкілля. Сторони цієї Конвенції, підтверджуючи необхідність захищати й оберігати оточуюче середовище і покращувати його стан, визнають право громадян на доступ до інформації щодо стану навколишнього середовища, поінформованості громадськості щодо екологічних проблем тощо. У ст. 1 Орхуської конвенції визначено, що з метою сприяння захисту права кожної людини нинішнього і майбутніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, кожна із Сторін гарантує права на доступ до інформації, на участь громадськості у процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, відповідно до положень цієї Конвенції.

Питання правових гарантій доступу до екологічної інформації урегульовані у статтях 4 та 5 Конвенції, з положень якої варто виокремити гарантії доступу до державних органів з інформаційними запитами, максимально стислі строки отримання відповідей на такі запити, прозорість екологічної інформації тощо.

2. Міжнародні договори Ради Європи з питань забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля, учасником яких є Україна. Зокрема, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод Ради Європи від 4 листопада 1950 р.

На міжнародному рівні питання про доступ до інформації вперше було винесено на обговорення Ради Європи у 1976 р. на колоквиумі «Свобода інформації – обов'язок державних органів забезпечувати доступ до інформації». Підсумком цього обговорення стала Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 854 (1979) «Про доступ громадськості до державної документації та свободу інформації», ухвалена 1979 р., відповідно до якої державам-членам пропонувалося ввести систему свободи інформації, що мала забезпечити громадянам:

- доступ до державних файлів;
- право шукати й отримувати інформацію від державних установ та відомств;
- право на ознайомлення і виправлення особистих файлів;
- права на недоторканність приватного життя;
- право швидкого розгляду в судах цих питань.

Така рекомендація була зумовлена тим, що органи державної влади почали генерувати велику кількість інформації, яка перебуває виключно у їхньому розпорядженні, тоді як така система свободи інформації мала забезпечити можливість перевірки на корупцію і розтрату державних коштів. Таким чином, платники податків як наповнювачі державних бюджетів мають право знати, як використовуються державні кошти, а отже, контролювати органи державної влади на предмет зловживання ними своїми повноваженнями.

Низка важливих положень, що розширюють міжнародно-правові гарантії доступу до інформації, містяться у Рекомендаціях № R(81)19 від 25 листопада 1981 р. Комітету міністрів Ради Європи про доступ до інформації, що перебуває у розпорядженні державних органів, в якій закріплені основоположні принципи права на отримання інформації від цих органів. Рада Європи рекомендує державам-членам керуватись у своєму законодавстві та практиці принципами, що додаються до Рекомендацій. Головним об'єктом Рекомендацій є принцип щодо права кожного у межах юрисдикції держави-члена на отримання за запитом інформації, що перебуває у розпорядженні органів державної влади, крім законодавчих органів та судової влади. Принцип заборони відмови у доступі до інформації на тій підставі, що особа, котра подає запит, не має особливого інтересу у цьому питанні, сформований на засадах допомоги громадськості в питан-

нях суспільного життя. Рівність сторін передбачає можливість доступу до інформації будь-якій особі та виключення принципу дискримінації в інформаційних відносинах. Не менш важливими є принципи дотримання розумних строків розгляду інформаційного запиту, можливість оскарження відмови у відповіді на нього, право вибору ефективних та належних засобів доступу до інформації.

Подібні принципи і підходи стали базовими для держав-членів щодо формування законодавства та практики забезпечення права кожного на доступ до інформації, а також закріплені в інших міжнародних актах, що визначають міжнародно-правові засади доступу до інформації. Ці засади є основою для формування національного інформаційного законодавства, оскільки кожна держава – учасник міжнародного договору бере на себе відповідні зобов'язання. Водночас автор зазначає, що під час застосування вищенаведених принципів необхідно враховувати обмеження та заборони, які необхідні в демократичному суспільстві для захисту законних інтересів суспільства та для захисту приватного життя й інших законних приватних інтересів. Такі принципи спираються на розуміння того, що для демократичного суспільства є важливою правова можливість громадськості на доступ до інформації із суспільно важливих питань, що сприятиме зміцненню довіри громадськості до органів державного управління.

Ухвалення у 2008 р. Конвенції Ради Європи «Про доступ до офіційних документів» стало остаточним визнанням права на доступ до публічної інформації на міжнародному рівні. Це перший міжнародний документ обов'язкової дії, який закріплює механізм захисту права на доступ до інформації. У Конвенції «Про доступ до офіційних документів» передбачається право на доступ до офіційних документів, які перебувають у володінні публічних органів, фізичним і юридичним особам, однак з урахуванням обмежень, що спрямовані на захист визначених законом інтересів. Крім того, у Конвенції вказаний перелік органів, які є публічними. Визначення мінімальних і максимальних строків надання інформації не надається, а лишається на розсуд кожної держави.

3. Міжнародні договори ОБСЄ з питань забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля, учасником яких є Україна. Зокрема, Прикінцевий акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі [7] від 1 серпня 1975 р. та Декларація Будапештської зустрічі на найвищому рівні [3] від 6 грудня 1994 р.

4. Двосторонні і багатосторонні міжнародні договори України з питань забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля. Зокрема, Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 24 січня 1994 р. [4], Конвенція про режим судноплавства на Дунаї від 18 серпня 1948 р. [5].

5. Рішення Європейського суду з прав людини з питань забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля. Зокрема, справа Дубецька та інші проти України [6].

Розглянемо нижче основні положення справи Дубецька та інші проти України. Будинки заявників розташовані на хуторі Вільшина у Львівській області. Хутір міститься у Червоноградському вугільному басейні. У 1960 р. почала працювати вугільна шахта Великомоствська № 8, терикон якої розташований за 100 метрів від родинного дому сім'ї Дубецьких – Ваківих. У липні 2005 р. було прийняте рішення закрити шахту як неприбуткову. У 1979 р. держава відкрила Червоноградську вуглезбагачувальну фабрику поблизу хутора. За період функціонування фабрики виріс терикон відпрацьованої породи заввишки 60 метрів, який розташований за 430 метрів від будинку родини Дубецьких – Найда та за 420 метрів від будинку родини Гаврилюк – Ваківих. Цей терикон не підлягав приватизації і залишився у державній власності.

За результатами державних і недержавних досліджень, функціонування фабрики та шахти спричинило негативний вплив на стан довкілля. Терикони шахти і фабрики спричинили постійне просочування підземних вод, у результаті чого були затоплені певні території. Фабрика стала основним джерелом забруднення підземних вод, особливо через просочування води з її терикону, в результаті чого пил із високим вмістом токсичних речовин проникнув в атмосферу та ґрунт. Також водні стоки із шахти і стоки вуглезбагачувальної фабрики є джерелами забруднення поверхневих та підводних вод. Породи на териконах містять низку токсичних важких металів, у результаті витоку яких забруднюється ґрунт, поверхневі та підземні води.

Був виявлений надзвичайно високий рівень забруднення у криниці пані Дубецької, вода з якої, за висновками експертів, була цілком непридатна до вживання. Так, 1 серпня 2000 р. санітарна служба відібрала проби води у колодязях присілка Вільшина і виявила, що вони не відповідали безпечним нормативам. Зокрема, гранично допустима концентрація нітратів була перевищена у 3–5 разів, концентрація заліза – у 5–10 разів, а концентрація марганцю – у 9–11 разів.

Заявники скаржилися на те, що держава не захистила їхнє житло, приватне і родинне життя від надмірного забруднення, спричиненого двома державними промисловими підприємствами. Вони стверджували, що мало місце порушення статті 8 Конвенції на основі того, що державні шахта, фабрика (особливо їхні терикони) і держава не виконали свого позитивного обов'язку регулювати небезпечну промислову діяльність. Уряд також не надав належного пояснення того, чому протягом дванадцяти років він не переселив заявників і не знайшов жодного іншого ефективного розв'язку їхніх проблем. Таким чином, Суд вирішив, що мало місце порушення статті 8 Конвенції і присудив компенсацію за завдану шкоду.

Враховуючи вищенаведене, під час вирішення справ щодо екологічної шкоди доцільно застосовувати судову практику Європейського суду з прав людини, яка вважається (відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [8]) джерелом права, тобто як юридично обов'язкові прецеденти для судів України, що розглядатимуть справи між різними суб'єктами правовідносин.

Право громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля має важливе практичне значення, а його належна реалізація та адміністративно-правове забезпечення є невід'ємною вимогою демократичної і правової держави, запорукою розбудови громадянського суспільства, належного рівня довіри громадян до інституцій публічної влади. Відсутність належної реалізації такого права громадян і його неналежне адміністративно-правове забезпечення під час Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу 26 квітня 1986 р. призвели до жаклих наслідків. Адаже радянська влада, приховуючи реальну інформацію про стан довкілля, зокрема його радіаційне забруднення, організувала першотравневі демонстрації у м. Києві та інших містах України. І чимало громадян – учасників цих заходів отримали підвищені дози іонізуючого випромінювання, внаслідок чого чимало з них захворіли на онкологічні захворювання. Тому цей сумний досвід в історії України має бути пересторогою для влади незалежної України, яка має забезпечити належне ефективне функціонування адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля.

Висновки. Нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля має важливе значення для розбудови інформаційного суспільства в умовах демократичної і правової держави.

Належна реалізація та адміністративно-правове забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля є невід'ємною вимогою демократичної і правової держави, запорукою розбудови громадянського суспільства, належного рівня довіри громадян до інституцій публічної влади. Відсутність належної реалізації такого права громадян і його неналежне адміністративно-правове забезпечення під час Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу 26 квітня 1986 р. призвели до жаклих наслідків. Тому цей сумний досвід в історії України, має бути пересторогою для влади незалежної України, яка має забезпечити ефективне функціонування адміністративно-правового механізму забезпечення права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ООН від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Декларація Будапештської зустрічі на найвищому рівні від 06.12.1994 р. // Права людини в Україні. – 1998. – Вип. 21. – С. 327–337.
4. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 24.01.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_073.
5. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї від 18.08.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_175.
6. Справа «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_689.
7. Прикінцевий акт наради з питань безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 р. // Права людини в Україні. – 1998. – Вип. 21. – С. 187–208.
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

УДК 342.9

ТРОНЬКО О.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті визначено, що адміністративно-правове регулювання слід розуміти як ключовий інструмент здійснення режиму законності у сфері будівництва. Викладено основний підхід до розгляду суб'єктів та об'єкта адміністративно-правових відносин у сфері будівництва та визначено сутність адміністративної відповідальності в діяльності Держархбудінспекції.

Ключові слова: будівництво, регулювання, Держархбудінспекція.

В статье определено, что административно-правовое регулирование следует понимать как ключевой инструмент осуществления режима законности в сфере строительства. Изложен основной подход к рассмотрению субъектов и объекта административно-правовых отношений в сфере строительства и определена суть административной ответственности в деятельности Госархстройинспекции.

Ключевые слова: строительство, регулирование, Госархстройинспекция.

The article detected that administrative and legal regulation should be understood as a key tool for the implementation of the rule of law in the construction sector. The article expounds the main approach to the consideration of subjects and the object of administrative and legal relations in the construction sector, and the definition of the essence of administrative responsibility in the activity of the State Construction Inspection.

Key words: construction, regulation, State Construction Inspection.

Постановка проблеми. Архітектурно-будівельна діяльність, як важлива галузь господарства нашої держави, має бути забезпечена усіма необхідними умовами для належного функціонування та розвитку. Оскільки злагоджена діяльність саме цієї галузі значним чином впливає на якість суспільного життя країни, то важливим є використання обумовлених необхідністю організаційних заходів та правових форм і методів, які ставлять за мету упорядкування та спрямування суспільних відносин у потрібне русло.

Роль адміністративної відповідальності як ключового інструмента підтримки режиму законності, є особливо важливою оскільки росте кількість випадків правопорушень у галузі архітектурно-будівельної діяльності. Такий розвиток подій обумовлений і тим, що існуюча адміністративна відповідальність за скоєння порушень в межах цієї сфери не досягає рівня для дієвості та ефективності, а отже не може виступити гарантією законності і правопорядку, захищеності прав і законних інтересів суб'єктів. Тому росте значення вдосконалення адміністративної відповідальності в галузі архітектурно-будівельної діяльності в реалії існуючих потреб сьогодення.

Метою дослідження є розкриття основоположних понять адміністративного регулювання у сфері архітектурно-будівельної діяльності.

Огляд останніх досліджень. Проблеми адміністративно-правового регулювання архітектурно-будівельної діяльності торкаються праці багатьох учених-адміністративістів: В.Б. Авер'янова, О.П. Альохіна, В.О. Басс, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Галулька, Ю.В. Гаруста, С.Ф. Денисюка, Л.В. Ковалюк, В.В. Ковальської, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.П. Коренева, О.В. Кузьменко, К.Б. Левченко, В.Я. Малиновського, Д. М. Овсянка, О.І. Остапенка, А.М. Подоляки, О.Ю. Синявської, І.І. Троханенко, О.М. Шевчука, В.К. Шкарупи, К.В. Шкарупи та інших. Проте аналізованої нами проблематики вони торкались лише опосередковано, досліджуючи інші більш загальні, спеціальні чи суміжні чинники.

Виклад основних положень. «Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть...» – це слова Тараса Григоровича Шевченка, що зображають красу української ідилії життя. Немож-

---

© ТРОНЬКО О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права)

лива вона без того омріяного житла, домівки для сім'ї. Тому такою важливою для кожного українця є його власність на житло, яка сприймається як цінність, що пройшла випробування часом. З плином часу змінюється життя, але викарбувані цінності залишаються непорушними. Розрізняють сільське будівництво, де майже повністю переважає будівництво приватних будинків, та міське будівництво, що стало масштабним та розвивається швидкими темпами. Тим швидшого регулювання відносин потребують сфери діяльності Держархбудінспекції України.

Архітектурних конфліктів практично немає в селах, де з одержанням землі стає реальною рівність у праві будувати. Інакше – у сучасному місті. Більшість городян не є забудовниками, хоча й користуються плодами діяльності забудовників.

Для розуміння правової системи архітектури надто важливо розібратися з розмаїттям суб'єктів архітектурного процесу, які вибудовуються у досить складну систему:

1. Забудовник, що замислює об'єкт, здобуває право землекористування, здійснює його проектування та будівництво. Забудовник уособлюється у постатях архітектора і будівельника, які реалізують в кресленнях та в споруді задум забудовника. Досить розповсюдженою є практика створення забудовником власних архітектурних та будівельних підрозділів як частин проекту.

2. Користувач об'єкту архітектури. Відрізняються такі користувачі як власник, що придбав чи виступив інвестором об'єкту, орендар та відвідувач комерційної нерухомості. Зміст збудованому об'єкту надає саме існування користувача. Під комерційним успіхом об'єкту архітектури розуміють успіх у користувача.

3. Оточення об'єкту архітектури, під яким можна розуміти сусідство. До цієї категорії входять всі об'єкти, розташовані поруч, яким тою чи іншою мірою може заважати будівництво, від порушення норм до створення санітарної та екологічної небезпеки.

4. Кожен городянин, оскільки має своє уявлення щодо вигляду міста, формує своє ставлення до впливу об'єкту на інфраструктуру та рекреаційні зони, зміни комунального навантаження на окремій міській території у зв'язку з будівництвом.

5. Власник інженерних мереж та інших об'єктів інженерної, транспортної, соціальної інфраструктури, що впливають на експлуатацію об'єкту.

6. Держава, як регулятор архітектурного процесу, гарант виконання законів та норм, орган, який виконує дозвіл на будівництво та контроль за дотриманням вимог.

Право покликане регулювати відносини між усіма суб'єктами архітектурно-будівельного процесу. У силу їхньої численності й розмаїття, певного конфлікту інтересів із приводу будівництва будь-якого об'єкта архітектурно-будівельне право неминує є складною системою, в якій переплетено норми різних сфер права [1].

Споглядаючи тему адміністративно-правового регулювання будівництва в Україні з курсу врегулювання відносин між усіма суб'єктами процесу виникає першочергова необхідність дослідження суспільних відносин, які виникають у сфері адміністративно-примусових заходів Держархбудінспекції України.

Важливим є розуміння об'єкта адміністративного правопорушення в архітектурній діяльності як суспільних відносин, які полягають у реалізації законних та конституційних прав громадян на створення об'єктів архітектури, що містять :

- творчий процес пошуку архітектурного рішення та його втілення;
- координацію дій учасників щодо розроблення всіх складових частин проектів з планування, забудови і благоустрою територій, будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту) будівель і споруд;
- здійснення архітектурно-будівельного контролю і авторського нагляду за їх будівництвом;
- здійснення науково-дослідної та викладацької роботи у сфері архітектурного будівництва [2].

Згідно зі ст. 96-1 Кодексу України «Про адміністративні правопорушення» об'єктами адміністративного правопорушення, з приводу яких виникають архітектурно-будівельні правопорушення, є:

- проектна документація, що необхідна для виконання будівельних робіт на об'єкті;
- строки, що вказані для надання замовникові висновків; реєстрації декларації, видачі дозволу тощо;
- авторський та технічний нагляд;
- виконавча документація;
- державні норми, стандарти, технічні умови, проектні рішення;

– вимоги державних норм; стандарти та технічні умови.

Стаття 188-42 Кодексу України «Про адміністративні правопорушення» об'єктами архітектурно-будівельних відносин визначає:

– законні вимоги (приписи) посадових осіб органів державного архітектурно-будівельного контролю;

– законні вимоги (приписи) головних інспекторів будівельного нагляду в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі.

Визначення об'єкта правопорушення у сфері архітектурно-будівельної діяльності згідно з аналізом вищевказаного матеріалу з опорою на нормативно-правові акти подається як суспільні відносини в сфері архітектурно-будівельної діяльності, що охороняються чинним законодавством і регулюються архітектурно-будівельними нормами, а також яким може завдатися шкода або існує реальна загроза її заподіяння і за настання якої передбачена адміністративна відповідальність, визначена у Кодексі України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актах.

Для адміністративно-правової відповідальності характерною є множинність правових норм, що регулюють різні її аспекти. Адміністративна відповідальність має загальний характер, тому що правила, за порушення яких накладається адміністративне стягнення, є обов'язковими для всіх громадян, підприємств, установ організацій. Тому охоронні адміністративно-деліктні правовідносини виникають у зв'язку зі скоєнням адміністративного-правопорушення (проступку). У зв'язку з цим їх зміст полягає у реалізації адміністративної відповідальності через адміністративні стягнення, яке накладається на правопорушника у разі вчинення адміністративного правопорушення (проступку) [4].

Аналіз чинного законодавства про адміністративну відповідальність юридичних осіб дає можливість до адміністративних стягнень за правопорушення в галузі будівництва віднести: попередження, штраф, пеню, конфіскацію предметів, що безпосередньо пов'язані зі скоєнням правопорушення і перебувають у власності правопорушника, вилучення незаконно отриманої виручки, анулювання дозволу чи ліцензії, зупинення певного виду діяльності, зупинення всієї діяльності юридичної особи на певний строк, припинення юридичної особи (примусовий поділ (реорганізація) або ліквідація) [3].

Список використаних джерел:

1. Беломесяцев А.Б. Правові основи архітектури. Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України / А.Б. Беломесяцев. – К. : Музична Україна. 2006. – 544 с.
2. Про архітектурну діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 246.
3. Семенко Б.М. Адміністративна відповідальність за правопорушення у галузі будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Б.М. Семенко ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 16 с.
4. Бородін І. Адміністративно-деліктне право та адміністративно-деліктне процесуальне право як самостійні галузі права / І. Бородін // Юридична Україна. – 2006. – № 7. – С. 11–15.

**РОЛЬ ТА МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ**

У статті автор досліджує структуру та особливості підвідомчості адміністративних судів України. Проаналізовано особливості розгляду адміністративними судами України справ щодо захисту виборчих прав і свобод громадян та інших суб'єктів виборчого процесу.

Ключові слова: вибори, виборчі права, захист прав, адміністративний суд.

В статье автор исследует структуру и особенности подведомственности административных судов Украины. Проанализированы особенности рассмотрения административными судами Украины дел по защите избирательных прав и свобод граждан и других субъектов избирательного процесса.

Ключевые слова: выборы, избирательные права, защита прав, административный суд.

The author investigates the structure and features of the jurisdiction of administrative courts of Ukraine. The features of consideration of administrative courts of Ukraine cases for the protection of the electoral rights and freedoms of citizens and other subjects of the election process are analyzed.

Key words: elections, electoral rights, protection of rights, administrative court.

Вступ. Відповідно до положень статті 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Отже, виборчі права громадян мають бути захищені, окрім адміністративного порядку, у порядку судовому.

Особливе місце у системі судової влади України посідають адміністративні суди, які здійснюють правосуддя у справах, пов'язаних із порушеннями виборчого процесу. Слід відзначити, що для таких категорій справ передбачено особливу процедуру провадження, що виокремлює їх із загального масиву та вимагає більш посиленої уваги наукової спільноти до аналізу порядку їх розгляду і подальшого виконання рішень.

Підкреслимо, що під час дострокових парламентських виборів в окружних адміністративних судах було розглянуто 54% усіх позовних заяв, що надійшли від уповноважених суб'єктів звернень, що свідчить, по-перше, про основне місце адміністративних судів у системі захисту виборчих прав громадян, по-друге, про важливість та актуальність проведення наукових досліджень у зазначеній сфері.

Аналіз останніх публікацій. Питанням здійснення судового захисту прав громадян у відносинах з органами виконавчої влади свого часу були присвячені роботи В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Галуцька, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, Р.С. Мельника та ін. [2, с. 236–250; 3, с. 248–249; 4, с. 212–224; 5]. Слід відзначити, що у 2016 році був прийнятий новий Закон України «Про судоустрій та статус суддів», що зумовлює відновлення наукового інтересу до сфери повноважень і побудови судів, зокрема адміністративних, а також порядку їх процесуальних повноважень у зв'язку із переглядом принципів функціонування судів України.

Постановка завдання. Метою статті є визначення структури і повноважень адміністративних судів України, а також особливостей розгляду справ, пов'язаних із порушеннями виборчих прав громадян.

Результати дослідження. Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус судів» суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом. Апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є, відповідно, апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах. У складі Верховного Суду діє касаційний адміністративний суд [6].

Відповідно до чинного виборчого законодавства України рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, кандидатів у депутати та в Президенти України, їхніх довірених осіб, партій, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів, що порушують законодавство про вибори, можуть бути оскаржені до суду в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України. Суд, до якого подано адміністративний позов щодо призначення, підготовки і проведення виборів депутатів, невідкладно повідомляє Центральну виборчу комісію, відповідну окружну та (чи) дільничну виборчу комісію про відкриття провадження у справі та про ухвалене судом рішення [7, с. 8].

Порядок забезпечення виборчих прав громадян адміністративними судами України зазначений у Кодексі адміністративного судочинства України і реалізується у формі «захисту». Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду адміністративних справ [9].

Загальні правила підвідомчості справ, пов'язаних із виборчим процесом, викладені у статтях 17, 18, 24 Кодексу адміністративного судочинства. Згідно з ними юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму. Юрисдикція адміністративних судів також поширюється на публічно-правові спори, зокрема спори щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму [9].

Адміністративні справи, предметом оскарження у яких є рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії (комісії з референдуму), члена цієї комісії, розглядаються і вирішуються в окружному адміністративному суді колегією у складі трьох суддів. Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму.

Якщо звернутися до структури адміністративного процесу, встановленого Кодексом адміністративного судочинства, то можна побачити, що він складається з таких стадій:

- звернення з адміністративним позовом і відкриття провадження в адміністративній справі;
- підготовче провадження;
- судовий розгляд та ухвалення судового рішення;
- перегляд судового рішення (апеляційний порядок, касаційний порядок, перегляд рішення Верховним Судом України, перегляд за нововиявленими обставинами);
- виконання судового рішення [9].

Для певної категорії адміністративних справ кодексом передбачений спрощений порядок розгляду, тобто суддя розглядає справу в порядку скороченого провадження одноособово, без проведення судового засідання та виклику осіб, які беруть участь у справі. Але в нашому випадку розгляд адміністративних справ щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму, у порядку скороченого провадження не допускається. Розгляд цих справ має відбуватися за загальною процедурою, передбаченою Кодексом адміністративного судочинства.

Законодавством встановлені такі сфери спеціального застосування процесуального законодавства (статті 172–176 Кодексу адміністративного судочинства):

- у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій із референдуму, членів цих комісій;
- у справах щодо уточнення списку виборців;

– у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують законодавство про вибори та референдум;

– у справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб'єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу;

– у справах, пов'язаних із виборами Президента України.

Розглянемо ці особливості дещо докладніше.

1. Щодо справ, пов'язаних з оскарженням рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій із референдуму, членів цих комісій.

Виборець (громадянин, який має право голосу у відповідних виборах або референдумі) може оскаржити рішення, дію чи бездіяльність виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій, якщо таке рішення, дія чи бездіяльність порушує виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи процесі референдуму його особисто.

Рішення, дію чи бездіяльність виборчої комісії Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських (зокрема, міст Києва і Севастополя), районних у містах виборчих комісій щодо підготовки та проведення місцевих виборів; територіальних (окружних) виборчих комісій щодо підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України; обласних комісій із референдуму і комісії Автономної Республіки Крим із всеукраїнського референдуму, а також членів зазначених комісій оскаржуються до окружного адміністративного суду за місцем знаходження відповідної комісії.

Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк із дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності.

Суд вирішує такі адміністративні справи у дводенний строк після надходження позовної заяви. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли до дня голосування, вирішуються судом у дводенний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування, вирішуються судом до закінчення голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування, але після закінчення голосування, вирішуються судом у дводенний строк після надходження позовної заяви [9].

2. Щодо справ, пов'язаних з уточненням списку виборців.

Право звернутись з адміністративним позовом про уточнення списку виборців, зокрема про включення або виключення зі списку себе особисто або інших осіб, має кожен, хто має право голосу на відповідних виборах або референдумі. Позовна заява про уточнення списку виборців подається до адміністративного суду без сплати судового збору. Позовну заяву може бути подано не пізніше ніж за два дні до дня голосування.

Суд вирішує адміністративні справи щодо уточнення списку виборців у дводенний строк після надходження позовної заяви, але не пізніше ніж за два дні до дня голосування, а якщо по-

зовна заява надійшла за два дні до дня голосування – невідкладно. Постанови адміністративного суду щодо внесення змін у списки виборців виконуються негайно [9].

3. Щодо справ, пов'язаних з оскарженням рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб.

Виборець (громадянин, який має право голосу у відповідних виборах або референдумі) може оскаржити рішення, дію чи бездіяльність органів виконавчої

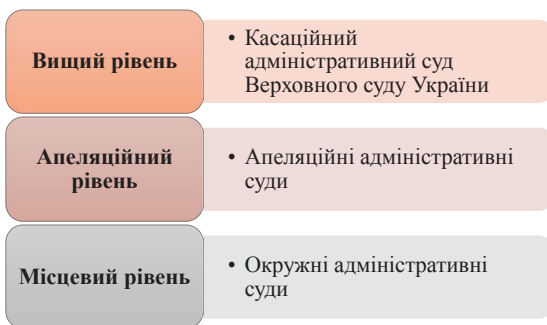

Рис. 1. Структура адміністративних судів України

влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, якщо такі рішення, дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи процесі референдуму його особисто.

Позовна заява щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб подається до окружного адміністративного суду за їх місцезнаходженням. Позовна заява щодо дій чи бездіяльності засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум, подається до місцевого загального суду як адміністративного суду за їх місцезнаходженням.

Позовні заяви може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк із дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Суд вирішує такі адміністративні справи у дводенний строк після надходження позовної заяви.

У разі встановлення судом під час розгляду виборчого спору порушення засобом масової інформації чи інформаційним агентством вимог закону про вибори суд невідкладно повідомляє про це Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в інформаційній та видавничій сферах, Центральну виборчу комісію, відповідну окружну виборчу комісію [9].

4. Щодо справ, пов'язаних з оскарженням дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партій (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб'єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу.

Виборець (громадянин, який має право голосу у відповідних виборах або референдумі) може оскаржити дії чи бездіяльність кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб'єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, що порушують законодавство про вибори чи референдум, якщо ці дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи процесі референдуму його особисто.

Позовна заява подається до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ, до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцем вчинення дії чи місцем, де ця дія повинна бути вчинена, або до окружного адміністративного суду за місцем вчинення дії чи місцем, де ця дія повинна бути вчинена.

Позовні заяви може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк із дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Суд вирішує такі адміністративні справи у дводенний строк після надходження позовної заяви [9].

5. Щодо справ, пов'язаних із виборами Президента України.

Виборча комісія, кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу, виборець, законні права або охоронювані законом інтереси яких порушено, мають право оскаржувати рішення чи дії об'єднання громадян, виборчого блоку, його посадової особи чи повноважного представника, які стосуються виборів Президента України, крім тих рішень чи дій, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до його внутрішньої організаційної діяльності або його виключної компетенції. Дії кандидатів на пост Президента України, їхніх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду.

Суд розглядає і вирішує адміністративні справи за скаргами, поданими на вчинені порушення з моменту припинення голосування на виборчих дільницях, протягом двох днів після дня голосування [9].

Крім того, правовий режим судових рішень в адміністративних справах, пов'язаних із виборчим процесом, має такі особливості:

1) у разі виявлення порушень, що можуть бути підставою для притягнення до відповідальності не за правилами Кодексу адміністративного судочинства, суд постановляє окрему ухвалу з повідомленням про наявність таких порушень і надсилає її до органів чи осіб, уповноважених вжити у зв'язку з цим заходів;

2) судові рішення можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у дводенний строк із дня їх проголошення, а судові рішення, ухвалені до дня голосування, – не пізніше ніж за чотири години до початку голосування;

3) копії судового рішення невідкладно видаються особам, які брали участь у справі, або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення;

4) судові рішення за наслідками розгляду судами першої інстанції справ набирають законної сили після закінчення строку апеляційного оскарження, а у разі їх апеляційного оскарження – з моменту проголошення судового рішення суду апеляційної інстанції; судові рішення Вищого адміністративного суду України набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені;

5) на обчислення строків, встановлених щодо справ про порушення виборчого законодавства, не поширюються правила статті 103 Кодексу адміністративного судочинства «Обчислення процесуального строку». Строки, встановлені статтями 172–177 Кодексу адміністративного судочинства, обчислюються календарними днями і годинами.

Останнім днем строку, який має закінчитись із настанням певної події, є день, що передує дню вказаної події. Днем бездіяльності є останній день встановленого законом строку, в який мало бути вчинено дію або прийнято рішення. Днем подання позовної заяви, апеляційної скарги є день їх надходження до відповідного суду. Позовні заяви, апеляційні скарги, подані після закінчення цих строків, суд залишає без розгляду [9].

Отже, важливим елементом цих строків є момент їх початку, який визначається днем прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Це перша відмінність строку звернення до суду щодо вирішення виборчих спорів від строку звернення до суду в інших спорах адміністративної юрисдикції, у яких, як правило, цей строк обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод та інтересів [10].

У виборчих спорах немає необхідності з'ясування обставин щодо дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод та інтересів. Таке правове становище дозволяє чітко визначити початок строку звернення до суду для вирішення виборчих спорів, який не залежить від суб'єктивного сприйняття позивачем моменту порушення його права чи інтересу.

Висновки. На підставі проведеного дослідження сформулюємо такі висновки.

1. Законодавством України встановлений як адміністративний, так і судовий порядок захисту порушених виборчих прав громадян. Основними судовими органами, що здійснюють розгляд таких справ, є адміністративні суди. Відповідно, справи, що виникають із виборчих правових відносин, є справами адміністративної юрисдикції.

2. Адміністративні суди посідають особливе місце в механізмі забезпечення виборчих прав громадян, оскільки є органом, до якого особа може звертатися напряму без витрачання зусиль на адміністративний порядок розгляду справ. Адміністративні суди за своєю суттю є реалізацією конституційного принципу поділу державної влади і реалізації права громадян на захист своїх прав і законних інтересів.

3. Відповідно до положень чинного законодавства адміністративними судами є окружні адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди та Касаційний адміністративний суд Верховного суду України.

4. Функції місцевих окружних адміністративних судів можуть виконувати місцеві загальні суди. Наприклад, адміністративні справи щодо уточнення списку виборців розглядає місцевий загальний суд як адміністративний суд за місцезнаходженням відповідної комісії.

5. Кодексом адміністративного судочинства встановлений особливий порядок розгляду адміністративних справ, що впливають із виборчих відносин. Наприклад, судові справи, предметом оскарження у яких є рішення, дії чи бездіяльність Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, їхньої посадової чи службової особи, виборчої комісії, члена цієї комісії, розглядаються і вирішуються в окружному адміністративному суді колегією у складі трьох суддів. Крім того, виборчі справи розглядаються і вирішуються в окружному адміністративному суді та у місцевому загальному суді як адміністративному суді колегією у складі трьох суддів також з ініціативи судді в разі їх особливої складності.

6. Строк звернення до суду з позовною заявою про вирішення виборчого спору має особливості щодо його закінчення. Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, члена цієї комісії, що мали місце до дня голосування, може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк, але не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування. Строки подання позовних заяв щодо виборчих спорів є абсолютними і їх не може бути поновлено, зокрема незалежно від того, коли позивач дізнався про прийняття рішення, вчинення дії чи допущення бездіяльності.

7. Також за загальним правилом позивачі у виборчій справі не звільнені від сплати судового збору, однак несплата судового збору не є підставою для залишення позовної заяви без руху. Питання про стягнення судового збору суд вирішує під час ухвалення судового рішення.

Перспективними напрямками подальших досліджень ми визначимо вироблення наукових пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-процесуального порядку захисту виборчих прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Адміністративне право : [підруч.] / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гарашук, В.В. Богущий та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.
3. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право : [навч. посіб.] / [В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Коросєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванишук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова] ; за ред. проф. В.В. Галунька. – Херсон : Д.С. Гринь, 2015. – 272 с.
4. Кузьменко О.В. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) : [навч. посіб.] / О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, М.В. Пługатир, М.В. Співак. – К. : Центр учб. літ-ри, 2015. – 232 с.
5. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII ВР від 02.06.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
7. Про вибори народних депутатів України : Закон України № 4061-VI від 17.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.
8. Про вибори Президента України : Закон України № 474-XIV від 05.03.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/474-14>.
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
10. Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом : постанова Пленуму вищого адміністративного суду України № 15 від 01.11.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015760-13>.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ**

УДК 343.8

AVTUKHOV K.

**MODERN APPROACHES TO THE DEFINITION OF LAW BRANCHES NAMES,
WHICH REGULATE THE EXECUTION OF THE PUNISHMENT IN UKRAINE**

The article analyzes different approaches to the definition of law branches names, which regulate the execution of the punishment in Ukraine. It was proved that the use of the term “penal law” is impractical and unreasonable. It is noted that a presumption of understanding Criminal Executive law in natural law provides grounds for the assertion of the possibility of broad interpretation.

Key words: criminal executive law, penal law, criminal executive legislation.

Стаття присвячена аналізу різних підходів до назви галузі права, що регулюють виконання покарань. Доведено недоцільність і безпідставність застосування терміну «пенітенціарне право». Відзначається, що покладення в основу розуміння кримінально-виконавчого права саме природного права дає підстави для твердження про можливість його широкого тлумачення.

Ключові слова: кримінально-виконавче законодавство, кримінально-виконавче право, пенітенціарне право.

Стаття посвящена аналізу різних підходів к названню области права, регулирующего исполнения наказаний. Доказана нецелесообразность и безосновательность применения термина «пенитенциарное право». Отмечается, что возложение в основу понимания уголовно-исполнительного права именно естественного права дает основания утверждать о возможности его широкого толкования.

Ключевые слова: уголовно-исполнительное законодательство, уголовно-исполнительное право, пенитенциарное право.

The problem statement. The desire to introduce some cosmetic changes in legislation sometimes pushes scientists and practitioners in an attempt to substitute the term “Criminal Executive law” another term – “Penal law”. Without going into the debate on the definition of the content of last category, we consider it necessary to note that such innovations are very dangerous and do not reflect the essence of the real needs basic knowledge of science categories.

In particular, practitioners evoke that they are serving it in the Penitentiary service, and the system has a name – the Penitentiary, cadets and students of specialized educational institutions are taught in courses like “Theory of Penitentiary”, “History and the Theory of Penitentiary”, “Penal law”. There are thesis “Staffing of the penitentiary system in Ukraine”, “Legal problems of reforming the Penitentiary system”, a monograph on the Ukrainian “Penitentiary science” and so on.

It is alleged that the prison department name change is only a question of terminology, the practical value of which should not be exaggerated, and some scientists refer that the statutory (or rather – “legalization”) the term “Penitentiary” Decrees of the President of Ukraine for 2010–2011 is starting to recognize the existence of penal science as a separate branch of scientific knowledge [1, c. 151].

Such transformation Criminal Executive law in the Penitentiary, in our view, requires detailed analysis of the arguments that are supporters of the modern understanding changes the name of law, which regulates the process of execution of punishment. This issue is devoted to our article.

Literature review and state of the study. The term “Penal law” occupies a central place in the scientific knowledge of penal procedure, to determine the content of the concept and therefore always caused heated discussion representatives of science. The concept of “Penitentiary law” began actively discussed only in recent years, although the foundations that were laid by the Kiev school back in the mid 90's, before the adoption of the Criminal Executive Code of Ukraine. A significant contribution to this discussion, made by such Ukrainian scholars, V. Badyra, A. Gel, T. Denisova, A. Dzhuzha, O. Kolb, A. Lysodyed, G. Radov, A. Stepaniuc, V. Trubnikov, V. Filonov, O. Frolov, I. Yakovets and others. However, recent legislative changes and the current penal reform necessitate a comprehensive study of this issue in order to determine whether or not grounds for name change in law, which regulates the process of execution of criminal penalties.

Important for disclosure of selected subject is address to the history of the prison department. Before the revolution of 1917 and the beginning of 20 years of the twentieth century, science was used the term “Penitentiary” and derived from it. The word “Penitentiary” comes from the Latin word “*poenitentiarius*”, which translated into the Ukrainian language means repentance, internal self-cleaning” [2, c. 38]. In foreign concepts XVIII and in the Russian Empire was a common view that the meaning of being sentenced to imprisonment is the religious influence on him, which means the guilty repentance and forgiveness of his sins. Later the term “Penitentiary” has acquired the meaning of “corrective”. In other words, the prison system is understood as a system focused on the process of repentance and amendment. However, the main point corrections said, and said all the classics penitentiary direction in such a system is precisely the prison in the classic sense of its construction.

Thus, the name “Penitentiary system” can be used to describe the totality of the prisons of different types or species, as do other countries. In this respect it is important to note that the basic Law of Ukraine “On the State Penal Service of Ukraine” in Art. 6 fixes: The State Penal Service of Ukraine under the law carries enforcement and law-enforcement functions, and consists of a central executive body that implements the state policy in the sphere of execution of criminal penalties, its local authorities, criminal executive inspection of penal institutions, detention centers, paramilitary groups, educational institutions, health care institutions, penal institutions of enterprises, other enterprises, institutions and organizations established to ensure that the objectives of the State penitentiary service of Ukraine.

Thus, the Penal Service in addition to penal institutions, include other elements, including penal authorities (Ministry of Justice of Ukraine, interregional administration, probation). This is important because the implementation bodies never ever not named prison and standards in which the term «penitentiary» refer exclusively sentence of imprisonment.

Ukraine rejected the punishment in the form imprisonment, Ukrainian prisons eliminated or converted in the colony, with a completely different way of staying in them prisoners. Given this disappeared and reason to believe the existence of base in Ukraine to implement the idea of the prison, which requires holding in the cell (in the classical form alone). This does not provide any argument in favor of its return, but even subject to availability – hardly limited budget and a difficult economic situation will make it possible to rebuild colony in prisons or build new facilities. Therefore, we can assume that the return to prison has a very abstract term. But now a number of experts stubbornly try to revive the term “penitentiary”, trying to artificially fill it with some other content.

In our opinion, the allocation of the so-called Penitentiary law or transformation Criminal Executive law is ill-founded attempt to create an artificial idea of initiating progressive changes in scientific approaches. The first institution for the punishment was a prison and, as already mentioned, precisely because of this fact penitentiary system became known as the prison as other institutions was not simple. And researchers studying this phenomenon have identified a new area of scientific knowledge as the science of prison [3, c. 3].

For allocation this field of scientific knowledge as “Penitentiary law” it is not to hold a simple renaming Criminal Executive law in the Penal Law. It should first find out the need and the possibility of removing Penitentiary law as a separate branch of law in Ukraine, distinct from the existing Criminal Executive law, and to identify its subject and method of legal regulation, other reasons allocation separate branch of law. And this cannot be done, because in Ukraine is still not even made clear isolation and common understanding of the term “penitentiary”. Also keep in mind that scientific field does not occur spontaneously, it is quite a complicated process. The need for and feasibility of isolating new branch of law in the legal system of Ukraine is very important and requires close attention of scientists.

The researchers rightly noted that in the classification of branch of law should guide features areas of public life, which is characterized by a pronounced specificity quality and social significance and a large number of regulations that do not fit into any of the traditional branches of law [4, c. 331].

And what are the rules now, not only concerning Penitentiary law, and not fit into to Criminal Executive law? We did not find such rules.

In fact, all possible emergence of new branches of law can be reduced in two basic: 1) the spread of legal regulation on the part of social reality, which had not previously been the subject of legal regulation; 2) separation of one or more branches of law interconnected set of rules (legal institutions), which acquired a qualitatively new properties. And it is important to clearly and specifically answer the question of when and why we can assume that generated new branch of law actually occurred. For this you must first determine whether the stock some intermediate (transitional) forms, whose presence could indicate the possibility of a new branch of law. In the first case such intermediaries shall be considered as the emergence legal institution (which sometimes join the existing branches of law), in which novelty, the specificity of the subject of regulation led to the emergence of new properties in terms of method, principles and mechanisms of legal regulation. If there is a new branch of law by separation from one or more existing branches of law given set of rules, which acquired qualitatively new features, such intermediate (transition) shall be considered as the emergence of integrated cross-sectorial "boundary" Legal Institute [5, c. 72]. Regarding the penitentiary direction (even if proof of its feasibility isolation) none of the provisions has no a place. Thus, one could argue that the reasons for the emergence of such a law, penitentiary Law as currently defined.

It should be emphasized that the main objectives of the science Criminal Executive law defines as A. Stepanyuk are: a) research of the objective laws Execution of Punishment that govern the activities of and penal institutions, and b) formulation of certain expressed in generalized form requirements of drawn to execution and serving sentences, as well as the participants of this activity [6]. It is this, and not to attempt to justify the expediency of changing names, and have directed efforts of scientists.

Based on the goal of this article and the very definition of modern approaches to the name of the law, which regulates the process of execution of criminal penalties, it seems appropriate to apply the provisions of the Constitution of Ukraine and its official interpretation. Important in this context is the judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the constitutionality of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (the case of the more lenient penalty) number 15-р of 02.11.2004 p. [7], which particularly says that Ukraine is a legal state (Art. 1 of the Constitution of Ukraine). According to the first paragraph of Article 8 of the Constitution of Ukraine is recognized and effective rule of law. The rule of law requires the state to its implementation in law-making and law enforcement activities, including laws that its content should be first soaked with ideas of social justice, freedom, equality and so on. One manifestation of the rule of law is that the Law is not limited legislation as one of its forms, and includes other social regulators, including morality, traditions, customs, etc., which are recognized by the society and due to historically achieved cultural level of society. All these elements combined right quality that corresponds to the ideology of the validity idea of law, which largely was reflected in the Constitution of Ukraine.

Such understanding of law not give rise to his identification with the law, which can sometimes be unfair, including restrict the freedom and equality of individuals. Justice – one of the basic principles of law is critical in defining it as a regulator of social relations, one of the human rights dimensions. Normally justice considered as property of law, as expressed in particular in the scale equal legal behavior and proportionality in legal responsibility infringement.

In the area realization of the right principle of justice is manifested, in particular, equality before the law, compliance with crime and punishment, purposes and means of the legislator, elected to achieve them (p. 4.1. of said decision).

As a result, the above is confirms the thesis that the law is a phenomenon much broader than normative (legislative) its component. Regarding the place of law in this concept, it should give the idea some scientists who do not identify Law with the rules and noted that Criminal –Executive law has a special system of law, created to regulate the activities of bodies and penal institutions and social relations certain type [8, c. 23]. In other words, the rules and their system – only a single element of Criminal Executive of law and it is not exclusive.

In the science Criminal Executive law and in practice execution of punishment constant is the idea that Criminal Law regulates not only the direct order and conditions of execution and serving sentences, but also to some extent the special education process, where provisions and categories of pedagogy, psychology and economics [9, c. 10]. And if you do not consider this factor when determining the meaning of the considered branch of law – we again get a definition that does not reflect all the essential characteristics of this legal phenomenon.

Thus, analyzing the problem of understanding the concept Criminal Executive law, given the lack of a unified definition and ambiguity of the characteristics of this phenomenon, we consider it appropriate to outline its basic epistemological characteristics, namely the need to distinguish between right and law; Law to be regarded as a social phenomenon related categories such as justice, freedom, equality, humanism; Law should be seen in close connection with human rights [10, c. 47]. At first glance, the thesis expressed by supposedly cannot be clearly perceived in the context Criminal Executive law, especially given the specificity of the method of legal regulation Public relations – imperative order or method that does not allow for objections. V. Badyra notes in this regard that, although convicted and staff are in a constant state of interdependence, but it in no way be regarded as equal partnership, because there is unequal legal status for prisoners have almost no right to vote, they are dependent on other prisoners, and even to a greater extent from employees of the colony, so that the problems of food, health care, labor and all other aspects of life in prison is dependent on the staff [11, c. 82]. However, in the course execution of the sentence may use other methods, including the method of persuasion, discretionary method (these methods are specific to the process of realization of natural rights, regardless of the industry in which it occurs).

Specific features of individual rights and freedoms of persons serving a criminal sentence mainly include: 1) they are inherently inalienable, natural rights of every human being, and therefore not directly follow from person belonging to the citizenship of the State; 2) these rights and freedoms are inalienable and belong to everyone from birth; 3) that such rights and freedoms that are necessary to protect life, liberty, dignity as human beings, as well as other natural law, is closely related to its individual, private life; 4) they are particularly important for each person, so in case of their infringement is always negatively affects a person [12, c. 60]. From here – formalization of these rights and freedoms of prisoners in the regulations is not always required, and their presumed existence independent of the will of the legislator, people or other entities. At the same time they are covered by the notion Criminal Executive law. A presumption of understanding Criminal Executive of law is natural law provides grounds for the assertion of the possibility of broad interpretation.

Summarizing all the above, we can state that this definition should include the following principal provisions: penal law – a system of general concepts, regulations, rules, codes of conduct and other regulators relations arising in the process and on the execution of criminal penalties, based on natural rights and freedoms, and guaranteed by the state and socially active members of society.

References:

1. Лучко С.В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України / С.В. Лучко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 2. – С. 151–157.
2. Становлення та розвиток пенітенціарної системи України : посіб. / [С.О. Богунов, О.А. Дука, І.М. Копотун та ін.] ; за заг. ред. канд. юрид. наук, заслуженого юриста України О.В. Лісцікова. – К. : Державна пенітенціарна служба України, Ін-т крим.-викон. служби, 2013. – 108 с.
3. Яцишин М. Проблеми визначення поняття «пенітенціарна система» в сучасних умовах / М. Яцишин // Теорія, історія, філософія держави та права. – 2014. – № 1(3). – С. 3–7.
4. Опанасюк Н.А. Туристичне право України в національній правовій системі / Н.А. Опанасюк // Тези Міжнародної науково-практичної конференції. «Туристичний, готельний і ресторанний бізнес: інновації та тренди». (м. Київ, 7 квітня 2016 р.) – К.: КНТЕУ, 2016. – С. 331 – 334.
5. Поленина С.В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права / С.В. Поленина // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 71 – 79.
6. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Степанюк А. Х. – Х., 2002. – 33 с.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України, – 2004, – № 45 – ст. 2975.
8. Кримінальне виконавче право України: навч. посібник / За ред. проф. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
9. Кримінально-виконавче право України [Текст] : курс лекцій / Г. С. Семаков, А. П. Гель ; МАУП. – Київ : МАУП, 2000. – 196 с.

10. Козюбра М.І. Принцип верховенства права і права людини / М.І. Козюбра // Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної Декларації прав людини): тези доп. та наук. повідомлень (10-11 грудня 1998 р). – Х., 1998. – С. 47–48.

11. Бадира В.А. Виправлення засуджених як *opinio moralis* // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2005. – № 1 (23) – С. 77–83.

12. Кушніренко О.Г. Слінько Т.М. Права і свободи людини і громадянина: навч. посіб. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

УДК 343.2

МУРАВЬОВ К.В.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ

У статті на основі аналізу норм чинного законодавства України визначено можливі шляхи вдосконалення забезпечення дотримання прав осіб, які відбувають кримінальне покарання. Зазначено, що під правами осіб, які відбувають кримінальне покарання, слід розуміти комплекс закріплених у законах України та міжнародно-правових актах прав, які встановлюються за особами, котрі відбувають кримінальні покарання, в обсягу, відповідному правам усіх інших громадян, за винятком обмежень, установлених законодавством та вироком суду.

Ключові слова: *вдосконалення, забезпечення, дотримання права, кримінальне покарання, нормативно-правовий акт.*

В статье на основе анализа норм действующего законодательства Украины определены возможные пути совершенствования обеспечения соблюдения прав лиц, отбывающих уголовное наказание. Отмечено, что под правами лиц, отбывающих уголовное наказание, следует понимать комплекс закрепленных в законах Украины и международных правовых актах прав, которые закреплены за лицами, которые отбывают уголовное наказание, в объеме, соответствующем правам всех граждан, за исключением ограничений, установленных законодательством и приговором суда.

Ключевые слова: *совершенствование, обеспечение, соблюдение права, уголовное наказание, нормативно-правовой акт.*

The article based on an analysis of the current legislation of Ukraine identified possible ways to improve the enforcement of the rights of persons serving a criminal sentence. It is noted that when the rights of persons serving a criminal sentence, should understand complex enshrined in the laws of Ukraine and international legal acts of the rights established for persons serving a criminal sentence in the amount corresponding to the rights of all other citizens, except for the limitations established by law and court verdict.

Key words: *improvement, maintenance, human rights, criminal penalties, legal act.*

Вступ. Сьогодні наша держава перебуває на шляху свого становлення і розбудови, які охоплюють усі сфери життя суспільства. Не оминув цей тривалий та складний процес і функціонування органів та установ, які виконують кримінальні покарання. Суттєві зміни відбулись у законодавчому забезпеченні діяльності цих інституцій. Однак, незважаючи на це, існує ціла низка суттєвих проблем у механізмі реалізації державної політики у сфері виконання покарань,

---

© МУРАВЬОВ К.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри фінансового та банківського права (Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналу)

без конструктивного вирішення яких не можна сподіватися на його ефективне і результативне функціонування. Так, однією із загальних проблем у сфері виконання кримінальних покарань є забезпечення дотримання прав осіб, які відбувають покарання, з урахуванням найвищих світових стандартів. Отже, важливим науковим завданням є внесення пропозицій щодо можливості вдосконалення забезпечення окремих прав вищенаведених осіб.

Стан дослідження. Дослідженню окремих проблемних аспектів прав осіб, які відбувають кримінальне покарання, присвячували увагу у своїх наукових працях такі вчені: В.А. Бадира, В.С. Батиргарєєва, Ю.В. Баулін, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, А.П. Гель, В.О. Глушков, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов та ін. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень, додаткової уваги, на нашу думку, потребує питання визначення шляхів удосконалення забезпечення дотримання прав осіб, які відбувають кримінальне покарання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення можливих шляхів удосконалення забезпечення дотримання прав осіб, які відбувають кримінальне покарання.

Результати дослідження. Одним з основоположних прав осіб, які відбувають кримінальне покарання, є їхнє право на отримання інформацію. Як слушно зауважує С.В. Петров, право на інформацію – це природне право, виникнення якого ґрунтується на постійному і вибірковому інтересі до змісту інформації [1, с. 7]. Сутність зазначеного права розкривається у п. 1 ч. 1 ст. 8 КВК України, відповідно до якого засуджені мають право на отримання інформації про свої права й обов'язки, порядок та умови виконання й відбування призначеного судом покарання. Адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати засудженим зазначену інформацію, а також ознайомлювати їх із змінами порядку й умов відбування покарань. Слід зазначити, що важливим проявом права осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, на отримання інформації є їхнє право на листування з особами, які перебувають поза межами колоній, а також право вести з ними телефонні розмови, зокрема у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет, що закріплено у ст. 107 КВК України [2]. У цьому контексті слід зазначити, що право засуджених на користування Інтернетом та засобами мобільного зв'язку з'явилося нещодавно із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р. [3]. У подальшому вищенаведене право було деталізовано у ст. 110 КВК України шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016 р. [4]. Зокрема, зазначено, що засудженим надається право користуватися мережею Інтернет під контролем адміністрації. Засуджені можуть створювати електронну поштову скриньку та користуватися нею під контролем адміністрації установи виконання покарань. Адміністрація установи виконання покарань ознайомлюється зі змістом вхідних і вихідних повідомлень у разі, якщо це необхідно з огляду на індивідуальні ризики окремих засуджених [2]. Із приводу запровадження вищенаведеного права осіб, які відбувають кримінальні покарання, окремі вчені слушно зауважують, що дозвіл засудженим на користування Інтернетом і мобільним зв'язком мав наслідком суттєву зміну пенітенціарної системи за рахунок значного розширення прав засуджених та ув'язнених. Народний депутат України Ю. Мирошниченко створив постійно діючу науково-експертну платформу для обговорення та розробки законопроектів із пенітенціарних питань. Здається, ніколи українська в'язниця не була настільки наближеною до перших пенітенціарних ідеалів і міжнародних в'язничних стандартів, обсяг дотримання яких може дозволити собі держава на сучасному етапі, яка пережила революцію та наразі перебуває у стані війни [5, с. 123]. Водночас виявились і противники законодавчих змін щодо розширення переліку прав осіб, які відбувають кримінальні покарання. Так, коли вищенаведені закони перебували на стадії законопроектів, експерти Головного науково-експертного управління Верховної Ради України протестували проти впровадження у в'язницях Інтернету та полегшення користування телефоном, вважаючи, що найбільш важливим елементом ізоляції є істотні обмеження у спілкуванні засудженого з особами, що перебувають на волі, за межами відповідної установи. Зокрема, зауважували, що без ізоляції засуджених і похідних від неї обмежень не може бути, й позбавлення (обмеження) волі як виду кримінального покарання. Як слушно із цього приводу зауважують співробітники громадської правозахисної організації «Донецький Меморіал» у своїй доповіді «Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2015», турбота зазначених вище експертів про інтереси правосуддя є надуманою – жодних підтверджень тезису про загрозу їм експерти не надають, тоді як досвід показує, що небезпека постраждати цим «інтересам правосуддя» набагато менш значуща, ніж можливість втратити засудженими соціальні зв'язки через їх надмірну

ізоляцію. Експерти Головного науково-експертного управління Верховної Ради України навіть не згадують про пошук балансу між цими факторами, бо, вочевидь, ніколи не намагались у своїх висновках знаходити баланс інтересів тюремного відомства та засуджених [6, с. 14]. Отже, запровадження на законодавчому рівні права осіб, які відбувають кримінальне покарання, на користування Інтернетом і засобами мобільного зв'язку є позитивним кроком у напрямі забезпечення їхніх прав загалом, а тому потребує подальшого розвитку щодо зменшення втручання адміністрації установ виконання покарань у можливість його реалізації, а також створення необхідних і належних технічних умов його реалізації.

Негайного вирішення, на нашу думку, потребує проблема забезпечення прав осіб, які відбувають кримінальні покарання, на належне матеріально-побутове забезпечення. Поточний рівень заповнення слідчих ізоляторів та установ виконання покарань – 70 тисяч ув'язнених і засуджених, що становить 63% (112 000 місць) [7]. Водночас у свій останній візит Європейський комітет проти катувань в Україні, окрім іншого, звернув увагу на локальні перенаселеності камер окремих колоній. Наприклад, у багатьох камерах на одного ув'язненого доводилося по півтора квадратних метра площі замість чотирьох, як це належить відповідно до міжнародних стандартів і кримінально-виконавчого законодавства [8]. На загальнодержавному ж рівні проблеми переповненості в'язниць як системної в Україні вже не існує. За даними, розміщеними в звіті Ради Європи за 2014 рік, Україна перебуває серед країн із найменшою щільністю ув'язнених на 100 наявних місць (65,7 ув'язнених у порівнянні з 94 у середньому в Європі). Чимало установ заповнені на 50–60%. Водночас комунально-побутові умови утримання в'язнів – спальні приміщення, часто на 40–80 осіб, нерідко погані туалети, відсутність вільного доступу до душу та інші – в багатьох в'язницях не змінилися [6, с. 7]. Також Європейський комітет проти катувань в Україні у своєму останньому звіті зазначив, що в Київському слідчому ізоляторі матеріально-побутові умови були неналежними майже в усіх камерах, за винятком корпусу для тримання жінок [8]. Нині ця проблема вирішується шляхом закриття або перенесення на іншу місцевість окремих установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. Проте й на сьогодні існує проблема щодо оптимізації розміщення осіб, які відбувають кримінальні покарання. Окрім цього, задля розвантаження установ виконання покарань, а також задля відновлення прав і законних інтересів людей, засуджених до позбавлення волі, права яких були значно обмежені під час утримання під вартою, Верховною Радою України було прийнято так званий «Закон Савченко». Йдеться про Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» від 26 листопада 2015 р. [9], положення якого спрямовані на відновлення прав і законних інтересів людей, засуджених до позбавлення волі, права яких були значно обмежені під час утримання під вартою; сприяння зменшенню строків утримання у слідчих ізоляторах громадян, які перебувають під слідством і судом; приведення у відповідність до міжнародних стандартів умов утримання під вартою; значне зменшення строків утримання осіб у слідчих ізоляторах; економія бюджетних коштів у зв'язку із скороченням кількості людей, яких утримують у слідчих ізоляторах. Вищенаведений нормативно-правовий акт передбачає введення у законодавство положення про збільшення коефіцієнту зарахування часу утримування під вартою у слідчих ізоляторах до покарання у вигляді позбавлення волі, обґрунтоване необхідністю забезпечення соціальної справедливості, практичної реалізації принципу презумпції невинуватості, припинення негативної практики тривалого утримання у слідчих ізоляторах осіб на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень, а також необхідністю розвантаження вітчизняних слідчих ізоляторів, що водночас покращить умови перебування там тих осіб, які не будуть звільнені після прийняття цього акта [10]. Прийняття вищенаведеного нормативно-правового акта не залишилося поза увагою вчених, які цілком доречно критикують окремі аспекти, пов'язані з набранням ним чинності. Зокрема, зазначається, що є вкрай необґрунтованим відкидати очевидний негативний вплив зазначеного Закону на криміногенну ситуацію в Україні через звільнення дезадаптованих осіб, які вчинили тяжкі злочини. Проблематика цього Закону повинна аналізуватися через призму питання: як можна було приймати такий важливий закон без будь-якого криминологічного обґрунтування та покладати в його основу абстрактний, нічим не підтверджений коефіцієнт? Із самого початку було зрозуміло, що положення «день за два» було вкрай ненадійним коефіцієнтом для зарахування строку перебування у слідчому ізоляторі у строк покарання. І вже сьогодні з'являються голоси авторитетних експертів: закон було прийнято зарано та без належного обґрунтування [5, с. 127]. Отже, на сьогодні гострого вирішення потребує проблема, пов'язана із забезпеченням прав осіб, які відбувають кримінальні покарання, на їхнє належне матеріально-побутове забезпечення. Вирішення вищенаведеної проблеми

потребує, зокрема, здійснення державою належного матеріально-технічного і фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань.

Окремої уваги заслуговує проблематика дотримання прав осіб, які відбувають покарання, на звернення до компетентних органів. Згідно із п. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України засуджені мають право звертатися відповідно до законодавства із пропозиціями, заявами та скаргами до адміністрації органів й установ виконання покарань, органів вищого рівня, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань [2]. Так, розглядаючи проблеми звернення осіб, які відбувають кримінальні покарання, до національних компетентних органів, слід ще раз згадати про те, що нещодавно було ліквідовано обласні управління Державної кримінально-виконавчої служби й замість них створено шість міжрегіональних управлінь. Йдеться про неочікувані результати такої політики, які доволі важко спрогнозувати. Можуть виникати питання щодо оперативності реагування керівництва міжобласних управлінь на передбачувані події в установах (для прикладу, незрозумілий конфлікт в Ірпінському виправному центрі, що мав місце 20 липня 2016 р., непокоря засуджених у Машівській виправній колонії (№ 9), що на Полтавщині, або масова відмова від роботи засуджених в Одеській виправній колонії № 14), питання визначення меж автономії керівництва пенітенціарних установ і створення механізму підзвітності керівництва в'язниць із більшими повноваженнями [11, с. 158]. Також уваги заслуговує інформаційне наповнення офіційного сайту Державної кримінально-виконавчої служби України, який, на відміну від сайтів пенітенціарних служб західних країн, не говорить майже нічого про те, як, кому й на що поскаржитися засудженому з колонії та ув'язненому зі слідчого ізолятору. Сайт не містить інформації про те, на що саме можна скаржитися прокурору і в якій формі, на що – Омбудсману, на що – керівнику місцевої поліції, а на що – Міністру юстиції. Сайт не містить окремої доступної рубрики для родичів засуджених і потерпілих від злочинів [5, с. 124]. У пенітенціарній системі України досі відсутній дієвий механізм подання та розгляду скарг засуджених. Щороку з однієї – двох тисяч скарг, які надходять до центрального апарату Державної кримінально-виконавчої служби України, визнаються обґрунтованими менше десятка. У 2015 р. із 729 скарг, отриманих апаратом вищенаведеного органу, задоволено 6 скарг і 6 скарг були обґрунтовані. Оскаржити дії адміністрації практично неможливо – скарги не приймаються або приймаються і нікуди не направляються. Засуджені, які скаржаться, піддаються тиску та погіршенню ставлення до них. Відсутність прогресу у взаємовідносинах персоналу установ та ув'язнених добре ілюструється фактичною відсутністю механізму подання і розгляду скарг. Такий стан речей сприяє збереженню психологічної напруги у відносинах персоналу та в'язнів. Керівництво відомства не бачить проблеми у такому становищі й тому не налаштоване на зміни у цій сфері [6, с. 18]. Із приводу забезпечення права осіб, які відбувають кримінальні покарання, висловили своє занепокоєння і міжнародні правозахисні організації. Так, наприклад, це сталося у Стрижавській виправній колонії № 81, де під час візиту в 2012 р. Європейського комітету проти катувань в Україні були висловлені серйозні побоювання через залякування після його закінчення окремих засуджених, які конфіденційно спілкувались із делегацією зазначеної організації. Незважаючи на цю сумну історію, стали відомі нові факти про те, що конфіденційні розмови із засудженими, яким приділяється таке величезне значення, прослуховувалися за допомогою спеціальних пристроїв. Ця сама хитрість, спрямована, очевидно, на помсту певним засудженим і на ухилення від відповідальності посадових осіб, на думку Комітету, можливо, була використана і під час останнього візиту вищенаведеної міжнародної організації. І це все незважаючи на свого роду скандал, пов'язаний із відвідуванням цієї ж установи. Так, у тій же Стрижавській колонії залякування повторилося, хоча і в іншому стилі – шляхом використання допомоги головних «представників неофіційної тюремної ієрархії». Побиттям у разі повідомлення чогось негативного делегації Комітету погрожували засудженим і під час першого відвідування Криворізької виправної колонії [8]. Вирішення вищенаведеної проблеми, насамперед, пов'язане із зміною кадрового складу установ виконання покарань, де були виявлені порушення. Окрім цього, негайного розроблення і прийняття потребує нормативно-правовий акт, який визначав би законодавчі процедури як звернення осіб, які відбувають кримінальні покарання, до компетентних органів і посадових осіб, так і процедури розгляду таких звернень, зокрема юридичну відповідальність осіб, які її порушують.

Висновки. Таким чином, аналіз вищенаведеного свідчить, що на сьогодні існує чимало проблем, пов'язаних із забезпеченням прав осіб, які відбувають кримінальні покарання. Під та-

кими правами слід розуміти комплекс закріплених у законах України та міжнародно-правових актах прав, які встановлюються за особами, котрі відбувають кримінальні покарання, в обсягу, відповідному правам усіх інших громадян, за винятком обмежень, встановлених законодавством та вироком суду. Ви рішення проблемних питань, забезпечення дотримання прав осіб, які відбувають кримінальне покарання, може бути здійснено шляхом перегляду законодавчих положень, що закріплюють комплекс таких прав; впровадження ефективних механізмів реалізації таких прав; виконання у повному обсязі рекомендацій міжнародних правозахисних організацій у цій сфері; звільнення частини кадрів в окремих установах виконання покарань і слідчих ізоляторах; здійснення належного матеріально-технічного і фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань.

Список використаних джерел:

1. Петров Є.В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Є.В. Петров. – Х., 2003. – 206 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України № 1129-IV від 11.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» від 5.11.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56953&pf35401=363140>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України № 1492-VIII від 7.09.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 43. – Ст. 736.
5. Ягунов Д. Перспективи пенітенціарної реформи в Україні: деякі проекти та деякі кроки / Д. Ягунов // *European political and law discourse*. – 2016. – № 3. – С. 122–129.
6. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2015. Доповідь «Донецького Меморіалу» / упоряд. О.П. Букалов. – Харків, 2016. – 48 с.
7. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 418-р від 27.05.2016 р. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 47. – Ст. 1709.
8. О последнем визите Европейского комитета против пыток в Украине / Громадська правозахисна організація «Донецький Меморіал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrprison.org.ua/articles/1389468031>.
9. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання : Закон України № 838-VIII від 26.11.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – Ст. 18.
10. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання : Закон України № 838-VIII від 26.11.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – Ст. 18.
11. Yagunov D. Prison reforms in Ukraine: some analytical notes and recommendations / D. Yagunov // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2016. – № 3. – С. 167–184.

УДК 343.2(477)

ЧУВАКОВ О.А.

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИЙНОМ АППАРАТЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ОСНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

В статье исследованы вопросы, связанные с проблемой установления понятия и признаков преступлений против основ национальной безопасности Украины. Автором проведен подробный анализ научной литературы, а также нормативно-правовых предписаний по вопросам национальной и государственной безопасности. Представлены различные научные подходы в части определения рассматриваемых преступлений, а также предложена авторская позиция о понятии и признаках таких преступлений.

Ключевые слова: основы национальной безопасности, преступления, конституционный строй, внешняя безопасность, внутренняя безопасность, государство, концепция, понятие.

У статті досліджуються питання, пов'язані з проблемою встановлення поняття і ознак злочинів проти основ національної безпеки України. Проведено докладний аналіз наукової літератури, а також нормативно-правових приписів із питань національної і державної безпеки. Представлено різні наукові підходи щодо визначення розглянутих злочинів, а також запропоновано авторську позицію про поняття і ознаки таких злочинів.

Ключові слова: основи національної безпеки, злочини, конституційний лад, зовнішня безпека, внутрішня безпека, держава, концепція, поняття.

The article explores issues related to the problem of establishing the concept and signs of crimes against the bases of national security of Ukraine. The author carried out a detailed analysis of scientific literature, as well as regulatory and legal regulations on national and state security. Various scientific approaches are presented regarding the definition of the crimes in question, as well as the author's position on the concept and features of such crimes are proposed.

Key words: bases of national security, crimes, constitutional system, external security, internal security, state, concept, concept.

Введение. Актуальные проблемы охраны основ национальной безопасности Украины могут быть исследованы посредством разработки концепции современной уголовной политики, которая содержала бы основные положения, необходимые для установления соответствующих терминов, раскрывающих сущность основ национальной безопасности и ее основных элементов, а также способствующие принятию соответствующих мер, направленных на ее обеспечение.

Постановка задачи. В силу представленного положения возникает необходимость в установлении концептуальных основ понятийного аппарата преступлений против основ национальной безопасности Украины, выявлении их сущности как необходимого условия для определения основных тенденций совершенствования уголовного законодательства, направленного на охрану основ национальной безопасности Украины. При этом ни законодатель, ни уголовно-правовая наука не дают четкого определения понятия «преступления против основ национальной безопасности Украины». Разногласия в формулировках признаков такого вида преступлений, представленных современными исследователями, находят свое объяснение теми видами деяний, которые закреплены законодателем в Разделе I УК Украины.

Результаты исследования. Сформулировать понятие какого-либо преступления означает указать на совокупность признаков, выражающих его сущность и содержание. Сущность выражает то главное, что характеризует предметы, их внутреннюю, наиболее важную сторону, глу-

© ЧУВАКОВ О.А. – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики (Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова)

бинные процессы, протекающие в них [1, с. 472]. Под содержанием следует понимать наиболее важную сторону предмета, характеризующую самую сущность предмета, основу, проявляющуюся в свойствах и признаках предмета [1, с. 520]. Поэтому сущность преступления определяется характером значимости, уровнем ценности тех благ, на которые осуществляет свое посягательство такое преступление. Подобные блага находятся под жесткой охраной уголовного закона, в силу чего посягательства на них оцениваются законодателем в качестве общественно-опасных, то есть преступных.

В этой связи установление более-менее определенного понятия преступлений против основ национальной безопасности находится в зависимости от тех социально значимых интересов и благ, которые взяты под охрану государством и на которые посягают такие преступления.

Среди современных украинских исследователей особое внимание данной проблематике уделяется В.А. Липканом. Так, по его мнению, преступления против основ национальной безопасности Украины – это предусмотренные уголовным законом общественно опасные деяния, совершенные с прямым умыслом, посягающие на основы национальной безопасности Украины в политической, конституционной, военной, экономической, экологической, информационной, научно-технической сферах, совершенные субъектом преступления [2, с. 127]. Из этого следует, что, по мнению исследователя, в разделе преступлений против основ национальной безопасности речь идет о посягательствах на установленные уголовным законом различные сферы жизненно важных национальных интересов.

В целом указанное определение достаточно подробно отражает сущность преступлений против основ национальной безопасности, но не лишено некоторых дискуссионных положений. Так, в указанной дефиниции, по нашему мнению, спорным представляется рассмотрение автором в качестве объектов таких посягательств различных жизненно важных интересов (в экологической, информационной, научно-технической сферах), где они нередко являются основными составляющими непосредственных и некоторых дополнительных объектов исследуемых преступлений. Данное обстоятельство в определенной степени требует соответствующего уточнения содержательной части понятия «национальная безопасность», что, в свою очередь, позволит разработать совокупность конкретных признаков, необходимых для установления более четкой формулировки понятия преступлений против основ национальной безопасности Украины.

Одно из самых объемных понятий таких преступлений по своему содержанию представлено О.Ф. Бантишевым, согласно которому «преступлением против основ национальной безопасности Украины, в соответствии с действующим законодательством, является предусмотренное уголовно-правовым законом Украины общественно-опасное деяние (действие или бездействие), совершенное с прямым умыслом вменяемым физическим лицом, достигшим возраста уголовной ответственности, посягающее на конституционный, общественный и государственный строй Украины, ее политическую систему, суверенитет, территориальную целостность и неприкосновенность, обороноспособность, государственную, экономическую или информационную безопасность, при наличии у субъекта реальной возможности свободного выбора законопослушного поведения» [3, с. 35].

В подобной формулировке дана попытка рассмотрения наряду с видовым объектом преступления и непосредственного, то есть в определении фактически перечисляется группа непосредственных объектов, характерных для большинства преступлений, предусмотренных разделом I УК Украины. Соответственно, громоздкость такого определения значительно затрудняет установление объема исследуемого понятия, а также сужает возможность разграничения таких преступлений от других смежных общественно-опасных деяний.

Известный российский исследователь в этой области С.В. Дьяков предлагает свое определение таких преступлений, согласно которому «преступлениями против основ конституционного строя и безопасности государства признаются предусмотренные главой 29 Уголовного кодекса РФ общественно опасные деяния, посягающие на внешнюю, внутреннюю и экономическую безопасность государства» [4, с. 33].

Представленное С.В. Дьяковым определение фактически закрепляет наличие в системе таких преступлений трех отдельных групп (видов): преступления против внешней безопасности, преступления против внутренней безопасности и преступления, посягающие на экономическую безопасность. Иными словами, данное определение охватывает, по сути, все видовые объекты, которые в своей совокупности образуют один родовой – основы безопасности государства. С другой стороны, в названии раздела I УК Украины законодатель использует термин «основы национальной безопасности государства». При анализе такой формулировки (согласно

ч. 3 ст. 3 Закона України «Об основах национальной безопасности») не сложно установить, что безопасность государства как объект национальной безопасности составляют такие элементы, как конституционный строй, суверенитет, территориальная целостность и неприкосновенность. Указанные элементы безопасности государства сопоставимы с такими видовыми объектами, как внутренняя и внешняя безопасность, но никак не охватывают такой видовой объект, представленный в определении С.В. Дьякова, как экономическая безопасность. Хотя известно, что одним из объектов преступления, предусмотренного ст. 113 УК Украины («Диверсия») является экономическая безопасность государства. Следовательно, все составы преступлений, расположенные в Разделе I УК, в той или иной мере соотносятся с элементами безопасности государства, кроме ст. 113 УК «Диверсия», объектом которой является экономическая безопасность. Таким образом, использование законодателем в указанном выше Законе разнообъемных понятий при моделировании объектов национальной безопасности сложно объяснить и, следовательно, такие положения нуждаются в дополнительном уточнении.

Закон Украины «Об основах национальной безопасности» дает исчерпывающее определение понятия национальной безопасности, под которой понимается защищенность жизненно важных интересов человека и гражданина, общества и государства, при которой обеспечиваются стабильное развитие общества, своевременное выявление, предотвращение и нейтрализация реальных и потенциальных угроз национальным интересам [5].

Для правильного и однообразного понимания указанной законодательной дефиниции необходим целый комплекс исследовательских методик, который позволил бы избежать упрощенного понимания содержания понятия основ национальной безопасности и тем самым исключил бы возможность его ложной трактовки.

Попыткой разрешения возникшего противоречия представляется позиция Я.А. Лантинова, согласно которой предлагается рассматривать национальную безопасность в двух плоскостях: в широком и узком понимании. Национальная безопасность в широком смысле – это совокупность всех опасностей для Украины (сочетание безопасности государства, безопасности негосударственных объединений/общин и безопасности физических лиц) и сочетание всех аспектов безопасности (безопасности политической, энергетической, экологической, информационной и т.д.). Национальная безопасность в узком смысле – это высший, самый общий уровень безопасности, который не может быть сведен к одному из отдельных аспектов. Содержанием национальной безопасности в узком смысле является обеспечение «жизни» нации Украины, ее самобытной жизнедеятельности» [6, с. 570–574]. В данном случае можно предположить, что под национальной безопасностью в узком смысле понимаются основы национальной безопасности Украины, то есть основополагающие, приоритетные начала в сфере охраны безопасности государства. Противоправные посяательства на указанный объект наносят существенный ущерб государственным институтам, обществу и личности.

Соответственно, дефиниция «преступления против основ национальной безопасности Украины» должна содержать признаки не всех общественно-опасных деяний, посягающих на те или иные сферы национальной безопасности, а лишь тех, которые являются наиболее опасными для безопасности государства. В этом контексте заслуживает внимание еще более конкретизированная позиция Н.И. Хавронюка, согласно которой «преступления против конституционных основ национальной безопасности Украины можно определить как предусмотренные УК общественно опасные деяния, которые влекут существенный вред безопасности государства и общества в различных сферах и связанным с ней жизненно важным интересам личности, угрожают причинением такого вреда» [7, с. 28]. В данном случае ученый подчеркивает наличие реальной возможности в такой сфере национальной безопасности, как основах такой безопасности, выделить еще более узкую группу преступлений – преступления против конституционных основ национальной безопасности Украины.

Вместе с тем, если сопоставить вышеуказанные определения преступлений против основ национальной безопасности (например, дефиниция А.Ф. Бантышева и определение таких преступлений, представленное М.И. Хавронюком, то можно прийти к выводу о том, что термином «основы национальной безопасности» охватываются не только основополагающие элементы, составляющие сущность государственной безопасности, но и основополагающие составные политической безопасности, а также безопасности общества и личности. Такие положения позволяют предположить, что преступлениями против основ национальной безопасности Украины являются общественно опасные деяния, которые наносят существенный ущерб основополагающим элементам безопасности государства, общества и личности. При этом в таком случае речь

может идти не столько о сформированном определении таких деяний, сколько о своеобразном промежуточном их определении.

Существующее название исследуемых общественно-опасных деяний преступлениями против основ национальной безопасности наиболее четко отражает их уголовно-правовую направленность на соответствующий объект уголовно-правовой охраны. Такое положение позволяет констатировать, что преступные деяния, закрепленные Разделом I УК, характеризуются комплексом общих признаков, позволяющих разграничивать эти деяния от других смежных преступлений, не посягающих на такой объект. Этому в большей степени должна способствовать научно обоснованная дефиниция преступлений против основ национальной безопасности. Такое определение, кроме объекта посягательства, должно нести информацию о субъективной стороне и степени нанесенного ущерба обществу, характеризующимся «особой, повышенной общественной опасностью» [8, с. 82]. Так, согласно существующему мнению основным отличием государственных преступлений должно быть их умышленное совершение [9, с. 59; 10, с. 55–56]. Кроме того, в науке уголовного права до сих пор остается дискуссионным вопрос о виде и размере наказания, которое должен понести субъект такого преступления. Во многом оно должно находиться в зависимости от общественной опасности такого деяния, которая определяется уровнем интеллектуальных возможностей, мировоззрением и волевыми усилиями субъекта преступления. В силу указанных причин санкция таких преступлений должна быть столь суровой, чтобы пресечь желание их совершения на стадии приготовления. В этой связи необходимость установления столь суровой ответственности за подобные преступления признавали многие ученые [11, с. 126; 12, с. 33; 13, с. 24; 14, с. 188–194].

Основная часть преступлений против основ национальной безопасности Украины согласно положениям ст. 12 УК Украины относится к категории особо тяжких преступлений (ст.ст. 111, 112, 113, 114, ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 114-1 УК) и, соответственно, являются самыми опасными преступлениями Раздела I УК. Рассматриваемые деяния совершаются только с прямым умыслом и наносят ущерб, как правило, не столько основам политической организации государственной власти или конституционному порядку, сколько нормальному функционированию основных ветвей государственной власти, в силу чего можно констатировать, что такие деяния, как правило, совершаются с антигосударственным умыслом.

На основании представленных выше положений и с учетом выявленных соответствующих критериев появляется возможность сформулировать общее определение понятия преступлений против основ национальной безопасности Украины, согласно которому преступления против основ национальной безопасности Украины – это предусмотренные уголовным законодательством общественно опасные деяния (действия или бездействия), совершенные с антигосударственным умыслом и посягающие на внешнюю, внутреннюю и экономическую безопасность Украины.

Так, согласно первому признаку такие преступления могут быть совершены как действиями, так и бездействием. Объясняется это тем, что несмотря на то, что объективная сторона большинства преступлений против основ национальной безопасности характеризуется активными действиями, все же нельзя исключить возможность совершения посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля (ст. 112 УК) и путем бездействия, когда на виновном лице лежит обязанность совершения обязательных действий в связи с исполнением им своих профессиональных или служебных полномочий (например, врач, авиадиспетчер и т.п.). Также путем бездействия возможно совершение преступления, предусмотренного ст. 114-1 УК (воспрепятствование законной деятельности Вооруженных Сил Украины и иных воинских формирований).

Субъективная сторона рассматриваемых деяний составляет следующий признак таких преступлений. Все они совершаются в умышленной форме вины, когда виновное лицо осознает общественно опасный характер совершаемых деяний, а направленность умысла на ослабление безопасности нашего государства свидетельствует о наличии прямого умысла, а в данном случае, как уже отмечалось, – антигосударственного умысла.

Содержание последнего признака заключается в том, что такие деяния посягают на внешнюю и внутреннюю безопасность Украины. Наличие такого признака представляется вполне логичным в силу того, что большинство представленных в научной литературе понятий «безопасность» и «национальная безопасность» характеризуются, как правило, однокоренными словосочетаниями: «...состояние защищенности ... от внутренних и внешних угроз...». Следовательно, наличие подобных угроз предполагает существование соответствующего механизма по их локализации, то есть по обеспечению внутренней (защита от внутренних посягательств) и

внешней безопасности (защита от внешних посягательств). Одним из основных механизмов в защите основ национальной безопасности Украины от подобных угроз являются уголовно-правовые предписания, закрепленные в I разделе Особенной части УК Украины, которые содержат признаки общественно опасных деяний, посягающих на основополагающие сферы национальной безопасности Украины. Иными словами, подобные сферы рассматриваются нами в качестве отдельных объектов уголовно-правовой охраны, на которые посягают отдельные группы однородных преступлений, составляющие рассматриваемый раздел УК. Соответственно, предложенное нами определение фактически охватывает все видовые объекты, которые в своей совокупности составляют единый родовый объект – основы национальной безопасности Украины. Таким образом, в данном случае речь идет о наличии таких основных видовых объектов, как «внешняя» и «внутренняя и экономическая» безопасность Украины.

«Внешняя» безопасность определяется осуществлением государством эффективных мер, направленных на охрану суверенитета, обороноспособности, информационной безопасности, территориальной целостности и неприкосновенности государства. Следовательно, на внешнюю безопасность государства посягают такие преступления, как государственная измена (ст. 111 УК) и шпионаж (ст. 114 УК).

«Внутренняя и экономическая» безопасность определяется совокупностью осуществляемых государством мер, направленных на охрану основ конституционного строя и функционирования государственной власти, а также безопасное развитие экономического сектора государства. Соответственно, на «внутреннюю и экономическую» безопасность государства посягают такие преступления данного раздела, как действия, направленные на насильственное изменение или свержение конституционного строя либо на захват государственной власти (ст. 109 УК), посягательство на территориальную целостность и неприкосновенность Украины (ст. 110 УК), финансирование действий, совершенных с целью насильственного изменения или свержения конституционного строя или захвата государственной власти, изменения пределов территории либо государственной границы Украины (ст. 1102 УК), посягательство на жизнь государственно-го или общественного деятеля (ст. 112 УК), диверсия (ст. 113 УК), воспрепятствование законной деятельности Вооруженных Сил Украины и иных воинских формирований (ст. 1141 УК).

Выводы. Таким образом, сформулированные признаки, составляющие понятие рассматриваемых преступлений, позволяют уяснить их социально-юридическую сущность и содержание, что в определенной степени позволяет установить комплекс необходимых критериев для их более предметной классификации и, соответственно, дифференциации на отдельные виды.

Список использованных источников:

1. Краткий философский словарь : под ред. М. Розенталя и П. Юдина. – М. : Госполитиздат, 1955. – 833 с.
2. Ліпкан В.А. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : [навч. посіб.] / В.А. Ліпкан., І.В. Діордіца. – К. : КНТ, 2007. – 292 с.
3. Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : [монографія] / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – 3-е вид., перероб. та доп. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2014. – 240 с.
4. Дьяков С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовно-правовые и криминологическое исследование / С.В. Дьяков. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2009. – 267 с.
5. Про основи національної безпеки України : Закон України // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
6. Лантінов Я.О. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони / Я.О. Лантінов // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 570–574. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/111jokpo.pdf>.
7. Кримінальне право України. Особлива частина : [підруч.] / Ю.А. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін. ; за заг. ред. М.І. Мельник, В.А. Клименко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Атіка, 2008. – 712 с.
8. Курляндский В.И. Вопросы ответственности за особо опасные государственные преступления / В.И. Курляндский // Правоведение. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – № 3. – С. 78–86.
9. Анашкин Г.З. О субъективной стороне некоторых видов государственных преступлений / Г.З. Анашкин, Д.И. Богатиков, Н.М. Иванов // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит-ра, 1987. – № 45. – С. 59–64.

10. Анашкин Г.З. Некоторые вопросы субъективной стороны преступлений, посягающих на внешнюю безопасность Союза ССР / Г.З. Анашкин, Н.М. Иванов, Г.А. Терехов // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит-ра, 1982. – № 36. – С. 55–56.

11. Анашкин Г.З. Об ответственности за преступное посягательство на представителя иностранного государства / Г.З. Анашкин // Советское государство и право. – М. : Наука, 1962. – № 4. – С. 121–126.

12. Турецкий М.В. Особо опасные государственные преступления / М.В. Турецкий. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1965. – 90 с.

13. Уголовное право. Особенная часть : [учебн.] / С.В. Дьяков, Э.Н. Жевлаков, Б.В. Здравомыслов, Ю.А. Красиков и др. ; под ред. Б.В. Здравомыслова. – М. : Юрид. лит-ра, 1995. – 543 с.

14. Стручков Н.А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью / Н.А. Стручков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1970. – 271 с.

УДК 343.974

ШЕПЕТЬКО С.А.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ (АТО)

У статті проаналізовано сучасний стан і тенденції проявів організованої злочинності в умовах проведення АТО, надано прогноз розвитку ситуації у цій сфері. Запропоновано низку організаційно-правових заходів із метою ефективної протидії сучасним викликам організованої злочинності в умовах проведення АТО. Рекомендовано внести зміни до вітчизняного законодавства для визначення механізму здійснення юридичними особами публічного права благодійної діяльності на заходи з оборони України.

Ключові слова: *антитерористична операція, національна безпека, організована злочинність, тероризм.*

В статье проанализировано современное состояние и тенденции проявления организованной преступности в условиях проведения АТО, предоставлено прогноз развития ситуации в этой сфере. Предложен ряд организационно-правовых мер по эффективному противодействию современным вызовам организованной преступности в условиях проведения АТО. Рекомендовано внести изменения в отечественное законодательство для определения механизма осуществления юридическими лицами публичного права благотворительной деятельности на мероприятия по обороне Украины.

Ключевые слова: *антитеррористическая операция, национальная безопасность, организованная преступность, терроризм.*

The article analyzes the current state and trends of the manifestations of organized crime in terms of ATO and given the prediction of the situation in this area. A number of organizational and legal measures to effectively counter the current challenges of organized crime in terms of ATO. Recommended to amend the national legislation to determine the mechanism of legal entities of public law philanthropy in Ukraine defense measures.

Key words: *against terrorism, national security, organized crime and terrorism.*

© ШЕПЕТЬКО С.А. – кандидат юридичних наук, заступник Керівника Центру (Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України)

Вступ. Відсутність на території «ДНР/ЛНР» правопорядку є одним із вагомих елементів активізації різних кримінальних груп, злочинних організацій, котрі використовують воєнний конфлікт на Сході України для постійного отримання незаконних доходів. У злочинній діяльності, зокрема у торгівлі наркотичними засобами або зброєю, незаконні збройні формування беруть участь, як правило, з метою добування засобів, необхідних їм для більш ефективного виконання своїх політичних завдань в умовах ведення РФ гібридної війни проти України. При тому, що засоби і мета злочинних і терористичних організацій зовсім різні, в останні роки все більше проявляється тенденція до їх злиття.

Свідченням цього є діяльність російської «Приватної військової компанії» (надалі – «ПВК»), яка під прикриттям начебто надання охоронних послуг залучає, зокрема й за допомогою соціальних мереж, на території України найманців для участі в бойових діях у зоні АТО на боці незаконних збройних формувань. Незважаючи на досить суворі вимоги до кандидатів, проблем із людським ресурсом «ПВК» не має. Стимулом для роботи у цій компанії є висока платня. Так, під час навчання бойовик отримує до 30,5 тис. грн., а за безпосередню участь у бойових діях – близько 90 тис. грн. на місяць.

Питаннями визначення заходів протидії організованій злочинності в Україні займалися такі провідні науковці: В.М. Бутузів, М.Г. Вербенський, О.М. Джужа, А.Г. Кальман, Т.Д. Момотенко, В.Я. Тацій, В.Ю. Шепітько, О.Ю. Шостко та ін. Праці цих учених, без сумніву, мають вагомим значення для кримінологічної науки, але сучасні потенційні та реальні загрози національній безпеці України, ведення Російською Федерацією гібридної війни на території нашої держави зумовили потребу у характеристиці тенденцій проявів організованої злочинності в умовах проведення АТО та визначенні конкретних організаційно-правових заходів для боротьби з цим видом злочинності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасних тенденцій проявів організованої злочинності в умовах проведення АТО, а також надання практичних рекомендацій для підвищення ефективності діяльності суб'єктів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю.

Результати дослідження. Затяжний характер воєнного конфлікту на Сході України, активізація бойовиків і російських розвідувально-диверсійних груп, а також злочинних угруповань й організацій у поєднанні з корупцією у нашій державі сприяють зростанню рівня злочинності, дестабілізації суспільно-політичної обстановки, що негативно впливає на розбудову української державності та її громадянського суспільства. Загрожує національній безпеці діяльність російських владних структур і проросійських терористичних угруповань, які перешкоджають відновленню українськими органами влади над значною ділянкою державного кордону нашої держави, через яку на територію України можуть незаконно переміщуватися значні обсяги заборонених товарів, бойових припасів, зброї, вибухових пристроїв.

Нині продовжується російська агресія проти України, відбувається насильницьке захоплення українських підприємств, розташованих на території окремих районів Донецької та Луганської областей, що спровоковане свідомими діями терористів [1]. Крім того, нинішні тенденції у сфері охоронних послуг вказують на непоодинокі випадки заснування таких структур особами, які раніше були засуджені за вчинення умисних злочинів, для прикриття, забезпечення безпеки з проведення протиправної діяльності, а також охорони наявного в них бізнесу. Означеній категорії людей властиві низькі морально-етичні, психологічні якості, котрі використовують не тільки злочинці, а й співробітники спеціальних служб РФ для проведення диверсійно-розвідувальної або терористичної діяльності в зоні воєнного конфлікту або ж на материковій частині України.

Наявність майже 400-кілометрової відкритої ділянки державного кордону дає змогу організованим злочинним угрупованням та організаціям активно діяти у таких напрямках:

- уведення на материкову територію, збут вогнепальної і холодної зброї, боєприпасів та засобів ураження;
- налагодження транзитних каналів контрабанди наркотичних засобів рослинного походження з України до Республіки Білорусь, синтетичних наркотичних засобів і психотропних речовин із країн Східної Європи;
- виготовлення у нарколабораторіях психотропної речовини – амфетаміну з лікарських засобів, що перебувають у легальному обігу;
- уведення в зону проведення АТО контрабандним шляхом продуктів харчування, товарів особистої гігієни, одягу, спиртних напоїв, тютюнових виробів;
- шахрайство з використанням паспортів громадян України, які зареєстровані і проживають у зоні проведення АТО. Зокрема, частішають випадки заснування фіктивних підприємств,

зняття із рахунків великих сум готівки, купівлі валюти з використанням документів, виданих у Донецькій, Луганській областях, тощо.

Незважаючи на принципові відмінності мотивів тероризму (досягнення політичних та соціально-економічних змін) і організованої злочинності (максимізація прибутків, створення сприятливих умов для проведення кримінальної діяльності), сьогодні ми спостерігаємо стирання межі між ними і появу великої кількості гібридів, найбільш поширеним серед яких є наркотероризм. Незаконні збройні групи повинні отримувати засоби до існування з регіонів, які вони контролюють, і ці нестабільні території часто вже облуптані наркотою. Наявність обоюстороннього інтересу в лідерів терористичних та злочинних організацій і груп, а саме отримання фінансового збагачення, призводить до їх тимчасового або сталого об'єднання, що зумовлює збільшення обсягів контрабанди зброї та наркотичних або синтетичних наркотиків. Саме ці сфери є одними з надприбуткових.

Іншою, не менш загрозливою, є тенденція застосування так званого «телефонного тероризму», який динамічно поширюється в Україні. Його небезпека полягає у дестабілізації на певний строк ситуації у регіонах, унаслідок чого значні сили й засоби правоохоронних органів відволікаються від виконання першочергових завдань відповідно до своїх функціональних обов'язків, з одного боку, а з іншого – такий вид тероризму є засобом тиску з боку кримінальних чи фінансово-промислових груп на бізнес-структури з метою їх повного поглинання або ж часткового перерозподілу фінансових потоків чи майна.

Актуальним на сьогодні також є питання соціальної та професійної адаптації військовослужбовців і членів добровольчих батальйонів, які брали участь у бойових діях у зоні проведення антитерористичної операції. Зважаючи на явні і приховані психологічні травми учасників АТО, складно передбачити їхню поведінку в суспільстві за умов накопичення різноманітних соціальних, сімейних та особистих проблем. Досить часто така категорія осіб намагається вирішити свої проблеми шляхом застосування фізичної сили, холодної чи вогнепальної зброї або боєприпасів, вибухових пристроїв. Сьогодні незаконний обіг зброї, бойових припасів, вибухових пристроїв частково зумовлений переважно втратою контролю над складами зброї із початком воєнного конфлікту на Сході України.

Враховуючи нинішню соціально-економічну, політичну ситуацію у нашій державі, а також заклики президента РФ щодо необхідності боротьби з тероризмом у нашій країні, можливо спрогнозувати такий розвиток подій:

- подальше використання терору т. зв. «ДНР/ЛНР» з метою досягнення політичних цілей в інтересах РФ;
- збільшення кількості виявлених терористичних актів у місцях масового скупчення людей, на об'єктах критичної інфраструктури;
- збільшення кількості особливо тяжких і тяжких резонансних злочинів, насамперед умисних убивств журналістів;
- подальша активізація незаконної діяльності диверсійно-розвідувальних груп з метою викрадення працівників правоохоронних органів або органів державної влади України та їх завідомо неправдиве обвинувачення у тероризмі з метою проведення російською стороною провокаційних заходів для подальшої ескалації воєнного конфлікту;
- збільшення кількості виявлених кримінальних правопорушень із фінансування тероризму;
- збільшення РФ обсягів фінансування заходів щодо виготовлення, ввезення і розповсюдження матеріалів про фундаментальний ісламизм, необґрунтоване завищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги, високий рівень корупції для подальшої дестабілізації ситуації у суспільстві та провокування терористичної діяльності, а також збільшення кількості незадоволених громадян державною політикою, що призведе до збільшення потенційних учасників терористичних, організованих злочинних організацій;
- зміна каналів контрабанди, незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також зброї, бойових припасів, вибухових пристроїв, вибухових речовин, засобів масового ураження з метою збільшення незаконних доходів терористичних організацій.

Висновки. З метою ефективної протидії сучасним викликам організованої злочинності в умовах проведення АТО вважається доцільним проведення таких організаційно-правових заходів.

1. Службі безпеки України, Службі зовнішньої розвідки України, Державній прикордонній службі України та Головному управлінню розвідки Міністерства оборони України надати право дозволу (санкції) на зняття інформації з усіх видів комунікацій стосовно особи, яка є потенційним носієм інформації про протиправну діяльність третіх осіб, представників груп, організацій чи співробітників підприємств або установ; підозрюється у вчиненні протиправних діянь, відповідальність

за які передбачена Кримінальним кодексом України, або причетності до розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав та організацій чи терористичної діяльності.

У зв'язку з цим доцільно створити міжвідомчу робочу групу з метою напрацювання пропозицій щодо внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Службу безпеки України», «Про розвідувальні органи України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про захист персональних даних» та ін.

2. Кабінету Міністрів України доцільно розробити нормативно-правові акти:

– про порядок відшкодування шкоди за пошкоджене чи знищене внаслідок здійснення терористичних актів майно, що дасть можливість знизити соціальну напругу в суспільстві, зокрема на підконтрольній владі України території Донецької та Луганської областей;

– про правовий статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок проведення антитерористичної операції, для відшкодування шкоди за ушкодження здоров'я або втрату праездатності, втрату годувальника.

3. Верховній Раді України рекомендується внести зміни до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» щодо визначення механізму здійснення юридичними особами публічного права благодійної діяльності на заходи з оборони України. Це надасть змогу підвищити ефективність силового протистояння збройній агресії проти України, а також заходів боротьби з терористичними, сепаратистськими та іншими незаконними збройними формуваннями шляхом розширення способів фінансування боєздатності військовослужбовців, що беруть участь у воєнних діях, охороняють державний кордон, суверенітет і територіальну цілісність України.

4. Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Національній поліції України, Міністерству оборони України, Управлінню державної охорони України провести спільні командно-штабні, тактико-спеціальні навчання, спрямовані на підвищення рівня антитерористичної захищеності критично важливих і потенційно небезпечних об'єктів можливих терористичних посягань.

5. Міністерству інформаційної політики України, Державному комітету з питань телебачення та радіомовлення України за консультативної допомоги СБ України та Національної поліції України розробити та поширити (постійно) інформаційну продукцію із профілактики та попередження організованої злочинності, тероризму та терористичної діяльності, а також правила поведінки із засобами масового ураження, вогнепальною зброєю, боєприпасами й вибуховими речовинами.

6. Вжити додаткові організаційні заходи щодо забезпечення належного рівня безпеки і здійснення контролю у місцях масового перебування людей, зокрема шляхом установа органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами, організаціями в межах бюджетного асигнування або за добровільні благодійні внески фізичних чи юридичних осіб систем відеоспостереження, металодетекторів, тепловізорів, інших приладів і систем контролю персоналу, відвідувачів, їх ручної поклажі в місцях масового скупчення людей.

7. Міністерству оборони України у прикордонних регіонах України провести командно-штабні навчання з територіальної оборони з практичним призовом на навчальні (перевірочні) збори військовозобов'язаних для комплектування підрозділів територіальної оборони.

8. Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Національній поліції України, Міністерству оборони України, Службі зовнішньої розвідки України розширити взаємодію із спеціальними службами іноземних держав, антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, що здійснюють боротьбу з тероризмом, на підставі міжнародних договорів.

9. Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Національній поліції України, Міністерству оборони України, Службі зовнішньої розвідки України брати постійну участь у спільних заходах (зокрема, семінарах, конференціях) із представниками компетентних органів іноземних держав-членів НАТО, ЄС з метою обміну досвідом щодо боротьби з тероризмом, проводити стажування і навчання вітчизняних фахівців у рамках міжнародного співробітництва.

10. Національній поліції України забезпечити ефективне виконання Угоди про стратегічне і оперативне співробітництво з Європолом, зокрема шляхом формування національної системи обміну інформацією між правоохоронними органами України та Європолом.

Список використаних джерел:

1. О. Турчинов: Враховуючи захоплення українських підприємств та загострення безпекової ситуації в зоні АТО, РНБО України прийняла рішення припинити переміщення вантажів через лінію зіткнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/2722.html>.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.98

БУБЛИК М.В.

СПОСІБ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, ВЧИНЕНИХ НА ҐРУНТІ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Статтю присвячено висвітленню сутності способу вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. Акцентується увага на засобах, знаряддях вчинення даного злочину, встановленні причинно-наслідкового зв'язку між дією та результатом.

Ключові слова: спосіб учинення злочину, злочинець, злочин, расова, національна чи релігійна нетерпимість, розслідування злочинів, криміналістична характеристика.

В статье рассматривается сущность способа совершения преступлений против жизни и здоровья личности, совершенных на почве расовой, национальной или религиозной нетерпимости. Акцентируется внимание на средствах, орудиях совершения данного преступления, установлении причинно-следственной связи между действием и результатом.

Ключевые слова: способ совершения преступления, преступник, преступление, расовая, национальная или религиозная нетерпимость, расследование преступлений, криминалистическая характеристика.

The article is devoted to highlighting the essence of the method of committing of crimes against life and health a person that are committed on the ground of racial, national or religious intolerance. The attention of the means, instrument of the crime, establishing a causal connection between action and result.

Key words: way of crime, offender, crime, racial, national or religious intolerance, investigation of crimes, criminological characteristics.

Вступ. Тривалий час у криміналістичній науці було прийнято вважати, що ядром криміналістичної характеристики будь-якого злочину є спосіб його вчинення. В останні роки цей підхід дещо змінився, що безперечно є кроком уперед для криміналістичної науки. Криміналістичне значення способу вчинення злочину визначається специфікою виникнення доказів у процесі відображення події злочину в зовнішньому середовищі. Аналізуючи певний спосіб учинення злочину, можна висунути версії про те, де і які сліди можуть бути залишені, а виявивши сліди злочину, можна припустити, яким способом його було вчинено [1, с. 29].

Спосіб учинення злочину в різний час досліджували й спеціалісти у сфері кримінального процесу та криміналістики. Серед них – Ю.В. Баулін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.К. Весельський, В.І. Галаган, С.М. Зав'ялов, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, В.О. Коновалова, В.В. Пясковський, В.В. Тіщенко, В.В. Чурпіта, В.Ю. Шепітько та інші.

Постановка завдання. Мета – висвітлення сутності способу вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Результати дослідження. Спосіб учинення злочину як закономірне явище виникнення доказової інформації має методологічне значення для криміналістики і слугує одним із елементів для подальшого розвитку загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, тактики і

методики, розробки нових рекомендацій, засобів і методик розслідування кримінальних правопорушень. Спосіб учинення будь-якого кримінального правопорушення належить до об'єктивної сторони його складу і обставиною, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України) [2, с. 39]. Слід розрізняти спосіб учинення злочину як елемент предмету доказування і як елемент криміналістичної характеристики. Так, спосіб учинення злочину входить до предмету доказування, тому що є основним компонентом об'єктивної сторони злочину: зіставляючи характер дій (бездіяльності) особи з кримінальним законом, слідчий і суд визначають, чи є в даному діянні ознаки злочину, чи містять дії винного обтяжуючі та пом'якшуючі обставини тощо [3, с. 85].

У криміналістиці існують різні погляди до визначення змісту поняття способу вчинення злочину. Одним із перших дослідників способу вчинення злочину був австрійський вчений-криміналіст Г. Гросс, який відмічав, що криміналістика за своєю природою починається лише там, де кримінальне право, по своїй природі, закінчує роботу: матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання, формальне кримінальне право, тобто кримінальний процес, містить у собі правила застосування матеріального кримінального права. Але яким саме способом вчиняються злочини? Як досліджувати ці способи і розкривати їх, які були мотиви, цілі – про все це нам не говорять ні кримінальне право, ні процес. Це складає предмет криміналістики [4, с. 70].

О.Н. Колесніченко вважає, що спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, що виражається в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, що застосовуються суб'єктом. На його думку, необхідно розрізняти «спосіб підготовки до учинення злочину, спосіб самого вчинення, а також приховування злочину» [5, с. 81].

Г.Г. Зуйков зазначає, що спосіб учинення злочину являє собою систему взаємообумовлених, рухомо детермінованих дій, спрямованих на його підготовку, вчинення і приховання, пов'язаних із використанням відповідних засобів і знарядь, а також часу, місця та інших сприятливих обставин об'єктивної обстановки вчинення злочину [6, с. 15–16].

На думку С.М. Зав'ялова, спосіб учинення злочину – це спосіб дій з готування, вчинення та приховання його слідів, що характеризує криміналістично-значимі дані про виконавця і застосовані ним засоби та можливості їх використання в розслідуванні злочинів [7, с. 7].

В.Ю. Шепітько стверджує, що спосіб учинення злочину є образом дій злочинця, що виражається в певній системі операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування) [8, с. 328]. При цьому, на думку науковця, спосіб злочину не завжди має повну структуру.

Урахування елементів, що входять до структури способу вчинення злочину, дозволяє їх класифікувати таким чином:

- найбільш кваліфіковані, повноструктурні способи, що характеризуються діями злочинців, спрямованими на підготовку, вчинення і приховання злочину;
- менш кваліфіковані або усічені способи другого типу, в структурі яких відсутні прийоми, спрямовані на приховання злочину;
- некваліфіковані, чи спрощені, способи, в яких відсутні підсистеми дій як з підготовки, так і з приховання вчиненого злочину [9, с. 130–131].

Спосіб, яким було вчинено злочин, часом називають «почерком злочинця», але за ідентифікаційною значущістю його не можна порівнювати з реальним почерком особи, який дозволяє її ототожнювати. Сам спосіб як упорядкована сукупність послідовних процедур (приймів, засобів, що використовуються) залежить від великої кількості різноманітних факторів, котрі не завжди можуть бути точно визначені. Тому цей зв'язок має ймовірний характер і реально виявляє себе лише під час спостереження масових явищ. Разом із тим він є однією з ознак, за якою створюються криміналістичні обліки, автоматизовані бази даних, що використовуються для розслідування злочинів [10, с. 43].

Отже, спосіб учинення злочину – це не просто сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочину. У криміналістиці спосіб учинення злочину використовується для пошуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, для з'ясування закономірностей механізму слідотворення, що в одних випадках дозволяє доказати сам спосіб, а в інших, виходячи з закономірностей механізму слідотворення, – виявити інші сліди [11, с. 172].

Слідчий, який здійснює розслідування, може отримати перші дані про спосіб учинення злочину вже з вихідної інформації про злочинну подію, що надходить до правоохоронних органів. Такими джерелами є повідомлення медичних установ, заяви громадян, рапорти працівників

поліції про виявлення злочину і затримання підозрюваних осіб. Повідомлення з медичних закладів є більш повними джерелами, оскільки в них, хоча і попередньо, вказується діагноз і механізм утворення тілесного ушкодження.

Засобами отримання даних про спосіб учинення злочину є також слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, освідчування потерпілого (підозрюваного), огляд трупа, допити потерпілих, свідків, підозрюваного та ін. Важливим джерелом доказової інформації є також і висновки експертів.

Використання будь-якого способу вчинення злочину, знаряддя або засобів, відповідно до закону всезагального взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ і загальної властивості відображення матерії, закономірно тягне за собою виникнення типових матеріальних або ідеальних слідів, які на початку проведення досудового слідства виступають як носії, а потім, у ході слідства, – як докази.

Від застосування способу заподіяння шкоди здоров'ю залежать характер і локалізація слідів, тобто створюється типова слідова картина. Між способом злочину і слідами застосування цього способу існує як прямий, так і зворотній зв'язок: за слідами можна визначити спосіб учинення злочину, і в той же час, виходячи із способу, можна уявити види слідів, а також предмети, на яких ці сліди повинні міститися.

Виходячи з вищевикладеного, ми дійшли висновку, що спосіб учинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості являє собою систему взаємообумовлених, динамічно детермінованих дій осіб, які їх учиняють, спрямованих на їх підготовку, безпосереднє вчинення і приховування, що зумовлюють використання відповідних знарядь і засобів, а також часу, місця та інших обставин, які впливають на об'єктивну обстановку вчинення злочину.

З урахуванням загальноприйнятих підходів та власного розуміння можливо виділити складові способу вчинення злочину:

- система дій;
- їх послідовність;
- взаємозв'язок у системі дій;
- спрямованість на єдиний кінцевий результат.

Дані про спосіб учинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості є фактичною базою для висунення і перевірки слідчих версій і водночас визначають характер вирішення інших завдань, пов'язаних із розслідуванням даної категорії злочинів. Спосіб учинення досліджуваних злочинів суттєво не відрізняються від способів учинення таких же злочинів за іншими мотивами, однак мають свої особливості щодо місця, часу, знарядь вчинення злочинів, які зумовлені саме мотивами вчинення злочину. Тобто переважно механізм позбавлення життя людини або спричинення тілесних ушкоджень є однаковим у всіх випадках і не залежить від мотиву діяння. Оскільки способи вчинення вбивств, тілесних ушкоджень, мордування, катування широко описані в спеціальній літературі, ми звернемо увагу на особливості способу вчинення злочину, який зумовлений особливостями елементів суб'єктивної сторони злочину, тобто мети та мотиву злочинного діяння, а також особистісних особливостей злочинця, які знайшли своє відображення в його діях.

Існує багато способів учинення злочинів зазначеної категорії. Як правило, це ті ж способи, за допомогою яких традиційно вчиняються злочини проти життя та здоров'я особи. Відмінною ознакою, особливістю способу вчинення досліджуваних злочинів є дії, які відбивають наявність мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості. Це може проявлятися, наприклад, у певних расистських висловлюваннях, написах на тілі потерпілого, його речах, на землі, на стінах, парканах, у розповсюдженні, розкиданні листівок націоналістичного характеру та ін. Так, у 95,5% досліджених нами кримінальних провадженнях (справах), вчинення злочинів супроводжувалося висловлюваннями націоналістичного та/або фашистського характеру, наприклад: «Україна – для українців», «Бий негрів», «Бий жидів», «Біла влада» тощо. Також 54,3% злочинів супроводжувались вимогою до потерпілих виїхати з України.

У 12,5% випадків вчинення злочинів супроводжувалося відеозйомкою, з метою подальшого розповсюдження відеоматеріалів у соціальних мережах.

Розглядаючи знаряддя злочину як важливий елемент криміналістичної характеристики, є сенс нагадати, що під знаряддям злочину у вітчизняній науці розуміють предмети та речовини, які використовуються злочинцем для досягнення ним злочинного результату. Під час учинення злочинів, пов'язаних із заподіянням шкоди життю або здоров'ю особи на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, як знаряддя можуть бути використані:

- вогнепальна зброя;
  - гострі тверді предмети (ножи, бритви, лези, заточки, осколки скла та ін.);
  - тупі тверді предмети (кастет, дрюки, кийки, молотки, ломи, палиці тощо);
  - отруйні речовини (різні види отрут, отруйних сполук й сумішей);
  - транспортні засоби;
  - тварини (наприклад, нацьковування їх на потенційну жертву або навмисне, цілеспрямоване створення умов для небезпечної поведінки тварин);
  - поєднання декількох із перелічених засобів.
- Характерна зброя скінхедів: нунчаки, кастет; бейсбольна битка; ремінь із металевою бляхою, металевий ланцюг.

Проведений аналіз слідчої практики показав, що 57,5% вбивств вчинялися шляхом нанесення численних колото-різаних ножових поранень, 31,3% – у результаті побиття руками, ногами, металевими виробами, кастетами, 5,2% вбивств були вчинені вогнепальною зброєю.

Вивчення злочинів проти здоров'я показало, що 64,5% злочинів вчинялися шляхом нанесення численних ударів руками і ногами, 23,2% – шляхом нанесення ножових поранень, 12,3% злочинів вчинялися іншими знаряддями та предметами.

У статті 91 КПК України зазначено, що однією з обставин вчинення кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, є час та місце вчинення злочину [2, с. 39]. Як відомо, неможливо вчинити злочин поза часом і простором. Саме тому опис типових характеристик часу та місця вчинення злочину визначеного виду, групи або категорії є неодмінним елементом відповідної криміналістичної характеристики.

Щодо злочинів проти особи, які вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, слід зазначити, що місце і час їх вчинення навряд чи можна віднести до категорії системоутворюючих елементів, таких як мотив, особа потерпілого, особа злочинця. Проте в системі цих злочинів вони посідають важливе місце і пов'язані певним чином з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Злочини зазначеного виду можуть бути вчинені в різних місцях, які можна поділити на три групи:

1) приміщення (житлові та нежитлові):

– до житлових приміщень належать будинки, квартири, кімнати в квартирах і будинках. Вважаємо, що до цієї ж підгрупи слід віднести й сходи, сходові площадки. Перелічені приміщення, звичайно, не є житловими як такі, але їх об'єднання в одну групу із власне житловими, здається, буде корисним, оскільки злочинці використовують їх для досягнення своїх цілей через те, що особи, які мешкають у житловому приміщенні (або приходять туди), неминуче проходять сходами, користуються площами під'їздів. Відповідно, в процесі розслідування злочинів даної категорії всі ці приміщення необхідно досліджувати в комплексі;

– до підгрупи нежитлових приміщень можуть бути віднесені службові приміщення та приміщення, призначені для різного роду громадських масових заходів, таких як збори, мітинги, лекції, зустрічі, круглі столи і т.п., а також релігійні споруди (синагоги, мечеті);

2) ділянки місцевості (площі, вулиці, парки, сквери, заповідні зони, місця відпочинку та ін.);

3) транспорт (автомобільний, залізничний, авіаційний тощо).

Очевидно, що наведений перелік не є і не може бути вичерпним, оскільки немає гарантії, що завтра злочинці не використають для досягнення своїх цілей будь-яке нове місце, що раніше як місце вчинення злочинів зазначеної категорії не використовувалося.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ) показали, що 75,5% вбивств були вчинені на відкритій місцевості, 18,1% – у приміщеннях, 6,4% – на транспорті. Щодо злочинів проти здоров'я, то у 81,5% випадках напади були вчинені на ділянках місцевості, у 10,3% – у приміщеннях, 8,2% – на транспорті.

Час учинення злочину може бути яким завгодно, тобто злочини можуть вчинятися і вдень, і ввечері, і вночі. Вчинення злочинів етнорелігійної спрямованості може бути пов'язане з певними датами, наприклад днем народження Адольфа Гітлера, футбольним матчем, релігійним святом тощо. Крім того, можливі ситуації, коли злочин починається в один час, а закінчується в інший. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень (справ) показав, що 73,4 % досліджуваних злочинів були вчинені з 17.00 до 24.00 год.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що відомості про способи вчинення розглянутих злочинів є необхідною передумовою їх розслідування. Зокрема, за способом вчинення вбивства можна висунути окремі версії щодо особи злочинця, оскільки для конкрет-

них способів його вчинення характерні певні механізми утворення слідів, встановлення яких у процесі розслідування дозволяють зробити висновок про знаряддя вчинення кримінального правопорушення, а також про особу злочинця (наявність професійних навичок, фізичні дані, психологічні риси). Отже, питання щодо визначення способу вчинення має суттєве як теоретичне, так і практичне значення та є ключовим у процесі формування криміналістичної характеристики цього злочину.

Список використаних джерел:

1. Весельський В.К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю / В.К. Весельський, С. М. Зав'ялов, В.В. Пясковський. – К. : КНТ, 2009. – 160 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство станом на 05 січня 2017 р. (офіц. текст) – Суми : ТОВ ВВП НОТІС, 2017. – 291 с.
3. Малярєнко В.Т. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар : 2-ге вид., перероб. та доп. / В.Т. Малярєнко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій. – Х. : Одиссей, 2004. – 1152 с.
4. Гросс Г. Руководство к расследованию преступлений : пер. с нем. / Г. Гросс. – М. : Изд-во НКВД РСФСР, 1930. – 144 с.
5. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.
6. Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований / Г.Г. Зуйков. – М. : Высш. школа МВД СССР, 1970. – 45 с.
7. Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину і сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.М. Зав'ялов – К., 2005. – 31 с.
8. Криміналістика / за ред. В.Ю. Шепітька. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.
9. Драпкин Л.Я. Понятие и структура способа совершения преступления / Л.Я. Драпкин, М.С. Уткин. – Омск : Высшая школа МВД СССР, 1978. – 202 с.
10. Курс криминалистики. Общая часть / отв. ред. В.Е. Корноухов. – М. : Юристъ, 2000. – 784 с.
11. Шепітько В.Ю. Криміналістика : словник термінів / В.Ю. Шепітько. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 264 с.

УДК 343.1

ГОЛОВІН Д.В., МАЗАЛОВ А.М.

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Здійснено правовий аналіз системи принципів (засад) кримінального провадження за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Досліджено роль та значення існування принципів кримінального провадження в цілісній системі. Визначено основні класифікаційні критерії, представлено внутрішню структуру системи принципів кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади кримінального провадження, система принципів кримінального провадження, класифікація принципів кримінального провадження, критерії класифікації принципів кримінального провадження.

Осуществлен правовой анализ системы принципов (основ) уголовного производства по действующему Уголовному процессуальному кодексу Украины. Исследована роль и значение существования принципов уголовного производства в целостной системе. Определены основные классификационные критерии, представлена внутренняя структура системы принципов уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное производство, принципы уголовного производства, система принципов уголовного производства, классификация принципов уголовного производства, критерии классификации принципов уголовного производства.

This article deals with legal analysis of legal principles (foundations) of criminal proceedings under the current Criminal Procedural Code of Ukraine. The role and significance of existence of criminal proceedings' principles in the integrated system are explored. The main criteria of classification of principles of criminal proceedings are defined and the internal structure of the system of criminal proceedings' principles is presented.

Key words: criminal proceedings, principles of criminal proceedings, system of principles of criminal proceedings, classification of criminal proceedings' principles, classification criteria of criminal proceedings' principles.

Вступ. Кримінальне провадження представляє собою дуже важливий для суспільства комплекс правових відносин, у рамках яких відбувається діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду з метою попередження, виявлення і розкриття злочинів, викриття й покарання винних осіб та недопущення покарання невинних. У цьому полягає основоположний публічний інтерес кримінально-процесуальної діяльності.

У свою чергу, для того, щоб досягти своїх цілей, у багатьох випадках кримінальний процес пов'язаний із суттєвим обмеженням прав і свобод особи. Особливо яскраво це проявлялося в такій історичній формі кримінального процесу, як розшуковий, або інквізиційний процес, в якому обвинувачений був фактично безправний і позбавлявся можливості до свого захисту. Й хоча зараз сучасна форма кримінального процесу – змагальна – є в цьому відношенні більш гуманною, оскільки виходить із того, що кримінальне провадження є рівноправним спором між державою та громадянином, який вчинив злочин, що підлягає розгляду неупередженим судом, однак, все ж таки, у вітчизняному процесі залишається багато залишків розшукового процесу, особливо на стадії досудового розслідування.

У такому змішаному кримінальному процесі, що наразі панує в Україні, ключову роль у збереженні рівноваги між публічним інтересом держави та законними правами і свободами особи відведено такій категорії, якою виступає принципи кримінального провадження. Саме останні є тими безсторонніми орієнтирами, що за умови їх неухильного дотримання всіма основни-

© ГОЛОВІН Д.В. – кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу (ТОВ «АВІСТА-КАПІТАЛ»)

© МАЗАЛОВ А.М. – генеральний директор (ТОВ «ТС ГРУПП ЛТД»)

ми суб'єктами кримінального судочинства здатні гарантувати одночасне досягнення як мети публічного інтересу, так і адекватний захист законних прав і приватних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого та інших учасників процесу. Це зумовлює необхідність приділення додаткової уваги та аналізу принципів (засад) кримінального провадження, дослідження їх системи та проведення класифікації.

При цьому має бути зазначено, що питанню принципів кримінального провадження, їх об'єднання в цілісну систему та знаходження класифікаційних критеріїв для її внутрішнього поділу приділяли увагу у своїх працях такі провідні вітчизняні та зарубіжні фахівці в галузі кримінального процесу, як І.Л. Беспалько, В.В. Вапнярчук, О.В. Гриненко, Т.М. Добровольська, В.Т. Малярєнко, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. Разом із тим більшість публікацій науковців із даного питання відноситься до часу дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, в якому засади кримінального провадження мали тільки фрагментарне нормативне закріплення. Після ж прийняття у 2012 році чинного Кримінального процесуального кодексу України, в якому засади кримінального провадження отримали своє належне відображення та офіційне закріплення, проблемі аналізу системи принципів кримінального провадження на доктринальному рівні не приділялось достатньої уваги.

Постановка завдання. Метою статті є правовий аналіз системи принципів (засад) кримінального провадження, виявлення головних закономірностей існування принципів кримінального провадження в їх системі, знаходження класифікаційних критеріїв для поділу такої системи та представлення її внутрішньої структури.

Результати дослідження. За своїм лексичним значенням мовна одиниця «принцип» походить з лат. *principium* і розуміється як наукова чи моральна засада, підвалина, правило, основа, від якої не виступають [3, с. 431]. У свою чергу, категорія «засада» в тлумачному словнику української мови визначається як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії ідеологічного напрямку тощо [12, с. 95]. Як обґрунтовано з даного приводу зазначає один із провідних вітчизняних фахівців у галузі кримінального процесу В.Т. Малярєнко, зі змісту терміна «засада» («основа») випливає, що засадою кримінального процесу може бути визнано не кожне положення, що характеризує організацію і діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури та суду, а лише головні, вихідні моменти, на яких засновуються більш детальні положення [10, с. 22]. Тож принципами кримінального процесу виступають ті підвалини останнього, на яких базується вся діяльність залучених до них державних органів, посадових (службових) осіб, громадян та інших учасників процесу.

Важливо розуміти, що самі по собі принципи кримінального провадження та судочинства взагалі мають бути виражені у відповідних формах – джерелах права. Саме так вони набувають того свого особливого ступеня нормативності, що дозволяє їм ставати ключовими керівними положеннями в досліджуваній сфері правового регулювання. Помітну роль при цьому відіграють міжнародні акти. Зокрема, про основні засади судочинства йдеться в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [4], Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року [5], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року [11] тощо.

Як правило, в міжнародно-правових актах засади кримінального судочинства закріплені в їх найбільш узагальненому вигляді, а окремі принципи виводяться лише з тлумачення інших. Крім цього, для реального здійснення більшості принципів кримінального провадження повинна існувати відповідна нормативна процедура, що покликана сприяти їх реалізації. Все це потребує ретельного передбачення засад кримінального процесу в національному законодавстві та у відповідних галузевих нормативно-правових актах.

Втім, тривалий час із реальним нормативним закріпленням та гарантуванням засад кримінального провадження в Україні були значні труднощі. Багато в чому це пояснювалось тим, що до 2012 року в нашій країні діяв Кримінально-процесуальний кодекс ще радянських часів, який був прийнятий 28 грудня 1960 року [9]. За доречним зауваженням Ю.М. Грошевого, в тогочасному Кримінально-процесуальному кодексі на першому плані перебувала процедура обвинувачення, а захист реально не протистояв процесуальній діяльності органів попереднього розслідування [2, с. 286]. Такий стан речей у вітчизняній галузі кримінального процесу безпосередньо відбивався і на принципах кримінального провадження, які закріплювались переважно фрагментарно та непослідовно.

Ситуація змінилася із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України 13 квітня 2012 року [8], що є нині чинним. Розуміючи важливість кримінально-процесуальних принципів та прагнучи до наближення кримінального правосуддя в Україні до визнаних провід-

них європейських стандартів, вітчизняний законодавець передбачив у новому кодифікованому акті кримінально-процесуального законодавства його самостійну главу 2, що має назву «Засади кримінального провадження».

Як вказує В.Я. Тацій, у новому Кримінальному процесуальному кодексі України засади кримінального провадження та їх правовий зміст вперше закріплені в окремій главі. Такий підхід законодавця має виключно важливе значення, оскільки загальні засади відображають сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, характеризують його історичний тип, національні традиції, є керівними положеннями для закріплення його завдань, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів, визначають предмет та метод процесуального врегулювання, рівень розвитку наукової думки та національної культури, панівну ідеологію та інші об'єктивні фактори [7, с. 62]. Суттєво, що загальні засади кримінального провадження, закріплені в главі 2 Кримінального процесуального кодексу України, визначаються статусом України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної правової держави, яка визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – своїм головним обов'язком [6, ст. 1, 3]. У таких загальних засадах кримінального провадження знайшли свого вираження найбільш прогресивні положення, які позиціонуються міжнародною спільнотою як міжнародно-правові стандарти кримінальної процесуальної діяльності [7, с. 62]. У цьому ми бачимо додаткову роль закріплення загальних засад кримінального провадження в Кримінальному процесуальному кодексі України, що полягає не лише в гарантуванні дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження та відправлення справедливого кримінального судочинства, а й у наближенні та поступовій інтеграції нашої держави до європейських цінностей та реальному становленні України як соціальної правової держави, що є своєрідним вищим еталоном якості для сучасної держави XXI століття.

Згідно з частиною першою статті 7 Кримінального процесуального кодексу України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання в приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження [8]. Зміст вказаних принципів кримінального провадження послідовно розкривається в статтях 8–29 глави 2 Кримінального процесуального кодексу України, а наступні глави та розділи Кодексу містять необхідні процесуальні положення, що дозволяють реалізовувати ці засади в конкретних кримінально-процесуальних правовідносинах.

Представлений перелік засад кримінального провадження утворює систему відповідних принципів. Разом із цим весь комплекс кримінально-процесуальних принципів не є однорідним, а виражає одночасно як певну ієрархічність, так і групування, або, інакше кажучи, спеціалізацію принципів у відносно відокремлені підсистеми. Закономірності з приводу ієрархічності засад кримінального провадження відмічає І.Л. Беспалько, яка пише, що система принципів кримінального процесу є ієрархічною і припускає те, що система містить свої підсистеми. «Це не вказує на вищу юридичну силу одних принципів і на нижчу іншу. Усі основоположні вимоги є рівновеликими, єдиними, існують у взаємозв'язку в рамках цілісної системи. Однак певні принципи, будучи відбиттям загальної спрямованості функціонування всього кримінального процесу, формують підсистему принципів, які відображають цей напрям конкретніше» [1, с. 35].

Так, зазначення в законодавчому переліку засад кримінального провадження на перших двох позиціях принципу верховенства права і принципу законності не є простим збігом обставин, а відображає фундаментальну роль для всієї кримінально-процесуальної діяльності саме цих принципів, перший з яких визначає, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [8, ст. 8], а другий – обов'язок суду, слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових

осіб органів державної влади під час кримінального провадження неухильно додержуватися вимог Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства [8, ст. 9]. Тим самим ми можемо визначити певну діалектику принципу верховенства права та принципу законності як змісту та її форми, коли перший вказує на те, «що» має бути дотримано в кримінальному провадженні (права та свободи людини та громадянина), а другий – на те, «як» це повинно відбуватись (через неухильне дотримання нормативних приписів законодавства).

Стосовно групування принципів кримінального провадження у відокремлені підсистеми і, відповідно, формування класифікацій таких принципів, то тут все залежить від того, який класифікаційний критерій брати за основу. Вітчизняний законодавець не надає будь-якого офіційного такого критерію, тож ми маємо скористатись напрацюваннями правової доктрини із цього приводу. Однак, за справедливими зауваженнями В.Я. Тація, в юридичній літературі відсутня єдність поглядів вчених на класифікацію принципів кримінального провадження. Зокрема, пропонується поділяти їх залежно від суб'єкта легітимації (на міжнародно-правові та внутрішньо-державні); залежно від типу кримінального процесу (засади інквізиційного, розшукового, змагального, змішаного типів); залежно від характеру нормативних актів, в яких вони закріплюються (конституційні – закріплені в Конституції України, та інші – закріплені в інших законах). Пропонується також за підставою спрямованості загальних засад кримінального провадження в питанні врегулювання кримінальних процесуальних правовідносин поділяти принципи на ті, що забезпечують: стабільність кримінальної процесуальної діяльності; захист прав і свобод людини в кримінальному провадженні; змагальність кримінального провадження [7, с. 63]. Існують й інші варіації поділу кримінально-процесуальних принципів [1; 10]. Тож перед нами постає проблема вибору найбільш вагомого та суттєвого критерію такої класифікації.

У даному контексті ми вважаємо найбільш придатним галузевий критерій поділу засад кримінального провадження. Саме останній дозволяє підкреслити як природу того або іншого принципу, так і визначити його спеціалізацію, а отже, й точно відповідати на питання про конкретні функції та завдання, що покладаються на відповідний принцип.

За галузевим критерієм уся сукупність принципів кримінального процесу розподіляється на три підсистеми: 1) групу загальноправових принципів (верховенство права; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; тасмниця спілкування; невтручання в приватне життя; недоторканність права власності; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень); 2) групу загальнопроцесуальних принципів (рівність перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження); 3) групу кримінально-процесуальних принципів (презумпція невинуватості та забезпечення доведеної вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; публічність). Важливо підкреслити, що вказані групи є лише відносно відокремленими, адже всі ці принципи існують у рамках єдиної системи засад кримінального провадження. Це має своїм наслідком те, що порушення одного принципу здатне тягнути й порушення інших принципів. Найбільш яскраво це проявляється на прикладі засади верховенства права та засади законності, які порушуються в усіх випадках недотримання будь-якого з решти принципів.

Висновки. Таким чином, принципами кримінального процесу виступають ті основоположні ідеї та фундаментальні положення у сфері кримінального провадження, на яких базується вся діяльність залучених до нього державних органів, посадових (службових) осіб, громадян та інших учасників процесу. Принципи кримінального провадження гарантують одночасне досягнення як цілей публічного інтересу суспільства у сфері кримінального процесу (попередження, виявлення і розкриття злочинів, викриття й покарання винних осіб та недопущення покарання невинних), так і адекватний захист законних прав і приватних інтересів (щодо підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого та інших учасників процесу).

Принципи кримінального провадження мають бути виражені у відповідних формах – дже-релах права. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України вони є закріпленими в його главі 2, що дозволяє принципам кримінального провадження набути необхідної норматив-

ності. При цьому це дозволяє не лише гарантувати дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження з позицій відправлення справедливого кримінального судочинства, а й наближувати нашу державу до європейських цінностей, забезпечувати реальне становлення України як соціальної правової держави.

Законодавчо визначений перелік засад кримінального провадження утворює систему відповідних принципів. Разом із цим, весь комплекс кримінально-процесуальних принципів не є однорідним, а виражає одночасно як певну ієрархічність, так і спеціалізацію засадничих положень із їх виділенням у відносно відокремлені підсистеми.

Існує багато потенційних критеріїв класифікації, проте найбільш повно та цілісно виражає природу та призначення засад кримінального провадження галузевий критерій. Останній дозволяє виділити в загальній системі принципів кримінального провадження відносно відокремлені групи: 1) загальноправових принципів; 2) загальнопроцесуальних принципів; 3) кримінально-процесуальних принципів. При цьому такі принципи, незалежно від їх належності до тієї чи іншої групи, є взаємопов'язаними, а недотримання одного принципу тягнучиме й порушення інших принципів.

Список використаних джерел:

1. Беспалько І.Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації / І.Л. Беспалько. – Харків : Вид-во «ФІНН», 2011. – 216 с.
2. Грошевой Ю.М. Проблеми загальної частини проекту Кримінально-процесуального кодексу України / Ю.М. Грошевой // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку. – Харків, 1995. – С. 286–288.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – Т. 3. – Москва : Рус. яз., 1980. – 555 с.
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступ: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступ: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Кримінальний процес / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Харків : Право, 2013. – 824 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90-91 (від 19 трав.).
9. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05 // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1961. – № 2 (від 12 січ.). – Ст. 15.
10. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В.Т. Маляренко. – Київ : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
11. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступ: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
12. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. : для студ. вищих та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – Т. 2. – Київ : Аконіт, 1998. – 910 с. – (Нові словники).

НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Проведено правовий аналіз засади законності кримінального провадження. Представлено шлях становлення та історичного розвитку законності як принципу кримінального процесу. Досліджено нормативний зміст засади законності за чинним кримінально-процесуальним законодавством України та розкрито її значення для кримінально-процесуальних правовідносин.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінально-процесуальні правовідносини, принципи кримінального провадження, засада законності кримінального провадження, значення законності у кримінальному процесі.

Проведен правовой анализ принципа законности уголовного производства. Представлен путь становления и исторического развития законности как основы уголовного процесса. Исследовано нормативное содержание принципа законности по действующему уголовно-процессуальному законодательству Украины и раскрыто ее значение для уголовно-процессуальных правоотношений.

Ключевые слова: уголовное производство, уголовно-процессуальные правоотношения, принципы уголовного производства, принцип законности уголовного производства, значение законности в уголовном процессе.

The article deals with legal analysis of the principle of legality in criminal proceedings. Its way of formation and historical development in criminal proceedings is represented. Normative content of the principle of legality under current criminal procedure legislation of Ukraine is explored and its significance for criminal legal proceedings is disclosed.

Key words: criminal proceedings, criminal procedure legal relations, principles of criminal proceedings, principle of legality of criminal proceedings, importance of legality in criminal proceedings.

Вступ. У сучасних умовах бурхливого розвитку і реформування основних суспільних та державних інститутів, що супроводжують становлення України як незалежної, розвиненої, демократичної, соціальної, правової європейської держави, виникає особлива потреба у зосередженні уваги на фундаментальних категоріях юридичної науки. Однією з таких категорій, що ретельно вивчаються юридичною наукою та, зокрема, кримінально-процесуальним правом як галуззю права, що регулює суспільні відносини у сфері кримінального судочинства, є категорія «законність». Саме у ній чи не найбільше підкреслюється соціальна цінність і призначення права як регулятора суспільних відносин. Водночас, будуючись на міцному фундаменті законності, право також стає вагомим орієнтиром для розвитку на його основі нових тенденцій і форм взаємодії держави та суспільства.

Невипадково й Основний Закон України у статті 1 закріплює, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Остання властивість має своєю невід'ємною складовою засаду законності як загальноправового принципу, що поширюється на всі без винятку галузі права, зокрема й кримінально-процесуальне право.

Складно переоцінити значення дотримання законності у кримінальному провадженні. Із ключового значення закону походить відомий ще з часів римського права вислів: *durā lex, sed lex* – «суворий закон, але закон», тобто яким би не був суворим закон, його слід дотримуватися, що демонструє повагу суспільства до закону, навіть незважаючи на його подекуди суворість і безкомпромісність.

У свою чергу, на основі законності вибудовано всю діяльність органів правосуддя, прокуратури та слідства. Це впливає і з конституційної норми, закріпленої у частині другій статті 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Окрім цього, законність є фундаментом для дотримання й інших принципів кримінального процесу. Тому слід пам'ятати, що кримінальне судочинство, засноване на неухильному дотриманні законності судом та основними суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, є гарантією всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи у кримінальному процесі, винесення справедливого та неупередженого судового рішення. Зважаючи на таку важливість засади законності, остання потребує свого докладного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу засади законності кримінального провадження, представлення шляху її становлення та історичного розвитку у кримінальному процесі, виявлення її сучасного нормативного змісту за кримінально-процесуальним законодавством України, а також розкриття її значення у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Як відомо, правова система України належить до країн романо-германської правової сім'ї. Це позначається на кожній галузі права, зокрема й кримінально-процесуальному праві, починаючи від джерел права, а так само й особливостей імплементації окремих правових принципів. Із цього приводу О.М. Дроздов зазначив, що правова система кожної держави складається у суспільствах із різними видами джерел права. Серед особливих рис романо-германського права варто відзначити підвищену значимість закону в системі джерел права. Головним, але не єдиним джерелом кримінально-процесуального права в країнах континентальної Європи є переважно кримінально-процесуальні кодекси. Норми неписаного права (судові прецеденти) тут, як правило, не мають домінуючого значення, бо вони найчастіше застосовуються під час тлумачення норм законів і підзаконних актів, якими оперують у конкретних справах [5, с. 286]. Сучасна вітчизняна вчена І.Л. Беспалько справедливо відзначає, що «Україна належить до країн континенту, де головним джерелом кримінально-процесуального права залишається закон, а визначальною ознакою принципів кримінального процесу – нормативність» [2, с. 65]. Із цього можна зробити висновок, що принцип законності отримує своє важливого значення у правовій системі України та, зокрема, у вітчизняному кримінальному процесі цілком закономірно – на підставах, що визначають закон як головне джерело правових норм, вимагають нормативного закріплення відповідних принципів.

Утім, як і для будь-якого явища, для засади законності кримінального процесу був потрібен певний час, щоб укорінитись у правовій формі. Німецький науковець Петер-Алексіс Альбрехт вказує, що принцип законності має давні європейські традиції і є співвідносним із часом, коли розвивався розшуковий інквізиційний процес [1, с. 75]. Утім, спочатку принцип законності зазнавав значного утиску з боку іншого принципу тогочасного кримінального процесу – принципу доцільності. Це можна побачити на прикладі Франції, чия юридична традиція, незважаючи на великий вплив закону та кодексів як джерел права, характеризувалася помітною роллю принципу доцільності. Як зазначає П.-А. Альбрехт, це мало своїм корінням політичні причини і необхідність у захисті влади. Так, у Франції 17 листопада 1808 року набуло чинності так зване «уніфіковане кримінальне процесуальне право» – Code d'Instruction Criminelle, що й було кримінально-процесуальним кодексом. Принцип доцільності був міцною складовою частиною цього процесуального права [1, с. 75]. Наполеон Бонапарт настільки здійснив своє бачення ідеї міцної держави, що прокуратура повинна була ніколи не втрачати із поля зору державний інтерес. Саме тому, як зазначав Адольф Гертц, слідчий орган влади у Франції був агентом наполеонівських урядових інтересів та інтересів влади [19, с. 4].

Однак із часом французький народ переконався у хибності шляху, за яким доцільність була вище законності. П.-А. Альбрехт пояснює, що за гірким досвідом проваленої революції 1848 року, яка, попри високі надії і сподівання, обернулася наполеонівським переворотом і встановленням Другої імперії у 1851 році, ліберальні реформатори кримінального процесу були наповнені масивною недовірою, зокрема до прокуратури, що була викликана урядом. Прокуратура повинна була підкорятися правовому контролю, саме тому, підкріплюючись всеохоплюючою недовірою людей до прокуратури, уряду та влади, виникла рішуча потреба у зверненні до принципу законності й імплементації його у кримінально-процесуальне законодавство [1, с. 76]. На цьому прикладі Франції у сусідній Німеччині зрозуміли загрозу перетворення держави на репресивний апарат проти суспільства і вже у Кримінально-процесуальному кодексі Німеччини

1877 року було закріплено в абзаці другому статті 152 принцип законності. Втім, навіть незважаючи на пряме нормативне закріплення цього принципу, кримінально-правову законність як вимогу цього припису часто порушувало німецьке колоніальне і військове кримінальне право. На цьому прикладі ми бачимо, що непорушність принципу законності завжди була під загрозою [1, с. 76].

У правовій традиції України роль принципу законності та його шлях до прямого нормативного закріплення також були неоднозначними і потребували певного часу. Так, можна згадати радянські часи, за яких владі було зручніше користуватися певною подобою доцільності, аніж прямо закріпити принцип законності. Навіть у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року, що був чинним у СРСР та Україні з 1 квітня 1961 року до 19 листопада 2012 року включно, серед низки принципів кримінального процесу окремого прямого закріплення принцип законності не мав. До прийняття чинної Конституції України 28 червня 1996 року головним чином лише через розширене тлумачення норми, закріпленої у статті 5 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, можна було знайти нормативне відсилання на законність як принцип кримінального процесу. Остання мала назву «Недопустимість притягнення як обвинуваченого інакше ніж на підставах і в порядку, встановлених законом» та наказувала, що «ніхто не може бути притягнутий як обвинувачений інакше ніж на підставах і в порядку, встановлених законом» [10].

Однак і у цьому варіанті це був лише «вияв принципу законності». За доречним зауваженням відомого вітчизняного фахівця у галузі кримінального права та кримінального процесу В.Т. Маляренка норма, закріплена у статті 5 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, була виявом законності у кримінальному процесі та гарантією прав людини і громадянина. При цьому така стаття мала б бути уточненою, «оскільки на підставах і в порядку, встановлених законом, не тільки може притягуватись особа як обвинувачена, а й повинна порушуватись кримінальна справа, притягуватись особа як підозрювана і засуджуватись судом» [11, с. 47]. Утім, незважаючи на потребу у розширеному викладенні змісту цієї статті, за більш ніж півстоліття чинності Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року саме до цієї статті жодного разу не було внесено будь-яких змін.

Обмеженість нормативного викладення принципу законності викликала необхідність його пошуку в інших статтях Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року. Деякі вчені вбачали, що частина цього принципу була викладена у статті 1 Кодексу «Призначення Кримінально-процесуального кодексу України», яка у редакції від 15 грудня 1992 року закріплювала, що «призначенням Кримінально-процесуального кодексу України є визначення порядку провадження у кримінальних справах» [10]. Так, Ю.П. Янович вважав, що законність за тогочасним кримінально-процесуальним законодавством виражалась у диференційованому порядку провадження усіх кримінальних справ, що було гарантією від сваволі в діяльності державних органів. Суд, прокурор, органи дізнання і слідства за відмінності в компетенції і процесуальному становищі спрямовують свою діяльність на розв'язування у кінцевому підсумку завдань кримінального судочинства, зокрема й на забезпечення правильного застосування закону. Оскільки кримінально-процесуальна діяльність пов'язана з серйозними правообмеженнями для осіб, яких притягують до кримінальної відповідальності, то в ході її здійснення уповноважені органи мають найсуворішим чином додержуватися закону [18, с. 30].

Відсутність прямого нормативного закріплення принципу законності за попереднім Кримінально-процесуальним кодексом України призводила до того, що нерідко у доктрині кримінально-процесуального права законність трактувалась у звуженому розумінні. Із цього приводу можна згадати думку російської вченої Л.Т. Ульянової, що засада законності у кримінально-процесуальному законодавстві конкретизується у встановленні порядку провадження у кримінальних справах. Обов'язком дізнавача, слідчого, прокурора, суду є суворе додержання матеріальних і процесуальних законів. Засада законності забезпечується такою побудовою процесу, за якого в кожній стадії перевіряється законність і обґрунтованість раніше прийнятих рішень. У разі виявлення порушень закону забезпечується вжиття заходів щодо їх усунення [17, с. 58].

У свою чергу, на думку радянського вченого М.С. Строговича, законність у кримінальному правосудді виявлялась в організації суду на основі закону і відповідності у виборах суддів згідно із законом, у належній організації роботи суду, в розгляді справ у межах законної компетенції та в точній відповідності з процесуальними законами; у правильному застосуванні судом у судових рішеннях закону, на основі якого вирішується справа, – інакше кажучи, у точному виконанні і додержанні «судобудівничих», процесуальних та матеріально-правових норм [14, с. 27]. Таке бачення законності було надто розмитим і неконкретизованим, торкаючись переважно зов-

нішньої форми законності; втім, слід відзначити, що і станом на сьогодні є доречним зауваження М.С. Строговича щодо підходів в обранні та призначенні суддів на посади, особливо у світлі проблеми боротьби з корупцією.

Іншим ученим вдавалося більш ретельно дослідити сутність явища законності. Так, на думку А.М. Колодія і В.В. Копейчикова, законність – це одна з основоположних засад діяльності державних органів, громадських організацій, роботи посадових осіб і поведінки громадян. Додержання законності є найважливішим напрямом формування правової держави. Отже, законність – це такий режим державного і суспільного життя, за якого забезпечується повне й неухильне додержання і виконання законів, підзаконних актів усіма без винятку органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами та громадянами [6, с. 154]. В.Т. Маляренко вказує, що «під засадою законності слід розуміти діяльність органів, що здійснюють той чи інший вид державних функцій, та окремих громадян, які втягнуті у цю діяльність, у суворій відповідності із законом, що відображає інтереси суспільства і прийнятий демократично, з яким кожний громадянин має можливість вільно ознайомитись» [11, с. 46]. Такі розуміння законності були більше спрямовані на її загальноправове значення. У свою чергу, розуміння засади законності саме у кримінальному провадженні спробував надати В.В. Вапнярчук, зазначивши, що «принцип законності у кримінальному процесі – це вимога нормативного характеру, що зобов'язує суд, суддю, прокурора, слідчого, орган дізнання, дізнавача, а також усіх осіб, які беруть участь у справі, у своїй процесуальній діяльності застосовувати, неухильно й точно виконувати норми Конституції, кримінального та кримінально-процесуального законодавства» [3, с. 24].

Водночас треба мати на увазі, що всі ці визначення законності є здобутками правової доктрини. Висновок щодо розуміння засади законності у раніше чинному кримінально-процесуальному законодавстві України був однозначним: цьому принципу бракувало нормативної визначеності, а також і доктринальної розробки у працях низки вчених. Це було влучно відзначено В.Т. Маляренком, який вказав, що у працях багатьох авторів визначення засади законності було не виправдано звужено, зокрема йшлося лише про обов'язок тих органів, що ведуть процес, додержуватися вимог закону і не згадувалось про учасників процесу. Це не розкривало повністю суть законності кримінального судочинства як його засади, оскільки складовими останніх є закон; державні органи, що здійснюють той чи інший вид державної діяльності; окремі громадяни, які втягнуті у цю діяльність; вимога суворого додержання і виконання закону всіма зазначеними суб'єктами [11, с. 45]. Такі обставини ускладнювали застосування кримінального і кримінально-процесуального законодавства, а більш-менш прийнятне розуміння засади законності у кримінальному процесі потребувало комплексного та подекуди розширеного тлумачення норм чинного тоді Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, а також застосування норм Конституції України як положень прямої дії.

На вказані вади звертала увагу й І.Л. Беспалько, яка вказувала, що внаслідок того, що у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року принципи кримінального процесу не вирізнялись із загальної маси вимог, ускладнювалось застосування положень законодавства загалом; це свідчило про істотні вади законодавчої техніки. І вже тоді вчена пропонувала відвести для принципів кримінального процесу окрему главу Кримінально-процесуального кодексу, в якій викласти перелік і зміст таких принципів [2, с. 44]. Водночас учена вказувала, що «у Кримінально-процесуальному кодексі України слід навести перелік принципів кримінального процесу в такій редакції: «Принципами кримінального судочинства є: гуманізм; справедливість; охорона прав та свобод людини і громадянина; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; особиста недоторканість; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів і підкорення їх тільки закону; диспозитивність; національна мова судочинства; гласність; безпосередність дослідження доказів; усність; презумпція невинуватості; всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи; публічність; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому чи виправданому права на захист» [2, с. 44]. Як бачимо, вчена не включила до цього переліку засаду законності кримінального провадження.

Вказане є наслідком того, що принципу законності вчена відвела особливе місце як «принципу принципів», зазначаючи, що «правильнішим було б визначити законність як інтегративну якість системи принципів кримінального процесу, яка забезпечується у результаті взаємозв'язку останніх, оскільки пронизує усю кримінально-процесуальну діяльність і знаходить віддзеркалення у змісті кожного принципу» [2, с. 34]. Водночас, на нашу думку, аргументація І.Л. Беспалько виходить із правильних засад, які вказують на беззаперечну важливість принципу законності. Так, справді, недотримання вимог законності, безумовно, тягне за собою порушення інших

принципів кримінального процесу, а відхилення від вимог будь-якого з них призводить до порушення законності [2, с. 34]. Так само справедливим є й зауваження, що кримінальний процес невід'ємний від законності, взаємозв'язок між чим виявляється у тому, що процес, захищаючи від злочинних посягань суспільний і державний лад, права й законні інтереси громадян, установ, підприємств, організацій; здійснюючи швидко і повне розкриття злочинів, викриття винних і справедливе їх покарання; виховуючи громадян у дусі неухильного додержання законів, є однією із найважливіших гарантій законності [16, с. 114].

Однак, незважаючи на це, такі обставини не дають змогу говорити про необхідність виключення законності з переліку засад кримінального процесу. По-перше, це суперечить законам формальної логіки: спочатку вчена доводить важливість принципу законності, а потім говорить, що він не належить до переліку принципів кримінального процесу. По-друге, якщо вже говорити про певну ієрархію принципів у кримінально-процесуальному праві, то головним кандидатом на домінуюче положення має все ж бути принцип верховенства права, що було б логічним продовженням частини першої статті 8 Конституції України, у якій закріплено, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [7]; у такому разі це має бути галузевим утіленням принципу верховенства права.

Щодо принципу верховенства права ми погоджуємось із висновком Н.В. Гребенюк, яка вказує, що «сам по собі принцип верховенства права є надзвичайно ємним і важливим для функціонування будь-якої сучасної правової держави, це фактично її сутнісна характеристика» [4, с. 32]. При цьому, торкаючись принципу верховенства права, слід звернути увагу на фундаментальну працю «Верховенство права: історія, політика, теорія» одного із провідних сучасних учених-правознавців, американського професора Брайан Таманага [15]. У ній учений виокремлює два кардинально різних підходи до розуміння та втілення у життя принципу верховенства права: формальний і змістовний.

За висновками Б. Таманага, у формальних концепціях увага акцентується на способі, яким було запроваджено закон (чи був він прийнятий компетентним суб'єктом), на характері його положень (чи є вони достатньо зрозумілими для того, щоб спрямовувати поведінку адресатів і надати особі можливості планувати своє життя), їхніх темпоральних властивостях (чи є ці положення перспективними та чи при цьому не допускається зворотна дія правових норм, крім випадків пом'якшення відповідальності особи). Проте зазначені концепції не мають на меті конструювання суджень щодо фактичного змісту закону [15, с. 106–111].

Серед формальних концепцій розуміння принципу верховенства права чітко виокремлюються три моделі, до яких Б. Таманага відносить, по-перше, модель правління на основі закону, коли діє формула «закон – інструмент дій уряду», що надає достатню свободу для будь-яких дій уряду у межах закону [15, с. 106–111]. Як справедливо зауважує із цього приводу Н.В. Гребенюк, за цих обставин зникає межа між позитивним правом і сферою застосування принципу верховенства права, оскільки така сфера охоплює усе позитивне право, будь-які дії влади на основі закону вважаються правомірними. Це, звісно, обмежує потенціал вказаного принципу і розширює зону виключної компетенції державної влади у питаннях правового регулювання суспільного життя. І хоча принцип верховенства права у такій моделі можна визнати наявним майже у кожній державі, однак справжнього захисту прав людини при цьому не відбувається. Тож, по суті, така модель розуміння принципу верховенства права суперечить його класичному трактуванню у західній правовій традиції, яка обстоює ідею природних прав людини, є властивою східним державам з авторитарними політичними режимами [4, с. 33–34].

Другою і третьою моделями формальної концепції розуміння принципу верховенства права, за Б. Таманагою, є модель формальної законності і модель поєднання демократії із законністю [15, с. 106–111]. За поясненням, що їх надає із цього приводу Н.В. Гребенюк, у цих випадках до формального аспекту закону висуваються певні вимоги, щоб бути відповідними верховенству права. З одного боку, цими вимогами є передбачуваність, зрозумілість і чіткість закону, а з другого (у моделі поєднання демократії та законності) – наявність згоди суспільства, що має лежати в основі будь-якого закону [4, с. 34].

Як можна побачити, у будь-якій із формальних концепцій розуміння принципу верховенства права робиться посилення на закон і законність. Це звужує верховенство права до ідеї законності, що властиво позитивістському підходу до розуміння сутності права і його ролі у суспільстві. Втім, останнім часом найбільш прийнятним є змістовний або матеріальний підхід до принципу верховенства права. У ньому Б. Таманага виокремлює також три моделі: по-перше, модель визнання індивідуальних прав особи (зокрема, стосується особистої автономії особи,

її прав на приватне життя, на мирне володіння своїм майном тощо); по-друге, модель панування прав на гідність і правосуддя (сприйняття як найвищої цінності людської особи та її гідності, що підкріплюється доступом кожного до справедливого і неупередженого правосуддя); по-третє, модель держави загального добробуту (з реальним суспільним добробутом, процвітанням, забезпеченням рівних можливостей кожному, гарантування захисту держави від будь-яких проявів свавілля, від кого б вони не виходили) [15, с. 118–121].

У такому разі саме змістовна концепція розуміння принципу верховенства права дозволяє стверджувати, що над принципом законності існує також і вищий принцип – засада верховенства права. Про причини цього пише Н.В. Гребенюк, вказуючи, що змістовний підхід до розуміння принципу верховенства права має своїм джерелом природно-правові концепції праворозуміння. Останні чітко розрізняють право і закон, визнаючи, по-перше, що право є ширшим, ніж суто положення закону, та міститься, зокрема, у традиціях суспільства і правових принципах; по-друге, що закон, який суперечить таким принципам, є неправовим. Цим матеріальна концепція принципу верховенства права якісно відрізняється від формальних концепцій, які у свою основу покладають позитивістський підхід до співвідношення права і закону, тобто виходять з їх фактичної тотожності і зменшують обсяг та глибину керівної ролі права у суспільстві на користь закону та держави [4, с. 35]. Тож, ми маємо рахуватись із тим, що закон – це лише одне із джерел права, форм його зовнішнього прояву, а тому законність означає підпорядкування нормативним приписам законодавства; у свою чергу, право може мати і має інші свої джерела, а тому принцип верховенства права стає ширшим за своїм обсягом, ніж принцип законності.

Певним чином вказане вище відображене у нині чинному Кримінальному процесуальному кодексі України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року, який у главі 2 «Засади кримінального провадження» спочатку зазначив принцип верховенства права, а потім – принцип законності [9]. Відповідно до його статті 8 кримінальне провадження здійснюється із додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [9].

У свою чергу, стаття 9 Кодексу закріплює нормативний зміст принципу законності. Так, по-перше, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. По-друге, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. По-третє, закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. Під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу. По-четверте, якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, то застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. По-п'яте, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. По-останнє, у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу [9].

Потрібно звернути окрему увагу на те, що представлений нормативно визначений зміст засади законності кримінально-процесуальної діяльності містить перелік джерел кримінального процесуального законодавства, які мають бути застосовані уповноваженими державними органами та судом. Зокрема, як зазначає В.Я. Тацій, ідеться про те, що, крім Конституції України та чинного законодавства, міжнародних договорів України, суд застосовує також інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8, с. 65].

Такий висновок можна зробити з офіційного тлумачення терміна «законодавство», що його було надано Конституційним Судом України у своєму рішенні № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіцій-

ного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України. У резолютивній частині рішення вітчизняний орган конституційної юрисдикції визначив, що термін «законодавство» треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їхніх повноважень та відповідно до Конституції і законів України [13]. При цьому враховуватись має і норма, закріплена частиною другою статті 1 чинного Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України [9]. Водночас, оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України є законодавчим актом, спеціально призначеним для врегулювання порядку кримінального провадження, то у цій сфері він має пріоритет щодо інших законів та інших нормативно-правових актів. Однак, якщо норми Кримінального процесуального кодексу України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, то застосуванню підлягають саме положення міжнародного договору [8, с. 66].

Як бачимо, до законодавчо визначеного змісту принципу законності включено як вимогу до основних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності додержуватися вимог кримінального процесуального законодавства України, виносити рішення у точній відповідності з нормами права, які підлягають застосуванню у кожному окремому випадку, так і розписано процедуру вирішення змістовних колізій, що можуть виникати між різними джерелами кримінально-процесуального права. Таким чином, разом із нормативним закріпленням принципу законності у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року було нарешті вирішено проблему невизначеності цієї засади кримінального провадження, показано її співвідношення із принципом верховенства права, а також зроблено галузеву конкретизацію загальної вимоги законності, що визначається згідно із Конституцією України у її статтях 6, 8, 68 [7].

Важливою для кримінального судочинства є також і частина перша статті 129 Основного Закону України, відповідно до якої «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права» [7]. У цьому контексті можна вказати, що дотримання принципу законності у судочинстві стає інструментом реалізації засади верховенства права, адже саме закон (зокрема, саме Основний Закон України) встановлює вимогу дотримання принципу верховенства права під час відправлення правосуддя. Так само закон стає основним джерелом закріплення тих прав і свобод, що захищаються принципом верховенства права.

Роз'яснення змісту принципів законності і верховенства права зроблено й у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 1 листопада 1996 року. У пунктах першому та другому Постанови вказано, що відповідно до статті 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя. Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. Також слід мати на увазі, що згідно зі статтею 22 Конституції закріплені в ній права і свободи людини й громадянина не є вичерпними. У свою чергу, оскільки Конституція України, як зазначено в її статті 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди під час розгляду конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акту з погляду його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй [12].

При цьому визначено, що суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі: 1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; 2) коли закон, який був чинним до введення у дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй; 3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України; 4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами під час вирішення конкрет-

них судових справ, суперечать Конституції України. Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд під час розгляду справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй [12].

Додатково у цій Постанові Пленуму Верховного Суду України визначено, що у разі невідомості в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню у конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до статті 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції у будь-якій стадії розгляду справи [12]. Вказані керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України мають важливе значення для забезпечення принципу законності у кримінальному судочинстві.

Висновки. Таким чином, засада законності є однією із найбільш важливих не лише у галузі кримінально-процесуального права, а й у будь-яких інших галузях права. Фактично вона є фундаментом для виконання правом своїх найголовніших регулятивної й охоронної функцій. Маючи такий наскрізний характер, законність стає надгалузевим правовим явищем. Принцип законності отримує своє важливе значення у правовій системі України та, зокрема, у вітчизняному кримінальному процесі цілком закономірно – на підставах, що визначають закон як головне джерело правових норм, вимагають нормативного закріплення відповідних принципів.

Нормативний зміст принципу законності у кримінальному провадженні визначений статтею 9 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якою під час кримінального провадження суд, державні органи та службові особи зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. При цьому єдиним кодифікованим актом вітчизняного кримінально-процесуального законодавства визначено, що закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу і під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який йому суперечить, а у разі, якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Водночас підкреслено, що кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Цим засадою законності визначено ієрархію джерел права, що підлягають застосуванню у кримінальному процесі, визначено порядок вирішення потенційних законодавчих колізій у сфері кримінального процесу.

Від дотримання законності у кримінальному провадженні залежить як гарантування дотримання публічного інтересу суспільства, так і збереження основних прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших учасників кримінального процесу. При цьому законність кримінального провадження є одним із тих інструментів, що допомагають утвердити загальнолюдську цінність права взагалі та об'єднує усіх осіб довкола ідей поваги і дотримання прав людини та основоположних свобод.

Список використаних джерел:

1. Альбрехт П.-А. Забута свобода: Принципи кримінального права в європейській дискусії про безпеку : [монографія] / Петер-Алексіс Альбрехт ; пер. з нім. та передмова Г.Г. Мошака. – Одеса : Астропринт, 2006. – 160 с.
2. Беспалько І.Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації : [монографія] / І.Л. Беспалько. – Харків : ФІНН, 2011. – 216 с.
3. Вапнярчук В.В. Кримінальний процес України (у схемах і таблицях) : [навч. посіб.] / В.В. Вапнярчук. – 3-є вид., перероб. і доп. – Харків : ФОП Н.М. Вапнярчук, 2007. – 228 с.
4. Гребенюк Н.В. Функції податково-правового примусу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Н.В. Гребенюк. – Ірпінь, 2016. – 199 с.
5. Дроздов О.М. Конституційні засади правового положення особи в кримінальному судочинстві (порівняльно-правовий аспект). Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України / О.М. Дроздов // Тези допов. та наук. повідом. учасн. Всеукр. наук.-практ. конфер. (29–30 черв. 2006 р., м. Харків). – Харків, 2006. – С. 285–286.
6. Колодій А.М. Теорія держави і права / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков та ін. – К. : Юрінформ, 1995. – 189 с.
7. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

8. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Харків : Право, 2013. – 824 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України № 1001-05 від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
11. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
12. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96.
13. Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 09.07.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – С. 59.
14. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – Т. 1. – М. : Наука, 1968. – 470 с.
15. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Брайан Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : ВД «Кисво-Могилян. акад.», 2007. – 208 с.
16. Туманянц А.Р. Принципи кримінального процесу і кримінально-процесуальна діяльність захисника / А.Р. Туманянц // Проблеми законності. – 2003. – Вип. 58. – С. 112–118.
17. Уголовный процесс : [учеб. для студ. юрид. вузов и фак-в] / под ред. К.Ф. Гуценко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Зерцало, 1997. – 575 с.
18. Янович Ю.П. Уголовный процесс Украины : [пособ. по подгот. к гос. (выпускн.) экзамену] / Ю.П. Янович. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1998. – 256 с.
19. Hertz A. Die Geschichte des Legalitätsprinzips / Adolf Hertz. – Borna, Leipzig : Verlag Robert Noske, 1935. – 93 p.

УДК 343.14+343.135

РОГАТИНСЬКА Н.З., ДРИЖАК Н.І.

ОХОРОНА НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті проаналізовано питання, що стосуються охорони нотаріальної таємниці у кримінальному провадженні. Визначено напрями діяльності нотаріальної таємниці у кримінальному судочинстві. Досліджено особливості охорони нотаріальної таємниці.

Ключові слова: *нотаріус, нотаріальна таємниця, кримінальне провадження.*

В статье проанализированы вопросы, которые касаются охраны нотариальной тайны в уголовном производстве. Определены направления деятельности нотариальной тайны в уголовном судопроизводстве. Также исследованы особенности охраны нотариальной тайны.

Ключевые слова: *нотариус, нотариальная тайна, уголовное производство.*

The article analyzes the issues related to the protection of the notarial secrecy in criminal proceedings. The directions of notarial secrets in criminal proceedings are identified. And the features of the protection of the notary secret are investigated.

Key words: *notary, notary secret, criminal proceedings.*

© РОГАТИНСЬКА Н.З. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету (Тернопільський національний економічний університет)

© ДРИЖАК Н.І. – студентка III курсу юридичного факультету (Тернопільський національний економічний університет)

Вступ. Специфіка діяльності нотаріуса є такою, що йому доводиться мати справу з таємницею особистого життя громадян або комерційною чи банківською таємницею у діяльності підприємств, установ, організацій. Складність полягає у тому, що на сьогодні в законодавстві чітко не визначено регламентацію діяльності нотаріусів щодо надання органам досудового розслідування, прокуророві або суду відомостей, які є нотаріальною таємницею, а також правил проведення слідчих дій та оперативних-розшукових заходів стосовно нотаріусів. Крім того, існують і проблемні питання щодо визначення нотаріальної таємниці.

У своїй роботі нотаріус має утримуватися від вчинення дій, що можуть бути використані для завдання шкоди професійній діяльності нотаріуса або підриву довіри і престижу професії у суспільстві. На нотаріуса покладається не тільки юридична відповідальність перед державою за виконання покладених на нього публічних повноважень, а й моральна відповідальність перед суспільством за свої дії та поведінку. У присязі нотаріуса, яку проголошують особи, яким уперше надається право займатися нотаріальною діяльністю, зазначено, що особа присягається виконувати обов'язки нотаріуса чесно й сумлінно, згідно із законом і совістю, поважати права та законні інтереси громадян і організацій, зберігати професійну таємницю, скрізь і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз охорони нотаріальної таємниці у кримінальному судочинстві.

Стан дослідження. Вченими в різний час досліджувалися питання нотаріату та нотаріального процесу, зокрема проблеми дотримання нотаріальної таємниці. Це праці таких дослідників, як М. Авдюков, С. Пасічник, Л. Радзієвська, С. Фурса, В. Аргунов, Ф. Рико, Ж. Рицфоль, Г. Черемних, І. Черемних та ін.

Результати дослідження. Нотаріальна таємниця має надзвичайно вагоме значення під час здійснення нотаріального провадження, адже вона підкріплює довіру громадян до нотаріату і є одним із важливих правил діяльності самого нотаріуса, що забезпечує його авторитет.

Нотаріальна таємниця – це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, зокрема й про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права й обов'язки тощо (ст. 8 Закону про нотаріат) [1].

Нотаріальну таємницю потрібно розглядати у двох аспектах. З одного боку, це таємниця особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії (мотив звернення та сам факт звернення особи до нотаріуса, надані для дослідження документи, досягнутий після звернення до нотаріуса результат, відомості про особисте життя особи тощо). З іншого – це таємниця нотаріуса як фахівця (відомості про надані поради, консультації тощо). Важливими є обидві характеристики поняття таємниці вчинення нотаріальних дій, обидві повинні бути законодавчо закріплені.

Вимога додержання таємниці нотаріальних дій полягає у тому, що нотаріальні дії належить виконувати виключно у присутності зацікавленої особи (або осіб), лише у разі необхідності – у присутності тих, хто їм допомагає (представників, перекладачів, громадян, які підписують документи за хворих або неписьменних, та ін.). Ніхто із сторонніх осіб не повинен спостерігати за ходом нотаріальної процедури. Цю вимогу нотаріус зобов'язаний виконувати незалежно від того, здійснює він нотаріальну дію у приміщенні контори чи за її межами. Відповідно, учасники нотаріального процесу мають право наполягати на створенні умов, які виключатимуть розголошення відомостей, котрі вони збираються тримати в секреті [5, с. 136–138].

Довідки і документи про вчинення нотаріальної дії видаються лише громадянам та юридичним особам, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії.

Обов'язок збереження цієї таємниці покладено не лише на нотаріуса, а й на його помічника. А от обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширено на ще більше коло осіб, а саме на:

- осіб, яким про вчиненні нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи;
- осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій у якості свідків;
- інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці.

Таким чином, усі учасники нотаріального процесу зобов'язані дотримуватися нотаріальної таємниці. Оскільки встановити перелік усіх відомостей, які можуть бути одержані нотаріусом у процесі виконання своїх професійних обов'язків, неможливо, вважаємо, що це є будь-які відомості, що стали відомі нотаріусу у зв'язку з реалізацією функцій та завдань, покладених на нього Законом України «Про нотаріат».

Захисний режим нотаріальної таємниці полягає у тому, що не лише нотаріуси і їхні помічники не просто мають право, а й зобов'язані відмовитися від виконання правомірних вимог інших суб'єктів правовідносин, а також й інші особи, які з огляду на певні обставини отримали доступ до відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, також стають її носієм і зобов'язані охороняти її.

Нотаріус зобов'язаний зберігати нотаріальну таємницю, навіть якщо його діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням із документами і нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, не вчинялась [5, с. 136–138].

Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, на осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій у якості свідків, та на інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці.

Довідки про вчинені нотаріальні дії та копії документів, що зберігаються у нотаріуса, видаються нотаріусом виключно фізичним та юридичним особам, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії. У разі смерті особи чи визнання її померлою такі довідки видаються спадкоємцям померлого. У разі визнання особи безвісно відсутньою опікун, призначений для охорони майна безвісно відсутнього, має право отримувати довідки про вчинені нотаріальні дії, якщо це необхідно для збереження майна, над яким встановлена опіка.

Нотаріус не має права давати свідчення в якості свідка щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії.

На вимогу Міністерства юстиції України з метою регулювання організації нотаріальної діяльності нотаріуси видають підписані ними копії документів та витяги з них, а також пояснення нотаріусів у строк, встановлений його органами [2, с. 108–112].

Слід зазначити, що існують певні обмеження режиму нотаріальної таємниці, які позбавляють її абсолютного характеру. Наприклад, ст. 8 Закону зобов'язує нотаріуса протягом 10 робочих днів надати довідку про вчинені нотаріальні дії на письмову вимогу суду, прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування у зв'язку з кримінальним провадженням, цивільними, господарськими, адміністративними справами, справами про адміністративні правопорушення, що перебувають у провадженні цих органів. Однак нотаріус зобов'язаний задовольнити таку письмову вимогу за умови, якщо вона обґрунтована. Тобто законодавець надав нотаріусу право оцінювати, обґрунтованою є вимога вказаних органів чи ні. Зрозуміло, що, реалізувавши це право, тобто оцінивши обґрунтованість вимоги, нотаріус має й інше право, похідне від вищезазначеного – право відмовити у наданні відповідної довідки про вчинені нотаріальні дії та інших документів, якщо вважатиме, що письмова вимога є необґрунтованою. Вважати категоричним і безумовним обов'язок нотаріуса видати довідку на вимогу вказаних органів можна, лише проігнорувавши наявність у цій нормі права слова «обґрунтована». Крім того, у письмовій вимозі суду, прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування повинен бути обов'язково зазначений номер справи. Вимога має бути засвідчена гербовою печаткою відповідного органу. Отже, якщо у письмовій вимозі не зазначено номер справи і вона не містить гербової печатки суду, прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, то такий лист не є вимогою, реагувати на нього нотаріус не зобов'язаний [6, с. 84–87].

Аналогічний обов'язок нотаріуса встановлено ч. 7 ст. 8 Закону стосовно письмових вимог органів доходів і зборів. Їм нотаріус зобов'язаний надавати довідки про суму нотаріально посвідчених договорів, які необхідні виключно для встановлення додержання законодавства з питань оподаткування. Щодо письмових вимог органів доходів і зборів законодавець також встановлює обов'язковість їх обґрунтованості та наголошує на тому, що вимога має стосуватися виключно встановлення додержання законодавства з питань оподаткування. Отже, нотаріусу надано право оцінювати, по-перше, чи є така вимога обґрунтованою, а по-друге – чи обґрунтована вона саме додержанням законодавства з питань оподаткування. Крім того, на письмовий запит цих же органів нотаріус зобов'язаний надавати інформацію про вступ фізичної особи у права спадкоємця з обов'язковим зазначенням повних даних про таку особу та даних про майно, отримане за правом спадкування. Оцінивши позитивно зазначені письмові вимоги, нотаріус зобов'язаний надати органу доходів і зборів довідку лише про суму нотаріально посвідчених договорів або про вступ фізичної особи у права спадкоємця. Оцінивши ж негативно, тобто

вважаючи, що вимога не обґрунтована або що вона не стосується додержання законодавства з питань оподаткування чи вступу у права спадкоємця, нотаріус зобов'язаний відмовити органу доходів і зборів [3, с. 246].

Із викладеного вище можна зробити простий і логічний висновок: якщо нотаріус видав довідку про вчинені нотаріальні дії на необґрунтовану вимогу суду, прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування або на необґрунтовану вимогу органів доходів і зборів, або на вимогу цих органів, якщо вона не стосується додержання законодавства з питань оподаткування, то він вчинив правопорушення. Отже, право оцінювати обґрунтованість вимог зазначених органів є не лише правом нотаріуса, а і його обов'язком, оскільки у разі його невиконання нотаріусом йому може бути пред'явлена вимога про відшкодування шкоди, завданої такими його діями. Тобто надання зазначених довідок на необґрунтовані письмові вимоги цілком може завдати шкоди сторонам нотаріально посвідчених правочинів, які, у свою чергу, вправі будуть вимагати її відшкодування. І називатиметься ця неправомірна дія нотаріуса так: неправомірне розкриття нотаріальної таємниці [4, с. 328].

До винятків можна було б віднести ще й обов'язок нотаріуса надавати довідки про вчинені нотаріальні дії та копії документів, що зберігаються у нотаріуса, виключно фізичним та юридичним особам, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії; спадкоємцям померлого у разі смерті особи чи визнання її померлою. Те саме стосується витягу зі Спадкового реєстру про наявність складеного заповіту: його нотаріус зобов'язаний видавати тільки заповідачу, а після смерті заповідача – будь-якій особі, яка пред'явила свідоцтво про смерть або інший документ, що підтверджує факт смерті заповідача (одного із заповідачів). Крім того, у разі визнання особи безвісно відсутньою опікун, призначений для охорони майна безвісно відсутнього, має право отримувати довідки про вчинені нотаріальні дії, якщо це необхідно для збереження майна, над яким встановлена опіка. Проте надання таких довідок важко назвати розкриттям нотаріальної таємниці, оскільки довідка надається саме тим особам, кого вона безпосередньо стосується, а отже, нотаріальна таємниця фактично не розкривається [1].

Для виконання обов'язку з охорони нотаріальної таємниці нотаріусом йому надаються відповідні гарантії. Так, відповідно до ст. 81 Закону будь-яке втручання у діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків (а охорона нотаріальної таємниці є обов'язком, а не правом нотаріуса) або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, зокрема вимагання від нього, його помічника, інших працівників, які перебувають у трудових відносинах із нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства.

Крім того, зазначеною нормою ст. 81 Закону заборонено вилучення (виїмку) реєстрів нотаріальних дій та документів, що передані нотаріусу на зберігання у порядку, передбаченому цим Законом, а також печатки нотаріуса. Вилучати їх має право лише суд і лише для того, щоб оглянути, і лише за своєю мотивованою постановою. Після огляду суд зобов'язаний негайно повернути ці документи нотаріусу.

До зазначених гарантій належить і загальне правило, закріплене у ч. 9 ст. 8 Закону, за яким нотаріус не має права давати свідчення в якості свідка щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії. Тобто йдеться не про право нотаріуса не давати свідчення, а про його відсутність, тобто про обов'язок не давати свідчення в якості свідка.

Відповідальність нотаріуса – це форма впливу держави на допущені порушення правових норм, на посягання на соціальні інтереси суспільства, права особи. Нотаріус відповідає за правомірність своїх дій не тільки перед особами, що звернулись за нотаріальною допомогою, а й перед суспільством загалом.

Розголошення нотаріальної таємниці – це діяння (дія або бездіяльність) особи, в результаті якого інформація, що становить нотаріальну таємницю і яка їй довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків, була сприйнята сторонніми особами (тобто тими, хто не допущений до розголошеної інформації).

У разі порушення нотаріусом вимог щодо збереження нотаріальної таємниці (порушення нотаріусом вимог, передбачених ст.ст. 3, 8 і 9 Закону про нотаріат) свідоцтво про зайняття нотаріальною діяльністю може анулювати Міністерство юстиції України (ст. 12 Закону про нотаріат).

Статтею 27 Закону передбачено, що нотаріус не несе відповідальності у разі, якщо особа, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії:

– подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного із вчиненням нотаріальної дії;

– подала недійсні та/або підроблені документи;

– не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулася особа [1].

Тобто для притягнення нотаріуса до кримінальної відповідальності необхідно встановити низку обставин: 1) протиправність поведінки нотаріуса; 2) характер психічного ставлення нотаріуса до діяння та його наслідків; 3) характер наслідків; 4) причинний зв'язок між діями нотаріуса і завданою шкодою. Важливою умовою є суб'єктивне ставлення нотаріуса до вчиненого протиправного діяння, тобто його вина.

Нотаріус не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо він діяв у межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Для встановлення матеріальної відповідальності нотаріуса слід звернути увагу на те, що ст. 27 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується у повному розмірі.

Проблема юридичної відповідальності нотаріуса за сучасного реформування нотаріату в Україні потребує законодавчого регулювання. Законодавча невизначеність інституту відповідальності нотаріуса свідчить про відсутність гарантій нотаріальної діяльності, що є причиною порушень прав нотаріуса, а також громадян та юридичних осіб, які звернулись за вчиненням нотаріальних дій [5, с. 136–138].

Висновки. Таким чином, нотаріус повинен бути дуже уважним, оцінюючи правомірність вимог суду щодо надання свідчень у суді, тих чи інших документів та інформації. Адже, з одного боку, він ризикує понести цивільно-правову відповідальність перед особами, чію таємницю, що охоплюється поняттям «нотаріальна таємниця», він неправомірно розкрив. З іншого ж боку, нотаріус може зазнати кримінальної відповідальності, відмовившись надати суду показання щодо інформації, яку він помилково вважав нотаріальною таємницею. Отже, правильна оцінка інформації як такої, що є нотаріальною таємницею, може забезпечити нотаріуса від негативних для нього наслідків.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
2. Желіховська Ю.В. Поняття та гарантії таємниці вчинення нотаріальних дій / Ю.В. Желіховська // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 108–112.
3. Фурса С.Я. Нотаріат в Україні. Кн. 1. Організація нотаріату з практикумом / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Є.Є. Фурса, О.М. Нікітчук. – К. : Алерта, 2015. – 484 с.
4. Теорія нотаріального процесу : [навч.-практ. посіб.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, М.В. Бондарева та ін. – К. : Алерта, 2012. – 928 с.
5. Денисяк Н.М. Нотаріальна таємниця як одна з важливих складових діяльності нотаріуса / Н.М. Денисяк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 7. – С. 136–138.
6. Єфімова О.М. Нотаріальна таємниця: між кримінальною та цивільно-правовою відповідальністю / О.М. Єфімова // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2014. – № 1. – С. 84–87.

УДК 343.14+343.135

РОГАТИНСЬКА Н.З., КВІТ Л.А.

**ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ
ЯК ЗАХІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ**

У статті проаналізовано захід забезпечення кримінального провадження відсторонення від посади, яке посідає особливе місце серед інших заходів кримінального процесуального примусу. Розглянуто спеціальні умови під час застосування заходу відсторонення від посади. Визначено мету процесуального заходу відсторонення від посади.

Ключові слова: відсторонення від посади, заходи процесуального примусу, кримінальне провадження.

В статье проанализированы меры обеспечения уголовного производства отстранения от должности, которое занимает особое место среди других мер уголовного процессуального принуждения. Рассмотрены специальные условия при применении мероприятия отстранения от должности. Определена цель процессуального пресечения отстранения от должности.

Ключевые слова: отстранение от должности, меры процессуального принуждения, уголовное производство.

The article analyzes the event of criminal proceedings to ensure removal from office, which occupies a special place among other measures of criminal procedure compulsion. We consider the special conditions in the application event removal from office. Defined objective procedural measure removal from office.

Key words: compulsory retirement, measures of procedural coercion, criminal proceedings.

Вступ. Важливу роль у забезпеченні належного досудового розслідування та судового провадження відіграють заходи забезпечення кримінального провадження. Без них не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, оскільки саме так забезпечується належний, передбачений законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в підсумку – захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального судочинства.

Сьогодні особливе місце в системі процесуального примусу посідає відсторонення від посади – захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у тимчасовому вимушеному недопущенні особи, яка перебуває у певних службових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами чи організаціями, до виконання своїх функціональних обов'язків з підстав і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством.

Зважаючи на визначення КПК України (2012 р.) нових умов застосування відсторонення від посади щодо обрання вказаного заходу, підстав продовження та припинення, комплексне дослідження вказаного питання в умовах удосконалення кримінального процесуального законодавства України набуває особливої актуальності.

Питання, пов'язані із застосуванням такого заходу забезпечення кримінального провадження, як відсторонення від посади, досліджувалися Р.І. Благуютою, Ю.М. Грошевим, Ю.М. Дьомінім, В.С. Зеленським, О.Ю. Татаровим, Л.Д. Удаловою, але вказані дослідження здебільшого ґрунтувалися на законодавстві, яке діяло до вступу в дію нового КПК України.

© РОГАТИНСЬКА Н.З. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу (Тернопільський національний економічний університет)

© КВІТ Л.А. – студентка III курсу юридичного факультету (Тернопільський національний економічний університет)

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз відсторонення від посади як захід кримінального процесуального примусу.

Результати дослідження. Відсторонення від посади – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у тимчасовому недопущенні підозрюваного, обвинуваченого до виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків протягом певного строку, який, як правило, здійснюється за рішенням слідчого судді, суду з метою припинення кримінального правопорушення, припинення протиправної поведінки, запобігання протиправній поведінці особи, яка перебуваючи на посаді, зможе знищити чи підробити речі або документи, що мають значення для досудового розслідування, незаконними способами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим способом.

Згідно з КПК України відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину (або незалежно від тяжкості – вчинений службовою особою правоохоронного органу: прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, військової служби правопорядку у Збройних силах України, Національного антикорупційного бюро України, органів охорони державного кордону, органів доходів і зборів, органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, органів державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони та інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції), а також визнання особи підозрюваною або обвинуваченою (ст. 154 КПК) [1].

Відсторонення від посади підозрюваного (обвинуваченого) як запобіжний захід, посідає особливе місце серед інших заходів кримінально-процесуального примусу. Це пов'язано з тим, що цей захід обмежує для людини конституційне право кожного на працю (ч. 1 ст. 43 Конституції України) і право громадян на доступ до державної служби (ч. 2 ст. 38 Конституції) [9].

Відсторонення підозрюваного (обвинуваченого) від посади визнається допустимим у тих випадках, коли є підстави вважати, що, залишаючись на посаді, підозрюваний (обвинувачений) буде протидіяти встановленню істини і нормальному ходу розслідування (приховувати або знищувати документи, перешкоджати виклику і явці підлеглих до органу розслідування) або навіть може продовжити злочинні дії.

У більш вузькому значенні відсторонення від посади можна розуміти як захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у тимчасовому, вимушеному недопущенні посадової особи до виконання своїх функціональних обов'язків та застосовується щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину.

Відсторонення підозрюваного від посади необхідно відрізнити також від відсторонення від роботи відповідно до вимог КЗпП. Відсторонення працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом допускається у разі появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони (ст. 46 КЗпП). Рішення про відсторонення у таких випадках приймається керівником органу, який видає відповідний наказ (розпорядження). Крім того, потрібно відрізнити відсторонення від посади під час кримінального провадження від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що є видом покарання і застосовується за вироком суду до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину.

У законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «відсторонення від роботи», що на практиці призводить до помилок у застосуванні цього положення законодавства.

Під відстороненням працівника від роботи слід розуміти один із випадків, передбачених законодавством, припинення трудових правовідносин, яке полягає у тимчасовому звільненні працівника від обов'язку виконувати роботу за укладеним трудовим договором і тимчасове увільнення роботодавця від обов'язку забезпечувати працівника роботою або створювати умови для її виконання [3, с. 59–60].

Тимчасове увільнення працівника від виконання його трудових обов'язків у порядку відсторонення від роботи на умовах та підставах, встановлених законодавством, за суттю не є дисциплінарним стягненням, а є особливим запобіжним заходом, який застосовується у виняткових випадках і має за мету відвернення та/або попередження негативних наслідків. Призупинення трудових відносин у такому разі не тягне за собою обов'язкове їх припинення. При цьому на період усунення від роботи за працівником зберігається його робоче місце [4, с. 163–164].

Відповідно до вимог КПК України відсторонення від посади здійснюється виключно щодо особи, яка:

– підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину, незалежно від тяжкості злочину – щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу (відповідно, відсторонення від посади не може застосовуватися до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину невеликої тяжкості, за винятком службових осіб правоохоронних органів, чи у вчиненні кримінального проступку);

– є службовою особою правоохоронного органу – незалежно від тяжкості злочину (з формулювання «незалежно від тяжкості злочину» можна зробити висновок, що на кримінальні проступки це положення закону не поширюється, а отже, вчинення службовою особою правоохоронного органу кримінального проступку не може бути підставою для відсторонення її від посади) [8].

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України вказано, що відсторонення від посади здійснюється на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження на строк не більше двох місяців [1].

Рішення про відсторонення від посади здійснюється на підставі рішення:

– слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження. Слідчий суддя під час досудового розслідування, а суд (незалежно від його складу) під час судового провадження приймає судові рішення лише у формі ухвали;

– Президента України щодо осіб, які ним призначаються (перелік осіб, які призначаються на посаду Президентом України, визначається ст. 106 Конституції України, Законами України «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеві державні адміністрації»);

– Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо суддів (лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 р.) [2, с. 341–342].

Відсторонення від посади пов'язане із застосуванням примусових заходів, спрямованих на забезпечення кримінального провадження, які певною мірою обмежують гарантовані Конституцією України права особи. Як наслідок, рішення про його застосування під час досудового розслідування приймає лише слідчий суддя (суд під час судового провадження).

Відсторонення від посади переслідує не тільки мету попередити спроби підозрюваного, обвинуваченого перешкоджати встановленню істини у кримінальному провадженні, а й забезпечити виконання обвинувального вироку. Такий захід процесуального примусу забезпечує виконання майбутнього покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України).

Копія клопотання про відсторонення від посади, а також матеріали, що обґрунтовують його, слідчий, прокурор перед зверненням до слідчого судді або суду мають надати підозрюваному, обвинуваченому, який, ознайомившись із ними, має можливість під час розгляду клопотання подавати слідчому судді (суду) докази щодо обставин, викладених слідчим, прокурором, а також надавати докази та відстоювати позицію по суті клопотання про відсторонення від посади.

Невиконання слідчим або прокурором цієї вимоги позбавить підозрюваного, обвинуваченого вказаної можливості та призведе до порушення визначених кримінальним процесуальним законодавством загальних засад кримінального провадження. Зокрема, змагальності сторін, їхнього рівного права і свободи в обранні та наданні до суду своїх доказів, в доведенні перед судом їх переконливості.

Порушення вимог порядку звернення із клопотанням, змісту, структури, відсутність передбачених додатків є підставами для повернення його слідчим суддею [5, с. 297–298].

Спеціальними умовами відсторонення від посади є наявність процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, перебування особи на посаді та обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. Відсторонення від посади можна визначити як тимчасове, вимушене недопущення особи, яка перебуває у певних службових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами чи організаціями, до виконання своїх функціональних обов'язків з підстав і в порядку, передбачених КПК України.

Згідно зі ст. 43 Конституції України кожен громадянин має право заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами цього права, гарантує рівні можливості у виборі професії та

роду діяльності, а також гарантує громадянам захист від незаконного звільнення. У зв'язку з цим будь-які обмеження щодо реалізації вказаного права, зокрема відсторонення особи від посади під час кримінального провадження, повинні мати обмежений, тимчасовий характер, здійснюватись виключно з підстав та в порядку, передбачених кримінально-процесуальним законодавством.

Відсторонення особи від посади, що має тимчасовий характер, необхідно відрізнити від звільнення з роботи. Питання щодо звільнення з роботи вирішується відповідно до вимог трудового законодавства керівництвом підприємства, установи чи організації.

Відсторонення від посади під час кримінального провадження слід також відрізнити від позбавлення права обіймати певні посади або здійснювати певну діяльність, що є видом покарання і застосовується за вироком суду до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину.

Відсторонення від посади застосовується щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

До службових осіб правоохоронних органів відсторонення від посади застосовується незалежно від тяжкості злочину [8].

Питання про відсторонення осіб, що призначаються на посаду Президентом України, вирішується самим Президентом за поданням Генерального прокурора.

Із клопотанням про відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади прокурор до слідчого судді може звертатись самостійно, а слідчий має його погодити з прокурором.

Таке погодження є формою реалізації функції прокурорського нагляду за дотриманням закону під час проведення досудового розслідування та обмеженням у зв'язку із цим конституційних прав особи. Воно означає, що прокурор дійшов висновку про наявність достатніх фактичних і правових підстав для відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади. Якщо до суду надійшло клопотання, яке не погоджено з прокурором або з якого не зрозуміло, який саме прокурор дав згоду на нього, слідчий суддя залишає його без розгляду, оскільки такий документ не має юридичної сили.

Прокурор під час складання клопотання про відсторонення особи від посади (або погоджуючи таке клопотання слідчого) насамперед повинен установити наявність у матеріалах кримінального провадження підстав підозрювати особу в учиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину та, відповідно, наявність письмового повідомлення особі про підозру в учиненні злочину, правову кваліфікацію дій особи, посаду, яку обіймає особа. Прокурор має також пересвідчитись, чи не є ця особа службовою особою правоохоронного органу. У клопотанні може бути наведено перелік документів, що посвідчують обіймання особою посади [6, с. 201–202].

Особливу увагу необхідно звернути на наявність визначених законом достатніх підстав для відсторонення особи від посади, тобто застосування до особи саме такого заходу забезпечення кримінального провадження. Необхідність відсторонення особи від посади може бути зумовлена тим, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на посаді, використав своє службове становище для сприяння вчиненню кримінального правопорушення. Інформація про це має відобразитись у тексті клопотання прокурора, слідчого. Клопотання про відсторонення від посади подається до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування. Клопотання та додані до нього матеріали підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду, яка здійснюється працівниками апарату відповідного суду в день їх надходження.

Отже, метою застосування зазначеного заходу є забезпечення належного порядку кримінального провадження, відшкодування спричиненої злочинном шкоди, а також перешкодження продовженню злочинної діяльності, яка пов'язана з трудовою діяльністю. Можна також вважати, що відсторонення від посади переслідує й іншу мету – забезпечення виконання обвинувального вироку, тобто майбутнього покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, передбаченого у ст. 55 КК України.

Висновки. Таким чином, відсторонення від посади в кримінальному судочинстві України можна визначити як захід кримінально-процесуального примусу, що застосовується у передбаченому законом порядку стосовно підозрюваного (обвинуваченого) з метою забезпечення належного порядку кримінального провадження, відшкодування спричиненої злочином шкоди, а також перешкодження продовженню злочинної діяльності, яка пов'язана безпосередньо з трудовою діяльністю і полягає у тимчасовому недопущенні особи, яка перебуває у певних службових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами чи організаціями, до виконання своїх функціональних обов'язків, заборони виконувати роботу, яку вона виконувала, або займатися діяльністю, якою вона займалася.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-процесуальний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Т. 1. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
3. Кримінальний процес : [підруч.] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
4. Назаров В.В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / В.В. Назаров. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2013. – 488 с.
5. Кримінальний процес : [підруч.] / [Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.П. Письменний та ін.] ; за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : Цент учб. літ-ри, 2013. – 544 с.
6. Кримінальний процес : [підруч.] / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалова, Д.П. Письменного. – К. : Цент учб. літ-ри, 2013. – 544 с.
7. Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. Кожевніков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.
8. Садова Т.В. Деякі аспекти застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі та фінансовими умовами / Т.В. Садова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://piv.at.ua/vypusk1/visnyk_2011_1/Sadova.pdf.
9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96bp>.

УДК 343.14+343.135

РОГАТИНСЬКА Н.З., ФРИЦЬКА М.І.

**РОЛЬ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЙОГО УЧАСНИКІВ**

Статтю присвячено аналізу ролі принципів у механізмі забезпечення прав його учасників. Розглянуто критерії принципів кримінального провадження. Обґрунтовано доцільність дотримання принципів під час здійснення кримінального провадження.

Ключові слова: *принципи, кримінальне провадження, права учасників.*

Статья посвящена анализу роли принципов в механизме обеспечения прав его участников. Рассмотрены критерии принципов уголовного производства. Обоснована целесообразность соблюдения принципов при осуществлении уголовного производства.

Ключевые слова: *принципы, уголовное производство, права участников.*

The article analyzes the role of principles in the mechanism of the rights of its members. The criteria principles of criminal proceedings. Expediency the principles during the criminal proceedings.

Key words: *principles, criminal proceedings, rights of participants.*

© РОГАТИНСЬКА Н.З. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету (Тернопільський національний економічний університет)
© ФРИЦЬКА М.І. – студентка III курсу юридичного факультету (Тернопільський національний економічний університет)

Вступ. Значним здобутком держави на шляху демократичних перетворень стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України. Цей нормативно-правовий документ поставив перед фахівцями у галузі кримінального процесуального права цілу низку проблем – як теоретичних, так і практичних, які потребують докладного аналізу та теоретичного вивчення.

Сьогодні ще недостатньо дослідженими в галузі кримінального процесуального права залишаються питання визначення ролі принципів кримінального провадження у механізмі забезпечення прав його учасників, особливостей застосування кожного принципу окремо, а також системи принципів загалом.

Проблеми дослідження основних засад знайшли своє відображення у низці праць провідних процесуалістів, зокрема М. Бажанова, А. Бойка, В. Галагана, В. Гончаренка, В. Малярєнка та ін. Водночас у деяких працях не достатньо досліджені роль та особливості принципів кримінального провадження у механізмі забезпечення прав його учасників.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі принципів у механізмі забезпечення прав його учасників, а також виявлення неточностей та прогалин у новому Кримінальному процесуальному кодексі.

Результати дослідження. Принципи є відображенням правових ідей, теорій, підходів до праворозуміння, формування правової культури. Саме тому їм приділяється значна увага – як під час дослідницької, так і під час законодавчої роботи. Всі положення кримінально-процесуального законодавства мають ґрунтуватись, підпорядковуватись і відповідати принципам [4, с. 32–34].

Принципи кримінального процесу – це закріплені в законі основоположні ідеї, засади, найбільш загальні положення, що визначають сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їхньої діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя; засади, від яких не відступають, а їх порушення тягне за собою скасування вироку та інших прийнятих за таких умов рішень у справі [10, с. 18].

Загальновідомо, що кримінальне процесуальне законодавство має розроблятися відповідно до конституційних засад судочинства, які зумовлюють регулювання кримінальних процесуальних відносин таким чином, щоб здійснення прав і законних інтересів не ставилося в залежність від діяльності органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду. Для цього правова держава на сучасному етапі розвитку повинна мати відповідну систему регуляторів, процедур і процесуальних інститутів, що гарантують захист суб'єктивних прав особи. Одним із таких регуляторів є засади (принципи) кримінального провадження, хоча в науці кримінального процесу досі не вироблено єдиного загальноприйнятого визначення цього поняття.

Кримінальний процесуальний кодекс України вперше закріпив в окремій главі засади кримінального провадження. Така позиція законодавця показує, наскільки велике значення він надає головним положенням кримінального процесу. У юридичній літературі немає однозначної дефініції поняття «принципи». Як слушно зауважує О. Кучинська, його визначення залежить від контексту застосування та позиції того чи іншого автора [8, с. 37–38].

Найбільш обґрунтованою є позиція М. Михеєнка, який в основу визначення поклав таку сукупність властивостей:

1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову загалом, форму і зміст його стадій та інститутів;

2) виражають панівні у цій державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах;

3) повинні бути закріплені в нормах права;

4) мають повністю діяти у всіх або кількох стадіях процесу й обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду;

5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне його скасування.

Виходячи з цих критеріїв, М. Михеєнко визначає засади (принципи) кримінального процесу як закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [9, с. 35].

Значний внесок у дослідження цієї проблематики здійснила монографічна робота О. Кучинської «Принципи кримінального провадження у механізмі забезпечення прав його

учасників», яка стала результатом тривалого комплексного дослідження механізму принципів кримінального провадження у забезпеченні захисту всіх його учасників.

Також у праці О. Кучинською представлено принципово нове для кримінально-процесуального права визначення системи принципів кримінального провадження, під якою, на її погляд, слід розуміти «інтегровану, структурно упорядковану сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених принципів, кожен з яких характеризується змістовною визначеністю, відносною самостійністю та автономністю функціонування, а також можливості взаємодії один з одним усередині системи та з іншими правовими явищами поза системою з метою забезпечення найбільш оптимального досягнення завдань судочинства» [8, с. 103].

У системі процесуального права принципи посідають домінуюче місце, маючи високу міру узагальненості, конкретизуючись в інших правилах, об'єднують норми права в органічне ціле і синхронізують усю систему процесуальних норм, надаючи глибокої єдності регулятивним механізмам кримінально-процесуального права, визначають особливості концептуальної моделі правосуддя, його доктринальні якості, стають першоджерелами для інших норм та інститутів, які виводяться з них і підпорядковуються нормам-принципам, визначають перспективи розвитку процесуального права [3, с. 77].

Значення принципів кримінального процесу полягає у тому, що вони:

- є першоджерелом і становлять основу окремих інститутів кримінально-процесуального права;
- є суттєвими гарантіями правосуддя, забезпечення прав і свобод людини, законних інтересів фізичних і юридичних осіб;
- синхронізують усю систему процесуальних норм і забезпечують узгодженість кримінально-процесуальних інститутів, єдність процесуальної форми;
- дають юридичну базу для тлумачення конкретних кримінально-процесуальних норм та розв'язання суперечливих питань, «сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права»;
- стають внутрішнім регулятором поведінки учасників судочинства;
- вносять упорядкованість у розв'язання питань, щодо яких є прогалини у праві, та у випадках застосування права за аналогією;
- служать основою і вихідним положенням для вдосконалення окремих кримінально-процесуальних інститутів і правових норм, розвитку процесуальної форми і процесуальних гарантій правосуддя;
- стають внутрішнім регулятором поведінки учасників судочинства;
- спрямовують розвиток кримінально-процесуального права в напрямі реалізації ідей правової держави та забезпечення верховенства права, зокрема у сфері правосуддя [5, с. 84].

Із прийняттям Конституції України створено правову основу для реалізації можливостей демократичного шляху розвитку суспільства, побудови правової держави. Саме в Основному Законі одержали свій прояв такі найважливіші ознаки правової держави, як пріоритет прав та інтересів особи над правами та інтересами держави, взаємна відповідальність держави й особи, пов'язаність держави правом, пріоритет права над законом, незалежний суд як гарант прав особи.

Так, ст. 3 Конституції проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави [1]. Правова держава, таким чином, є формою обмеження влади правами і свободами людини, що постають протиположністю до державної влади.

Однак пріоритет прав людини не знімає з неї відповідальності за належне використання своїх прав і свобод. Складається особливий правовий зв'язок і взаємна відповідальність держави та громадянина, яка не порушує свободи останнього, а лише прагне розумно поєднувати свободи всіх індивідів суспільства [4, с. 32–34].

На кожній стадії кримінального процесу всебічно з'ясовують, чи не було допущено порушення прав та інтересів особи на попередніх стадіях процесу. Її елементами стають визначені кримінально-процесуальним законом можливості щодо оскарження будь-якої незаконної або необгрунтованої дії слідчого, прокурора як у позасудовому, так і в судовому порядку. У цьому аспекті важливим є наголошення на наявності в національному кримінальному процесі системи контролю за законністю та обгрунтованістю судових рішень, що охоплює як можливість апеляційного та касаційного перегляду судових рішень тощо, так і систему судового контролю за законністю й обгрунтованістю окремих рішень суду, а також процесуальних дій органів

досудового слідства, прокурора і суду, що здійснюється у межах кримінального провадження (систему заходів забезпечення кримінального провадження, процесуальні санкції). У правовій державі існують обмеження прав особистості, що диктуються публічними інтересами.

Відомо, що заходи процесуального примусу можуть застосовуватись як для виявлення та збирання доказів, так і для запобігання ухиленню підозрюваного, обвинуваченого від слідства і суду, забезпечення його належної поведінки. Проте застосування таких заходів уможливиться лише на підставах та в порядку, визначеному законом. Використання системи заходів забезпечення кримінального провадження та процесуальних санкцій, без сумніву, сприяє охороні суб'єктивних прав та інтересів особи. Так, процесуальні строки встановлюються законом саме в інтересах швидшого забезпечення прав та обов'язків учасників кримінального провадження. Кримінальне провадження, регламентоване законом у всіх його суттєвих моментах, не можна віддати стосовно часу його здійснення на розсуд посадових та приватних осіб, які беруть у ньому участь, у результаті чого здійснення багатьох кримінально-процесуальних дій узалежнено від встановлених законом строків [7, с. 55–61].

Кримінально-процесуальні гарантії визначають як спеціальні правові засоби, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, так і виконання ними своїх обов'язків. Отже, для досягнення цілей і бездоганного вирішення завдань кримінального процесу необхідні ефективні заходи та засоби їх забезпечення. Роль таких методів покладається на певну систему гарантії, які спрямовані, з одного боку, на досягнення цілей та інтересів правосуддя, а з іншого – на охорону та захист прав і законних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Підсумовуючи, можна зробити висновок стосовно системного характеру сукупності процесуальних гарантії, який «підтверджується тим, що вони не лише пов'язані одна з одною, а й, крім того, доповнюють одна одну. Однак наявність цілої системи юридичних гарантії, навіть закріплених законодавчо, ще не є свідченням якісного забезпечення прав особи. Водночас функціонування цієї системи тісно пов'язане та багато у чому зумовлене організаційною роботою органів державної влади, а також є невіддільною від правосвідомості та правової культури громадянського суспільства і посадових осіб держави. Система процесуальних гарантії прав учасників кримінального провадження вказує слідчому, прокурору, адвокату та суду на те, які цінності, блага та інтереси особи перебувають під охороною суспільства, держави та закону; на той напрям, у якому зазначені посадові особи та органи зобов'язані здійснювати покладену на них правоохоронну функцію. Саме завдяки цьому і створюються найбільш сприятливі умови для реалізації прав, а також захисту інтересів учасників кримінального провадження» [8, с. 188].

До критеріїв визнання певного положення принципом кримінального процесу слід віднести таку сукупність властивостей:

- 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визнають його спрямованість, побудову загалом, форму і зміст його стадій та інститутів;
- 2) принципи виражають панівні в нашій державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення правосуддя у кримінальних справах;
- 3) принципи повинні бути закріплені в нормах права;
- 4) принципи мають діяти у всіх стадіях або кількох стадіях кримінального процесу й обов'язково в її центральній стадії – стадії судового розгляду;
- 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі та обов'язкове його скасування [6, с. 51–54].

Загалом значення принципів у кримінальному процесі полягає у тому, що вони: по-перше, відображають демократизм і гуманізм кримінального процесу, визнають структуру і систему; по-друге, служать основою для подальшого вдосконалення кримінально-процесуальних норм і кримінально-процесуальних інститутів; по-третє, є базою для тлумачення і застосування кримінально-процесуальних норм, їх дотримання є необхідною умовою для досягнення усіх завдань кримінального судочинства.

Висновки. Отже, прийняття нового КПК України стало черговим кроком на шляху становлення і забезпечення системи процесуальних гарантії прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. У ньому враховано загальновизнані міжнародні стандарти захисту прав людини й основоположних свобод, перевірені багатолітньою практикою процедури, які довели свою ефективність і спроможні забезпечити баланс публічних та приватних інтересів, адже кримінальне судочинство здійснюється в інтересах усього суспільства загалом і окремої

людини зокрема, забезпечує реалізацію їхніх законних інтересів, а також досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства [3, с. 77].

Відповідно до наведеного визначення кримінально-процесуальних гарантій та чинного КПК України 2012 року доцільне подальше розроблення видів кримінальних процесуальних гарантій, розкриття їх сутності та підвищення ефективності щодо досягнення мети і виконання завдань кримінального судочинства, що є предметом окремих наукових досліджень.

У своїй сукупності принципи кримінального процесу утворюють злагоджену систему єдиних за своєю спрямованістю на забезпечення правосуддя і несуперечливих один з одним основоположних начал визначального характеру, в якій кожен із принципів має свою теоретично-правову сутність і процесуально-генетичну цінність, постаючи першоджерелом окремих правових інститутів, органічно поєднаний з іншими засадами, а всі вони разом узяті визначають особливості процесуальної форми і становлять основу процесуальних гарантій істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [hnp://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96bp](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96bp).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [hnp://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17).
3. Біленко Б. Новели в процесуально-правовому статусі захисника згідно з новим КПК України / Б. Біленко // Юридичний журнал. – 2012. – № 9. – С. 77.
4. Бреус С. Принципи кримінального провадження крізь призму нового Кримінального процесуального кодексу України / С. Бреус // Юридичний журнал. – 2012. – № 9. – С. 32–34.
5. Кримінальний процес України : [підруч.] / В.М. Тертишник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 643 с.
6. Кримінальний процес : [підруч.] / за ред. Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
7. Сафроняк Р. Процесуальне становище суду як учасника кримінального процесу: за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Р. Сафроняк // Вісник прокуратури. – 2013. – № 1. – С. 55–61.
8. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : [монографія] / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
9. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : [підруч.] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
10. Коржанський М.Й. Словник кримінально-правових термінів / М.Й. Коржанський. – К., 2000. – 200 с.

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СУДОВОЇ БУХГАЛТЕРІЇ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено проблемним питанням, з якими зіштовхуються представники юридичної професії під час аналізу цілісної системи або окремих елементів фінансово-господарської діяльності певної організації на предмет її відповідності вимогам нормативно-правових актів. Проаналізовано та визначено основні загальні завдання у сфері судової бухгалтерії, які мають знати представники юридичної професії у своїй професійній діяльності. Зроблено висновок, що знання у сферах складання первинних бухгалтерських документів, бухгалтерських рахунків, бухгалтерського балансу і порядку проведення інвентаризації товарно-матеріальних цінностей в організації є важливими для засвоєння інформаційного матеріалу навчальної дисципліни для будь-якого майбутнього юриста.

Ключові слова: бухгалтерський облік, комплексна дисципліна, документ, інвентаризація, судова бухгалтерія, фальсифікація, юридична практика, юрист.

Статья посвящена проблемным вопросам, с которыми сталкиваются представители юридической профессии при анализе целостной системы или отдельных элементов финансово-хозяйственной деятельности определенной организации на предмет ее соответствия требованиям нормативно-правовых актов. Проанализированы и определены основные общие задачи в сфере судебной бухгалтерии, которые должны знать представители юридической профессии в своей профессиональной деятельности. Сделан вывод, что знания в сферах составления первичных бухгалтерских документов, бухгалтерских счетов, бухгалтерского баланса и порядка проведения инвентаризации товарно-материальных ценностей в организации важны для усвоения информационного материала учебной дисциплины для любого будущего юриста.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, комплексная дисциплина, документ, инвентаризация, судебная бухгалтерия, фальсификация, юридическая практика, юрист.

The article is devoted to problematic issues faced by representatives of the legal profession in analyzing an integrated system or separate elements of the financial and economic activities of a particular organization for compliance with the requirements of regulatory legal acts. The main general tasks in the field of forensic accounting, which representatives of the legal profession need to know during their professional activities, have been analyzed and determined. It is concluded that knowledge in the areas of drawing up primary accounting documents, accounting accounts and the balance sheet and the procedure for inventorying inventory items in an organization are important for assimilating the information material of the academic discipline for any future lawyer.

Key words: accounting, complex discipline, document, inventory, forensic accounting, fraud, legal practice, lawyer.

Вступ. Вивчення людиною будь-якої навчальної дисципліни має дві основні мети: по-перше, це засвоєння достатньої кількості відповідних знань і оволодіння навичками ефективного використання їх на практиці; по-друге, забезпечення розвитку інтелекту й інших складових психіки особи. Залежно від специфіки навчальної дисципліни характер взаємозв'язку

© УЗУНОВА О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя (Запорізький національний університет)

© КАЛЬОНОВ О.О. – студент IV курсу денної форми навчання юридичного факультету (Запорізький національний університет)

процесів досягнення зазначених цілей і їх співвідношення між собою за мірою значущості можуть бути різними.

Під судовою бухгалтерією у науковій і навчальній літературі розуміють спеціальну комплексну дисципліну, що досліджує теоретичні і практичні питання використання спеціальних економічних і бухгалтерських знань в окремих галузях юридичної практики [1, с. 12]. Виходячи з цього визначення, можна зробити висновок, що основною метою вивчення судової бухгалтерії є засвоєння достатньої кількості відповідних знань і оволодіння навичками ефективного використання їх на практиці. Таким чином, зазначена навчально-наукова дисципліна має переважно прикладний характер.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення окремих аспектів використання положень судової бухгалтерії у юридичній практиці та забезпечення на цій основі формування у тих, хто вивчає дисципліну (насамперед у студентів), внутрішнього переконання у неабиякій важливості цього навчального курсу. Відповідно до зазначеної мети структура роботи є сукупністю послідовно викладених основних теоретичних положень судової бухгалтерії, представлених через призму юридичної практики.

Результати дослідження. Необхідно почати з того, що використання будь-яким представником юридичної професії знань і навичок у сфері судової бухгалтерії у кожному випадку має на меті забезпечення виконання одного або декількох таких загальних завдань: по-перше, це здійснення аналізу цілісної системи або окремих елементів фінансово-господарської діяльності певної організації або сукупності організацій на предмет її відповідності вимогам нормативно-правових актів; по-друге, це з'ясування сутності і механізму вчинення допущених у процесі економіко-організаційної діяльності порушень нормативно-правових актів – у разі їх виявлення, здійснення заходів щодо визначення і притягнення до юридичної відповідальності винних у допущенні зазначених порушень осіб; по-третє, це вчинення необхідних дій з метою усунення причин і умов, що сприяли появі у фінансово-господарській діяльності організації протиправних елементів; по-четверте, це забезпечення законності безпосередньо процесу проведення аналізу й перевірки фінансово-господарської діяльності організації як самим юристом, так й іншими особами.

Залежно від конкретної ситуації, що вимагає від представника юридичної професії використання знань і навичок у сфері судової бухгалтерії, співвідношення наведених загальних завдань такого використання, виконання яких передбачається досягнути, є різним.

Розпочинаючи висвітлення окремих теоретичних положень судової бухгалтерії через призму юридичної практики, доцільно підкреслити, що фінансово-господарська діяльність будь-якої сучасної організації складається з двох тісно пов'язаних частин – матеріальної і документальної. Матеріальна складова охоплює усі процеси, пов'язані зі зберіганням, переміщенням і трансформацією характеристик будь-якого майна, а саме: окремих речей, сукупності речей, майнових прав і обов'язків, а також безпосередньо результати здійснення цих процесів. Документальна частина є сукупністю документів – матеріальних носіїв, що містять певну інформацію про окремі аспекти матеріальної складової фінансово-господарської діяльності відповідної організації, основними функціями яких є збереження і передавання у просторі й часі такої інформації, а також процесів їх створення, аналізу, зберігання і знищення.

Елементарною одиницею фінансово-господарської діяльності кожної організації є господарська операція, яка відповідно до ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» є дією або подією, що викликає зміни у структурі активів та зобов'язань і у власному капіталі підприємства (організації) [2]. Відповідно, будь-якій господарській операції як первинному елементу цілісної системи фінансово-господарської діяльності організації теж властива наявність двох складових: матеріальної і документальної. Кожна господарська операція є операцією над певним майном організації і повинна бути належним чином відображена в документах.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що здійснення представником юридичної професії аналізу цілісної системи або окремих елементів фінансово-господарської діяльності певної організації на предмет її відповідності вимогам нормативно-правових актів, що створює необхідні передумови для виявлення наявних порушень та їх усунення, полягає у перевірці, по-перше, правильності відображення матеріальної складової певної господарської операції або їх сукупності у відповідній документальній частині, по-друге, відповідності положенням законодавства тієї інформації, що міститься у наявних документах. Іншими словами, за допомогою судово-бухгалтерських знань і навичок юрист може проаналізувати правильність і законність ведення бухгалтерського обліку в певній організації, виявити й ліквідувати як наявні порушення у цій сфері, так і причини та умови, що сприяють їх вчиненню.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства (організації) зовнішнім і внутрішнім користувачам для прийняття певних рішень [2]. Судова бухгалтерія пропонує велику кількість різноманітних методів, способів і прийомів визначення правильності ведення бухгалтерського обліку. Слід підкреслити, що знання і вміння застосовувати на практиці зазначені методи, способи і прийоми дозволяють юристу не тільки вчасно усунути протиправні елементи у фінансово-господарській діяльності організації, а й забезпечити законність проведення безпосередньо перевірки такої діяльності на предмет наявності порушень чинних нормативно-правових актів як самим юристом, так і іншими особами (наприклад, представниками Державної аудиторської служби України).

З'ясувавши сутність та окресливши основні напрями використання представниками юридичної професії судово-бухгалтерських знань і навичок, доцільно перейти безпосередньо до висвітлення способів реалізації окремих теоретичних положень цієї навчальної дисципліни в юридичній практиці. Слід зазначити, що у цій роботі через обмеженість її обсягу будуть окреслені лише деякі з великої кількості вказаних способів.

Так, будь-який юрист, на нашу думку, повинен мати достатній рівень знань про загальний порядок створення первинних бухгалтерських документів, бухгалтерських рахунків і бухгалтерського балансу в організації, порядок внесення змін до них, правила їх збереження та знищення, уміти ефективно застосовувати ці знання у практичній діяльності. Конкретизуємо це твердження.

Як уже було сказано вище, елементарною одиницею фінансово-господарської діяльності будь-якої організації є господарська операція. Кожна господарська операція організації має бути належним чином зареєстрована або відображена у відповідних документах. Документи, в яких безпосередньо фіксується факт здійснення певної господарської операції або сукупності таких операцій, є первинними обліковими документами, що є юридичним доказом, по-перше, здійснення відповідних операцій, по-друге, законності їх учинення.

Первинні облікові документи мають містити повну і достовірну інформацію про відповідні господарські операції, повинні бути своєчасно складені і відповідати всім встановленим вимогам щодо зовнішнього оформлення таких документів.

На підставі узагальнення даних первинних бухгалтерських документів складаються рахунки бухгалтерського обліку – проміжна ланка між бухгалтерським балансом і первинною документацією в обліковому процесі. Бухгалтерські рахунки – це спосіб обліку конкретних видів майна організації [3, с. 40].

Шляхом зведення й узагальнення даних бухгалтерських рахунків, у свою чергу, створюється бухгалтерський баланс організації. Для з'ясування сутності цього документу доцільно зазначити таке.

Усе майно будь-якої організації як сукупність об'єктів бухгалтерського обліку можна поділити на три групи: активи, зобов'язання і власний капітал. Активи – це контрольовані організацією ресурси, одержані в результаті її попередньої діяльності, використання яких передбачає одержання економічної вигоди в майбутньому. Зобов'язання – це заборгованість організації, що виникла як наслідок її попередньої діяльності, погашення якої у майбутньому передбачає зменшення ресурсів організації, що втілюють економічні вигоди (активів). Власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишилася після вирахування його зобов'язань.

Показником майнового стану організації, тобто стану її активів, зобов'язань і власного капіталу, в узагальненому грошовому виразі на певну дату і є бухгалтерський баланс. Кожна організація має певну суму активів, зобов'язань і власного капіталу. Відповідно, майно організації представляють у двох групах, що відображають у балансі. Групу активів за їхнім складом і розміщенням відображають у розділі бухгалтерського балансу, що має назву «актив», а групу зобов'язань і власного капіталу – у розділі балансу під назвою «пасив». Графічно бухгалтерський баланс має вигляд таблиці, поділеної на дві частини: актив (ліва частина) і пасив (права частина) [3, с. 53].

Елементом бухгалтерського балансу є стаття – показник, що відображає кількісну величину певного економічно однорідного виду майна організації у грошовому вираженні на певну дату. Безпосередньо грошове вираження певного однорідного виду майна є оцінкою статті. Статті балансу, складені за певною системою відповідно до чинного законодавства, поєднують у розділі активу і пасиву. Сукупний розмір оцінок статей в активі або пасиві є підсумковою сумою відповідного розділу балансу.

Результативний аналіз представником юридичної професії форми і змісту первинних бухгалтерських документів, бухгалтерських рахунків і бухгалтерського балансу із використанням відповідних знань у сфері судової бухгалтерії часто дозволяє визначити наявність і структуру протиправних елементів у фінансово-господарській діяльності певної організації.

Наприклад, встановлення юристом наявності невідповідності зовнішнього оформлення бухгалтерських документів закріпленим у нормативних актах вимогам може свідчити про те, що документ, імовірно, є підробленим. Зокрема, до формальних ознак, наявність яких може стати підставою для висновку про факт підроблення документа, можна віднести такі:

- 1) складання бухгалтерських документів із порушенням встановленої форми (відсутність у документах необхідних підписів, печаток, штампів, інших обов'язкових реквізитів);
- 2) неповне оформлення або недостатнє заповнення облікових документів;
- 3) відсутність необхідних додатків до облікової документації;
- 4) взаємна невідповідність реквізитів одного або кількох взаємопов'язаних бухгалтерських документів;
- 5) наявність підчисток, дописок, неправильно зроблених виправлень та інших слідів неправомірного втручання у текст облікового документа;
- 6) наявність підпису бухгалтерських документів тих осіб, які не мають права підпису.

Звісно, щоб мати можливість відносно швидко встановити факт порушення положень нормативних актів у зовнішньому оформленні бухгалтерського документа, юрист повинен мати хоча б загальне уявлення про формальну структуру основних видів таких документів.

Знання судової бухгалтерії також дає можливість результативно здійснити аналіз змісту документів бухгалтерського обліку, зокрема, у разі наявності в юриста сумнівів щодо достовірності наведених у них даних, вчасно виявити факти фальсифікації останніх. Наприклад, до способів фальсифікації бухгалтерського балансу можна віднести такі:

- нездійснення відображення господарських операцій, оформлених первинними обліковими документами, в бухгалтерському балансі;
- занесення документально не підтверджених записів щодо здійснення господарських операцій у бухгалтерський баланс;
- завищення (заниження) підсумкової суми розділів активу і пасиву балансу;
- відображення у бухгалтерському балансі господарських операцій, оформлених первинними обліковими документами, що складені з порушенням вимог щодо форми і змісту, або господарських операцій, факт здійснення яких відображений у підроблених бухгалтерських документах;
- неправильна кореспонденція даних записів у бухгалтерських рахунках і відомостей статей балансу;
- здійснення записів не в тих статтях балансу, де необхідно [4, с. 28].

Є доцільним навести також декілька прикладів фальсифікації записів на бухгалтерських рахунках. Зокрема, до них належать:

- 1) занесення до бухгалтерських рахунків записів щодо здійснення господарських операцій, які не підтверджені первинними обліковими документами;
- 2) нездійснення відображення або неповне відображення господарських операцій, оформлених первинними бухгалтерськими документами, у бухгалтерських рахунках;
- 3) свідоме порушення правил кореспонденції двох і більше бухгалтерських рахунків;
- 4) здійснення у бухгалтерських рахунках записів, не підтверджених первинними обліковими документами, або з використанням фальсифікованих чи частково фальсифікованих облікових документів тощо [4, с. 32].

Необхідно ще раз підкреслити, що будь-який факт недотримання правил зовнішнього оформлення і змістовного наповнення бухгалтерських документів може бути пов'язаний із вчиненням правопорушення, зокрема злочину. Відповідно, невиявлення або несвоєчасне виявлення представником юридичної професії фактів подібного роду через його недостатню компетентність може призвести до неможливості не тільки попередження скоєння правопорушення і заподіяння шкоди, а й встановлення винних у вчиненні правопорушення осіб і забезпечення відшкодування завданих збитків, виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення.

Іншим тематичним розділом знань у сфері судової бухгалтерії, основні положення якого мають бути засвоєні кожним юристом, є розділ, що містить інформацію про умови і порядок проведення інвентаризації майна суб'єкта господарювання. Необхідність достатнього володіння юристом знаннями з цього розділу, як, до речі, і знаннями у сфері складання первинних бухгалтерських документів, бухгалтерських рахунків і бухгалтерського балансу в організації, пояснюється тим, що періодичне проведення інвентаризації і ведення бухгалтерського обліку обов'язково має місце на кожному підприємстві, в кожній організації. Відповідно, міра ймовірності виникнення у юриста необхідності використання на практиці знань із зазначених розділів судової бухгалтерії є дуже високою.

Інвентаризація є способом перевірки відповідності кількісних і якісних характеристик фактично наявного в організації майна даним її бухгалтерського обліку і звітності. Проводиться інвентаризація шляхом перевірки інвентаризаційною комісією наявності майна в організації у натурі через здійснення описування, перерахунку, зважування, виміру й оцінки зазначеного майна й порівняння одержаних результатів із даними бухгалтерського обліку, що дозволяє зробити висновок про наявність або відсутність розбіжностей між змістом бухгалтерських документів і характеристиками реально наявного майна. Робота інвентаризаційної комісії щодо встановлення фактичних залишків товарно-матеріальних цінностей організації оформлюється документом, що має назву інвентаризаційний опис, у якому за номенклатурою та в одиницях вимірювання, прийнятих у бухгалтерському обліку, відображаються найменування, кількість і ціна зазначених цінностей [5, с. 124].

Серед основних завдань інвентаризації можна назвати такі:

- 1) визначення кількісних і якісних характеристик фактично наявного в організації майна;
- 2) встановлення факту наявності або відсутності розбіжностей між характеристиками реально наявного майна організації і відповідними даними бухгалтерського обліку;
- 3) встановлення факту наявності чи відсутності надлишку або нестачі товарно-матеріальних цінностей організації. Надлишок майна має місце в тому разі, коли фактична кількість майна є більшою за відображену в документах бухгалтерського обліку, нестача майна – коли фактична кількість майна є меншою за відображену в облікових записах;
- 4) виявлення застарілих товарно-матеріальних цінностей, які перестали бути придатними до використання;
- 5) перевірка дотримання організацією правил зберігання матеріальних цінностей.

Виходячи зі змісту завдань інвентаризації, можна стверджувати, що внаслідок її кваліфікованого і якісного здійснення стає можливим встановити факт учинення правопорушення, якщо відповідне правопорушення справді мало місце, але до формування кінцевих результатів інвентаризації не було виявлене через власний непомітний характер. Типовим прикладом подібного правопорушення є розкрадання матеріально відповідальною особою ввіреного їй майна організації, наслідком якого є поява нестач або надлишків товарно-матеріальних цінностей. Наявність зазначених нестач або надлишків часто можна встановити лише за умови правильного проведення інвентаризації.

Таким чином, інвентаризація є специфічним способом контролю за збереженням товарно-матеріальних цінностей організації; водночас вона може бути використана для приховання від контролюючих органів фактів учинення правопорушень, зокрема згадуваних вище розкрадань майна. Результати інвентаризації можуть бути сфальсифіковані матеріально-відповідальними особами без участі або за участю членів інвентаризаційної комісії, працівників бухгалтерії. Вважаємо за доцільне навести стислий перелік основних способів викривлення результатів інвентаризаційної перевірки зацікавленими особами:

- 1) внесення відомостей про неіснуючі товарно-матеріальні цінності до інвентаризаційного опису;
- 2) невнесення відомостей про наявні товарно-матеріальні цінності до інвентаризаційного опису;
- 3) запозичення товарно-матеріальних цінностей з інших організацій на період проведення інвентаризації з метою приховання наявних нестач майна;
- 4) навмисне завищення цін на об'єкти майнових прав, зазначені в інвентаризаційному описі;
- 5) заниження в інвентаризаційному описі кількісних характеристик залишків товарно-матеріальних цінностей, що перебувають на обліку у матеріально відповідальній особі організації;
- 6) здійснення виправлень, дописок в інвентаризаційному описі, проведення неправильних арифметичних розрахунків у документі;
- 7) здійснення необґрунтованих зарахувань нестач одних товарно-матеріальних цінностей надлишками інших;
- 8) внесення матеріально відповідальними особами готівкових грошових коштів у касу перед початком або під час проведення інвентаризації [4, с. 83].

Знання у сфері організації і порядку проведення інвентаризації майна підприємства, установи, організації можуть знадобитись як слідчим і співробітникам оперативних підрозділів правоохоронних органів у процесі розслідування деяких видів злочинів, зокрема злочинів у сфері економіки, так і тим представникам правничої професії, які на постійній або тимчасовій основі здійснюють юридичне обслуговування діяльності підприємств, установ, організацій різних форм

власності і сфер підпорядкування. Останні, зокрема, можуть використати знання щодо порядку проведення інвентаризації товарно-матеріальних цінностей з метою:

– сприяння працівникам правоохоронних органів у розслідуванні злочинів у сфері економіки та викритті винних у вчиненні цих злочинів осіб;

– здійснення нагляду за правильністю проведення інвентаризації майна членами інвентаризаційної комісії для недопущення вчинення помилок в інвентаризаційному описі і можливого ухилення від відповідальності винних у порушенні трудових обов'язків і скоєнні правопорушень осіб або притягнення до юридичної відповідальності невинуватих працівників;

– недопущення зловживань учасників інвентаризаційної комісії своїми правами і повноваженнями під час проведення інвентаризації, запобігання порушенню прав і законних інтересів підприємства, установи, організації.

Висновки. Звісно, знання у сферах складання первинних бухгалтерських документів, бухгалтерських рахунків, бухгалтерського балансу і порядку проведення інвентаризації товарно-матеріальних цінностей в організації не є єдиними складовими змісту навчальної дисципліни, що має назву «Судова бухгалтерія». Проте на прикладі цих розділів знань можна усвідомити значну важливість і значущість засвоєння інформаційного матеріалу зазначеної навчальної дисципліни для майбутнього юриста.

Список використаних джерел:

1. Глібко В.М. Судова бухгалтерія : [підруч.] / В.М. Глібко, О.П. Бушан. – Х. : Право, 2011. – 192 с.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
3. Гудзь Н.В. Бухгалтерський облік : [навч. посіб. для вищ. навч. закл.] / Н.В. Гудзь, П.Н. Денчук, Р.В. Романів ; Мін-во освіти і науки України. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Центр учб. літ-ри, 2016. – 424 с.
4. Дондик Н.Я. Судова бухгалтерія : [навч. посіб.] / Н.Я. Дондик, Г.П. Дондик. – К. : Центр учб. літ-ри, 2011. – 208 с.
5. Шарманська В.М. Судова бухгалтерія / В.М. Шарманська, С.О. Шарманська, І.В. Головко. – К. : Центр учб. літ-ри, 2008. – 454 с.

НЕПРАВОВІ ЗАКОНИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

У статті розкритий зміст та сутність неправового закону або іншого нормативно-правового акту та його місця і ролі в діяльності судової влади. Під неправовим законом розуміється формально прийнятий компетентним органом публічної влади правовий документ, який хоч і прийнятий чи постановлений відповідно до встановленої процедури, однак порушує чи протиправно обмежує визначені теорією природні права, в першу чергу права на життя і здоров'я.

Ключові слова: гуманність, зміст, неправовий закон, справедливість, суддя, судова влада, сутність.

В статье раскрыто содержание и сущность неправового закона или иного нормативно-правового акта и его места и роли в деятельности судебной власти. Под неправовым законом понимается формально принятый компетентным органом публичной власти правовой документ, который хоть и принят в соответствии с установленной процедурой, однако нарушает или противоправно ограничивает определенные теорией естественные права, в первую очередь право на жизнь и здоровье.

Ключевые слова: гуманность, неправовой закон, содержание, справедливость, судебная власть, судья, сущность.

The article reveals content and essence of unlawful law or other legal act and its place and role in the work of the judiciary. No legal law is formally by the competent public authority's legal document, which, although adopted or rendered in accordance with the established procedure, however, penalized or unlawfully restricts certain theory of natural rights, especially the right to life and health.

Key words: content, essence, humanity, judge, judiciary, justice, no legal law.

Вступ. У теорії права та практиці діяльності суб'єктів правотворчості та правореалізації вагомою є проблема неправового законодавства. Адже всім правникам відомо, що невиконання закону є карним, а виконання неправового закону, що привело до смерті, чи заподіяння шкоди здоров'ю людей також у багатьох випадках є карним.

На першому плані реалізації права є судді, як провідні суб'єкти права, яким надано права на основі законів здійснювати правосуддя. Виникає питання: що їм робити, коли вони стикається із законом, який, на їх погляд, є неправовим? Вирішенню цієї проблеми з метою дати відповідь на це питання і буде присвячено дана стаття.

На проблему неправового закону в діяльності судової влади звертали свою увагу вітчизняні вчені: О.В. Гончаренко, М.К. Закурін, Л.Є. Виноградова, О.О. Гаркуша, В.В. Городовенко, В.М. Коваль, О.В. Кондратьєв, О.М. Коротун, В.В. Кривенко, Р.О. Куйбіда, Л.М. Москвич, І.В. Назаров, О.О. Овсяннікова, О.М. Овчаренко, С.В. Прилуцький, Д.М. Притика, О.Г. Свіда, В.В. Сердюк, А.А. Стрижак, О.В. Федькович, А.М. Хливнюк, І.Б. Шицький, І.В. Шруб, Ю.В. Юрченко ін. Проте з погляду сучасних викликів безпосередньо проблемою неправового закону в діяльності судової влади не займалися.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії права, теорії права, конституційних норм сформулювати теоретичні положення і практичні рекомендації щодо місця і ролі неправового закону в діяльності судової влади.

Результати дослідження. Положення про «правовий» і «неправовий закон» нерозривно пов'язані з типами праворозуміння. У тоталітарних системах (комуністична чи націоналістична держава), як правило, використовується позитивізм у праві в тій чи іншій інтерпретації, коли закон суб'єктивно встановлений державою не потребує обґрунтування. Закон і право при цьому є тотожними, закон не може бути неправовим, а невиконання закону є карним [1, с. 20]. У позитивістському підході до розуміння права говорити про неправовий закон не доводиться.

В інших видах праворозуміння ситуація є іншою. Так, ознаками теорії природного права є: найвищою цінністю визнається людина, її життя здоров'я, честь, гідність, а всі інші чинники, в тому числі держава і закон, є вторинними; закон і право не є тотожними; закон, який порушує права людини, є неправовим а його виконання є карним; основними цінностями цього типу праворозуміння є «справедливість» і «гуманність» [1, с. 21].

Іншими словами, юрист, який сповідує зазначений тип право розуміння, має можливість виділяти в законодавстві правові і неправові складові частини. Критерієм розмежування правового закону від неправового є суб'єктивна оцінка юриста: чи є законодавче положення гуманним і (або) справедливим. Якщо воно є і негуманним, і несправедливим, то такий законодавчий акт є правовим, якщо воно є гуманним, але несправедливим, або, навпаки, справедливим і негуманним, то тоді на допомогу юристу (в нашому випадку – судді) має прийти соціологічний підхід до розуміння права, або/та психологічна теорія праворозуміння.

На слушну думку професора В. Галуцька, соціологічний підхід бере за основу реальні відносини, розвиток яких випереджує розвиток законодавства, законотворчість є другорядною порівняно з правозастосуванням. «Право варто шукати не в нормах, а в самому житті». Закон розглядається як «порожня посудина», яку необхідно наповнювати реальним змістом – рішеннями суддівської влади [1, с. 21].

Таким чином, згідно із соціологічним підходом саме рішення суду (судді) є тим кінцевим мірилом, визнавати пункт законодавства правовим чи неправовим.

Психологічна теорія права розрізняє позитивне право, яке офіційно діє в державі, та інтуїтивне право, джерела якого містяться в психіці людини. На перший план висувуються емоції – імпульсивні переживання, що спонукають людину зробити певну дію: імперативні, чи моральні; імперативно-атрибутивні, чи правові [1, с. 21].

Проте в умовах сьогодення в Україні, як правило, юристи застосовують не якесь одне, а інтегративне праворозуміння права, яке містить у собі сукупність різних теорій, що забезпечують всебічне розуміння права. Адже сучасний суддя – це не тільки еліта правників, це взагалі є еліта суспільства, людина, що розуміє повнокровне, органічне життя свого народу, цивілізацію та не свої переваги, виношує ідеї про можливість установа абсолютної влади над людиною. Кожна з теорій має свої переваги та недоліки. Тим самим у процесі діяльності судді виникає необхідність різні підходи до розуміння права. Виходячи із цього, теорія природного права, психологічна теорія, нормативістична теорія, соціологічний підхід уже не стільки конкурують між собою, а взаємодоповнюють один одного. Інтеграційне поєднання дає можливість використовувати переваги і в той же час ліквідувати недоліки, що властиве кожному з них. На основі такого союзу досягається «синтез юридичного поняття, цінності і факту», тобто виникає «інтегральна юриспруденція» [1, с. 22].

У цьому випадку позитивізм уже не стає таким «поганим» для прийняття суддями справедливих і гуманних рішень. У першу чергу тому, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [2].

Це означає, що суд (суддя) у вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини. Принцип верховенства права характеризується такими рисами: 1) найвищою цінністю визнається людина, її права і свободи, всі інші цінності, зокрема держава і закон, є вторинними; 2) законодавство і право не тотожні, нормативно-правовий акт, який порушує права і свободи людини, є неправовим і не підлягає виконанню, його виконання є карним; 3) законодавство, яке відповідає теорії природного права, підлягає беззаперечному виконанню, його невиконання є карним; 4) принцип верховенства права визначає зміст і спрямованість діяльності держави, зокрема суддів та суб'єктів публічної адміністрації. У цілому

принцип верховенства права означає, що органи публічної виконавчої влади визначають право як найвищу цінність, що забезпечує права і свободи людини та громадянина [3, с. 80].

У цьому ж аспекті треба звернутися ще до одного принципу пріоритету прав і свобод людини та громадянина. Це обґрунтовується такими чинниками: з погляду теорії природного права право є справедливим та гуманним. Основним завданням права однозначно визнається забезпечення природних прав і свобод людини та громадянина – життя і здоров'я, честі, гідності, безпеки, права на опір насиллю тощо. Виходячи із цього, будь-який адміністративно-правовий акт лише тоді може вважатися правовим, коли він відповідає природному праву та узгоджується з ним; основним глобальним напрямком діяльності суб'єктів публічної адміністрації, з погляду філософії природного праворозуміння, є пріоритет забезпечення охорони прав і свобод людини [3, с. 79].

Висновки. Неправовий закон або інший нормативно-правовий акт – це такий формально прийнятий компетентним органом публічної влади правовий документ, який хоч і прийнятий чи постановлений відповідно до встановленої процедури, однак порушує чи протиправно обмежує визначені теорією природні права (в першу чергу – право на життя і здоров'я) або гарантовані Конституцією, міжнародними правовими актами, ратифікованими Україною чи іншими нормативно-правовими актами права та свободи особи, чи звужує розумні соціальні гарантії. При цьому протиправним обмеженням прав та свобод особи є таке обмеження, що не передбачено існуючими нормами права, міжнародно-правовими актами, ратифікованими Україною, або суперечить загально прийнятим нормам поведінки.

Наслідками прийняття неправового закону може бути:

1) припинення дії неправового закону чи акту після його визнання Конституційним судом неправовим;

2) заборона повторного прийняття чи постановлення такого закону чи акту та автоматична його недійсність у такому разі;

3) відповідальність органу чи посадової особи, що прийняла чи постановила неправовий закон чи нормативно-правовий акт;

4) право уповноважених органів чи осіб не виконувати неправовий закон чи нормативно-правовий акт, якщо його виконання покладено до їх компетенції шляхом постановлення відповідного вмотивованого рішення про невиконання, або особами, чії соціальні гарантії, права чи свободи порушено до постановлення Конституційним судом рішення про визнання закону чи акту неправовим.

При цьому після визнання Конституційним судом закону чи акту неправовим наслідки, передбачені підпунктами 1-4 настають, в обов'язковому порядку. У випадку відмови у визнанні закону неправовим настає відповідальність за його невиконання, якщо таке мало місце, передбачена законом.

Правовий закон або інший нормативно-правовий акт – це такий, який прийнятий чи постановлений відповідно до встановленої процедури, не порушує та протиправно не обмежує права та свободи осіб, не звужує соціальні гарантії. При цьому правовим може бути закон чи акт, який хоч і прийнятий чи постановлений з порушенням встановленої процедури, однак не порушує чи протиправно не обмежує права та свободи осіб, не звужує розумні соціальні гарантії. Наслідки порушення процедури прийняття закону передбачені законодавством України, неодноразово досліджувались науковцями та не є предметом нашого дослідження. Однак однозначно можна стверджувати, що закон чи акт, прийнятий із порушенням процедури, не може бути визнаний неправовим тільки із цієї підстави.

Список використаних джерел:

1. Галуцько В. та ін. Правознавство. у 6-х частинах / В. Галуцько. – Київ : Університет «Україна», 2013. – Том 1. – 349 с.

2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Галуцько В., Олефір В., Гридасов Ю., Іванищук А., Коросед С. Адміністративне право. у 2-х т. / В. Галуцько. – Херсон, ХМД, 2013. – 393 с.

4. Заяви про беззастережне дотримання присяги судді підкоряючись законам України як територіально цілісної та суверенної Держави. Офіційний веб-портал Судової гілки влади. 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dn.ks.court.gov.ua/sud2110/news/95404>.

5. Европейская хартия о законе «О статусе судей»: Лиссабон, 10 июля 1998 года. Верховна рада України. 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_236.

УДК 342.56:342.3

КІЧМАРЕНКО С.М.

**МІЖНАРОДНИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ**

Стаття присвячена міжнародному і європейському досвіду забезпечення незалежності судової влади. Визначено, що фактична незалежність судової влади є провідним чинником забезпечення прав і свобод громадян, справедливості і високого правопорядку. Вона має забезпечуватися як правовими, так і соціальними чинниками, щоб жодна сила з будь-якою метою не могла втручатися в судовий процес.

Ключові слова: влада, забезпечення, заходи, незалежність, справедливість, суд, суддя, вдосконалення.

Стаття посвячена міжнародному і європейському досвіду забезпечення незалежності судової влади. Определено, что фактическая независимость судебной власти является ведущим фактором обеспечения прав и свобод граждан, справедливости и высокого правопорядка. Она должна обеспечиваться как правовыми, так и социальными факторами, чтобы ни одна сила с любой целью не могла вмешиваться в судебный процесс.

Ключевые слова: власть, обеспечение, меры, независимость, справедливость, суд, судья, совершенствование.

The article is devoted to international and European experience to ensure the independence of the judiciary. Determined that the actual independence of the judiciary is a leading factor in ensuring human rights and freedoms, fairness and a high order. It provided legal and by social factors to ensure that no power can interfere in the judicial process.

Key words: power, security, action, independence, justice, court, judge, improvement.

Вступ. Утвердження верховенства права у сфері правосуддя є важливим аспектом, адже кожен громадянин нашої держави відповідно до чинного законодавства має право на захист своїх порушених прав чи свобод незалежним та неупередженим судом. Однак на сьогодні наша судова система має ряд загострених проблем, які пов'язані саме із забезпеченням незалежності. Як усім відомо, забезпечення прав та свобод у країнах Європейського Союзу стоїть на першому місці, тому що це є основою справжньої демократії.

Головним завданням, яке зараз стоїть перед публічною владою України, є адаптація вітчизняного законодавства відповідно до стандартів ЄС (Acquis communautaire (acquis)). Розподіл влад на законодавчу, виконавчу й судову та недопущення впливу однієї гілки влади на іншу є особливо важливим аспектом для забезпечення незалежності суду. Також різні державні і громадські сили намагаються вплинути на судовий розгляд справи для отримання вигідного їм рішення всупереч принципу верховенства права. Це є неприпустимим, адже в правовій державі, якою є Україна, гарантування прав і свобод людини і громадянина є найважливішою функцією держави та громадянського суспільства.

Відповідно, підтвердженням даних слів є статистика чергового моніторингу стану незалежності суддів, який було проведено за сприяння українсько-швейцарського проекту під назвою «Підтримка судової реформи в Україні». Таким чином підтвердилось, що вплив і тиск на суддів та суди в процесі розгляду конкретних судових справ найбільше здійснюється представниками громадськості (91,7%) та ЗМІ (90,9%), а також адвокатами (85,1%), прокурорами (75,2%), представниками виконавчої та законодавчої влади (81,5 та 79,1%) [1].

На наш погляд, первинною причиною зазначеного є незадовільний рівень незалежності судової влади в поєднанні з невиконанням судових рішень. Отже, переймання міжнародного і єв-

ропейського досвіду забезпечення незалежності судової влади є надзвичайно актуальною темою в даний момент.

Забезпечення судової незалежності в європейських країнах та інший позитивний досвід у цій сфері був розглянутий у працях сучасних українських та інших науковців, таких як: Т.В. Апарова, А.С. Безнасюк, Г.Т. Єрмошин, Н.А. Колоколов, І.Є. Марочкін, С.Г. Павліков, І.Л. Петрухін, С.В. Прилуцький, В.А. Ржевський, Х.У. Рустамов, В.В. Сердюк, Н.В. Сібільова, В.А. Туманов, В.І. Шишкін, М.В. Ярова та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття міжнародного та європейського досвіду забезпечення незалежності судової влади, який є придатним для застосування його в Україні.

Результати дослідження. Принцип забезпечення незалежності судової влади є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, проте варто звернути увагу на характер його реалізації щодо суду. І в цьому контексті слід підкреслити, що коли йдеться мова про судову владу або суддівський корпус суддів, правильно буде говорити про дію принципу незалежності. Відносно суду можливо використання як терміна «незалежність», так і «самостійність», залежно від того, в якому контексті використовується поняття «суд» [2].

На думку, Т. Галайденко, забезпечення незалежності судової влади є пріоритетним завданням сучасної демократичної держави. Незалежність суддів під час виконання ними професійних обов'язків походить від автономності судової системи в умовах дії принципу поділу влади, самостійності судів і характеру службових відносин у суддівських колективах щодо невтручання голів судів та їх заступників із розгляду судцями справ [3].

Строгович М., вважав, що незалежність суддів – це звільнення від будь-якого стороннього впливу та обов'язок вирішити справу відповідно до своїх переконань, з огляду на підкорення тільки закону [4, с. 162].

М. Савенко розуміє незалежність суддів як систему політичних, соціально-економічних, ідеологічних, правових заходів, що забезпечують самостійне, неупереджене і справедливе розв'язання конфлікту, вирішення спірного правового питання суддею за своїм внутрішнім переконанням на підставі закону без будь-якого стороннього втручання в здійснення правосуддя, ефективний захист прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, суспільства і держави [5, с. 98].

Потильчак О. зазначає, що важливість незалежності суддів для розбудови України як правової держави вимагає закріплення на конституційному рівні ефективних гарантій її забезпечення, що відповідатимуть міжнародним стандартам [5]

З вищесказаного ми визначаємо, що забезпечення незалежності судової влади полягає в комплексі адміністративно-правових заходів, що здійснюються через певний адміністративно-правовий механізм за допомогою здійснення управлінської діяльності суб'єктами публічної адміністрації, шляхом створення всіх умов для прийняття судцями справедливих гуманних рішень, через недопущення впливу та забезпечення належних умов для праці і побуту суддів та інших представників судової влади.

Міжнародними нормативно-правовими актами, які забезпечують судову незалежність, є Конвенція про захист прав людини та основних свобод; Процедури ефективного здійснення основних принципів незалежності судових органів; Основні принципи незалежності судових органів, ухвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, затверджені Резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН; Європейська хартія «Про статус суддів»; Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» та інші. Також у міжнародному законодавстві задіяна практика Європейського суду з прав людини.

В Україні до таких нормативно-правових актів відноситься Конституція, в якій зазначається, що судді під час здійснення правосуддя є незалежними та підкорюються лише закону (ст. 129) [6]. Діючий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» гарантує суддям незалежність та самостійність: порядок призначення, обрання; притягнення до відповідальності та звільнення суддів; процесуальний порядок здійснення судочинства; недопущення втручання сторонніх осіб у здійснення судочинства; відповідальність за неповагу до суду; фінансування та матеріальне забезпечення судді, а також соціальне забезпечення; забезпечення безпеки суддів і їхніх сімей і т.д. [7].

Бангалоські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної ради ООН від 27 липня 2006 р., мали на меті встановлення деяких міжнародних стандартів поведінки суддів. Вони покликані для сприяння кращому розумінню та підтримки здійснення правосуддя з боку представників виконавчої та законодавчої влади, адвокатів і суспільства в ці-

лому. Ці принципи передбачають, що судді у своїй поведінці підзвітні відповідним органам, що засновані для підтримки суддівських стандартів, що діють об'єктивно та незалежно і мають на меті збільшення, а не зменшення значущості наявних правових норм і правил поведінки, якими керуються судді [8].

Одним із таких принципів є незалежність судових органів, яка є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах; другий принцип – принцип об'єктивності, який полягає в тому, що вона є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків, вона виявляється не лише в змісті винесеного рішення, але й у всіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття; третій принцип – чесність і невідкупність – необхідна умова для належного виконання суддею своїх обов'язків; четвертий принцип – дотримання етичних норм, демонстрація дотримання етичних норм – невід'ємна частина діяльності судді; п'ятий принцип – рівність забезпечення рівного ставлення до всіх сторін судового засідання – має першочергове значення для незалежного виконання суддею своїх обов'язків; шостий – компетентність і старанність – необхідна умова для виконання суддею своїх обов'язків [8].

Таким чином, Бангалоські принципи поведінки суддів встановлюють Міжнародні, за умови дотримання яких забезпечується судова незалежність та досягається основна ціль – належний захист прав та свобод людини.

Важливою є стаття 6 Конвенції щодо захисту прав людини та основних свобод, якою передбачено, що «кожен має право на справедливий і відкритий судовий розгляд у межах розумного часу незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону». Кожна держава повинна виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень та устаткування, щоб вони могли функціонувати відповідно до стандартів, викладених у Конвенції, а також щоб судді могли ефективно працювати. Відповідно до цього важливими є Основні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо незалежності суддівського корпусу, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у листопаді 1985 року. Вони піклуються про те, щоб сприяння незалежності суддів, яке є необхідним для зміцнення верховенства права, а також для захисту особистих свобод у демократичних державах, було більш ефективним, а також формують усвідомлення того, щоб положення, спрямовані на забезпечення найкращих гарантій компетентності, незалежності та неупередженості суддів, були точно визначені в офіційному документі (нормативно-правовому акті), розрахованому на всі європейські держави. При цьому, прагнучи досягти того, щоб закони про статус суддів різних європейських країн взяли до уваги ці положення з метою конкретного забезпечення найкращого рівня гарантій та прийняли цю Європейську Хартію про статус суддів [9].

Належну увагу слід приділити Раді Європи, яка надає підтримку багатьом європейським державам у сприянні їх переходу до демократичних систем управління. У 2010 році Комітет міністрів видав «Рекомендацію державам-членам із даного питання».

Таким чином, комітет підтримує той принцип, що незалежність суддів і судової системи має бути закріплено в Конституції або на найвищому рівні в державному управлінні. Коли судді вважають, що їх незалежність є під загрозою, вони повинні звернутися до Ради із судової системи або до іншого незалежного органу, який повинен забезпечити ефективний засіб щодо усунення перешкод. Рекомендація також містить важливі керівні принципи, як внутрішні, так і зовнішні аспекти незалежності судової системи. У ній зазначено, що зовнішня незалежність суддів не є прерогативою чи привілеєм у власних інтересах суддів, а тільки в інтересах верховенства права й осіб, які шукають неупередженого правосуддя. Вона рекомендує, що в законодавстві слід передбачити санкції щодо осіб, які прагнуть вплинути на суддів [10].

Судові рішення не повинні бути піддані будь-якому перегляду, крім апеляційного або повторного відкриття справи, як це передбачено законом. Виконавча та законодавча влада повинна уникати критики, яка могла б підірвати незалежність або суспільну довіру до судової системи. Вони також повинні уникати дій, які можуть поставити під сумнів їх готовність виконувати рішення суддів, крім випадків, коли є намір подати апеляцію. У «Рекомендації» безпосередньо зазначено, що судді, які є частиною суспільства, не можуть ефективно здійснювати правосуддя без суспільної довіри. Вони повинні бути проінформовані про скарги з приводу судового функціонування, зокрема правильного втілення принципу судової незалежності. Має бути забезпечена незалежність кожного окремого судді під час винесення судових рішень. Під час прийняття рішень судді повинні бути незалежними і неупередженими і мати можливість діяти без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, тиску, погроз або страху втручання, прямого чи непрямого,

від будь-якого органу, в тому числі органів судової системи; ієрархічна судова організація не повинна підірвати індивідуальну незалежність [10].

Відповідно до Міжнародних стандартів судової системи до основних можна віднести такі:

1) обов'язок державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, громадян та їх об'єднань поважати незалежність суддів і не посягати на неї;

2) без шкоди для своєї незалежності судді та судова влада повинні підтримувати конструктивні робочі відносини з установами та органами влади;

3) обов'язок виконавчої та законодавчої влади – забезпечувати незалежність суддів та унеможливити заходи, які можуть її обмежити;

4) коментуючи рішення суддів, виконавча та законодавча влада мають уникати критики, яка може підірвати незалежність судової влади або довіру суспільства до неї;

5) орган влади, який приймає рішення щодо добору та підвищення суддів по службі, повинен бути незалежним від виконавчої та законодавчої влади. Для гарантування незалежності такого органу щонайменше половина його членів мають становити судді, обрані самими ж суддями;

6) дисциплінарне провадження може бути ініційоване, якщо суддя не виконав свої обов'язки ефективно та належним чином. Такі провадження повинен проводити незалежний орган влади або суд із наданням гарантій справедливого судового розгляду і права на оскарження рішення та покарання. Дисциплінарні санкції мають бути пропорційними;

7) оплата праці суддів повинна відповідати їх професії та виконуваним обов'язкам, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на їхні рішення. Мають існувати гарантії збереження належної оплати праці на випадок хвороби, відпустки з догляду за дитиною, а також гарантії виплат у зв'язку з виходом на пенсію, які мають відповідати попередньому рівню оплати їх праці. Для захисту оплати праці суддів від зменшення слід прийняти спеціальні законодавчі положення [1].

У країнах Західної Європи виділяють дві моделі організації Судових рад: північну (Швеція, Данія, Норвегія) та південну (французько-італійська, іспансько-португальська). Особливістю першої моделі є те, що не існує єдиного органу, покликаного забезпечувати незалежність судів і самостійність суддів, повноваження поділені між різними органами та інституціями. Друга характеризується ліберальною позицією в системі органів державної влади. Повноваження рад зводяться до надання висновків із питань призначення кандидатів на посади суддів та дисциплінарної відповідальності суддів. Держави Центрально-Східної Європи у створенні Судових рад за зразок брали південну модель устрою [11; 12].

З огляду на суттєві відмінності судових систем європейських країн Україна має використовувати їхній досвід з урахуванням історичних, національних, ментальних особливостей і традицій, модельних подібностей судових систем. Із країн постсоціалістичного табору Центрально-Східної Європи найактивніше реформування судової влади здійснювала та продовжує здійснювати Республіка Польща [13]. Відповідно, запозичення її досвіду може стати надзвичайно корисним в українській судовій системі.

Як відомо, в кожній країні та юридичній системі є свої відмінності, але незалежність судової влади є ключовим принципом, який домінує над цими відмінностями. Відтак у міжнародному законодавстві цей конституційний принцип є головним предметом наукових досліджень, так само як і численних порівняльних досліджень, виконаних фаховими організаціями, зокрема професійними асоціаціями.

Більше того, в галузі міжнародного права було розроблено і ухвалено багато декларацій, хартій і навіть конвенцій щодо незалежності суду. Саме тому основою для відліку у вимірюванні рівня незалежності суддів у членів країн Євро Союзу є Принципи незалежності судової влади ООН (1985), стандарти незалежності, об'єктивності та компетенції суддів ЄС, а також інші документи, пов'язані із цією галуззю. Відповідно, у всіх цивілізованих правових країнах є мінімальні домовленості та узгодженості щодо незалежності судової системи.

Такими документами, що підтверджують пріоритетність Міжнародних стандартів в Україні, є, наприклад, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, а також висновок Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів.

Слушними є роздуми судді Верховного суду Ізраїля, Агарона Барака, який описує роль незалежного судді як певну «місію», яку він здійснює перед суспільством. Тобто суддівська справа – це спосіб життя, а не робота. Він цитує стару приказку, в якій говориться: «Можна подумати,

що я надаю вам владу, але насправді це – рабство, що накладене на вас». Для Бараку це рабство, метою якого є свобода, гідність і справедливість. Як він каже, «кожен раз, коли я сиджу в суді, я стою перед судом» [14].

Таким чином, суддя у своїй професійній діяльності повинен бути не тільки незалежним від законодавчої і виконавчої влади, але також мати окрему громадську позицію, відповідно до якої збільшиться довіра суспільства, адже згідно із чинним законодавством кожен громадянин нашої держави має право на захист своїх порушених прав та свобод незалежним та неупередженим судом. Кожна справа повинна бути вирішена виключно на підставі закону, і основним документом, який підтверджує дане право, є Європейські хартії про статус суддів, прийняті в Страсбурзі Радою Європи в 1998 р. У ній передбачено, що статус суддів означає забезпечення компетентності, незалежності й безсторонності, що й очікує кожна людина від судових органів та від кожного судді, якому довірений захист її прав. Отже, принцип незалежності суддів і підкорення їх закону є основним стрижнем судочинства в Україні, що забезпечує незалежність та самостійність судової влади.

Висновки. На нашу думку, для формування повноцінної незалежної судової системи України на основі міжнародного і зарубіжного досвіду потрібно:

1) підвищити відповідальність за неправомірне втручання сторонніх осіб у професійну діяльність суддів. У тому числі такого втручання потрібно запобігати не лише від органів законодавчої та виконавчої влади, але й від органів суддівського самоврядування. Тобто жодна сила не може бути застосована з метою втручання в судовий процес;

2) зробити належні організаційні умови, що регулюють питання, з якими стикаються судді у своїй професійній діяльності;

3) внести зміни до основних нормативно-правових актів, які регулюють питання діяльності суддів та судової системи в цілому, зокрема до Конституції та Закону України «Про судоустрій і статус суддів»;

4) закінчити реформування органів, які мають безпосереднє відношення до судової гілки влади та можуть на неї впливати (адвокатура, правоохоронні органи та прокуратура);

5) надати повноваження суду як окремій гілці державної влади мати вирішальний вплив на відбір, призначення, кар'єру та дисципліну судів та судових службовців, а також на визначення своїх матеріальних потреб;

6) реформувати виконавчу службу та впровадити нові ефективні засоби, за допомогою яких будуть виконуватися судові рішення;

7) налагодити повноцінну діяльність Вищої ради правосуддя та Верховного суду України;

8) відновити діяльність органів місцевого суддівського самоврядування на місцях, до компетенції якого слід віднести погодження призначення на посаду голови територіальних управлінь ДСА, розгляд дисциплінарних проваджень щодо суддів, захист суддів від тиску з боку правоохоронних органів;

9) визначити, що кримінальне провадження за ст. 375 Кримінального кодексу України має право відкрити виключно генеральний прокурор України (його заступники) з обов'язковим повідомленням про це Вищу раду правосуддя. Вища рада правосуддя має вести статистику та визначати відсоток порушених справ, які генеральним прокурором за цією статтею направленні в суд, і кількість суддів, які отримали вирок.

Отже, міжнародний і європейський досвід забезпечення незалежності судової влади підказує нам, що фактична незалежність судової влади є провідним чинником забезпечення прав і свобод громадян, справедливості і високого правопорядку. Вона має забезпечуватися як правовими, так і соціальними чинниками, щоб жодна сила з будь-якою метою не могла втручатися в судовий процес. При цьому справа призначення суддів, дисциплінарної відповідальності суддів, їх звільнення має повністю бути компетенцією органів суддівського самоврядування. Також не слід допускати правових щілин у тому випадку, коли правоохоронні органи, які знаходяться під наглядом суду, мають законодавчі повноваження порушувати кримінальні справи щодо суддів.

Список використаних джерел:

1. Моніторинг незалежності суддів в Україні // Вісник Верховного суду України № 12(136). 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/user/Downloads/vvsu_2011_12_3.pdf.
2. Рачинський А.П., Огілько О.В. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Механізми державного управління / А.П. Рачинський // Вісник НАДУ при Президентіві України. – № 1. – 2016.

3. Галайденко Т.В. Гарантії незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні / Т.В. Галайденко. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013.
4. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – Москва, 1968. – Т. 1. – 470 с.
5. Савенко М.Д. Незалежність суддів та її правове забезпечення. Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару. 30-31 берез. 2005 р. ЦНТ «Гопак». – Харків, Київ. –2006. – 170 с.
6. Конституція України / Верховна Рада України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к.96-ВР // Офіційний вісник України від 01.10.2010. – № 72.
7. Про судоустрій і статусу суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 31.
8. Іванишук А. Адміністративно-правове регулювання діяльності судової гілки влади. Теорія і практика / А. Іванишук ; Університет «Україна». – Київ, 2016. – 356 с.
9. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. – Київ, 2015. – 708 с.
10. International bar association conference 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibanet.org/Conferences/Dublin_Coverage.aspx.
11. Mikuli P. Rady sądownictwaw Europie. Krajowa Rada Sądownictwa. XX-lecie działalności. – Warszawa, 2010. – 432 s.
12. Нор В., Білостоцький С. Захист незалежності судів і самостійності суддів у діяльності національної ради судівництва республіки Польща: досвід для України / В. Нор // Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – 2015. – Випуск 61.
13. Bałaban A., Skrzydło W. Krajowa Rada Sądownictwa – regulacja konstytucyjnego systemu władzy sądowniczej. Sądy Trybunały konstytucyjnej praktyce. – Warszawa, 2005. – S. 79–88.
14. Aharon Barak. Foreword: a judge on judging: the role of a supreme court in a democracy. Harv. L. Rev. November. 2002.

УДК 342.9

МАНДИЧЕВ Д.В.

СУБ'ЄКТИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

У статті досліджується форми та методи здійснення контролю різними суб'єктами за діяльністю господарських судів України. Розроблено класифікацію суб'єктів здійснення контролю за діяльністю господарських судів; охарактеризовано форми та методи здійснення контролю за діяльністю господарських судів, що застосовуються різними суб'єктами контролю.

Ключові слова: господарські суди, контроль, суб'єкти контролю, форми, методи.

В статье исследуются формы и методы осуществления контроля различными субъектами за деятельностью хозяйственных судов Украины. Разработана классификация субъектов осуществления контроля за деятельностью хозяйственных судов; охарактеризованы формы и методы осуществления контроля за деятельностью хозяйственных судов, применяемые различными субъектами контроля.

Ключевые слова: хозяйственные суды, контроль, субъекты контроля, формы, методы.

In the article the forms and methods of controlling the activities of different actors of economic courts of Ukraine. The classification of monitoring the activities of commercial courts; describes forms and methods of monitoring the activities of commercial courts applied different actors control.

Key words: commercial courts, control, control subjects, forms and methods.

© МАНДИЧЕВ Д.В. – кандидат юридичних наук, здобувач (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Вступ. Господарські суди та судді цих судів діють у суворій відповідності до Конституції та законів України. Така вимога встановлена на конституційному та міжнародному рівнях. Однак це не гарантує допущення суддями порушень закону у своїй діяльності та не виключає помилок у роботі господарських судів як елементів соціальної системи. У зв'язку із цим виникає необхідність у провадженні систематичного контролю за діяльністю господарських судів. Однак його здійснення можливе лише в таких адміністративно-правових формах та такими методами, які узгоджуються з необхідністю дотримання принципу незалежності суддів та самостійності судової влади, а також які не порушують конституційних засад здійснення правосуддя, в тому числі в господарському судочинстві, зокрема таких як недопущення втручання в роботу суду, заборона впливати на суддю будь-яким чином тощо.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що нині в науковій літературі недостатньо досліджень, заснованих на оновленому законодавстві у сфері судоустрою, які присвячені характеристичні форм та методів здійснення контролю за діяльністю господарських судів різними суб'єктами, що в поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання зумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження. Окремі аспекти здійснення контролю за суддями та судами досліджували такі вчені, як: А.Л. Борко, В.Д. Бринцев, О.В. Гончаренко, В.В. Долежан, Р.В. Ігонін, М.Г. Мельник, Л.М. Москвич, Т.В. Наливайко, Ю.С. Полянський, О.М. Терлецький та багато інших. Однак на сьогодні відсутні актуальні комплексні дослідження, присвячені визначенню суб'єктів контролю за діяльністю господарських судів, що ще раз підкреслює важливість запропонованої теми.

Постановка завдання. Метою статті є визначення суб'єктів контролю за здійсненням діяльності господарських судів України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: розробити класифікацію суб'єктів здійснення контролю за діяльністю господарських судів; охарактеризувати форми та методи здійснення контролю за діяльністю господарських судів, що застосовуються різними суб'єктами контролю.

Результати дослідження. Законодавством України передбачено декілька видів контролю за діяльністю господарських судів. У кожному з видів контролю його суб'єкти можуть застосовувати різні методи та здійснювати його в різних формах. У зв'язку із цим вважаємо, що найбільш комплексним є такий підхід до класифікації видів контролю за діяльністю господарських судів, за якого центральним критерієм виступає суб'єкт його здійснення. При цьому всіх суб'єктів контролю доцільно розподілити на три групи: 1) суб'єкти внутрішнього по відношенню до системи господарських судів; 2) суб'єкти зовнішнього по відношенню до системи господарських судів, однак внутрішні по відношенню до судової системи контролю; 3) суб'єкти зовнішнього по відношенню до судової системи контролю.

У свою чергу, до першої групи суб'єктів належать: 1) голова відповідного господарського суду та його заступники; 2) органи суддівського самоврядування: збори суддів кожного господарського суду та Пленум у Верховному Суді України; міжсудові та вищі органи суддівського самоврядування – збори господарських судів, Рада суддів України та З'їзд суддів України; 3) громадська рада при Раді суддів України. До другої групи належать такі суб'єкти: 1) Вища кваліфікаційна комісія суддів; 2) Вища рада правосуддя; 3) Громадська рада доброчесності; 4) апеляційні господарські суди та Верховний Суд України. До третьої групи суб'єктів слід віднести такі як: 1) громадськість; 2) Президент України; 3) Верховна Рада України; 4) Уповноважений з прав людини; 5) прокуратура України.

Розглянемо форми та методи контролю за діяльністю господарських судів різних його суб'єктів.

Так, одним із суб'єктів контролю за діяльністю господарських судів є голова відповідного суду, його заступники, які обираються на зборах суддів цих господарських судів строком на три роки, але не більш як на строк повноважень судді. Суддя не може перебувати на адміністративній посаді більше ніж два строки підряд. Причому в порівнянні із Законом 2010 р. строк перебування на адміністративній посаді був збільшений із двох до трьох років з одночасним визначенням підстав дострокового припинення повноважень судді на адміністративній посаді з визначенням санкції за дострокове звільнення з дискредитуючих підстав – заборона обрання його на адміністративні посади повторно. Вважаємо це позитивним кроком, оскільки суддя, який успішно справляється з адміністративними повноваженнями, може перебувати на посаді довше, при цьому в суддів завжди є можливість під час виникнення відповідних підстав переобрати голову або його заступника.

Згідно з ч. 10 ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у суді, кількість суддів в якому перевищує десять суддів, може бути обраний один заступник голови суду, а в суді, кількість суддів в якому перевищує тридцять суддів, – не більше двох заступників голови суду [1]. Отже, загальна кількість заступників голови господарського суду не може перевищувати двох.

Повноваження голів судів загальної юрисдикції, в тому числі господарських судів, та їх заступників визначені ст. ст. 24, 29-30, 34-35, 39 та 42-43 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Їх аналіз дозволяє виділити такі напрямки контролю цих суб'єктів: контроль за діяльністю апаратів господарських судів; контроль за повнотою комплектування суддівського корпусу у відповідному господарському суді; контроль за виконанням рішень органів суддівського самоврядування; контроль за тим, щоб за наявності підстав для припинення повноважень судді такий суддя своєчасно припинив свої повноваження.

Формами контролю в цих напрямках виступають: 1) внесення подання про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства; 2) погодження призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду; 3) повідомлення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Державної судової адміністрації України про вакантні посади суддів у суді в триденний строк із дня їх утворення; 4) забезпечення виконання рішень зборів суддів місцевого суду; 5) повідомлення Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Державної судової адміністрації про наявність підстави для припинення повноважень судді в строки, визначені законодавством. При цьому методами контролю голів господарських судів та їх заступників є видання наказів та розпоряджень, методи інформування та погодження.

Аналізуючи законодавство України, яким регламентовано контрольні повноваження голів судів та їх заступників, можна зробити висновок про наявність певних недоліків у цій сфері.

Наступним суб'єктом здійснення контролю за діяльністю господарських судів є органи суддівського самоврядування. Формами здійснення контролю за діяльністю господарських судів органами суддівського самоврядування є: 1) заслуховування звітів суддів господарських судів, які обіймають адміністративні посади в цьому суді, та керівника апарату суду; 2) проведення засідань, обговорення та вирішення питань, що стосуються відповідного напрямку контролю; 3) перевірка інформації, дослідження матеріалів, що надходять на розгляд до органів суддівського самоврядування тощо.

Методами здійснення контролю при цьому виступають: звернення з поданням про притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, прокурора, посадової особи органу державної влади чи органу місцевого самоврядування за вчинення дій або бездіяльності, що порушують гарантії незалежності суду та судді; винесення рішень, обов'язкових для виконання суддями та судами; погоджувальні та інформаційні методи.

Особливим напрямком контролю Рада суддів України є контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів у діяльності господарських судів. Рада суддів здійснюють контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів шляхом застосування таких методів:

1) підготовка, затвердження та своєчасне оновлення нормативно-правових актів щодо виявлення, розкриття, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суб'єктів конфлікту інтересів;

2) інформування, роз'яснення та навчання суб'єктів конфлікту інтересів стосовно змісту нормативно-правових актів щодо конфлікту інтересів із метою підвищення їх здатності до самостійного виявлення, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів;

3) запровадження системи добровільного розкриття та реєстрації суб'єктами конфлікту інтересів переліку приватних інтересів, наявності яких може вплинути на об'єктивність та неупередженість під час прийняття рішень тощо [2].

Одним із органів громадського контролю за діяльністю господарських судів є Громадська рада при Раді суддів України, яка діє на підставі Положення про громадську раду при Раді суддів України, затвердженого Рішенням Ради суддів України 5 лютого 2015 р. № 3 [3].

Громадська рада тісно співпрацює з Радою суддів України. Крім того, саме Рада суддів затверджує її персональний склад. Це дає підстави поставити під сумнів дійсні можливості громадської ради у сфері здійснення контролю за діяльністю органів суддівського самоврядування.

Фактично контрольні повноваження громадської ради правосуддя виражаються в таких формах, як: участь у засіданнях Ради суддів України, підготовка та виконання планів консультацій із громадськістю з питань, пов'язаних із діяльністю судової системи тощо. При цьому рада може застосовувати методи консультування, інформування, сприяння тощо.

Наступна група суб'єктів контролю за діяльністю господарських судів – зовнішні по відношенню до системи господарських судів, однак приналежні до єдиної судової системи. Серед таких суб'єктів передусім варто виділити Вищу кваліфікаційну комісію суддів.

Аналіз її повноважень, визначених ст. 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1], дозволяє виділити такі форми контролю цього органу за діяльністю господарських судів: 1) проведення спеціальної перевірки кандидатів на посаду судді господарського суду; 2) проведення відбіркового іспиту у формі анонімного тестування кандидата на посаду судді господарського суду; 3) проведення перевірки декларації родинних зв'язків та фінансової декларації кандидата на посаду судді господарського суду; 4) проведення кваліфікаційного іспиту кандидатів на посаду судді господарського суду у формі анонімного тестування та анонімного практичного завдання; 5) надання рекомендацій або відмова в їх наданні Вищій раді правосуддя щодо призначення на посаду судді; 6) проведення кваліфікаційного оцінювання судді господарського суду. Для реалізації контролю за діяльністю господарських судів у цих формах Вища кваліфікаційна комісія суддів застосовує такі методи, як: виявлення рівня знань, практичних навичок та умінь у застосуванні закону та веденні судового засідання в судді господарського суду; інформативний метод, що виражається в наданні рекомендацій та інформуванні в іншій формі Вищу раду правосуддя про наслідки проведених перевірок, проходження кваліфікаційного іспиту тощо.

Найбільшим колом повноважень у сфері здійснення контролю за діяльністю господарських судів відповідно до нового законодавства України володіє Вища рада правосуддя. Вона здійснює контроль у таких напрямках, як: контроль за відповідністю рівня кваліфікації суддів господарських судів кваліфікаційним вимогам, що до них висуваються; контроль за виконанням суддями вимог закону під час здійснення правосуддя, дотримання обмежень, зокрема вимог щодо несумісності; контроль за дотриманням вимог щодо незалежності суддів господарських судів тощо.

Означені види контролю можуть бути реалізовані в таких формах: 1) перевірка матеріалів, дослідження суддівського досяг, інших документів, що містять інформацію про діяльність судді господарського суду; 2) перевірка декларації родинних зв'язків суддів господарських судів; 3) здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів господарських судів тощо. При цьому методами контролю за діяльністю господарських судів є прийняття рішень про звільнення судді господарського суду з посади за наявності підстав для цього; надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою; ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя за наявності для цього підстав, визначених законодавством; ухвалення рішення про переведення судді з одного суду до іншого; застосування до судді одного з видів дисциплінарної відповідальності в залежності від виду вчиненого проступку та ін.

Ще одним новоутвореним органом громадського контролю, в тому числі за діяльністю господарських судів, є Громадська рада доброчесності. Вона є органом, що сприяє Вищій кваліфікаційній комісії суддів у здійсненні контрольних повноважень, тобто самостійних рішень рада приймати не може, однак допомагає органу, що володіє владними повноваженнями, в реалізації ним своїх повноважень у сфері контролю за діяльністю судів.

Органами, які можуть здійснювати контроль за законністю рішень, що ухвалюються господарськими судами, а також за дотриманням ними вимог щодо єдності судової практики, правильності застосування норм матеріального та процесуального права, є апеляційні господарські суди та Верховний Суд України (до набрання чинності новим законодавством про судоустрій таким органом також був Вищий господарський суд України).

Ці органи реалізують контрольні повноваження у таких формах, як: 1) перевірка обґрунтованості та законності рішень, що приймаються господарськими судами першої та апеляційної інстанцій; 2) перевірка повноти та всебічності дослідження господарським судом доказів та обставин справи; 3) перевірка вмотивованості оскаржуваного рішення господарського суду; 4) перевірка правильності та однаковості застосування господарським судом норм матеріального та процесуального права. Методами здійснення контролю в цих формах є: скасування апеляційними господарськими судами та Касаційним господарським судом рішення суду відповідно до першої або апеляційної інстанції та ухвалення нового рішення; скасування рішення та закриття провадження в справі або направлення на повторний розгляд тощо.

Наступна група досліджуваних суб'єктів контролю за діяльністю господарських судів є зовнішньою по відношенню не тільки до системи господарських судів, але і до всієї судової системи.

Одним із видів зовнішнього контролю є громадський контроль. Як було з'ясовано вище, громадський контроль здійснюється і на внутрішньоорганізаційному рівні. У цьому разі суб'єк-

тами контролю виступають громадські організації, сформовані за участю відповідних органів – Ради суддів України та Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Зовнішній громадський контроль можуть здійснювати окремі громадяни, їх об'єднання та інші громадські формування.

Формами громадського контролю за діяльністю господарських судів є: 1) участь у відкритих засіданнях господарського суду; 2) звернення з інформаційними запитами до господарських судів та отримання на них відповідей у порядку та в строки, визначені законодавством України; 3) отримання публічної інформації про діяльність відповідного господарського суду через інші відкриті джерела.

Слід зазначити, що реалізація всіх форм громадського контролю за діяльністю господарських судів можлива лише за умови дотримання принципів відкритості, прозорості, гласності в цих судах.

У діяльності господарських судів дані принципи (підпринципи) виражаються: по-перше, в розміщенні у вільному та відкритому доступі інформації на офіційних сайтах, інформаційних стендах у приміщеннях судів та інших джерелах про графік роботи суду, суддів, які в ньому працюють, їх спеціалізація, про справи, що призначені до розгляду, рішення, прийняті та оприлюднені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; по-друге, у відкритому доступі кожного до судового засідання; встановлення виняткових обмежень даного права; по-третє, можливість звернення до судів із запитом на публічну інформацію, що не розміщена у відкритому доступі.

Крім означених форм контролю, в деяких господарських судах широко застосовують таку форму, як опитування громадськості за допомогою спеціальних анкет.

Так, у 2015 році робочою групою за підтримки проекту USAID «Справедливе правосуддя» було розроблено систему оцінювання якості роботи суду та затверджено її Радою суддів України [4, с. 51–55]. Подібне анкетування може виявитись ефективною формою контролю, однак для цього варто налагодити зворотний зв'язок – відповідне реагування судів та інших органів судової системи на виявлені недоліки у функціонуванні судів.

Методами громадського контролю за діяльністю господарських судів є: оскарження рішення, ухвали господарського суду до судів апеляційної та касаційної інстанції; звернення зі скаргами на поведінку або дії судді господарського суду до Вищої ради правосуддя; консультування через громадські ради щодо напрямків удосконалення господарського судочинства, оптимізації роботи господарських судів тощо.

Водночас, незважаючи на значні здобутки у сфері налагодження зв'язків з громадськістю та залучення її до здійснення контролю, в тому числі за діяльністю господарських судів, слід погодитись із зауваженням Т.В. Наливайко про недостатню ефективним функціонування інституту громадського контролю в сучасному українському суспільстві, що, на думку вченої, зумовлено невизначеністю соціальної стратегії його розвитку, наявністю низки політичних, соціально-економічних, правових та ідеологічних проблем (правовий нігілізм, тінізація економіки, корупція, низький життєвий рівень, маргіналізація значної частини населення, безробіття тощо). З метою розв'язання цієї проблеми науковець пропонує ухвалити закон про громадський контроль, який би закріплював правові основи його функціонування в громадянському суспільстві [5, с. 13]. Ми підтримуємо дану пропозицію, адже громадський контроль може бути ефективним лише за умови його легітимізації та створення дієвого механізму для його реалізації.

Наступна група суб'єктів – Президент України, Верховна Рада України та прокуратура України – мають лише опосередковані контрольні повноваження в судовій системі. Так, Президент України та Верховна Рада України до недавнього часу приймали безпосередню участь у призначенні суддів на посаду вперше або обрання їх безстроково, а парламент також надавав згоду на затримання судді та його арешт до винесення обвинувального вироку. Однак із набуттям чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» Президент та Верховна Рада України уповноважені, відповідно, призначати та обирати по два члени до Вищої ради правосуддя. Це стає єдиною формою контролю за діяльністю судів із боку глави держави та парламенту України.

Що стосується здійснення прокурорського контролю за діяльністю господарських судів, то він реалізується у двох основних напрямках: контроль за дотриманням державних інтересів під розгляду справ в господарських судах та контроль за притягненням суддів господарських судів до кримінальної відповідальності. Формами прокурорського контролю є: 1) участь у судових засіданнях під час розгляду господарських справ за зверненням в інтересах держави; 2) здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням щодо суддів, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, корупційного діяння тощо. Методами прокурор-

ського контролю при цьому є: звернення до господарського суду в інтересах держави (державного підприємства, установи); оскарження рішень господарських судів до судів вищих інстанцій; звернення до Вищої ради правосуддя для надання дозволу на затримання або арешту судді тощо.

Серед суб'єктів зовнішнього контролю за діяльністю господарських судів України значні повноваження має Уповноважений із прав людини. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [6] він здійснює контроль за діяльністю господарських судів у таких формах: 1) вільного відвідування Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України; 2) участі в засіданнях Верховної Ради України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, колегії прокуратури України та інших колегіальних органів; 3) звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням тощо.

Висновки. Таким чином, згідно з Конституцією та законами України серед всіх суб'єктів здійснення контролю за діяльністю господарських судів лише Вища рада правосуддя наділена реальними владними повноваженнями щодо підконтрольного суб'єкта – господарських судів України. Тому вона може застосовувати методи примусу під час здійснення контролю за діяльністю господарських судів. Інші ж суб'єкти переважно використовують методи інформування, консультування, рекомендації, оскарження тощо. Така ситуація зумовлена передусім дією принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону. Однак, на нашу думку, з розвитком громадського суспільства має підвищитись роль громадського контролю, в тому числі за діяльністю господарських судів. Для цього необхідно розвивати форми громадського контролю, наділяти громадські ради реальними повноваженнями в цій сфері, що має стати напрямком подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів : проект закону від 30.05.2016 реєстр. № 4734 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59259.
2. Про затвердження Порядку здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів та інших представників судової системи та його врегулювання : Рішення Ради суддів України від 4 лютого 2016 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vgu.gov.ua/content/file/Poryadok.doc.
3. Про затвердження Положення про громадську раду при Раді суддів України : Рішення Ради суддів України від 5 лютого 2015 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://rsu.gov.ua/uploads/resheniya/polozenj\(5\).pdf](http://rsu.gov.ua/uploads/resheniya/polozenj(5).pdf).
4. Система оцінювання роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи: спільний проект USAID «Справедливе правосуддя», Ради суддів України, Державної судової адміністрації. – К., 2015. – 58 с.
5. Наливайко Т.В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т.В. Наливайко. – Львів, 2010. – 18 с.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.64.072.2/3(477:4-6ЄС)(045)

БОДНАР Н.А.

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ІЗ ПИТАНЬ ПРАВОСУДДЯ**

Стаття присвячена дослідженню основних напрямів співробітництва між Україною та Європейським Союзом із питань правосуддя. Особлива увага приділена тим напрямам, що визначені в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та в Плані дій «Україна – ЄС» у сфері юстиції, свободи та безпеки. Автор проаналізував особливості ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду, стан співробітництва з Євроюстом, а також визначив основні здобутки, пріоритетні напрями та шляхи вдосконалення подальшої співпраці України та ЄС з питань правосуддя.

Ключові слова: європейські стандарти правосуддя, верховенство права, судове співробітництво, Угода про асоціацію, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, Євроюст.

Статья посвящена исследованию основных направлений сотрудничества между Украиной и Европейским Союзом по вопросам правосудия. Особое внимание уделено тем направлениям, которые определены в Соглашении об ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом, Европейским сообществом по атомной энергии и их государствами-членами, с другой стороны, и в Плане действий «Украина – ЕС» в сфере юстиции, свободы и безопасности. Автор проанализировал особенности ратификации Римского статута Международного уголовного суда, состояние сотрудничества с Евроюстом, а также определил основные достижения, приоритетные направления и пути совершенствования дальнейшего сотрудничества Украины и ЕС касательно вопросов правосудия.

Ключевые слова: европейские стандарты правосудия, верховенство права, судебное сотрудничество, Соглашение об ассоциации, Международный уголовный суд, Римский статут, Евроюст.

This article is devoted to the research of main directions of the EU-Ukraine cooperation on justice matters. Special attention is given to those areas enshrined in the Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, and to those enshrined in the EU-Ukraine Action Plan on Freedom, Security and Justice. The author also analyzed the peculiarities of ratification by Ukraine of the Rome Statute of the International Criminal Court, the state of cooperation with Eurojust and outlined the main achievements, priorities and ways to improve further cooperation between Ukraine and the EU on justice matters.

Key words: European standards in the field of justice, rule of law, judicial cooperation, Association Agreement, International Criminal Court, Rome Statute, Eurojust.

Вступ. Підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), зумовило вихід відносин України та Європейського Союзу (далі – ЄС) на новий рівень, у тому числі стосовно співробітництва у сфері

правосуддя. Відповідно до статті 486 Угоди про асоціацію та рішень Ради ЄС № 2014/295/EU, № 2014/668/EU та № 2014/691/EU, починаючи з 1 листопада 2014 року, поряд з іншими положеннями Угоди про асоціацію тимчасово застосовується стаття 14 «Верховенство права, повага до прав людини та основних свобод» Розділу III «Юстиція, свобода та безпека» [1]. Вказано статтею передбачено, що в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією [2]. З положень цієї норми вбачається особливе значення двостороннього співробітництва в напрямі підвищення ефективності судової гілки влади. Тож аналіз правових засад та основних напрямів співпраці України з ЄС з питань правосуддя дає змогу з'ясувати стан та основні перспективи подальшого співробітництва з метою утвердження в Україні верховенства права та європейських стандартів правосуддя.

Досягнення стабільності інститутів, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини, захист і повагу прав меншин є одним із Копенгагенських критеріїв для членства в ЄС [3]. З досвіду оцінки ЄС стану виконання країнами-кандидатами вказаного політичного критерію випливає, що значна увага приділяється становищу судової системи, ставленню громадян до неї та дотриманню їх прав на справедливий суд (з досвіду Хорватії, а також Туреччини, Чорногорії, Албанії та Македонії) [4, с. 193–198]. Враховуючи те, що Україна ще в 1998 році проголосила курс на євроінтеграцію та постійно вживає заходів для посилення співпраці з ЄС з метою набуття в ньому членства в майбутньому, аналіз основ правового регулювання та розвитку основних напрямів співробітництва з питань правосуддя є необхідним для ефективного застосування набутого досвіду в майбутньому.

Вивченням правових основ співпраці у вказаній сфері займалися: В.І. Муравйов, Я.М. Костюченко, З.М. Макаруха, К.В. Смирнова, О.В. Довжук, дослідженням європейських засад побудови та функціонування судової системи – І.В. Назаров, А.Г. Алексєєв, А.А. Пухтецька, О.Д. Святоцький, П.О. Гвоздик, Ірмантас Ярукайтис та інші. Перша група вчених займалася дослідженням основ співробітництва з питань правосуддя в межах правового аналізу третьої складової простору «свободи, безпеки та юстиції», внаслідок чого такі дослідження носять загальний характер та не відображають діяльності щодо конкретних напрямів співпраці. Друга група науковців висвітлювала у своїх працях європейські стандарти щодо побудови та функціонування судової системи в цілому, однак питання їх безпосередньої імплементації в судовій системі України через призму співробітництва з ЄС залишилися недослідженими. Таким чином, зазначене підтверджує доцільність більш вузького розгляду проблематики співробітництва України з ЄС із питань правосуддя у світлі цілей даної статті.

Постановка завдання. Із суті вказаної проблематики випливає, що основними цілями статті є: визначення правових засад співпраці України та ЄС з питань правосуддя; аналіз основних напрямів такого співробітництва; виокремлення проблемних аспектів, найбільших досягнень та пріоритетів подальшої співпраці з ЄС у галузі правосуддя.

Результати дослідження. Перш за все необхідно виокремити ті документи, які складають правову основу співробітництва між Україною та ЄС у сфері правосуддя.

Основним із них є Угода про асоціацію, яка, на відміну від попереднього базового документу – Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, – містить окремий розділ «Юстиція, свобода та безпека». Разом із тим, як вже зазначено, серед норм цього розділу, якими регулюються питання правосуддя, наразі тимчасово застосовується лише стаття 14 «Верховенство права, повага до прав людини та основних свобод» у тій мірі, в якій нею охоплюються питання, що належать до компетенції ЄС (виключної або змішаної).

Тимчасове застосування Угоди про асоціацію стало можливим після її ратифікації 16 вересня 2014 року Верховною Радою України та Європейським Парламентом і прийняття 29 вересня 2014 року відповідного рішення Радою ЄС (№ 2014/691/EU). Тимчасове застосування використовується з метою забезпечення можливості якнайшвидшого початку виконання сторонами найважливіших положень Угоди поки тривають формальні процедури на національному рівні та рівні ЄС. Однак, зважаючи на обставини ратифікації Угоди про асоціацію у Нідерландах, формальність характеру таких процедур ставиться під сумнів.

На сьогодні Угоду про асоціацію ратифікували 27 країн-членів ЄС, окрім Нідерландів [5]. У цій країні 6 квітня 2016 року відбувся консультативний референдум щодо ратифікації Угоди про асоціацію, і за його результатами більшість виборців проголосувала проти (61%). За резуль-

татами цього референдуму Уряд міг подати до парламенту законопроект про денонсацію Угоди про асоціацію або про її підтвердження. Так, Уряд прийняв позитивне рішення для України, і 23 лютого 2017 року нижня палата парламенту Нідерландів (Палата представників) офіційно підтвердила ратифікацію. Однак для завершення процедури має проголосувати щеї верхня палата (Сенат). Очікується, що позитивне рішення буде прийнято Сенатом після проведення весняних виборів у 2017 році [6].

Тимчасове застосування Угоди про асоціацію, зокрема Розділу «Юстиція, свобода та безпека», означає, що наразі застосовується лише одна його стаття, положення якої мають загальний характер та не визначають конкретних напрямів співпраці (стаття 14). Наприклад, цією статтею передбачено, що сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права, зокрема через співробітництво з метою зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. При цьому зі змісту вказаної норми неможливо встановити, в яких напрямках повинна розвиватися співпраця, наприклад, щодо зміцнення судової влади та підвищення її ефективності. Так, це може бути реалізовано через збільшення фінансування судів, підвищення рівня суддівської винагороди та оплати праці працівників апаратів, зміну всієї структури судоустрою або її частини, зміну порядку та умов призначення та звільнення суддів, підвищення професійного рівня суддів, оптимізацію суддівського врядування та системи кар'єрного просування суддів, розвиток суддівського самоврядування. Деякі компоненти одночасно є основними складовими частинами забезпечення незалежності судової влади (фінансові питання, розвиток самоврядування).

Оскільки конкретні напрями співпраці у сфері судочинства в статті 14 Угоди про асоціацію не закріплені, українська сторона визначає їх самостійно на підставі аналізу існуючих європейських стандартів та з урахуванням рекомендацій Венеціанської комісії до законопроектів у цій сфері, а також приймаючи допомогу та використовуючи засоби проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні». Більшість положень висновків Венеціанської комісії були враховані під час прийняття змін до Конституції України в частині правосуддя та нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року. Також на даний час експерти проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» активно співпрацюють (щомісячні зустрічі) з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України з питань надання допомоги останній у проведенні конкурсу до Верховного Суду. Загалом, основні напрями зміцнення судової влади, забезпечення її ефективності та незалежності визначені в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 (далі – Стратегія на 2015–2020 роки). Пріоритетні напрями роботи щодо виконання цієї Стратегії відображені у відповідному Плані дій, схваленому Радою з питань судової реформи. У цьому Плані визначені основні завдання реформування українського судочинства відповідно до кожного з розділів Стратегії на 2015–2020 роки та конкретний перелік заходів, які повинні бути вжиті до кінця 2016, 2018 та 2020 років [7].

Застосування лише однієї норми Угоди про асоціацію, якою, до того ж, визначено скоріше загальні цілі співпраці з питань правосуддя не є достатнім для активізації більш поглибленого розвитку співробітництва з ЄС, зокрема, в тих напрямках, які визначені пріоритетними в самій Угоді.

Основні цілі судового співробітництва в цивільних та кримінальних справах конкретизовано в статті 24 Угоди про асоціацію, яка на даний час не застосовується, що також підтверджує важливість завершення ратифікаційних процедур у Нідерландах. Однак, незважаючи на це, Україна почала вживати заходів із виконання положень вказаної норми.

Так, статтею 24 Угоди про асоціацію передбачена домовленість надалі розвивати судове співробітництво в цивільних та кримінальних справах, повною мірою використовуючи відповідні міжнародні і двосторонні документи. Стосовно судового співробітництва в кримінальних справах сторони домовилися посилити взаємодію щодо взаємної правової допомоги, що, в разі необхідності, включатиме приєднання до Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року (далі – Римський статут), а також більш тісне співробітництво з Євроюстом [2].

Україна підписала Римський статут ще в січні 2000 року, однак не ратифікувала його, оскільки в липні 2001 року Конституційний Суд України дійшов висновку про його невідповідність Конституції України в частині, що стосується положень, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції». Цю проблему було виправлено шляхом внесення змін до статті 124 Конституції України, в результаті чого її викладено в новій редакції, і в частині шостій закріплено, що Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом [8]. Однак згідно з пунктом

1 Розділу II Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» ці зміни наберуть чинності лише 30 червня 2019 року. Тобто законодавець відтермінував ратифікацію Римського статуту ще на три роки. Разом із тим варто зауважити, що в лютому 2014 та 2015 років Україна зробила дві заяви щодо визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду на підставі пункту 3 статті 12 Римського статуту. Перша стосувалася скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року, друга – злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР». Отже, Україна взяла на себе зобов'язання щодо повного визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду, однак лише щодо визначених нею злочинів.

Український науковець М. Гнатівський вважає такі дії відхиленням від політичних та юридичних зобов'язань України, визначених Угодою про асоціацію. З іншого боку, вказує на ряд законодавчих неузгодженостей, які унеможливають здійснення певних процедур, передбачених Римським статутом. Це неможливість користування організаційними та процесуальними правами, які надаються державам, що ратифікували статут; відсутність національного правового механізму видачі підозрюваних; неузгодженість Кримінального кодексу України з Римським статутом та інші [9]. Варто погодитись із його висновком про те, що під час прийняття змін до Конституції України причини такого відтермінування варто було б зазначити принаймні в пояснювальній записці до відповідного закону, чого зроблено не було.

Поряд із цим Україною активно вживаються заходи на виконання положення Угоди про асоціацію щодо розвитку більш тісного співробітництва з Євроюстом. Так, 27 червня 2016 року в Брюсселі було підписано Угоду про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції (далі – Угода з Євроюстом), а 8 лютого 2017 року прийнято Закон України про її ратифікацію. Після набрання чинності вказаною Угодою Україна і Євроюст будуть співпрацювати у сферах, визначених у статтях 6, 7 і 27b Рішення Ради ЄС від 28 лютого 2002 року (з останніми змінами; далі – Рішення щодо Євроюсту) [10].

Статтями 6, 7 Рішення щодо Євроюсту передбачено виконання ним своїх завдань через одного чи декількох зацікавлених Національних членів або Колегію. Через них Євроюст може надсилати запити до компетентних органів (в Україні ним є Генеральна прокуратура України) щодо ініціювання розслідування або судового переслідування конкретних діянь, створення спільних слідчих груп. Важливе значення для України має Стаття 27b Рішення щодо Євроюсту, яка передбачає можливість останнього, після укладення відповідних угод з третіми країнами, координувати виконання їх запитів щодо судової співпраці, якщо це стосується одного й того ж розслідування на території щонайменше двох держав-членів ЄС [11]. Варто зауважити, що судовими органами відповідно до Угоди з Євроюстом є не лише суди загальної юрисдикції, а й прокурори всіх рівнів та органи досудового слідства.

Для розвитку подальшої співпраці з Євроюстом Україна, відповідно до статей 5-8 Угоди з Євроюстом, повинна призначити принаймні одну контактну особу для співробітництва, відрядити прокурора для роботи в штаб-квартирі Євроюсту, проводити регулярні консультації з Євроюстом та брати участь в оперативних і стратегічних зустрічах на запрошення Президента Колегії Євроюсту.

З викладеного вбачається, що Україна вживає всіх заходів на виконання Угоди про асоціацію в частині співробітництва з питань правосуддя, незважаючи на те, що деякі її положення ще не набрали чинності. Такі обставини свідчать про безперечну підтримку зі сторони ЄС укладеної Угоди про асоціацію, в тому числі уряду та парламенту Нідерландів, незважаючи на негативні результати проведеного в цій країні референдуму.

Окрім Угоди про асоціацію співробітництво між Україною та ЄС із питань правосуддя регулюється Планом дій «Україна – ЄС» у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18 червня 2007 року (далі – План дій 2007 року).

Серед напрямів співробітництва згідно із цим Планом у сфері судочинства необхідно виокремити ті, що стосуються безпосередньо питань здійснення правосуддя:

1) заохочення зусиль України, спрямованих на забезпечення неупередженості, незалежності і компетентності суддів, поліпшення доступу до правосуддя; імплементація «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів»;

2) перегляд законодавства стосовно Конституційного Суду України у світлі висновку Венеціанської Комісії Ради Європи;

3) підтримка зусиль України щодо запровадження системи адміністративних судів;
4) посилення спроможностей судової системи виконувати значні обсяги роботи та посилення адміністративних можливостей;

5) запровадження спеціального навчання для суддів та осіб, що претендують на посади суддів; удосконалення системи набору та просування суддів; розгляд питання щодо розроблення Кодексу судової етики; створення незалежної комісії для проведення дисциплінарних слухань стосовно суддів;

6) надання підтримки функціонуванню національної української електронної бази даних, яка міститиме інформацію про всі судові рішення [12].

Вказані напрями співробітництва включають в себе багато різноманітних завдань та заходів, які належить вживати для досягнення сформульованих цілей. З огляду на великий обсяг таких заходів доцільно виокремити найважливіші досягнення у вказаних напрямках роботи, проблемні аспекти, а також пріоритети подальшого співробітництва.

Одним із основних напрямів співпраці з питань правосуддя в Плані дій 2007 року визначено імплементацію положень Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року) (далі – Концепція вдосконалення судівництва). Вона охоплює великий спектр діяльності, спрямованої на утвердження верховенства права в Україні, зокрема й ті напрями, що визначені в Плані дій 2007 року. Разом із тим необхідно враховувати те, що у 2015 році було прийнято оновлену Стратегію на 2015–2020 роки, в якій уточнено напрями розвитку українського правосуддя з метою їх відповідності стандартам і передовим практикам ЄС.

Одним із пріоритетів, визначених у Концепції вдосконалення судівництва, а також у Плані дій 2007 року, є поліпшення доступу до правосуддя. Так, на виконання цього положення в Україні забезпечується функціонування інформаційного веб-порталу «Судова влада України», розроблено систему «Електронний суд», забезпечується робота Єдиного державного реєстру судових рішень, розвивається реституційне правосуддя. Також завершено створення системи адміністративних судів, прийнято Кодекс суддівської етики, оновлено законодавство стосовно покращення процедур добору, професійного навчання та дисциплінарної відповідальності суддів, ліквідовано військові суди, на законодавчому рівні визначено розмір суддівської винагороди, що є однією з умов забезпечення незалежності суддів.

З викладеного вбачається, що загалом Україна виконала завдання, передбачені в Плані дій 2007 року та Концепції вдосконалення судівництва. Однак якщо проводити більш детальний аналіз кожного з напрямів співпраці, то можна побачити, що багато аспектів співробітництва імplementовані не повністю, а деякі нереалізовані взагалі.

До тих напрямів, які не повністю реалізовані, слід віднести роботу щодо забезпечення доступності правосуддя, зокрема, через покращення функціонування системи «Електронний суд». Так, наказом Державної судової адміністрації України (далі – ДСА України) від 31 травня 2013 року № 72 проект «Електронний суд» було впроваджено у всіх місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції. Цим наказом передбачалася можливість взаємного обміну документами, однак він втратив чинність у зв'язку з прийняттям нового наказу ДСА України від 7 листопада 2016 року № 227. Останнім же двостороннім обмін процесуальними документами не передбачено. Така тенденція не є позитивною, що підтверджується вимогами Стратегії на 2015–2020 роки (пункт 5.4.) та свідчить про необхідність вжиття додаткових заходів.

Незавершеною є й робота над впровадженням в Україні такої форми реституційного (відновного) правосуддя, як медіація. Не дивлячись на те, що процедури медіації вже застосовуються через діяльність Українського центру медіаторів (сімейні, комерційні спори) та Українського центру розуміння (кримінальні справи), до цього часу не прийнято Закон України «Про медіацію» (проект зареєстровано 27 березня 2015 року), не внесено відповідні зміни до процесуальних кодексів.

Триває робота над удосконаленням процедур добору, професійного навчання та дисциплінарної відповідальності суддів. Цей напрям співпраці постійно вдосконалюється, і наразі правовою основою реалізації вказаних цілей є оновлена Конституція України (в частині правосуддя) та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року (набрали чинності 30 вересня 2016 року). Передбачені ними положення (нові процедури щодо добору та призначення суддів, скасування інституту призначення суддів на визначений строк, створення Вищої ради правосуддя, як нового органу, уповноваженого притягувати суддів до дисциплінарної відповідальності, розмежування підстав для звільнення судді та підстав припинення його повноважень) високо оцінила Венеціанська комісія у своїх Висновках від 23 березня 2015 року № 801/2015 та

від 24 липня 2015 року № 803/2015. ЄС зі свого боку наразі активно підтримує проведення масштабного конкурсу до Верховного Суду (оголошений 7 листопада 2016 року) та надає підтримку в цьому та інших питаннях через Консультативну Місію ЄС в Україні та роботу в межах проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» [13].

Повністю нереалізованими залишилися положення Концепції вдосконалення судівництва щодо встановлення відповідальності учасників процесу за недобросовісне користування процесуальними правами (наприклад, за навмисне зволікання процесу). Так, у Стратегії на 2015–2020 роки вказано на необхідність упровадження механізмів забезпечення вирішення спорів і протидії зловживанням процесуальними правами шляхом накладання ефективних процесуальних обмежень на сторони за недотримання (без поважних причин) принципу «найкращих зусиль», ненадання або приховування доказів тощо [14].

Нереалізованими залишилися і норми вказаної Концепції щодо поступового наближення та в подальшому поєднання в одному кодексі норм цивільного і господарського процесів. Однак, не дивлячись на те, що Україною у 2014 році робилися спроби ліквідувати суди господарської юрисдикції, це питання завжди було спірним і Венеціанська комісія у своєму Спільному висновку № 801/2015 зазначила, що прийняття такого рішення залежить від політичного вибору органів влади, які мають більше можливостей визначати, яка система найкраще підходить для країни з урахуванням обставин, що складаються. З того часу питання про об'єднання норм цивільного і господарського процесів не піднімалося, однак у Стратегії на 2015–2020 роки наголошується на необхідності визначення чітких критеріїв та механізмів розмежування судових юрисдикцій адміністративних, господарських і загальних (цивільних і кримінальних) судів.

Наразі також не виконано вимог Плану дій 2007 року щодо оновлення законодавства стосовно Конституційного Суду України в світлі висновку Венеціанської Комісії Ради Європи (мова йшла про Висновок від 22 червня 2006 року № 377/2006). Однак після внесення в червні 2016 року змін до Конституції України в частині правосуддя в українському парламенті 17 листопада 2016 року зареєстровано новий проект Закону України «Про Конституційний Суд України», в якому не лише враховано пропозиції, вказані у Висновку № 377/2006 щодо складення присяги безпосередньо в суді та можливості продовжувати перебувати на посаді судді після закінчення повноважень до дня призначення нового судді, а й передбачено конкурсний добір суддів Конституційного Суду України [15].

Висновки. Таким чином, пріоритетними напрямками подальшої співпраці між Україною та ЄС із питань правосуддя є: ратифікація Римського статуту, активізація співпраці з Євроюстом після набрання чинності відповідною Угодою, розвиток «Електронного правосуддя» та методів позасудового врегулювання спорів (зокрема, медіації), закріплення відповідальності за зловживання сторонами процесуальними правами, прийняття нового Закону України «Про Конституційний Суд України».

Для реалізації цих цілей доцільно запропонувати шляхи вдосконалення подальшого співробітництва у кожному з визначених напрямів.

По-перше, необхідно доповнити всі процесуальні кодекси, встановивши відповідальність за зловживання сторонами процесуальними правами, наслідком яких може бути затягування судового розгляду. Цю проблему варто вирішити в першу чергу не тільки через вказівку на неї в Концепції вдосконалення судівництва, але й з огляду на сталу практику Європейського суду з прав людини щодо встановлення фактів тривалого розгляду справ національними судами. Водночас внесенню змін до процесуальних кодексів має передувати масштабна робота щодо вивчення існуючих європейських стандартів із цього питання.

По-друге, необхідно активізувати роботу над доопрацюванням Закону України «Про медіацію», прийняття якого наразі відхилено та знято з розгляду з метою більш чіткого внутрішнього узгодження норм, усунення їх дублювання та суперечності, приведення у відповідність із чинним процесуальним законодавством України. Прийняття цього Закону сприятиме значному зменшенню навантаження на судову систему та пришвидшенню вирішення спорів.

По-третє, до 30 червня 2019 року (набрання чинності змінами до Конституції України щодо визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду) необхідно внести зміни: до Кримінального кодексу України, шляхом визначення злочинів проти людяності та різновидів військових злочинів; до Кримінального процесуального кодексу України, шляхом деталізації механізму видачі підозрюваних Міжнародному кримінальному суду.

По-четверте, необхідно внести зміни донаказу ДСА України від 7 листопада 2016 року № 227 щодо розширення кількості послуг «електронного правосуддя».

Подальша ж співпраця повинна бути спрямована на нові напрями співробітництва, які вперше згадані в Стратегії на 2015–2020 роки. Це: вивчення доцільності введення мирових суддів; поступове впровадження та розширення застосування суду присяжних; розширення переліку категорій справ, які можуть вирішуватися третейськими суддями або розглядатися судами в спрощеному провадженні (наразі спрощене провадження передбачено лише в адміністративному судочинстві), розвиток інституту приватних виконавців.

Список використаних джерел:

1. Вербальна нота Генерального Секретаріату Ради Європейського Союзу SGS14/12029 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b50/paran2#n2.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
3. Presidency Conclusions, Copenhagen European Council – 21-22 June 1993 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf.
4. Назаров І.В. Вимоги Європейського Союзу до судових систем країн-кандидатів у члени ЄС та особливості їх виконання / І.В. Назаров // Проблеми законності. – 2011. – № 114. – С. 192–199.
5. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Ratification Details [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/agreements-conventions/agreement/?aid=2013005>.
6. В Нідерландах ратифікували асоціацію, лишився ще один крок [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2017. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/02/23/7062141/>.
7. План дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jrc.org.ua/plan>.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1474897804599233>.
9. Гнатовський М. Україна та Міжнародний кримінальний суд: конституційний аспект / М. Гнатовський // Українське право. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainepраво.com/international_law/public_international_law/ukrayina-ta-mizhnarodnyy-kryminalnyy-sud-konstytutsiynyy-aspekt/.
10. Agreement on cooperation between Eurojust and Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : [http://www.eurojust.europa.eu/doclibrary/Eurojust-framework/agreements/Agreement%20on%20cooperation%20between%20Eurojust%20and%20Ukraine%20\(2016\)/Eurojust-Ukraine-2016-06-27-EN.pdf](http://www.eurojust.europa.eu/doclibrary/Eurojust-framework/agreements/Agreement%20on%20cooperation%20between%20Eurojust%20and%20Ukraine%20(2016)/Eurojust-Ukraine-2016-06-27-EN.pdf).
11. Council Decision on the strengthening of Eurojust and amending Decision 2002/187/JHA [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.eurojust.europa.eu/doclibrary/Eurojust-framework/ejdecision/Consolidated%20version%20of%20the%20Eurojust%20Council%20Decision/Eurojust-Council-Decision-2009Consolidated-EN.pdf>.
12. План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18 червня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_956.
13. Відбулася щомісячна зустріч донорів та виконавців проектів міжнародної допомоги [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Вищої кваліфікаційної комісії суддів України – Режим доступу : <http://vkksu.gov.ua/ua/news/widbulasia-shtchomisiatchna-zustritch-donoriv-ta-wikonawciw-proiektiw-miznarodnoi-dopomogi1/>.
14. Указ Президента України «Про Стратегію реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» від 20 травня 2015 № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
15. Проект Закону про Конституційний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60542.

УДК 341.1:221

БОЙКО І.С.

**УКРАЇНА ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ:
ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ МІЖНАРОДНИМ СУДОМ ООН**

Статтю присвячено судовій стадії врегулювання російсько-українського збройного конфлікту. Автор аналізує зміст позовної заяви України проти РФ, поданої до Міжнародного Суду ООН, та результати початкових етапів розгляду позовних вимог, що зумовили прийняття Наказу МС ООН щодо застосування Міжнародної Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (прохання про вжиття тимчасових заходів).

Ключові слова: Міжнародний Суд ООН, Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, тимчасові заходи.

Статья посвящена судебной стадии урегулирования российско-украинского вооруженного конфликта. Автор анализирует содержание искового заявления Украины против РФ, поданного в Международный Суд ООН, и результаты начальных этапов рассмотрения исковых требований, обусловивших принятие Приказа МС ООН по применению Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма и Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации (просьба о принятии временных мер).

Ключевые слова: Международный Суд ООН, Международная Конвенция о борьбе с финансированием терроризма, Международная Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации, временные меры.

The article is devoted to the judicial stage of the settlement of the Russian-Ukrainian armed conflict. The author analyzes the content of the statement of claim of Ukraine against Russia submitted to the International Court of Justice and the results of the initial stages of consideration of the claims that led to the adoption of the Order on the application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (request for the indication of provisional measures).

Key words: International Court of Justice, International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, provisional measures.

Вступ. Зусилля міжнародного співтовариства щодо нормативного визначення сутності російсько-українського конфлікту є досить значними. Перелік міжнародно-правових документів відносно проблеми порушення територіальної цілісності та суверенних прав України містить десятки посилань та тверджень щодо наявності збройної агресії Російської Федерації. Зокрема, 27 березня 2014 року Генеральна асамблея ООН ухвалила Резолюцію 68/262 «Територіальна цілісність України», в якій підтвердила визнані кордони України та відсутність будь-яких правових підстав для зміни статусу АР Крим та м. Севастополя [1]. Аналогічна позиція ГА ООН була підтверджена в Резолюції 71/205 «Ситуація з правами людини в АР Крим та місті Севастополь (Україна)», схвалений 19 грудня 2016 року. У Резолюції вперше в офіційних документах ООН Російська Федерація визнається державою-окупантом, також була засуджена критична ситуація у сфері прав людини в окупованому Криму [2].

Дипломатичні засоби врегулювання російсько-українського конфлікту – переговори, листування, нотування – протягом трьох років активно застосовувались Україною. Крім того,

---

© БОЙКО І.С. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри морського права (Національний університет «Одеська морська академія»)

державою Україна подано позовні заяви проти Російської Федерації в Міжнародний суд ООН, Міжнародний трибунал з морського права, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд.

Проблема порушення територіальної цілісності та суверенних прав України турбує українських та зарубіжних науковців. Юристи-міжнародники присвячують монографічні дослідження аналізу російсько-українського збройного конфлікту. Першим таким твором вийшла друком колективна монографія «Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право» ще влітку 2014 року. Корифеї української школи міжнародного права – Буроменський М.В., Буткевич В.Г., Василенко В.А., Гнатівський М.М., Задорожній О.В. – у тісній співпраці з колегами (авторський колектив – це 56 вчених-міжнародників) здійснили міжнародно-правовий аналіз агресії Російської Федерації щодо України, що мала наслідком анексію Криму, а також подіям на сході України, зокрема діяльності угруповань «ДНР» та «ЛНР» [3].

Задорожній О.В. провів комплексне міжнародно-правове дослідження відносин, пов'язаних із міждержавною взаємодією Російської Федерації та України з «кримського питання» та подій на сході України. Наукові монографії вченого: «Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права»; «Анексія Криму – міжнародний злочин»; «Российская доктрина международного права после аннексии Крыма» – творчий результат дослідження [4].

Важливі складові частини проблеми аналізуються юристами-міжнародниками України. Так, Бабін Б.В., Василенко В.А., Гнатівський М.М., Задорожній О.В., Хамідова М.Ф. вивчають причини, політико-правові оцінки російсько-української війни 2014 року; надають міжнародно-правову кваліфікацію дій Російської Федерації на сході України як акту агресії; національні та міжнародні механізми реагування на порушення прав людини, спричинені збройною агресією; роль міжнародних судових установ у захисті прав людини під час збройного конфлікту; звернення України до Європейського суду з прав людини як міжнародно-правовий засіб реагування на агресію Російської Федерації; роль Європейського суду з прав людини в умовах російської агресії проти України; кваліфікацію міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ; принцип компліментарності Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії [5].

Зарубіжні спеціалісти з міжнародного права також фокусують увагу на визначенні причин та наслідків збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною [6].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту судової стадії врегулювання конфлікту між Росією та Україною Міжнародним Судом ООН.

Результати дослідження. 16 січня 2017 року Україна порушила справу за № 166 у Міжнародному Суді ООН [International Court of Justice (ICJ)] проти Російської Федерації, звинувачуючи її в порушенні Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму [ICSFT] від 9 грудня 1999 року і Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [CERD] від 21 грудня 1965 року [7]. Обидві держави є учасниками цих міжнародно-правових документів.

6-9 березня 2017 р. відбулися слухання у справі Україна проти Росії.

Серед складу суду, крім діючих 15 членів, є по одному представнику від кожної зі сторін – судді ad hoc. Відповідно до правил Суду, якщо в його складі немає громадянина тієї країни, що є стороною справи, така держава може призначити суддю ad hoc. Інститут суддів ad hoc втілює один з основоположних принципів, що регулюють функціонування Міжнародного суду ООН, тобто принцип суворої рівності сторін. Це стосується тієї з країн-учасників процесу, яка не має свого громадянина в складі суду. Користуючись цим правом, Російська Федерація призначила російського суддю Леоніда Скотнікова, а Україна – італійського суддю Фаусто Покара [7].

Відносно Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, в позовній заяві Україна зазначила: «Україна переконливо просить Суд винести рішення і оголосити, що Російська Федерація через свої державні органи, державних службовців, інших осіб і організації, які здійснюють повноваження держави, а також через інших агентів, що діють за дорученням або під керівництвом і контролем РФ, порушила наступні свої зобов'язання по Конвенції щодо фінансування тероризму: (а) забезпечувала фінансування, включаючи постачання озброєння і тренування для незаконних збройних формувань, що вчиняють акти тероризму в Україні, в тому числі «ДНР», «ЛНР», «Харківських партизанів» і пов'язаних з ними груп і осіб; (b) не вживала належних заходів для виявлення, заморожування та конфіскації коштів, що використовуються для допомоги незаконним збройним групам, що здійснюють акти тероризму на території України; (c) не проводила розслідування, судового переслідування або видачу виконавців терактів та тих, хто фінансує тероризм і перебуває на території РФ; (d) не надавала Україні всю можливу допомогу у

зв'язку з розслідуванням кримінальних справ про фінансування тероризму; (е) не застосовувала всі можливі заходи для запобігання і припинення актів тероризму, вчинених російськими громадянами і публічними суб'єктами». На думку України, Росія порушила статті 8, 9, 10, 11, 12 та 18 Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму [8]. Тому повний перелік позовних вимог наступний: (а) негайно і беззастережно припинити і відмовитися від подальшого надання будь-якої підтримки, включаючи фінансування, озброєння і підготовку незаконних збройних груп, що вчиняють акти тероризму в Україні; (б) негайно докласти всіх зусиль, щоб гарантувати, що вся зброя, надана таким збройним групам, вивезена з України; (с) безпосередньо здійснювати належний прикордонний контроль, щоб не допустити нові акти фінансування тероризму, в тому числі – постачання зброї з території Російської Федерації на територію України; (д) негайно припинити постачання грошей, зброї та іншого майна з території Російської Федерації та окупованого Криму для незаконних збройних формувань, що вчиняють акти тероризму в Україні, включаючи заморожування всіх банківських рахунків, використовуваних для їх підтримки; (е) негайно заборонити всім російським чиновникам дії з фінансування тероризму в Україні, в тому числі міністру оборони РФ Сергію Шойгу; заступнику голови Держдуми РФ Володимиру Жириновському; депутатам Держдуми Сергію Миронову і Геннадію Зюганову, а також порушити судові переслідування стосовно цих та інших осіб, відповідальних за фінансування тероризму; (ф) негайно надати всебічне сприяння Україні в розгляді поточних і майбутніх запитів про надання допомоги в розслідуванні та щодо припинення фінансування тероризму з боку незаконних збройних формувань; (г) повністю відшкодувати втрати, пов'язані зі збиттям рейсу МН17 Малайзійських авіаліній; (h) повністю відшкодувати втрати, пов'язані з обстрілом мирних жителів у Волновасі; (і) повністю відшкодувати втрати, пов'язані з обстрілом мирних жителів у Маріуполі; (j) повністю відшкодувати втрати, пов'язані з обстрілом мирних жителів у Краматорську; (к) повністю відшкодувати втрати, пов'язані з вибухами, спрямованими проти мирного населення в Харкові; (l) повністю відшкодувати втрати, пов'язані з усіма іншими терористичними актами, які Російська Федерація спричинила, сприяла їм або підтримувала їх, фінансуючи тероризм та не вживаючи заходів для запобігання і розслідування фінансування тероризму [8].

Що стосується Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, в позовній заяві Україна зазначила: «Україна переконливо просить суд винести рішення і оголосити, що Російська Федерація... в тому числі через владу незаконно окупованого Росією Криму... таким чином порушила свої зобов'язання за Конвенцією: (а) систематично дискримінує і принижує кримських татар та українські громади в Криму, здійснюючи таким чином державну політику з культурної зачистки тих верств населення, які сприймаються як противники окупаційного режиму; (б) провела незаконний референдум, який відбувся в атмосфері насильства та залякування щодо національних груп, відмінних від росіян, не докладаючи зусиль для захисту цих груп, що стало першим кроком до позбавлення цих громад захисту з боку українського законодавства та для створення для них режиму російського домінування; (с) придушує політичні й культурні прояви кримськотатарської ідентичності, в тому числі шляхом переслідування кримськотатарських лідерів і заборони діяльності Меджлісу кримськотатарського народу; (д) забороняє кримським татарам збиратися для святкування і відзначення важливих культурних подій; (е) здійснює і толерує кампанію з викрадення і вбивств кримських татар; (ф) переслідує представників кримськотатарської громади, проводячи безпідставні обшуки і затримання; (г) змушує до мовчання кримськотатарські ЗМІ; (h) придушує навчання кримськотатарською мовою та роботу освітніх установ кримськотатарської спільноти; (і) придушує україномовну освіту, яка необхідна етнічним українцям; (j) запобігає зібранням етнічних українців, які бажають відзначити важливі культурні заходи; (к) придушує україномовні ЗМІ [8].

Україна просить Міжнародний Суд ООН зобов'язати Російську Федерацію виконати свої зобов'язання по Конвенції, зокрема: (а) негайно припинити й утримуватися від подальшої реалізації політики культурної зачистки, вжити всіх необхідних і належних заходів для гарантування повного і рівного захисту для всіх груп в окупованому Росією Криму, включно з кримськими татарами та етнічними українцями; (б) негайно відновити права Меджлісу кримськотатарського народу і лідерів кримських татар в окупованому Росією Криму; (с) негайно відновити права кримськотатарського народу в окупованому Росією Криму на участь у культурних заходах, включаючи щорічне відзначення річниці їх депортації з Криму; (д) негайно вжити всі необхідні і належні заходи для припинення зникнення і вбивства кримських татар в окупованому Росією Криму, повною мірою і належним чином розслідувати зникнення Решата Аметова, Тимура Шаймарданова, Ервіна Ібрагімова і всіх інших жертв; (е) негайно вжити всі необхідні і належні заходи

для припинення невинуватих і безпідставних обшуків і арештів кримських татар в окупованому Росією Криму; (f) негайно відновити ліцензії і вжити всі інші необхідні і належні заходи для відновлення роботи кримськотатарських ЗМІ в окупованому Росією Криму; (g) негайно припинити втручання в кримськотатарську освіту і вжити всі необхідні і належні заходи для відновлення освіти кримськотатарською мовою в окупованому Росією Криму; (h) негайно припинити втручання до освіти етнічних українців і вжити всі необхідні і належні заходи для відновлення навчання українською мовою в окупованому Росією Криму; (i) негайно відновити права етнічних українців щодо їх участі в культурних заходах в окупованому Росією Криму; (j) негайно вжити всі необхідні і належні заходи, щоб забезпечити вільне функціонування україномовних ЗМІ в окупованому Росією Криму; (k) провести повне відшкодування всім жертвам політики Російської Федерації щодо культурної зачистки та дискримінації в окупованому Росією Криму [8].

Окрім позовних вимог, виконання яких ООН вимагатиме лише після винесення остаточного рішення, Україна 16 січня 2017 року подала також прохання про вжиття тимчасових заходів, щодо яких Міжнародний Суд ООН прийняв наказ [Order] 19 квітня 2017 року. Згідно з рішенням Суду Російська Федерація в окупованому Криму має: а) утримуватись від збереження або застосування нових обмежень на права кримськотатарської спільноти зберігати свої представницькі інституції, включаючи Меджліс кримськотатарського народу; б) забезпечити доступ до освіти українською мовою [9, para. 102].

Що стосується рішення в частині застосування Міжнародної конвенції про протидію фінансуванню тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, МС ООН підтвердив наявність спору між Україною та Російською Федерацією щодо застосування Конвенцій; визнав дотримання Україною необхідної досудової процедури; визнав наявність своєї попередньої (prima facie – «юрисдикція на перший погляд») юрисдикції щодо цього спору [9, para. 54, 55, 62, 81].

Визнання МС ООН дотримання Україною необхідної досудової процедури вважаємо досить важливим досягненням, оскільки остаточне рішення подібної справи (Грузія проти РФ) від 1 квітня 2011р. встановило відсутність юрисдикції відносно розгляду позову, саме тому, що не була дотримана обов'язкова досудова процедура, передбачена ст. 22 Конвенції [10, p. 70]. Суд відмовив Грузії на тій підставі, що вона не повною мірою виконала всю необхідну попередню, досудову стадію, не доклала недостатньо зусиль до вирішення спору мирним шляхом. Грузія мала провести переговори з Росією стосовно всіх статей конвенції, які, на її думку, Росією порушуються. Але в 2008 році Суд ухвалив рішення проти Росії, яким Москву зобов'язали до тимчасових заходів, які мали би припинити расову дискримінацію грузинів в окупованих Абхазії та Південній Осетії. Рішення було дискусійним: восьмеро суддів проголосували «за» і семеро – «проти» [9, para. 59; 10, p. 128]. Серед тих, хто не повірив словам росіян про те, що вони «не здійснюють фактичний контроль над цими територіями», був француз Ронні Абрагам. У справі «Україна проти Росії» Абрагам є суддею-доповідачем та чинним Президентом МС ООН.

Суд зазначив, що для прийняття остаточного рішення Україні необхідно потурбуватись про додаткові докази порушення прав кримськотатарського населення [9, para. 99, 100] та про фінансування тероризму [9, para. 105]. Йдеться про зобов'язання держав унеможливити фінансові потоки на підтримку терористичних організацій. Конвенція спрямована перш за все на те, щоби перекрити фінансування приватними коштами. Питання, чи займаються тероризмом самі держави, не регулюється МКЗФТ. Однак важливий той факт, що суд визнав власну юрисдикцію в цьому питанні і тим самим допустив можливість застосування цієї конвенції за тих обставин, на які вказала Україна. Суд на даному етапі не побачив достатніх доказів існування мети вчинення терактів проти мирного населення. Крім того, в Конвенції йдеться не про постачання зброї, а про фінансування тероризму. Щоби застосувати конвенцію у випадку надання зброї чи інших засобів, потрібна дуже широка інтерпретація цього правового акту.

Україна не дотрималася стандартів доказової бази, щоб довести умисність перерахування коштів (для суб'єктів Л/ДНР), не надала достатніх і правдоподібних [plausible] доказів, що російська сторона несе відповідальність за загибель цивільних осіб на Донбасі [9, para. 66, 68].

Суд констатував: розслідувати збиття пасажирського літака рейсу МН17 над зоною бойових дій в липні 2014 року, яке забрало життя 298 безневинних людей, він не може, оскільки його повноваження є обмеженими [9, para. 26]. Судді знають, що саме Росія наклала вето у Раді Безпеки ООН та не допустила створення міжнародного трибуналу для розслідування обставин трагедії.

Суд також визнав за необхідне нагадати, що Рада Безпеки ООН закликала Україну і Росію розробити комплекс заходів із виконання «Мінських домовленостей» [9, para. 104]. Правова

природа Мінських домовленостей незрозуміла, але вони введені до міжнародного права завдяки тому, що їх підтримала резолюція Ради Безпеки ООН (S/RES/2202 (2015) від 17 лютого 2015 року, яка є нормою прямої дії для всіх держав світу.

Інші заходи щодо України чи Росії для вирішення конфлікту на Донбасі Міжнародний суд ООН відмовився вводити. Суд також зобов'язав обидві сторони утримуватись від дій, які б погіршували або розширювали предмет спору або ускладнювали його розв'язання [9, para. 103], тому що наступний етап – розгляд справи по суті, в рамках якого Україна має представити всі необхідні докази для притягнення Росії до відповідальності за порушення своїх міжнародно-правових зобов'язань [9, para.105].

Аналіз результатів голосування та систематизація особливих думок та заяв судів дозволяє стверджувати наступне. Судді Томка [Tomka], Хьюе [Hue], ad hoc Леонід Скотніков були проти рішення щодо Меджлісу. Суддя Хьюе не використав можливість обґрунтувати свою позицію. Суддя Томка та суддя ad hoc Л.Скотніков не вважають, що Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації дозволяє регулювати це питання. Одноголосне головування щодо забезпечення доступу до освіти українською мовою на півострові Крим та зобов'язання сторін утримуватись від дій, які б погіршували бо розширювали предмет спору, або ускладнювали його розв'язання, є важливим показником єдності позицій суддів МС ООН щодо наявності міждержавного конфлікту. У заявах суддів Томка, Кроуфорд [Crawford] та особливих думках суддів Овада [Owada], Канкадо Тріндаде [Cançado Trindade], Бхандарі [Bhandari], ad hoc Фаусто Покар [Fausto Posar] роз'яснюється необхідність вдосконалення доказової бази щодо питання фінансування тероризму, оскільки поки можна стверджувати про достовірність [plausible] фактів [11].

Висновки. Таким чином, остаточне рішення Міжнародного Суду ООН залежатиме від того, чи вдасться Україні знайти достатньо доказів щодо обох конвенцій (МКЗФТ, КЛРД). Докази мають бути незаперечні, наприклад, свідчення терористів; навмисність і масовість порушень щодо прав кримськотатарського населення.

Міжнародний Суд ООН визнав, що Російська Федерація є стороною, яка впливає на конфлікт на сході України. Системне порушення Мінських домовленостей Росією вимагатиме від світової спільноти створення жорсткішого формату щодо агресора.

Список використаних джерел:

1. A/RES/68/262 Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 [without reference to a Main Committee (A/68/L.39 and Add.1)] 68/262. Territorial integrity of Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/17/PDF/N1345517.pdf?OpenElement>.
2. A/RES/71/205 Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016 [on the report of the Third Committee (A/71/484/Add.3)] 71/205. Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/455/74/PDF/N1645574.pdf?OpenElement>.
3. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право / [М.М. Антонович та ін.] ; Укр. асоц. міжнар. права. – Київ : К.І.С., 2014. – 1056 с.
4. Задорожній О.В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права / О.В. Задорожній ; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т між нар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. – Київ : К.І.С., 2015. – 712 с.
5. Задорожній О.В. Анексія Криму – міжнародний злочин / О.В. Задорожній ; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т між нар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. – Київ : К.І.С., 2015. – 576 с.
6. Задорожній А.В. Российская доктрина международного права после аннексии Крыма / А.В. Задорожний А.В. ; Укр. асоц. междунар. права, Ин-т междунар. Отношений Киев. нац. ун-та им. Тараса Шевченко, каф. междунар. права. – Киев. : К.И.С., 2015. – 144 с.
7. Бабін Б.В. Роль Європейського суду з прав людини в умовах російської агресії проти України / Б.В. Бабін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukma.edu.ua/index.php/news/2308-p-iata-vseukrainska-naukova-konferentsiia-aktualni-problemy-mizhnarodnoho-zakhyst>.
8. Василенко В.А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки / В.А. Василенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hronda.hu/2015/nom_129/publicistika/vijna.html.
9. Гнатовський М.М. Україна та Міжнародний кримінальний Суд: конституційний аспект / М.М. Гнатовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2016/01/12/ukraine-and-the-international-criminal-court-a-constitutional-matter-ua>.

10. Задорожній О.В. Звернення України до Європейського суду з прав людини як міжнародно-правовий засіб реагування на агресію Російської Федерації / О.В. Задорожній // Український часопис міжнародного права. – 2014. – № 4. – С. 140

11. Хамидова М.Ф. Принцип комплементарності Міжнародного уголовного суду – правильний підхід в отношении преступлення агресии? / М.Ф. Хамидова // Евразийский юридический журнал. – 2015. – № 8(87). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=7728:-8-87-2015&catid=499:-8-87-2015-&Itemid=817.

12. Lauren Van Metre, Viola G. Gienger, and Kathleen Kuehnast. The Ukraine-Russia Conflict Signals and Scenarios for the Broader Region USIP.ORG • SPECIAL REPORT 366. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usip.org>.

13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?>

14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/166/19314.pdf>.

15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/166/19394.pdf>.

16. Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation), Preliminary Objections, Judgment, I.C.J. Reports 2011 (I). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/140/16398.pdf>.

17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/166/19410.pdf>.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ОРЛОВ С.Ф.

КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДНОШЕННЯ
«ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО – ДЕРЖАВА»

У статті здійснено спробу компаративного дослідження відношення «людина – суспільство – держава» крізь призму філософсько-правового дискурсу. У процесі вивчення наукової проблеми з'ясовано, що якщо врахувати те, що відношення «людина – світ» є смисловим центром, навколо якого формується в певну цілісність духовний зміст, що його набуває людина, то відношення «людина – суспільство» є стрижнем соціального буття людини, а цілісність духовного змісту виражається як світогляд.

Ключові слова: компаративність, відношення, людина, суспільство, держава, філософія права.

В статье предпринята попытка сравнительного исследования отношения «человек – общество – государство» сквозь призму философско-правового дискурса. В ходе изучения научной проблемы выяснено, что если учитывать то, что отношение «человек – мир» является смысловым центром, вокруг которого формируется в определенную целостность духовное содержание, которое приобретает человек, то отношение «человек – общество» является стержнем социального бытия человека, а целостность духовного содержания выражается как мировоззрение.

Ключевые слова: компаративность, отношение, человек, общество, государство, философия права.

The article attempts to compare the relationship “Man, society, state” through the prism of philosophical and legal discourse. In the course of studying the scientific problem, it is clarified that if we take into account the fact that the relation “man-world” is a semantic center, around which spiritual content is formed in a certain integrity, that man acquires it, then the relation “man-society” is the core of human social life, And the integrity of the spiritual content is expressed as a worldview.

Key words: comparativeness, attitude, man, society, state, philosophy of law.

Вступ. У межах взаємозв'язку філософії та соціальної реальності предметом їх розгляду стають відносини людини та суспільства, а проміжною ланкою між ними – нормативно-ціннісні системи, що є підґрунтям формування та поширення уявлень про цілі й засоби соціальних дій людини. У цьому контексті людина здійснює послідовний і неупереджений критичний розгляд своїх духовних засад, настанов, практичних дій, а також перевіряє їх на осмисленість, раціональність і соціально-культурну перспективність. З огляду на це критично-рефлексивна функція філософії звертається безпосередньо до осмислення людської діяльності, передусім діяльності пізнавальної, її цікавлять не конкретно предметні чи інтелектуальні дії, а насамперед загальні форми здійснення діяльності, взаємодії, форми організації процесу пізнання та соціальної дії. Як стверджують львівські науковці, «духовні виміри людського буття зумовлюються фундаментальною відкритістю буття людини та притаманною йому тенденцією до цілісності. Отже, відкритість проявляється у постійній трансценденції людини до того, що безпосередньо виходить за межі її буття, а цілісність – пошук у процесі трансценденції» [1, с. 9].

З огляду на це метою статті є компаративне дослідження відношення «людина – суспільство – держава» крізь призму філософсько-правового дискурсу.

© ОРЛОВ С.Ф. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ)

Результати дослідження. У нинішніх глобальних умовах розвитку громадянського суспільства, формування держави соціально-демократичної орієнтації відносини між суспільством та державою значно трансформувалися. Скажімо, роль держави подекуди чомусь применшують, обмежуючи її дотриманням прав і свобод громадянина, захистом демократично обґрунтованих принципів суспільного буття та ін., хоча таке трактування призводить, як і довела історія, до негативних явищ і проявів. Наприклад, якщо брати за основу сферу економічного розвитку, то в країнах, що розвиваються, держави фактично втрачають можливість займатися національною економікою, зважаючи на те, що це завдання відібрали транснаціональні корпорації. Результат відомий: життєвий рівень більшості населення різко знизився, а це породжує соціальні катаклізми з усіма суспільно-державними наслідками, у духовній сфері держава позбавлена можливості сприяти збереженню національної культури тощо.

Людина, соціалізуючись, послуговується культурою суспільства і разом із тим творить її заново. Окремі дослідники стверджують, що людина, забезпечуючи умови свого існування, змушена постійно звертатися до навколишньої реальності в пошуках необхідної енергії, інформації, прагне віднайти сенс власного життя, вдосконалюючи при цьому себе і навколишній світ [2, с. 36–37]. Людина створила світ культури як своє буття у світі речей, у світі ідей і у світі людей, виділившись з природи не стільки як «людина розумна», а саме як «людина культурна».

Відношення «людина – суспільство» тісно пов'язане з категорією практики, яка наповнює його соціальним змістом, причому практика є способом буття виключно людини, оскільки містить чуттєво-предметну спрямованість. У суспільстві людина, маючи справу з матеріальними предметами, втілює в нього духовність, тому моральність, духовність, вихованість людей є відображенням рівня цивілізованості й досконалості будь-якого суспільства. Водночас для досягнення поставленої мети в суспільстві в процесі практичної діяльності людина не лише змінює природну й соціальну дійсність, а й корегує власну програму дій згідно з вимогами правових норм.

Змінювати навколишній світ через практичну діяльність людині допомагають свідомість, здатність передбачати, прогнозувати, програмувати, оцінювати кінцеві результати, корегувати свої дії тощо. Зрештою, людина змінює світ у трьох вимірах: 1) матеріально; 2) на певному конкретно-історичному етапі розвитку суспільства за допомогою і в межах відповідних суспільних відносин; 3) свідомо [3, с. 187–188]. Хоча практика – це не лише спосіб суспільного буття людини, а й специфічна форма її самоствердження у світі, матеріальна, чуттєво-предметна, цілеспрямована діяльність людини, яка спонукає до освоєння та перетворення природних і соціальних об'єктів, отже, є тією рушійною силою, що зумовлює розвиток людського суспільства, пізнання цього суспільства і природи.

Як чуттєво-предметна форма буття діяльність – це специфічний спосіб ставлення людини до світу і свого існування в ньому. Якщо практика розглядається через призму процесу перетворення природи відповідно до потреб та інтересів людини, тоді вона постає як праця, що в житті людини відіграє одну з найважливіших ролей: не лише як засіб, що забезпечує існування та життєдіяльність, але й як спосіб пізнання та перетворення навколишнього світу, умова розвитку особистості, мета, потреба і сенс життя. Людина потрапляє в суцільне оточення речами та знаками – продуктами діяльності інших людей. Її буття виявляється суцільно опосередкованим, але саме тому – суцільним співбуттям з іншими. Власне безперечним творцем, власником і розпорядником усіх цих форм і способів опосередкування, абсолютним посередником між усіма людьми є суспільство, яке надає смислового розгортання людського буття певний порядок і забезпечує перехід від індивідуального буття до співбуття. Зрештою, на рівні регуляції суб'єктно-суб'єктних, суб'єктно-об'єктних і об'єктно-об'єктних взаємозв'язків у процесі трудової діяльності людини в суспільстві використовується право.

Загалом проблема відношення «людина – суспільство» неминуче розглядається крізь призму тріади відносин «особистість – суспільство – держава». Держава і суспільство відносно самостійні, і їхні взаємовідносини можуть формуватися по-різному. Якщо держава не повністю виконує свої функції, то суспільство, його формальні та неформальні організації можуть взяти на себе їх часткове виконання (наприклад, в охороні громадського порядку). Якщо держава ігнорує інтереси людей, то суспільство відкритою або ж прихованою формою протистоїть державі (наприклад, якщо податковий тягар непосильний, то заробітна плата і підприємницький дохід ховаються в тіні). Нормою ж можна визнати співпрацю органів держави та організаційних структур суспільства, що діють у правовому полі. Це відображає партнерські відносини між державою та суспільством.

Хоча необхідно акцентувати увагу на тому, що досліджувати наукову проблему ідентичності людини в контексті соціально-політичних відносин слід усе-таки в контексті таких форм соціального буття людини, як сім'я, родина, нація і держава, а також через патріотизм, націоналізм та інтернаціоналізм, індивідуалізм і солідарність тощо. Крім цього, необхідно актуалізувати в цьому контексті й з'ясування впливу форм правління та політичних режимів на духовний розвиток особистості-громадянина. Розглядаючи проблему співвідношення людини та суспільства, індивідуального та соціального, специфіку взаємодії індивіда в системі великих і

малих соціальних груп, слід відображати й рівновагу між визнанням ідентичності кожної особистості та солідарністю спільних інтересів.

Політична система передбачає відносини влади та підпорядкування, примусу та виконання, гетерономні правила та ресурси забезпечення їх дотримання, а це, своєю чергою, вимагає наявності правової системи, розподілу прав і обов'язків між громадянами та державою. Тому виникає необхідність вирішення проблем співвідношення рівності й нерівності, індивідуальних і колективних прав, природного і позитивного права, моральних і правових норм тощо.

З іншого боку, як і щодо держави, слід актуалізувати духовний характер права і, щоб підкреслити цей характер, використовувати категорію «правосвідомість», що, на переконання І. Ільїна, слід розуміти не як знання чинних, зафіксованих в законах правових норм, а як безпосереднє, інтуїтивне проникнення у вищий духовний сенс правових відносин. Правосвідомість в онтологічному відношенні виступає як продукт духовної діяльності людей, таким чином, правосвідомість має перш за все духовну, а не лише юридичну природу. Продовжуючи в цьому контексті, учений наголошує, що кожна людина, незалежно від свого віку, освіти, наявності або відсутності розуму і таланту, бажання тощо, має правосвідомість, що може трактуватися як не до кінця розвинена, але вона завжди генетично передре будь-якій правотворчості та народжується в душі навіть за відсутності позитивного права і авторитету, оскільки все буття людини в суспільстві визначається цією категорією: «жити – значить для людини жити правосвідомістю, в її функції і в її термінах» [5, с. 155].

Ба більше, джерелами правосвідомості І. Ільїн вважає релігійне почуття, що привчає людину підпорядковувати особисті інтереси суспільним і трансцендентним, і совість, що сприяє адекватному сприйняттю людської нерівності в суспільстві. Істинна правосвідомість обґрунтована волею до духу і волею до добра, а взаємодія цих двох воель дає можливість побачити сутність і мету права. Зрештою, така правосвідомість «починає трансформувати соціальне життя на основі принципів духовної ідентичності, почуття власної гідності, поваги, довіри і справедливості» [5, с. 239], будучи основою подолання духовної кризи людства і поновлення соціально-політичного ладу держави.

У принципі, історичний контекст і перспектива імплементаються у відношенні «людина – суспільство – держава», що були спроектовані в межах полюсів континууму на основі різної природи та специфіки інтересів мотивуючи відносно, проте динамічну єдність – мінливу щодо ключових характеристик. Але, тим не менше, простір між ними можливо визначити й навіть змінити, зважаючи на їхню єдність і протилежність у походженні та кон'юнктурності інтересів, що, власне кажучи, і наповнюється громадянською активністю народу.

Більше того, філософсько-правовий дискурс, зокрема національний його вимір, акцентує увагу на тріаді стрижневих принципів права, з-поміж яких доцільно виокремити свободу, формальну рівність і справедливість. Разом із тим є небагато учених, науковців і дослідників, хто свободу та справедливість трактує як непримиримих антагоністів у загальній системі цінностей. Вони як не з'єднуються воедино, так і не розводяться в різні боки формальної рівності.

Наприклад, слухно з цього приводу відзначив О. Чупров: майже забуті духовність (перш за все совість) і моральність, у яких Гегель бачив серцевину і вінець права. І вже ніхто з теоретиків права не згадує про благодать, а без цього будь-яка система права – це кривавий молюх [4]. Скажімо, реформа правоохоронних органів у нашій державі перетворила їх на універсальний структурний елемент державної влади, а нинішнє формування «правової держави» більше нагадує її як поліцейську державу. Через те й формується таке враження від новин за ЗМІ: щоб не трапилось у державі – все зводиться виключно до кримінальних хронік, порушення кримінальних справ на усіх і все тощо.

У такому разі правоохоронні органи репрезентують такий універсальний вимір своїх працівників, котрі «спроможні» знатися у всіх наукових сферах – філософії, економіки, права, медицини, ядерної фізики тощо. Але, на превеликий жаль, криміногенна ситуація і рівень довіри до правоохоронної системи загалом у громадян України різко погіршилися.

Отже, характер взаємовідносин держави й людини є найважливішим показником стану суспільства загалом, цілей і перспектив його розвитку. Неможливо зрозуміти сучасне суспільство і сучасну людину без вивчення різноманітних відносин між людиною і державою. Усе ж такі особистість – це індивідуально визначена сукупність соціально значущих властивостей людини, що виявляються в міжособистісних відносинах.

Поняття особистості, особистісні характеристики окремої людини органічно пов'язані із суспільством і його особливостями. Своєю чергою, суспільство – це історично сформована система міжособистісних відносин, результат взаємодії людей у процесі їх суспільного буття. Суспільство і особистість – взаємозумовлювальні явища, що існують лише в нерозривній єдності. Суспільна ідентичність особистості зумовлена та обумовлена не лише її власною активністю, здібностями і тим більше не фізичною і духовною приналежністю носія особистісних властивостей до людського роду. Ключові параметри і засади цього положення задані й відтворюють-

ся історично конкретним, історично неповторним суспільним організмом загалом, що містить в собі вплив і роль всіх суспільних явищ і атрибутів. До таких безумовних реалій суспільства належать і державно-правові явища. Як наслідок, на думку деяких вчених, фактична ідентичність людини, масштаб її свободи виражаються перш за все в матеріальних і духовних можливостях та обов'язках, кількість, якість і межі яких становлять змістовну характеристику ідентичності конкретної особистості. Можливості та обов'язки практично формуються у людини лише як результат складної взаємодії конкретних людей, суспільства та держави. Саме цим зумовлені серйозні відмінності в правовому, матеріальному, соціальному вимірах ідентичності міжособистісних стосунків [6, с. 167–168].

Окрім того, важливою сьогодні є оптимізація співвідношення громадянського суспільства і держави, державного управління і самоврядування, саморегулювання суспільних процесів в економіці, політиці, духовній та інших сферах життя з державним управлінням у цих сферах тощо. Зрештою, слушно процитувати І. Ільїна, який відзначив, що державний спосіб мислення, державний напрям почуттів, державне волевиявлення – усе це разом формує необхідну і реальну основу будь-якої живої держави або, вірніше, справжню тканину її життя: де цього зовсім немає, там немає держави, а є тільки її порожня видимість [5, с. 331].

Таким чином, доводиться констатувати, що проблематика, наприклад, оптимізації інтересів, волевиявлення та активності у стосунках між людиною, суспільством і державою саме нині не може не турбувати дослідницьку аудиторію, особливо щодо представників соціальної філософії, філософії права, політико-правової спільноти та ін. Хоча ще багато питань залишилося за науковою ширмою. Це стосується, найперше, як юридичної освіти населення держави загалом, так і фахової юридичної освіти тих, хто представляє державну владу, є держслужбовцями, політиками, хто у рамках своїх особистих «почуттів влади» формують почуття політичної недоторканності та безкарності. Це, безумовно, приводить до поширення політично-правового нігілізму, а вдалим проявом цього негативного державно-суспільного явища є політично-правове невігластво, що нерідко відображає ставлення до прав і свобод людини як до перешкоди, що її слід або ігнорувати, або ж усунути зі свого «шляху вгору».

Висновки. Підсумовуючи, доцільно відзначити, що ідеї гармонізації відносин людини, суспільства та держави виражаються в теорії та практиці формування правової державності, громадянської суспільства. Безумовно, для правової держави характерні не лише безумовний зв'язок усіх соціальних суб'єктів (держави, закони), а й ідейне, законодавче та організаційне визнання державою непорушності основних прав і свобод людини, верховенства права у решті решт.

Наступною підсумковою тезою хочеться довести, що межею правової державності є встановлення і суворе дотримання принципу взаємної відповідальності держави і громадянина. Цей принцип проявляється перш за все у встановленні державою законодавчих обмежень своєї активності по відношенню до громадян і суспільства, що стосується прийняття державою конкретних зобов'язань, спрямованих на забезпечення інтересів громадян, у наявності реальних заходів відповідальності посадових осіб держави за невиконання обов'язків перед суспільством і людиною. Але й свобода людини в такого роду державі за жодних обставин не є абсолютним феноменом, зважаючи все-таки на її обмеженість, а то й регулювання правом, а також інтересами, правами та свободами інших осіб. Врешті-решт, у контексті підсумку доводиться констатувати стрижневу вимогу до громадянина в межах відношення «людина – суспільство – держава», суворо дотримуватися усіх без виключення правових норм, та, зрештою, виконувати свої обов'язки перед суспільством і державою.

Список використаних джерел:

1. Бліхар В.С. Філософія правового виховання : [монографія] / В.С. Бліхар, М.Й. Штангрет. – Львів : Ліга-прес, 2016. – 388 с.
2. Причепій Є.М. Філософія : [посібник] / Є.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький, Л.А. Чекаль. – К. : Академія, 2001. – 365 с.
3. Філософія : [навч. посібник] / [за ред. І.Ф. Надольного]. – К. : Вікар, 2001. – 457 с.
4. Чупров А. Смыслы, ценности и нормы в бытии человека, общества, государства / А. Чупров // Бизнес и культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bkjournal.org/smysly-tsennosti-i-normy-v-bytii-cheloveka-obshchestva-gosudarstva/>.
5. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин // Собрание сочинений : в 10 т. – Т. 4. – М. : Русская книга, 1994. – С. 149–414.
6. Теория государства и права : [учебник] / [под ред. М.Н. Марченко]. – М. : Зерцало, 2004. – 785 с.

РЕЦЕНЗІЇ

МУЗИЧУК О.М.

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПИЛИПИШИНА ВІКТОРА ПЕТРОВИЧА
НА ТЕМУ «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ»**

Актуальність теми зумовлена тим, що Україні, аби відповідати стандартам демократичної, соціальної та правової держави, необхідно вирішити низку ключових завдань, що сформувався в українському суспільстві. Серед завдань, що вимагають докорінних змін, на перший план виступає удосконалення системи органів держави в дусі служіння суспільним інтересам. Процес змін адміністративного регулювання функціонування державних органів та владних структур визначає динаміку реалізації цілей реформування через систему дій, операцій, котрі змінюються, розвиваються й удосконалюються. Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід, публічне управління в нашій країні на різних етапах його розвитку характеризувалось різними підходами до розуміння його правової природи. Це, у свою чергу, призводить до неоднозначного розуміння феномену публічного адміністрування, його основної мети, завдань, функцій та принципів, про що, власне, досить часто і наголошує в своїй монографії к. ю. н. В.П. Пилипишин.

Відаючи належне своїм попередникам, автор монографії, яка рецензується, вірно зазначає, що дотепер було відсутнє комплексне дослідження теоретичних й практичних проблем розвитку системи публічного адміністрування в Україні в умовах євроінтеграції. Ця наукова праця повною мірою заповнює вказану прогалину. Монографія привертає увагу цілим рядом позитивних якостей, низкою положень наукової новизни, цінною і рідкісною інформацією та даними. Особливої уваги заслуговує досить вдалий метод викладення матеріалу та логічність змісту дослідження: спочатку аналізуються загальнотеоретичні та загальні практичні питання публічного адміністрування як системного явища в суспільстві, його основні сутнісні характеристики. Відштовхуючись від сформульованих висновків, автор переходить до аналізу, виокремлення та систематизації основних сучасних проблем реформування системи публічного адміністрування в Україні. Визначивши проблеми реформування системи публічного адміністрування, автор вивчає міжнародно-правові та історичні тенденції розвитку системи публічного адміністрування, а на основі отриманих висновків оцінює перспективи врахування такого досвіду в національному законодавстві, а також розробляє пропозиції щодо удосконалення системи публічного адміністрування в умовах європейської інтеграції з урахуванням міжнародного досвіду та норм. Представлена структура монографії, безумовно, є оптимальною та такою, що прямо пов'язана з висвітленням питань, котрі стосуються теоретико-методологічних засад реформування системи публічного адміністрування в Україні. Це, безсумнівно, допомагає сприйняттю складних специфічних проблем реформування системи публічного адміністрування в Україні і в ряді випадків дає додаткові аргументи на користь обстоюваних автором позицій.

Загалом розглянути в цій рецензії всі питання, порушені В.П. Пилипишином у своїй науковій праці, не виявляється можливим, так само як і відзначити усі позитивні сторони цієї монографії, тому вважаємо за доцільне зосередити увагу на окремих положеннях дослідження, що, на нашу думку, є особливо корисними у практиці.

Так, на основі проведеного аналізу поняття публічного адміністрування автором робиться висновок про наявність двох основних підходів щодо цього феномена: 1) спеціальний, або вузький, за яким публічне адміністрування є управлінською діяльністю уповноважених органів держави як в загальному плані, так і в окремій державній сфері; 2) широкий, за яким публічне адміністрування становить собою сукупність усіх видів діяльності, що реалізуються державою в особі усіх її органів влади, установ, організацій, посадових осіб, а також в окремих випадках інших уповноважених осіб, яким держава делегувала відповідні повноваження.

Особливої уваги заслуговують сформульовані автором основні завдання на шляху реформування системи публічного адміністрування, до яких запропоновано відносити такі: 1) оптимізація системи публічного управління; 2) стабільність, ефективність і результативність вибору

державної політики; 3) запровадження новітніх механізмів управління економічною та соціальною сферами; 4) створення дієвої організації публічного адміністрування як на центральному, так і на місцевому рівнях; 5) пріоритетність організації публічної служби; 6) належне кадрове забезпечення та створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінського персоналу; 7) достатній рівень фінансування сфери публічного адміністрування; 8) впровадження оновленої правової бази з питань публічного управління; 9) наукове та інформаційне забезпечення системи публічного адміністрування; 10) запровадження ефективного механізму боротьби з корупційними правопорушеннями; 11) підвищення рівня юридичної відповідальності за порушення у сфері публічного адміністрування.

Слід також відзначити, що дослідження В.П. Пилипишина базується на комплексному, системному підході, характеризується відповідним рівнем наукових узагальнень, що значною мірою обумовлено й характером дослідницької бази. Автор показав глибокі знання з теми, вміння узагальнювати й аналізувати нормативні матеріали, спеціальну літературу, робити правильні, науково-обґрунтовані висновки, формулювати визначення правових понять і пропозицій із вдосконалення законодавства.

Без сумнівів, позитивною рисою монографії є глибоке знання автором цього наукового дослідження конкретних проблем галузевого характеру та широке використання прикладів із правозастосовної практики для обґрунтування та ілюстрації зроблених ним висновків.

Таким чином, монографія, що рецензується, вочевидь, є глибокою науковою працею, що буде корисною та цікавою для вчених-адміністративістів, викладачів, аспірантів, студентів юридичних університетів та факультетів, а також усіх, хто цікавиться проблемами розвитку та реформування системи публічного адміністрування в Україні. На цій підставі рекомендуємо монографію, що рецензується, до публікації друкарським способом.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ГАЛУНЬКО В.В. КРИТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ.....	3
ПОЛОНКА І.А. КОМПЛЕКСНИЙ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНО ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ.....	7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ГІЛІН Є.О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	12
КУФТИРСЬ П.В. ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА: ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПТАХ.....	16
ЛЕНГЕР Я.І. ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ У МУНІЦИПАЛЬНОМУ ПРАВІ.....	22
ПЕТРИШИН О.О. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: АСПЕКТ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	25
ПРОТОПОПОВА Я.С. КОМПЕНСАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ЗАВДАННЯ ШКОДИ ДІЛОВІЙ РЕПУТАЦІЇ ПРАЦІВНИКА.....	29

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ГУЙВАН П.Д. ДАВНІСНЕ ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ЯК ПРАВОВА ПІДСТАВА НАБУТТЯ ВЛАСНОСТІ.....	36
ЖУРБА М.А. ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ.....	42
ЗАДОРЖНА А.П. ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ПІДСУДНОСТІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ.....	47
СЕМИПОЛЕЦЬ В.В. ПІДСТАВИ ТА НАСЛІДКИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ.....	51
ЩУКІНА К.С. ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ОBOB'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ У СПАДЩИНІ В ДЕРЖАВАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ (РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ) СИСТЕМИ ПРАВА.....	56
ГАЛКІНА О.М. СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ.....	60
КОРИТІН Д.С. ОКРЕМІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПІДТРИМКИ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ГАЛУЗІ.....	65
ТАГІЄВ А.С. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ІСЛАМСЬКОГО БАНКІНГУ.....	71

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

БОЄВА О.С. ЮРИСДИКЦІЯ ТА ПІДВІДОМЧІСТЬ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ В АСПЕКТІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ	75
ГОРОБЕЦЬ А.С. ЗАГАЛЬНОВИЗНАНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БЕЗРОБІТНИХ.....	81
КОЛОТІК А.С. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ».....	87
КУЦЕНКО Р.В. ПОНЯТТЯ ТА СКЛАД ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	92
НАМАКА К.А. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ПРАЦІВНИКУ.....	96
ЯКОВЕНКО Р.В. ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ ІНШИХ КРАЇН ЯК ШЛЯХ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ.....	101
ЯКОВЛЄВА Г.О. ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	106

ЕКОЛОГІЧНЕ ТА ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

ШИНКАРЬОВ О.О. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТИТУТУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА.....	111
---	-----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ВОЛКОВ В.А. ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	115
БОЛДІН М.Я. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕФІНАНСУВАННЯ.....	121
ГОНЧАРОВА Ж.В., ЗАХАРОВА О.В. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ІЗ ТЕРИТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ.....	125
КОРЕЦЬКИЙ І.О. ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	130
КРИВОШЕЇН П.П. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	134
МОЗОЛЬ Т.О. ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ КОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ГРОМАДСЬКОЇ РАДИ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ.....	140
МХИТАРЯН А.М. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ.....	144

НЕВРОЗОВ О.Б. АДМІНІСТРАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ.....	149
НЕГОДЧЕНКО В.О. ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	153
ПОПТАНИЧ Ю.М. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ, НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСНОВНІ ВИДИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ ТА ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ.....	159
РУМ'ЯНЦЕВ Ю.В. ТЕНДЕНЦІЇ ЗРОСТАННЯ КІЛЬКОСТІ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ.....	164
СУХАН І.С. НОРМАТИВНА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ВІЛЬНИЙ ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ ПРО СТАН ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ.....	169
ТРОНЬКО О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	174
ШОРСЬКИЙ П.О. РОЛЬ ТА МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ.....	177
<i>КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ</i>	
АВТУКНОВ К. MODERN APPROACHES TO THE DEFINITION OF LAW BRANCHES NAMES, WHICH REGULATE THE EXECUTION OF THE PUNISHMENT IN UKRAINE.....	183
МУРАВЬОВ К.В. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ.....	187
ЧУВАКОВ О.А. К ВОПРОСУ О ПОНЯТИЙНОМ АППАРАТЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ОСНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ.....	192
ШЕПЕТЬКО С.А. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ (АТО).....	197
<i>КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА</i>	
БУБЛИК М.В. СПОСІБ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, ВЧИНЕНИХ НА ҐРУНТІ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПІМОСТІ...	201
ГОЛОВІН Д.В., МАЗАЛОВ А.М. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	206
ПАВЛЕНКО К.К. НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	211
РОГАТИНСЬКА Н.З., ДРИЖАК Н.І. ОХОРОНА НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	219
РОГАТИНСЬКА Н.З., КВІТ Л.А. ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ ЯК ЗАХІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ.....	224

РОГАТИНСЬКА Н.З., ФРИЦЬКА М.І. РОЛЬ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЙОГО УЧАСНИКІВ.....	228
УЗУНОВА О.В., КАЛЬОНОВ О.О. ВИКОРИСТАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СУДОВОЇ БУХГАЛТЕРІЇ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....	233

СУДОУСТРІЙ

ІВАНИЦЬУК А.А. НЕПРАВОВІ ЗАКОНИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	239
КІЧМАРЕНКО С.М. МІЖНАРОДНИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	242
МАНДИЧЕВ Д.В. СУБ'ЄКТИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ	247

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БОДНАР Н.А. ОСНОВНІ НАПРЯМИ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ІЗ ПИТАНЬ ПРАВОСУДДЯ.....	253
БОЙКО І.С. УКРАЇНА ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ МІЖНАРОДНИМ СУДОМ ООН.....	260

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

ОРЛОВ С.Ф. КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДНОШЕННЯ «ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО – ДЕРЖАВА».....	266
---	------------

РЕЦЕНЗІЇ

МУЗИЧУК О.М. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПИЛИПИШИНА ВІКТОРА ПЕТРОВИЧА НА ТЕМУ «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ».....	270
---	------------

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 5, 2016

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – Н.С. Кузнецова

Підписано до друку 27.02.2017. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 29,35. Ум.-друк. арк. 32,09.

Наклад 300 прим. Зам. № 2702-17.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua